

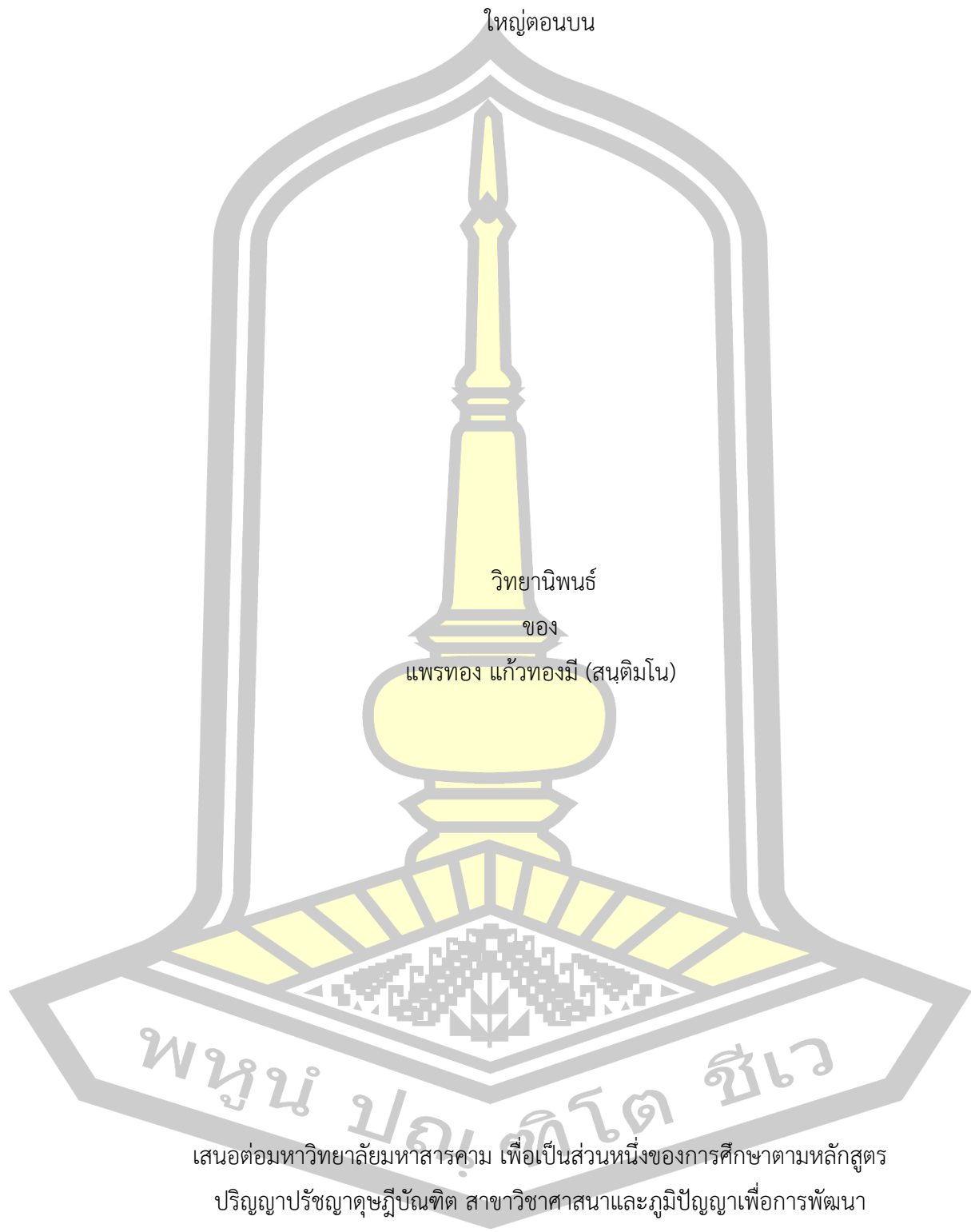
การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียว
ใหญ่ตอนบน

วิทยานิพนธ์
ของ
แพรทอง แก้วทองมี (สนธิมโน)

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา
ธันวาคม 2566

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียว
ใหญ่ตอนบน

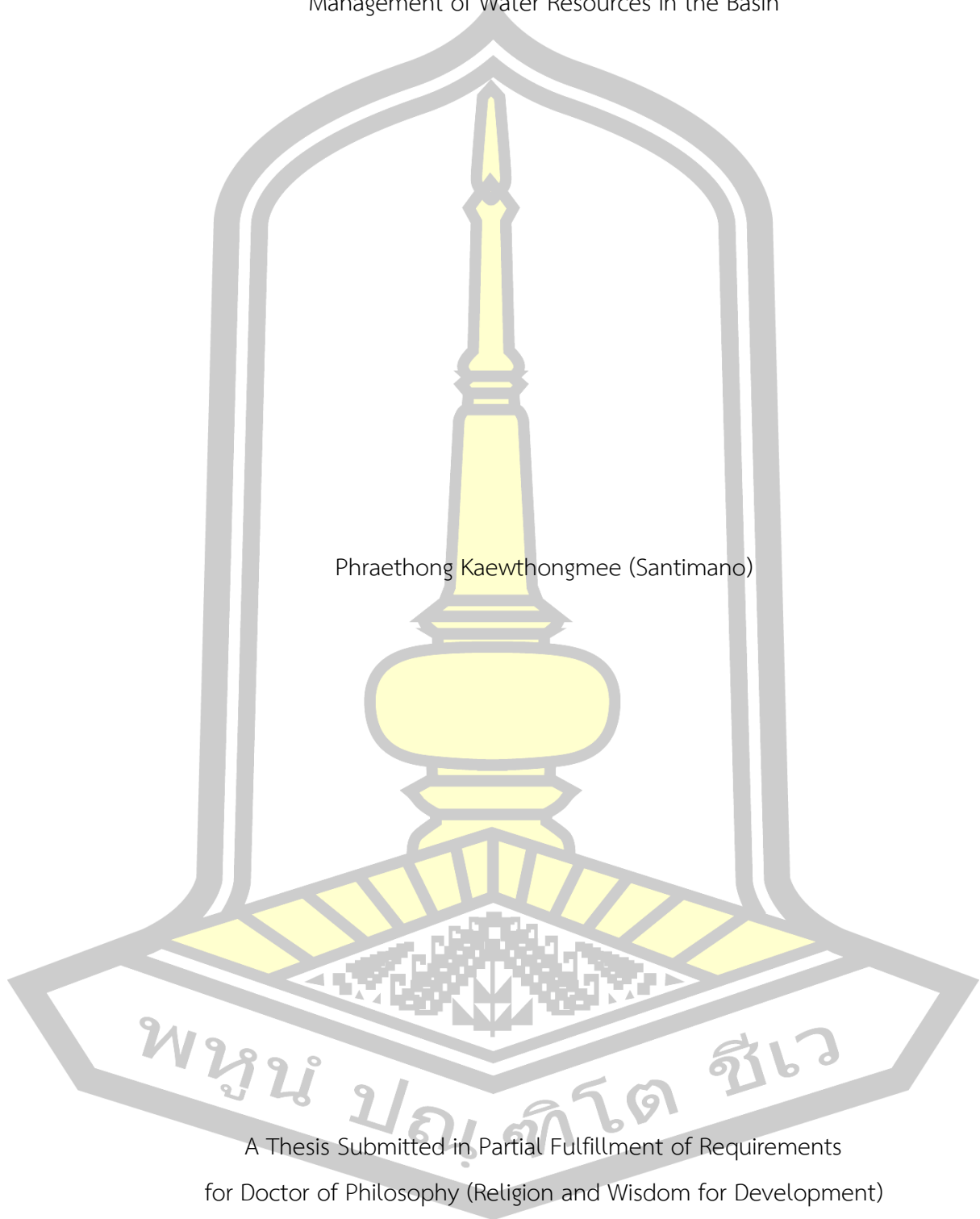
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา

ธันวาคม 2566

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

An Adaptation of the Community by Using Social and Cultural Capital in the
Management of Water Resources in the Basin

Phraethong Kaewthongmee (Santimano)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Religion and Wisdom for Development)

December 2023

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของพระแพรทอง แก้วทองมี (สนธิ มโน) แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา ศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. ประเวศ อินทองปาน)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รศ. ดร. อธิราชพงษ์ มีไธสง)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รศ. ดร. ฉลอง พันธุ์จันทร์)

กรรมการ

(รศ. ดร. อภิวัฒน์ โพธิ์सान)

กรรมการ

(รศ. ดร. เกียรติศักดิ์ บังเพลิง)

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผศ. ดร. หอมทวล บัวระภา)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิตร์)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน		
ผู้วิจัย	แพรทอง แก้วทองมี (สนธิ์โน)		
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ธีระพงษ์ มีโธสง รองศาสตราจารย์ ดร. ฉลอง พันธุ์จันทร์		
ปริญญา มหาวิทยาลัย	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	สาขาวิชา ปีที่พิมพ์	ศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา 2566

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน 2) เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน และ 3) เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีวิธีการดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม โดยมีเครื่องมือวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ สัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์ และนำเสนอผลโดยพรรณวิเคราะห์รวมถึงการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 62 รูป/คน ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีอยู่ 6 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านภูมิปัญญา ด้านทรัพยากร ด้านความเชื่อ และด้านประเพณีพิธีกรรม การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีอยู่ด้วยกัน 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ 2) การจัดการบำรุงรักษา 3) การจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ และ 4) การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในส่วนการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีการปรับตัวอยู่ด้วยกัน 6 ด้าน ได้แก่ การปรับตัวด้านสังคม การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ การปรับตัวด้านภูมิปัญญา การปรับตัวด้านทรัพยากร การปรับตัวด้านความเชื่อและการปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม ซึ่งอยู่ตามชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยชุมชนมีต้นทุนเดิมอยู่แล้วที่สามารถจะพัฒนาชุมชนหรือปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยโลกาภิวัตน์ โดยใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นทุนเดิมผ่านพิธีกรรมความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ศาลปู่ตา ศาลเจ้าปู่จุ่มคำ ที่อยู่ตามลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนให้ยั่งยืนตลอดไป

คำสำคัญ : การปรับตัว, ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม, การจัดการทรัพยากรน้ำ

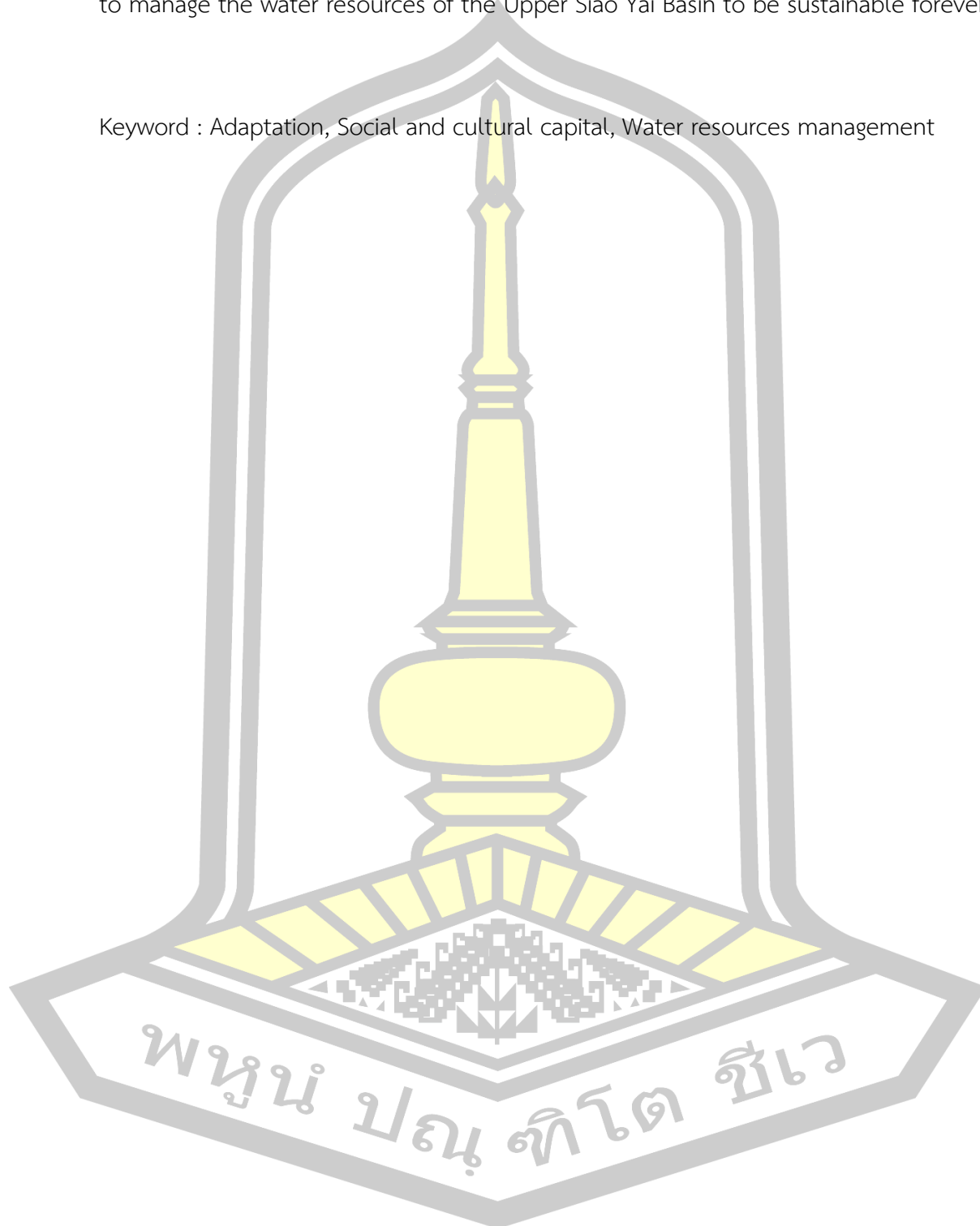
TITLE	An Adaptation of the Community by Using Social and Cultural Capital in the Management of Water Resources in the Basin		
AUTHOR	Phraethong Kaewthongmee (Santimano)		
ADVISORS	Associate Professor Theerapong Meethaisong , Ph.D. Associate Professor Chalong Phanchan , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Religion and Wisdom for Development
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2023

ABSTRACT

The purpose of this research is to study community adaptation by using social and cultural capital to manage water resources in the Upper Siao Yai Basin. It is qualitative research. There are methods for conducting research by studying information from documents and field data, interviews, group discussions, and indepth interviews. Including participant observation in the upper Siao Yai Basin community. Sample group: 62 photos/person. The results of the study found that. The social capital and cultural capital of the Upper Siao Yai River Basin communities have 6 aspects, namely social aspect, economic aspect, wisdom aspect, resource aspect, belief aspect and ritual tradition aspect. Water resource management in the Upper Siao Yai Basin consists of 4 principles Including 1) participation in water resource management, 2) maintenance management, 3) management that produces economic results, and 4) water resource management for ecological sustainability. As for community adaptation by using social and cultural capital to manage water resources in the Upper Siao Yai River Basin. There are 6 areas of adaptation: social adaptation; economic adjustment Wisdom adjustment Resource adjustment Adjusting beliefs and adapting traditions and rituals which has lived in the upper Siao Yai Basin community since the past until the present The community already has the same capital that can be used to develop the community or adapt to the era of globalization. Using social and cultural capital as the original capital through

belief ceremonies in sacred areas such as Pu Ta shrines located along the river basin to manage the water resources of the Upper Siao Yai Basin to be sustainable forever.

Keyword : Adaptation, Social and cultural capital, Water resources management

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก
รองศาสตราจารย์ ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและรองศาสตราจารย์ ดร.
ฉลอง พันธุ์จันทร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ ในการสนับสนุน
กระบวนการวิจัยแนวความคิดตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

รองศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน ประธานกรรมการสอบ และคณาจารย์สาขาวิชา
ศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่
ให้ข้อเสนอแนะให้คำปรึกษาในการทำงานวิจัยในครั้งนี้ โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับการวิจัย ผู้วิจัย
ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอบคุณ กลุ่มพระสงฆ์, ตัวแทนชุมชน, กลุ่มผู้รู้, กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน, กลุ่มองค์การบริหาร
ส่วนท้องถิ่น, กลุ่มปกครอง, ตัวแทนกรมชลประทาน, และกลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ให้ข้อมูล
ความรู้ร่วมไปถึงการช่วยเหลือให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการตอบแบบสัมภาษณ์และให้
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณครอบครัวญาติพี่น้องทุกคนตลอดจนท่านอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวนามไว้ที่นี่ ที่ได้ให้
กำลังใจสนับสนุนช่วยเหลือด้วยดีตลอดมา คุณค่าและประโยชน์จากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบ
เป็นพุทธบูชาคุณบิดามารดา ตลอดจนถึงบูรพาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่อบรมสั่งสอนประสิทธิ์
ประสาทวิชา ซึ่งผู้วิจัยจะนำไปพัฒนาการทำงานให้ดียิ่งขึ้นไป เพื่อเป็นประโยชน์พระพุทธศาสนาต่อไป

แพรทอง แก้วทองมี (สนธิ์โน)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 วัตถุประสงค์	5
1.3 ขอบเขตการวิจัย	5
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
1.5 นิยามศัพท์	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
1.7 กรอบแนวคิด	8
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม	9
2.2 แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม	12
2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ	16
2.4 แนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม	24
2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	30
2.6 พื้นที่ศึกษา	43

บทที่ 3	ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	79
3.1	ทุนทางสังคมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	79
3.2	ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	122
บทที่ 4	การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	160
4.1	การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ	160
4.2	การจัดการบำรุงรักษา	172
4.3	การจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ	174
4.4	การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	182
บทที่ 5	การปรับตัวของชุมชนโดยใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	189
5.1	การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	189
5.2	การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	206
บทที่ 6	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	223
6.1	สรุป	223
6.2	อภิปรายผล	246
6.3	ข้อเสนอแนะ	254
บรรณานุกรม		256
ภาคผนวก		270
ประวัติผู้เขียน		280

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงอาชีพรายได้ต่อปีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	72
ตารางที่ 2 ทูทางบุคคลในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ.....	81
ตารางที่ 3 แสดงรายได้เฉลี่ยต่อปี	101
ตารางที่ 4 แสดงรายชื่อพันธุ์สัตว์น้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน.....	127
ตารางที่ 5 แสดงรายชื่อพันธุ์พืชทั้งในน้ำและบนบกตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	129

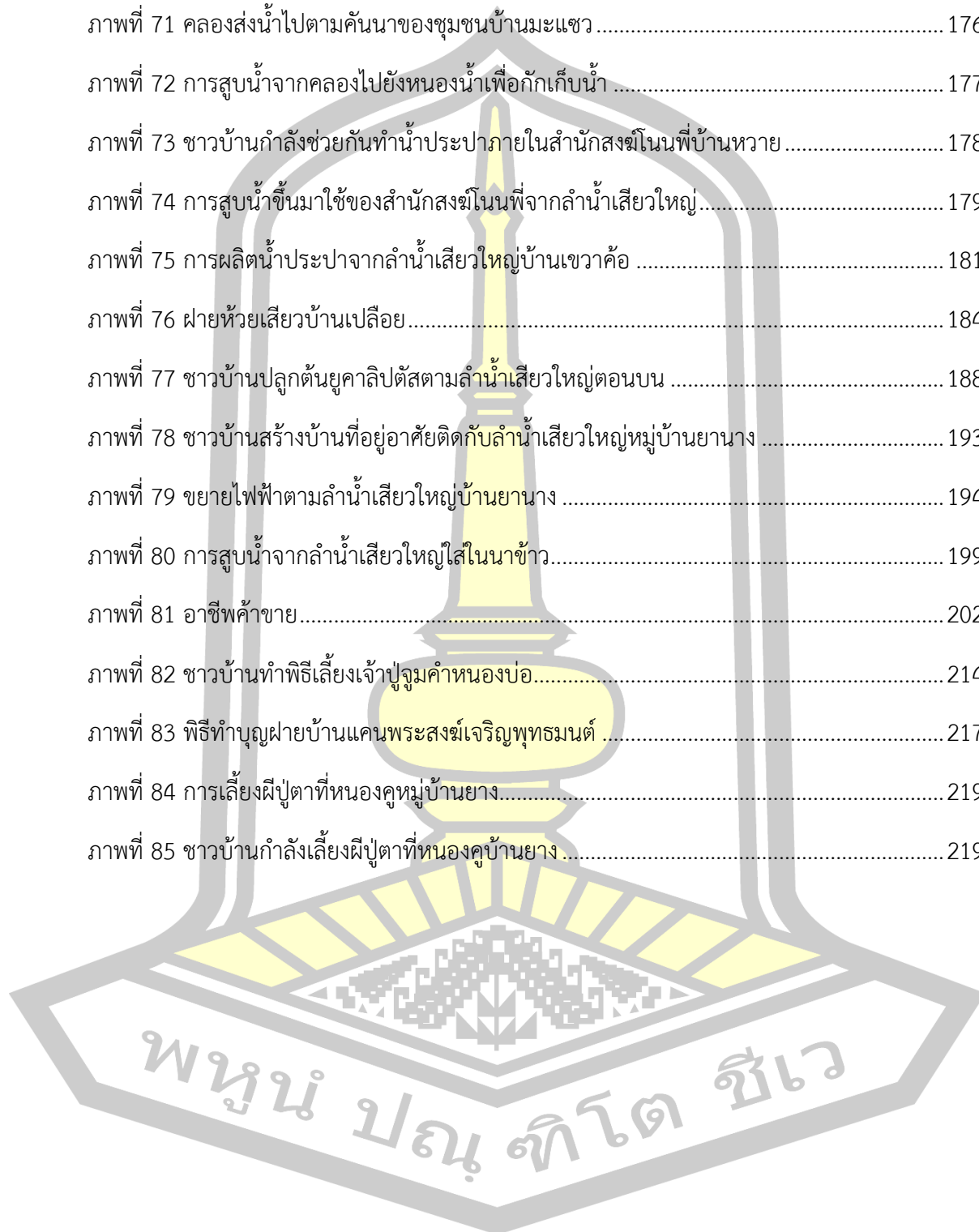
สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพที่ 1 แผนที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่ตอนบน.....	44
ภาพที่ 2 ต้นเสียวที่ขึ้นตามไหล่ทาง	44
ภาพที่ 3 การขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในเขตตำบลบ้านห้วยปรับคันคูใหม่	45
ภาพที่ 4 ภูมิทัศน์หนองบ่อปัจจุบัน	46
ภาพที่ 5 ซื่อหมู่บ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	47
ภาพที่ 6 คราบเกลือบริเวณผิวดินพื้นที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อปัจจุบัน.....	71
ภาพที่ 7 ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีต.....	77
ภาพที่ 8 ชุมชนต้นลำน้ำเสียวใหญ่บริเวณบ่อ	82
ภาพที่ 9 การสร้างบ้านติดกับลำน้ำเสียวใหญ่บ้านบัวมาศ	82
ภาพที่ 10 กลุ่มผลิตกลองยาวตำบลบ้านห้วย.....	85
ภาพที่ 11 ชาวบ้านกำลังหากินในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในตำบลยาง	88
ภาพที่ 12 การทำข้าวนาปีในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	90
ภาพที่ 13 การทำข้าวนาปีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนบ้านมะแซว	90
ภาพที่ 14 รถไถนาด้วยรถสี่ล้อ	92
ภาพที่ 15 การปลูกมันสำปะหลังของหมู่บ้านยางตำบลยาง	92
ภาพที่ 16 อาชีพเลี้ยงวัวของชาวบ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่.....	93
ภาพที่ 17 การเผาถ่านด้วยเตาปั้นแบบสมัยเก่าของชุมชน	95
ภาพที่ 18 การเผาถ่านด้วยถัง 200 ลิตร แบบสมัยใหม่.....	95
ภาพที่ 19 การปลูกผักของชาวบ้านในหมู่บ้านค้อโนนอุดม.....	97
ภาพที่ 20 ร้านขายอาหารตามสั่งหมู่บ้านบัวมาศ	98
ภาพที่ 21 ร้านค้าสหกรณ์ชุมชนบ้านบัวมาศ.....	99

ภาพที่ 22 รถเร่หรือรถพุ่มพวงค้าขายตามหมู่บ้านในตอนเช้า	99
ภาพที่ 23 การตกเบ็ดหาปลาของชาวบ้าน บ้านมะแซว	110
ภาพที่ 24 พายเรือหาปลาของชาวบ้านบริเวณหนองบ่อ	110
ภาพที่ 25 การแหวนแหหาปลาในช่วงน้ำไหลที่ฝายบ้านยาง	111
ภาพที่ 26 วิธีการดักปลาในช่วงน้ำไหลที่ฝายบ้านยาง	112
ภาพที่ 27 การผลิตเกลือในอดีตนองบ่อ	114
ภาพที่ 28 การทำนาเกลือในอดีตนองบ่อ	115
ภาพที่ 29 การสูบน้ำขึ้นมาต้มเกลือของนายทุนบริเวณหนองบ่อ	115
ภาพที่ 30 แผนที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่	118
ภาพที่ 31 การเลี้ยงกระบือของชาวบ้าน บ้านหอกลอง บ้านหนองโดน	119
ภาพที่ 32 การเลี้ยงโคของชาวบ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่บ้านยางนาง	119
ภาพที่ 33 การปลูกผักสวนครัวบ้านหนองโ้ง	120
ภาพที่ 34 การขุดสระน้ำไว้ใช้ในครัวเรือนของชาวบ้าน	121
ภาพที่ 35 เยี่ยมชมสวนการเกษตรของพ่อบุญเรือน ยางเครือ บ้านมะแซว	121
ภาพที่ 36 ศาลเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ	123
ภาพที่ 37 ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณหนองบ่อ	124
ภาพที่ 38 ทรัพยากรดินบริเวณหนองบ่อ	126
ภาพที่ 39 ทรัพยากรน้ำหนองบ่อ	127
ภาพที่ 40 ทรัพยากรป่าไม้ที่สำนักสงฆ์โนนพื้นน้อมบ้านหวาย	129
ภาพที่ 41 สำนักสงฆ์โนนพื้นน้อมตำบลบ้านหวายปัจจุบัน	132
ภาพที่ 42 รูปเหมือนเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ	140
ภาพที่ 43 พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ	140
ภาพที่ 44 ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์และสามเณร	141
ภาพที่ 45 ชาวบ้านทำอาหารแจกจ่ายให้ผู้คนมาร่วมงาน	142

ภาพที่ 46 รูปปั้นม้า ช้าง ที่ชาวบ้านมาแก้บนหนองบ่อ	143
ภาพที่ 47 ศาลเจ้าปู่จุมเงิน บ้านโคกลี ตำบลหนองจิก	144
ภาพที่ 48 ศาลปู่ตาตั้งอยู่คันคูลำน้ำเสียวใหญ่บ้านเป่าปัจจุบัน	145
ภาพที่ 49 ศาลปู่ตาหลังเก่าบ้านเป่า	146
ภาพที่ 50 ศาลปู่ตาหลังใหม่บ้านเป่า	146
ภาพที่ 51 ศาลพ่อปู่ด่านบ้านยานาง	148
ภาพที่ 52 พื้นที่โนนฝายบ้านยานาง	149
ภาพที่ 53 บริเวณพื้นที่โนนฝายศาลปู่ตาหลังที่ 1 บ้านแคน	151
ภาพที่ 54 ผู้เฒ่าผู้แก่กำลังทำพิธีเลี้ยงปู่ตา บ้านแคน	151
ภาพที่ 55 ศาลปู่ตา หลังที่ 2 บ้านแคน	152
ภาพที่ 56 ศาลปู่ตาบ้านเขาค้อ ตำบลแคน	153
ภาพที่ 57 ชาวบ้านจัดเตรียมอาหารถวายพระสงฆ์ทำบุญฝายบ้านแคน	155
ภาพที่ 58 พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์การทำบุญฝายบ้านแคน	156
ภาพที่ 59 ศาลปู่ตาบ้านเปลือย	157
ภาพที่ 60 ศาลปู่ตาบ้านเปลือยติดกับลำน้ำเสียวใหญ่	158
ภาพที่ 61 กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำเสียวใหญ่กำลังทำพิธีไหว้เจ้าที่เจ้าทางตามลำน้ำเสียวใหญ่	158
ภาพที่ 62 ฝายคอนกรีตบวกกับฝายยางบ้านแคน	163
ภาพที่ 63 ฝายคอนกรีตบ้านยานาง	164
ภาพที่ 64 ฝายคอนกรีตต้นน้ำอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ	166
ภาพที่ 65 กรมชลประทานลงพื้นที่ขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	167
ภาพที่ 66 กรมชลประทานลงพื้นที่ตรวจสอบน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนฝายบ้านยาง	168
ภาพที่ 67 องค์การบริหารส่วนตำบลบัวมาศลงพื้นที่ตรวจสอบหนองน้ำ	171
ภาพที่ 68 ชาวบ้านช่วยกันกำจัดวัชพืชในหนองน้ำสาธารณะ	172
ภาพที่ 69 ชาวบ้านช่วยกันลอกคลองน้ำเพื่อให้ น้ำไหลได้สะดวก	173

ภาพที่ 70 เครื่องสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนบ้านมะแซว	174
ภาพที่ 71 คลองส่งน้ำไปตามคันนาของชุมชนบ้านมะแซว	176
ภาพที่ 72 การสูบน้ำจากคลองไปยังหนองน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ	177
ภาพที่ 73 ชาวบ้านกำลังช่วยกันทำน้ำประปาภายในสำนักสงฆ์โนนพื้บ้านหวาย	178
ภาพที่ 74 การสูบน้ำขึ้นมาใช้ของสำนักสงฆ์โนนพื้จากลำน้ำเสียวใหญ่	179
ภาพที่ 75 การผลิตน้ำประปาจากลำน้ำเสียวใหญ่บ้านเขาค้อ	181
ภาพที่ 76 ฝายห้วยเสียวบ้านเปลือย	184
ภาพที่ 77 ชาวบ้านปลูกต้นยูคาลิปตัสตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน	188
ภาพที่ 78 ชาวบ้านสร้างบ้านที่อยู่อาศัยติดกับลำน้ำเสียวใหญ่หมู่บ้านยาง	193
ภาพที่ 79 ขยายไฟฟ้าตามลำน้ำเสียวใหญ่บ้านยาง	194
ภาพที่ 80 การสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ใส่นาข้าว	199
ภาพที่ 81 อาชีพค้าขาย	202
ภาพที่ 82 ชาวบ้านทำพิธีเลี้ยงเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ	214
ภาพที่ 83 พิธีทำบุญฝายบ้านแคนพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์	217
ภาพที่ 84 การเลี้ยงผีปู่ตาที่หนองคูหมู่บ้านยาง	219
ภาพที่ 85 ชาวบ้านกำลังเลี้ยงผีปู่ตาที่หนองคูบ้านยาง	219

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

ชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน มนุษย์คนเราเกิดความเชื่อมาจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของฟ้าดินอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่เห็นเหตุต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากความกลัวและความไม่รู้ในปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้น เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ ฟ้าผ่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว ลมพัด ไฟไหม้ปรากฏการณ์เหล่านี้ไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ และเกินวิสัยของมนุษย์ที่จะกระทำได้ มนุษย์จึงเชื่อว่ามีความเชื่อว่ามีผู้ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ผู้อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านี้ มนุษย์จึงเรียกผู้ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ว่าผีหรือวิญญาณ (ปราณี วงษ์เทศ, 2543: 206) ดังนั้นจึงมีการแสดงความเชื่อออกมาในรูปแบบของความเชื่อพิธีกรรม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมมนุษย์ที่สืบทอดอย่างต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ยุคประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นสังคมในพื้นที่ราบหรือสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่สูง ได้รับการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษที่ยาวนาน ทำให้มีการสะสมความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญาและมีโลกทัศน์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว อาทิ ความเชื่อเกี่ยวกับผี ขวัญเทพเจ้าและบาปกรรม เป็นต้น ซึ่งคติความเชื่อดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อพื้นเดิมของกลุ่มชนในท้องถิ่นกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความเชื่อเกี่ยวกับผีวิญญาณที่ดำรงอยู่ในชุมชนท้องถิ่นอีสาน เช่น ผีแถน ผีตาแสด ผีปู่ตา ผีบ้าน ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น จึงได้มีการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงออกถึงความเคารพบูชาแก่อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ (ธวัช ปุณโณทก, 2534: 67)

ชาวอีสานส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภูตผีวิญญาณอย่างเหนียวแน่น แม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของคนก็ตาม ตามหลักปรัชญาหรือหลักพุทธธรรมหาได้ลบล้างความเชื่อภูตผีวิญญาณของสังคมอีสานเหล่านี้ได้ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2557: 168) สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ล้วนสามารถบันดาลคุณและโทษให้เกิดแก่ผู้คนและชุมชนได้ ผีหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ตามความคิดความเชื่อของมนุษย์เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ ผู้มีความศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจอยู่เหนือความขัดแย้งและผลประโยชน์ของชาวบ้านในชุมชน รวมทั้งการจัดการความขัดแย้งผ่านอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2534: 182) ชาวนาที่อยู่ตามลุ่มน้ำสร้างมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมเรื่องผีอารักษ์ ขึ้นมาแล้วใช้ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาประจำปีเสมือนกลไกทางสังคมวัฒนธรรมหรือเป็นพันธสัญญาร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของส่วนรวมมีที่ดินทำกินแหล่งน้ำและป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งเป็นทรัพยากรสาธารณะที่มีอยู่อย่างจำกัดในท้องถิ่นอีสานปัจจุบัน

ส่วนใหญ่ในชุมชนมีต้นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในทุกพื้นที่มีทั้งทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนบุคคล ทุนองค์กร ทุนเครือข่าย ทุนครอบครัวและเครือญาติ โดยใช้ทุนทางสังคมเป็นพื้นฐานในการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในความคิดความร่วมมือร่วมใจกันกำหนดแนวทางในการส่งเสริมบทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชน ส่งเสริมให้ทุนบุคคลมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น มีการถ่ายทอดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องผ่านศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนและใช้ทุนทางสังคมเป็นตัวเชื่อมโยงกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งทุนทางสังคมในแต่ละชุมชนมีอยู่หลายประเภทที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพบริบทของพื้นที่ประกอบด้วยกับทุนมนุษย์ทุนสถาบันทุนปัญญาทุนวัฒนธรรมและทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งทุนเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมหรือทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อชุมชนนั้น ๆ หากชุมชนสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนไปใช้ในการบริหารจัดการชุมชนให้เกิดประโยชน์และคุ้มค่าสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนจะทำให้เกิดพลังขับเคลื่อนชุมชนในหลาย ๆ มิติ เช่น ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอยู่บนพื้นฐานความไว้วางใจกัน การพึ่งพาอาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลกันจะทำให้เกิดพลังความรู้ความคิด พลังปัญญา สามารถถ่ายทอดเรียนรู้ร่วมกันรู้จักแบ่งปันกันของคนในชุมชนทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรภายในชุมชน อันจะช่วยเสริมสร้างให้คนในชุมชนมีความเข้มแข็งเกิดความสมดุลเกิดความยั่งยืน (สุวรรณี คำมัน และคณะ, 2551: 1-2)

จังหวัดมหาสารคามมีลำน้ำที่สำคัญไหลผ่านอยู่ 2 สาย คือ ลำน้ำชีและลำน้ำเสียวโดยลำน้ำชีไหลผ่านอำเภอมือเมือง อำเภอกันทรวิชัย อำเภอโกสุมพิสัย ส่วนลำน้ำเสียวไหลผ่านอำเภอบรบือและอำเภอนาคูเป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำมูลมีต้นกำเนิดอยู่ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านพื้นที่ 3 จังหวัด 8 อำเภอ คือ จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านพื้นที่ 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอบรบือและอำเภอนาคู จังหวัดร้อยเอ็ด ไหลผ่าน 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอนาคูรัตนบุรี อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอพนมไพรและอำเภอพนมไพร ไหลลงสู่แม่น้ำมูลในพื้นที่อำเภอนาคูรัตนบุรี จังหวัดศรีสะเกษ มีความยาวทั้งสิ้น 245 กิโลเมตร (สำนักชลประทานที่ 6 กรมชลประทาน, 2553) บริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อเป็นพื้นที่ลุ่มมีลักษณะเหมือนรูปกระทะหางน้ำที่ไหลลงสู่หนองบ่อ ไหลมาจากสันปันน้ำทางด้านอำเภอกุดรัง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหนองบ่อและทางด้านอำเภอมือเมืองทิศเหนือของหนองบ่อน้ำไหลมาตามห้วย คลอง ลงสู่บริเวณหนองบ่อ เมื่อน้ำไหลมารวมกันมาก ๆ ก็จะไหลไปตามพื้นที่ต่ำและลาดเอียงถัดกันลงไปเรื่อย ๆ น้ำที่อยู่ในหนองบ่อก็ไหลลงไปจนถึงแม่น้ำมูลนานเข้าหลายร้อยปีเกิดเป็นสายน้ำขึ้นชุมชนเรียกว่า ลำน้ำเสียว เพราะมีต้นเสียวขึ้นเป็นจำนวนมากหรืออีกนัยหนึ่งหมายถึง บริเวณพื้นที่ลำน้ำแห่งนี้มีผีเสื้อและมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่ากลัวน่าหวาดเสียวจึงเรียกว่า ลำน้ำเสียว จนมาถึงปัจจุบัน (ณรงค์ กุลจันทร์, 2548: 9)

ชาวอีสานมีการสร้างบ้านแปลงเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มตลอดลำน้ำเสียวและสายเล็ก ๆ ในบริเวณดังกล่าวอีกจำนวนมาก ในส่วนของราบลุ่มตลอดลำน้ำเสียวก็ได้ปรากฏเห็นร่องรอยอันแสดงถึงหลักฐานการตั้งชุมชนอยู่หลายแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โนนหนองบ่อ

อำเภอบริบูรณ์ กุ๋บ้านแดง ตำบลหนองแสง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคามและบริเวณกุ๋วัดสิงห์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ชุมชนเหล่านี้มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีตสมัยพุทธศตวรรษที่ 11-16 ถึงแม้ว่ากาลเวลาได้เปลี่ยนผ่านไปกว่า 900 ปีเศษก็ตามร่องรอยของการเลือกตั้งถิ่นฐานของคนในอดีตและปัจจุบันก็ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก บริเวณที่เคยเป็นชุมชนแออัดในอดีตก็ยังคงเป็นชุมชนอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสังเกตเห็นได้ทั้งสภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น บริเวณเนินดิน แหล่งน้ำ ที่ราบและป่าไม้ เป็นต้น ทำให้ลำน้ำเสียวด้านทิศใต้ ได้มีกลุ่มแรกที่อพยพไปจากอำเภอกุ๋วัดสิงห์ จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาชีพปั้นหม้อ โดยได้ใช้วัตถุดิบจากลำน้ำเสียว กลุ่มสองอพยพไปจากอำเภอเมืองร้อยเอ็ดและกลุ่มสามอพยพไปจากบ้านโคกกุ๋ ปัจจุบันร้างแล้ว หมู่บ้านดังกล่าวอพยพไปรวมกับบ้านแดงเพราะถูกโจรบรรกวน ถือได้ว่าเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ที่ได้มาดำรงชีวิตปักหลักสร้างบ้านเรือนจึงเกิดความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนตลอดลำน้ำเสียวก่อนที่จะถูกอิทธิพลและความเจริญจากสังคมภายนอกเข้าครอบงำ (ระพี สาคริก, 2533: 46)

ชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีตมีการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างดีร่วมไปถึงความเป็นอยู่ที่ดีมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับสายน้ำอย่างแยกไม่ออก เพราะเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งไม้ในการสร้างบ้านเป็นคลังยาสมุนไพรและเป็นที่เชื่อมโยงจิตใจของคนสองฝั่งผ่านคติความเชื่อตำนานและพิธีกรรมประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่ยาวนาน เมื่อกาลเวลาได้เปลี่ยนแปลงไปเริ่มมีการพัฒนากรมชลประทานได้ทำการขุดลอกกลุ่มน้ำเสียวทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่บริเวณกลุ่มน้ำเสียวสองฝั่งก็เริ่มจางหายไปกับการขุดลอกกลุ่มน้ำ ความเชื่อภูตผี วิญญาณ ผีป่วน ผีตาแสด สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงความเป็นอยู่ความผูกพันกับสายน้ำ ก็เริ่มจางหายไปกับการขุดลอกกลุ่มน้ำเสียว ปัจจุบันความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ โดยเฉพาะผีป่วนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามกลุ่มน้ำเสียวยังหลงเหลือเป็นบางส่วนบางหมู่บ้านบางตำบลที่ยังให้ความเคารพนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ดอนปู่ตา ศาลปู่ตา โบราณสถาน พระพุทธรูปและพระธาตุ วัฒนธรรมประเพณีตามกลุ่มน้ำเสียวที่ปรากฏ ได้แก่ เลี้ยงเจ้าปู่ เลี้ยงผีป่วน บุญผาย พิธีสงฆ์น้ำกุ๋ ประเพณีฮีต 12 และงานรำลึกลำน้ำเสียว ในส่วนของพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าปู่จะจัดทำเป็นประจำทุกปีในเดือน 6-7 ทุกปี ขึ้นอยู่แต่ละหมู่บ้านที่พร้อมกันจัดทำ ในส่วนของพิธีกรรมสงฆ์น้ำกุ๋นั้นจะจัดทำเป็นประจำปีในเดือน 5 ทุกปี เช่น กุ๋บัวมาศและกุ๋บ้านแดง ส่วนงานนมัสการพระพุทธรูปนาคปรกและนมัสการธาตุพระบุ (ผลุด) จัดขึ้นในเดือน 3 ทุกปี ปัจจัยหลักที่ชุมชนได้จัดประเพณีเอาบุญเลี้ยงเจ้าปู่ เลี้ยงศาลปู่ตา บุญผายที่อยู่ตามหมู่บ้านกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ เดิมเชื่อก่อนจะลงทำนาต้องมีการเลี้ยงบ้าน (เบิกบ้าน) เพื่อบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลหมู่บ้าน ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ขอให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขและมีการจุดบั้งไฟพวย (ทำนายน) มีอยู่ 3 บั้ง เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์รับทราบเป็นการเสียทายฟ้าฝน คน สัตว์เลี้ยง แต่ละหมู่บ้านทำบุญเลี้ยงเจ้าปู่ เลี้ยงศาลปู่ตา บุญผาย เมื่อหน่วยงานของรัฐเข้ามาครอบงำในวาทกรรมการพัฒนาส่งผลให้ชุมชนที่พึ่งพิงทรัพยากรน้ำในกลุ่มน้ำเสียวต้องปรับเปลี่ยน

ปฏิสัมพันธ์ภายใต้เงื่อนไขการต่อสู้ต่อรองด้วยอาศัยชุดความเชื่อที่มีอยู่ เพื่อให้สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำที่ถูกจำกัดด้วยอำนาจภายนอก

ลำน้ำเสียวใหญ่เกิดจากการกั้นฝายเพื่อกักน้ำไว้ใช้การเกษตรที่หนองบ่อ ซึ่งตลอดสองฝั่งอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติซึ่งได้หล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านสองฝั่งลำน้ำตลอดมาจนกระทั่งในปีพ.ศ. 2494 กรมชลประทานได้รับไว้ดูแลได้มีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ (กรมชลประทาน, 2561: 48) ชาวบ้านที่มีถิ่นอยู่ตลอดแนวที่ราบลุ่มลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งมีระยะทางประมาณ 200 กิโลเมตร เป็นลำน้ำอเนกประสงค์ จึงทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ของหมู่บ้านต่าง ๆ เพราะลำน้ำเสียวรวมทั้งบริเวณกุดเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำมากมายหลายชนิด ๆ มีปลาค่อนข้างมากจึงเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน ทั้งนี้ถ้าถึงฤดูฝนจะทำให้น้ำท่วมไปถึงบริเวณกุด พอน้ำลดจึงทำให้มีปลาชุมชุม ทำให้น้ำเสียวสามารถเก็บกักน้ำได้ตลอดทั้งปี เป็นการช่วยปัญหาน้ำเค็มได้อีกด้วยเห็นได้ในกรณี ปีพ.ศ. 2531 ลำน้ำเสียวตอนต้นเกิดภาวะน้ำเค็มเน่าเสีย (นิสารัตน์ หวานชะเอม, 2558: 118) ต่อมาในปีพ.ศ. 2514 ได้มีการขุดเจาะบ่อบาดาลแล้วพบว่าน้ำเค็มมากใช้ไม่ได้ จึงได้มีผู้ประกอบการสูบน้ำขึ้นขึ้นมาต้มเกลือและได้ทำนาเกลือทั้งแบบนาดินและแบบนาคอนกรีต และได้ระบายน้ำที่เรียกว่า “น้ำขม” ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ทำให้ในช่วงฤดูฝนน้ำฝนจะชะล้างเกลือไหลลงแหล่งน้ำและพื้นที่ราบลุ่มตอนล่างส่งผลให้พื้นที่ราบลุ่มเสื่อมสภาพกลายเป็นดินเค็ม ผลกระทบดังกล่าวส่งผลให้ชาวบ้านสองฝั่งลำน้ำได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามในช่วงปีพ.ศ. 2519 ชาวบ้านจึงได้มีการเรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาช่วยแก้ปัญหาจนรัฐบาลมีคำสั่งในปีพ.ศ. 2523 ห้ามมิให้ประกอบกิจการต้มเกลือในบริเวณน้ำเสียวใหญ่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

หลังจากปีพ.ศ. 2529 ได้มีการลักลอบสูบน้ำบาดาลขึ้นมาต้มเกลืออีกครั้งและครั้งนี้ทำให้แพร่หลายจนทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมอย่างรุนแรงคือน้ำในลำน้ำเสียวเค็มจนไม่สามารถใช้ทำเกษตร การอุปโภคบริโภคและนำมาเลี้ยงสัตว์ได้ ส่งผลให้มีการรวมตัวกันขึ้นอีกครั้ง เพื่อร้องเรียนให้รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหา ตามคำสั่งในปีพ.ศ. 2523 อย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นเคลื่อนไหวครั้งที่ใหญ่ที่สุดและได้กลายเป็นที่มาของประวัติศาสตร์ลำน้ำเสียวจึงทำให้รัฐบาลมีการดำเนินการออกคำสั่งให้ยุติการทำนาเกลืออย่างเด็ดขาด และได้มีงบประมาณมาขุดลอกและพัฒนาฟื้นฟูลำน้ำเสียวให้กลับมาอย่างเดิม อย่างไรก็ตามการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ได้ลดปัญหาน้ำเค็มได้ในระดับหนึ่ง แต่ปัจจุบันการขุดลอกหรือการพัฒนาชลประทานนั้นกลับส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างรุนแรงเช่นกันปลาและพืชหลายชนิดหายไปกับหน้าฝนน้ำจะท่วมนาน 1-2 อาทิตย์ขึ้นไปหรือบางพื้นที่น้ำก็ท่วมเป็นเดือน คูเสียวมีขนาดเล็กพังง่าย หลังจากการฟื้นฟูลำน้ำเสียวทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมตามสองฝั่งที่ราบลุ่มน้ำเสียวก็มีการปรับเปลี่ยนไปด้วย เพราะเกิดจากผลกระทบในการดำเนินชีวิตของชุมชน จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความเชื่อที่เป็นการปรับตัวของชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ด้วยเหตุผลนี้ผู้ศึกษามีความสนใจการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมรวมไปถึงความเป็นอยู่ความเชื่อพิธีกรรมและการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ในเรื่องของระบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การศึกษาชี้ให้เห็นถึงการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการปรับตัวของชุมชนภายใต้การเปลี่ยนแปลงของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและยังชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหมายความสำคัญต่อชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ให้คงอยู่คู่ชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์

- 2.2.1 เพื่อศึกษาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
- 2.2.2 เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
- 2.2.3 เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

1.3 ขอบเขตการวิจัย

1.3.1 ด้านพื้นที่

พื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่มีการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน จังหวัดมหาสารคาม ประกอบไปด้วย 2 อำเภอ ดังนี้

1. อำเภอบรบือ ประกอบไปด้วย 7 ตำบล 12 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ตำบลบรบือ มีชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ 2) ตำบลหนองสิม มีบ้านหนองโดนและบ้านหอกลอง 3) ตำบลหนองจิก มีบ้านโคกลีและบ้านค้อโนนอุดม 4) ตำบลกำพี้ มีบ้านเป่าและบ้านกำพี้ 5) ตำบลหนองม่วง มีบ้านยานางและบ้านม่วง 6) ตำบลบัวมาศ มีบ้านบัวมาศ และ 7) ตำบลยาง มีบ้านแดงและบ้านยาง
2. อำเภอนาคู ประกอบไปด้วย 4 ตำบล 9 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ตำบลแคน มีบ้านแคนและบ้านเขวาสี 2) ตำบลบ้านหวาย มีบ้านหวาย, บ้านมะแซว, บ้านหนองไ้ง และบ้านเปลือย 3) ตำบลหนองแสง บ้านปลาบู่และบ้านบมทุ่ง 4) ตำบลหัวเรือ บ้านหัวเรือ

1.3.2 ด้านเนื้อหา

ศึกษาสภาพทั่วไปของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การปรับตัวของชุมชน โดยการใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

1.3.3 กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มตัวอย่างและประชากรที่ใช้ในการวิจัย ประกอบไปด้วย

1. กลุ่มผู้นำพิธีกรรม ผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ จำนวน 20 คน
2. กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. จำนวน 16 คน
3. กลุ่มตัวแทนชุมชน 8 ชุมชน จำนวน 24 คน
4. กลุ่มหน่วยงานภาครัฐ กรมชลประทาน จำนวน 2 คน

รวมทั้งสิ้น จำนวน 62 รูป/คน

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นการศึกษาภาคสนามและการศึกษาเอกสารในด้านการปรับตัว ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ความเชื่อพิธีกรรม การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1.4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ความเชื่อพิธีกรรม ประเพณี การจัดการทรัพยากรน้ำ การปรับตัวของชุมชนและทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

1.4.2 การศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องทั้งภายในชุมชนและภาครัฐ ในพื้นที่อำเภอบรบือและอำเภอน้ำโสม จังหวัดมหาสารคาม โดยเน้นทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อยเชิงปฏิบัติการ

1.4.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยจะใช้แบบสัมภาษณ์แบบเจาะจง การสำรวจ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การบันทึกภาคสนาม การสนทนากลุ่ม รวมทั้งเอกสารการบันทึก การประชุมแบบบันทึก และกล้องถ่ายภาพ

1.4.4 การวิเคราะห์ และการนำเสนอข้อมูลผู้วิจัยจะนำข้อมูลทั้งในส่วนเอกสารและภาคสนามมาประมวลผลเพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

1.4.5 ระยะเวลาในการวิจัย เริ่มตั้งแต่ 1 เมษายน 2564

1.5 นิยามศัพท์

การปรับตัวของชุมชน หมายถึง พฤติกรรมการปรับตัวของชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนด้วยการใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยมีการปรับตัวด้วยกัน 6 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านภูมิปัญญา ด้านทรัพยากร ด้านความเชื่อ และด้านประเพณีพิธีกรรม

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง การใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน โดยผ่านการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ การจัดการบำรุงรักษาการจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ และการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

ลำนํ้าเสียใหญ่ตอนบน หมายถึง ลำนํ้าที่มีต้นกำเนิดที่อ่างเก็บนํ้าหนองบ่ออำเภอบรบือไหลลงไปตามที่ราบต่ำถึงเขตอำเภอลือชัยบุรีรัมย์ จังหวัดมหาสารคาม โดยมีความยาวประมาณ 54 กิโลเมตร โดยตั้งชื่อลำนํ้า ตามชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นตามลุ่มนํ้าที่ชุมชน เรียกว่า ต้นเสียว

ความเชื่อและพิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมการยอมรับของชุมชนความเชื่อเกี่ยวกับผีพรหมณ์ พุทฺธิ ที่ส่งผลให้เกิดการประกอบพิธีกรรมต่อความเชื่อนั้น ๆ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ทุนทางสังคม หมายถึง ทุนที่มีอยู่ในพื้นที่ของชุมชนมีด้วยกัน 3 ด้าน ได้แก่

ด้านสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่มีความเชื่อถือไว้วางใจกันในชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน และมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกันระหว่างชุมชนภายนอกกับภายใน

ด้านเศรษฐกิจ หมายถึง เศรษฐกิจภายในชุมชน เช่น ค้าขาย ทำนา ทำไร่ และรับจ้างทั่วไป รวมไปถึงการผลิตจำหน่ายสินค้าในการบริโภคอุปโภคและสิ่งของใช้สอยต่าง ๆ ภายในชุมชน

ด้านภูมิปัญญา หมายถึง ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องของการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ และการทำเครื่องมือการเกษตร

ทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ทุนที่มีอยู่ในพื้นที่ของชุมชนมีด้วยกัน 3 ด้าน ได้แก่

ด้านทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน เช่น ดิน น้ำและป่าไม้

ด้านความเชื่อ หมายถึง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน เช่น ศาลปู่ตา ศาลเจ้าปู่จุมคำ โบราณสถาน ฝาย เป็นต้น

ด้านประเพณีพิธีกรรม หมายถึง การแสดงออกในเรื่องของประเพณีพิธีกรรมทั้งที่เป็นศาสนาและแนวทางในการปฏิบัติของชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน เช่น พิธีเลี้ยงศาลปู่ตา ประเพณีบุญฝาย ประเพณีฮีต 12 เดือน เป็นต้น

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

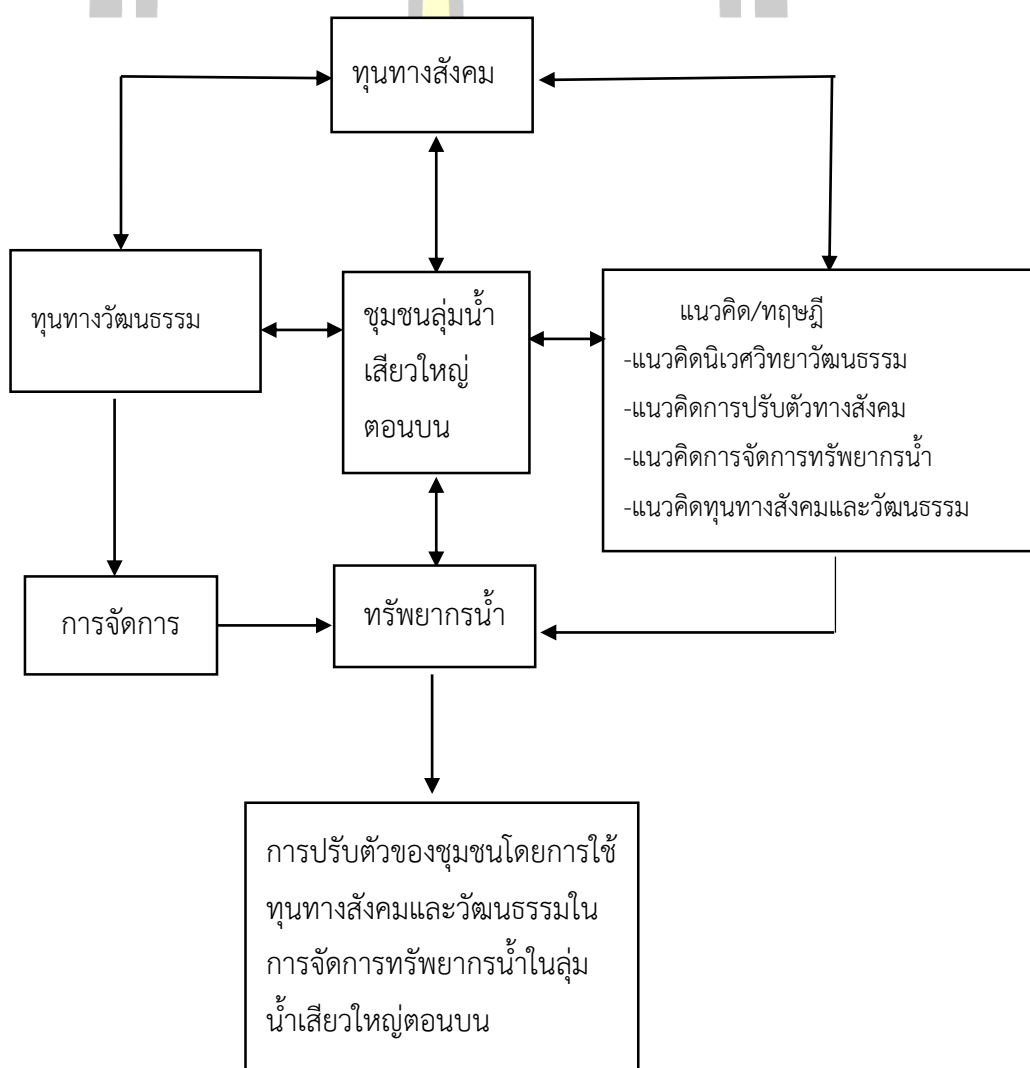
1.6.1 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

1.6.2 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนโดยรัฐและชาวบ้าน

1.6.3 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

1.6.4 ได้เครือข่ายชุมชนและกระบวนการขับเคลื่อนในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างเหมาะสม

1.7 กรอบแนวคิด

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยมีแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

1. แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
2. แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม
3. แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ
4. แนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. พื้นที่ศึกษา

2.1 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

2.1.1 ระบบนิเวศ

2.1.1.1 ความหมายระบบนิเวศ

ความหมายตามรากศัพท์ของนิเวศวิทยา : Ecology มาจาก Oikology มาจากคำว่า Oikos และ Logos โดย Oikos = Home (บ้าน) หรือ Habitat (แหล่งที่อยู่) ส่วน Logos = Study (การศึกษา) ระบบนิเวศ (ecosystem) เป็นโครงสร้างถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ที่มีกับบริเวณแวดล้อมที่สิ่งมีชีวิตเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่ได้

ระบบนิเวศมีทั้งพื้นดินและพื้นน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น หนองน้ำ บ่อน้ำ ลำธาร แม่น้ำ ทะเลสาบ มหาสมุทร ขอนไม้ผุและหญ้าป่าผลัดใบป่าดิบชื้นรวมไปถึงพืชทุกชนิดในระบบนิเวศนั้นมียอดประกอบอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน ได้แก่ องค์ประกอบกลุ่มมีชีวิต เช่น กลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้บริโภคและกลุ่มผู้ย่อยสลายกับองค์ประกอบของสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งทั้งสองส่วนต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน (สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, 2550: 1)

ระบบนิเวศ (Ecological Harmony) เป็นการสร้างระบบขึ้นมาใหม่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดในการสร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศ ในด้านการพัฒนาความเจริญทางด้านวัตถุควบคู่ไปกับการพัฒนาความเจริญทางด้านจิตใจด้านเทคโนโลยีมีผลทั้งด้านบวก (Positive) และด้านลบ (Negative) จึงควรใช้เทคโนโลยีอย่างมีระบบและ

ควรพึงระมัดระวังพร้อมทั้งยึดถือหลักการที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติมีปริมาณจำกัด (งามพิศ สัตย์สงวน, 2542: 36)

ระบบนิเวศ (Ecosystem) เป็นสาขาหนึ่งของวิชาชีววิทยา หมายถึง ระบบที่มีความซับซ้อนของสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งไม่มีชีวิตที่มีความเกี่ยวเนื่องกันอาศัยพึ่งพากัน เพื่อจะรักษาคุณภาพเสถียรภาพของระบบ โดยแท้จริงแล้วมนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศของโลกใบนี้ และอยู่ในส่วนของผู้ใช้ประโยชน์อันทรัพยากร เช่นเดียวกับสัตว์ทั่วไปแต่เนื่องจากมีความสามารถทางการคิดและประดิษฐ์ (สุจิตตรา กลิ่นเกสร, 2557: 28)

ระบบนิเวศเป็นหน่วยพื้นฐานที่สุดทางนิเวศวิทยาเนื่องจากเป็นระบบที่รวมไปถึงทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ซึ่งแต่ละส่วนจะมีอิทธิพลต่อคุณสมบัติของกัน ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมไม่มีชีวิตจำเป็นต่อการรักษาชีวิตที่มีอยู่ในโลกทั้งมวล นิเวศวิทยามององค์ประกอบอยู่ 2 องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Components) ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ พลังงานในรูปแบบของสสารและองค์ประกอบที่มีชีวิต (Biotic Components) เช่น ผู้บริโภคพืช (Herbivore) เป็นสัตว์ที่บริโภคพืชเป็นอาหารหลัก ผู้บริโภคสัตว์ (Carnivore) เป็นสิ่งมีชีวิตที่บริโภคสัตว์อื่นเป็นอาหาร ผู้บริโภคพืชและสัตว์ (Omnivore) เป็นสัตว์ที่บริโภคได้ทั้งพืชและสัตว์ ผู้บริโภคซากสัตว์ (Scavenger) เป็นกลุ่มที่บริโภคสิ่งมีชีวิตที่ตายแล้วไม่ว่าจะเป็นซากพืชและซากสัตว์ให้ย่อยสลายสำหรับองค์ประกอบของระบบนิเวศแหล่งน้ำนั้นสามารถแบ่งออกได้ 3 ส่วน คือ 1) เขตชายฝั่ง (Littoral Zone) เป็นบริเวณริมน้ำที่มีพืชงอกและมีแดดส่องถึง 2) เขตผิวน้ำ (Limnetic Zone) เป็นส่วนที่ถัดออกไปจากชายฝั่ง 3) เขตก้นน้ำ (Profundal Zone) เป็นเขตที่แสงส่องน้อยจนถึงพื้นดินใต้น้ำจึงเป็นกิจกรรมของสัตว์หน้าดินทำหน้าที่บริโภคและย่อยสลายซาก (สรารุช คลอวุฒิมันตร์ และคณะ, 2555: 60-77)

ระบบนิเวศแบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะระบบนิเวศบนบกและลักษณะระบบนิเวศบนน้ำรวมไปถึงสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองโดยตามธรรมชาติ (Natural Environment) เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ รวมไปถึงความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งที่มีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อกันในขณะเดียวกัน สิ่งมีชีวิตก็มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมทั้งนี้รวมไปถึงสิ่งมีชีวิตทุกชนิดรวมทั้งพืชและสัตว์ (ประยูร วงศ์จันทร์, 2555: 3)

สรุปว่า ระบบนิเวศเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ กับบริเวณพื้นที่ทางทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่สิ่งมีชีวิตเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้และระบบนิเวศเป็นการศึกษาถึงองค์รวมทั้งหมดของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตต่างมีความสัมพันธ์กันเชื่อมโยงอาศัยซึ่งกันและกัน

2.1.2 นิเวศวัฒนธรรม

2.1.2.2 ความหมายนิเวศวัฒนธรรม

นิเวศวิทยา หมายถึง การศึกษาถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่มีต่อบ้านหรือแหล่งที่อยู่อาศัยตามสภาพสิ่งแวดล้อมหรือตามบริบทพื้นที่การศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งความเป็นท้องถิ่นอยู่ตรงความเป็นนิเวศวัฒนธรรมที่ชุมชนควรพัฒนาอยู่บนพื้นฐานการมีปฏิสัมพันธ์เกื้อกูลกันระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่นั้น (นิยพรณวรรณศิริ, 2540: 124)

Julian Steward (1963) ให้ความหมายว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์ เพื่อจะอธิบายลักษณะแบบแผนวัฒนธรรมบางประการที่มีอยู่ในสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติมุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปใช้กับทุกวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่สำคัญที่สุดในแนวคิดนี้คือ แก่นวัฒนธรรม ตามทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่คงที่มีการปรับเปลี่ยนตามกาลเวลาตลอดถึงวิถีชีวิตชนบทรณนิยมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

นิเวศวิทยาวัฒนธรรมถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมีผลซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออกในยุคที่เทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำมนุษย์จึงจำเป็นต้องเข้าหากับสภาพแวดล้อม แต่เมื่อเทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้นมนุษย์ก็ต้องสามารถดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมลดน้อยลงแต่ลักษณะทางวัฒนธรรมชนบทรณนิยมประเพณีจะยังคงอยู่สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551: 216-217) มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมตามความต้องการของตนเองได้จนไม่คำนึงถึงสิ่งที่จะตามมาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างตามมาซึ่งได้สะท้อนกลับมายังตัวมนุษย์ในทางลบทำให้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ต้องประสบปัญหาจากการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะความดงงามตามธรรมชาติ (วัฒนา จุฑะพันธุ์, 2545: 7-9)

นิเวศวิทยาเน้นการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ของสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ในส่วนของนักมานุษยวิทยาจะมุ่งให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก โดยพยายามศึกษาค้นคว้าเพื่อหาความเข้าใจว่าพฤติกรรมที่หลากหลายของมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม ส่วนพฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมมีโครงสร้างการทำงานของธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในระบบนิเวศหมายเอาองค์รวมทั้งหมดของสิ่งมีชีวิต (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2545: 9-10)

จูเลียน สจ๊วต Julian Steward (1963) ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมโดยวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของวัฒนธรรม สจ๊วตอธิบายถึงลักษณะการ

เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมศึกษาได้จากสังคมในสภาพแวดล้อมตามบริบทพื้นที่ ข้อสมมติฐานสำคัญคือ สภาพแวดล้อมอาจจะมียิทธิพลหรือไม่มีอิทธิพลต่อการกำหนดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมก็เป็นได้ นอกจากนั้นยังเห็นว่าควรศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรมแยกออกจากนิเวศวิทยาชีวภาพ (Biological Ecology) และนิเวศวิทยากายภาพ (Physical Ecology) สำหรับนิเวศวิทยาชีวภาพเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอินทรีย์กับสภาพแวดล้อมที่มีชีวิตทั้งหลาย ส่วนนิเวศวิทยากายภาพศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอินทรีย์กับสภาพแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตทั้งหมด ในขณะที่นิเวศวิทยาวัฒนธรรมศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมเท่านั้น

สรุปว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับการดำเนินวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์รวมไปถึงการวิเคราะห์ถึงลักษณะทางวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีรูปแบบที่หลากหลายตามสภาพพื้นที่ที่ต่างกันออกไปโดยไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้ในการศึกษาแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมยังไม่พบผู้ศึกษาเกี่ยวกับลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนอย่างชัดเจน เป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิตชนบทยึดประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างให้คงอยู่และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

2.2 แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม

2.2.1 ความหมายวัฒนธรรม

Foster and Anderson (1978: 181) กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง เป็นแนวความคิดกับพฤติกรรมที่ติดตัวมากับบุคคลวัฒนธรรมจะไปถึงที่นั่นด้วย ดังนั้นการแพร่กระจายของวัฒนธรรมนั้นจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ วัฒนธรรมในแต่ละสังคมแต่ละพื้นที่ย่อมมีความแตกต่างกันตราบได้ทีมนุชย์ยังมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่า ชุมชนมีการย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งไม่ว่าจะเป็นการค้าขายการประกอบอาชีพ การศึกษา เป็นต้น ล้วนแล้วนำเอาวัฒนธรรมจากสังคมของเขาติดตัวไปด้วยและยังรับวัฒนธรรมจากสังคมที่อื่นกลับมาด้วย อีกทั้งการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมยังมีความสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้าของสังคมและประเทศชาติ เพราะสังคมที่รับวัฒนธรรมใหม่เข้ามานั้นไม่ต้องลงทุนหรือเสียเวลากับการเริ่มพัฒนาจากจุดเริ่มต้น ดังนั้นเมื่อรับวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแล้วเราต้องรู้จักเลือกปรับปรุงให้เหมาะสมให้เข้ากับวัฒนธรรมของตน

Cohen (1969: 41) ให้ความหมายวัฒนธรรมว่า เป็นเครื่องมือสำคัญในการปรับตัวของมนุษย์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อดำรงความสัมพันธ์กับท้องถิ่นที่อยู่อาศัยวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากปราศจากวัฒนธรรมพร้อมกันนั้นมนุษย์ก็ได้คิดริเริ่มสร้างสรรค์วัฒนธรรมใช้เองหรืออาจได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมนั้นเมื่อคนในกลุ่มจะต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม มีคุณลักษณะทางจิตใจ เพื่อให้เหมาะกับวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ เมื่อใดก็ตามที่

มนุษย์นำระบบพลังงาน (energy) แบบใหม่เข้ามาในถิ่นที่อยู่อาศัยโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว สถาบัน องค์กรต่าง ๆ ก็จะเปลี่ยนไป

Kim (1995: 25-44) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นและเป็นกลไกที่ช่วยให้มนุษย์นำมาใช้เพื่อการอยู่รอดได้ในสังคม คนในสังคมเมื่อมีการอยู่ร่วมกันจำเป็นจะต้องมีระเบียบแบบแผนหรือแนวทางที่คนในสังคมยึดถือเป็นหลักปฏิบัติซึ่งเรียกว่าวัฒนธรรม การศึกษาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตแตกต่างกันดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมวัฒนธรรม ศึกษาความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่มีความสลับซับซ้อนสนใจกระบวนการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมที่ผูกติดอยู่กับบริบทเฉพาะพื้นที่ มีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงในมิติทางประวัติศาสตร์ตามช่วงเวลาต่าง ๆ การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะเป็นสังคมมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตของคนเป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ มีรูปแบบที่เป็นโครงสร้างทางสังคมตลอดจนถึงแบบแผนที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นทำให้เกิดการเรียนรู้เข้าใจถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นคุณค่าของวัฒนธรรมนำไปปรับใช้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

สรุปว่า วัฒนธรรมเป็นศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์มุ่งอธิบายถึงวัฒนธรรมของมนุษย์กับความสัมพันธ์ในสภาพแวดล้อมหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมในวัฒนธรรมที่ต่างกันออกไป

2.2.2 การปรับตัวทางวัฒนธรรม

2.2.2.2 ความหมายการปรับตัวทางวัฒนธรรม

Coleman (1981) ให้ความหมายการปรับตัว หมายถึง ความพยายามของบุคคลที่จะปรับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ตนไม่รู้ว่าเป็นปัญหานั้นจะเป็นปัญหาด้านบุคลิกภาพหรือด้านความต้องการทั้งในด้านอารมณ์ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่บุคคลนั้นอยู่ได้

Bernard (1960) ให้ความหมายการปรับตัว หมายถึง เป็นการที่บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับตนเองกับโลกภายนอกได้อย่างดีมีความพึงพอใจ ความแจ่มใสอย่างสูงสุด มีพฤติกรรมที่เหมาะสมกับสภาพสังคม มีความสามารถที่จะเผชิญปัญหาและยอมรับความจริงของชีวิต วัฒนธรรมเป็นพื้นที่การต่อสู้แย่งชิงพื้นที่อำนาจทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นทางสังคมและประวัติศาสตร์

การปรับตัวทางวัฒนธรรม (Acculturation) เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อเข้าสู่วัฒนธรรมใหม่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมทางสังคม เป็นการเรียนรู้วิถีคิดความรู้สึกพฤติกรรมในแบบยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชุมชนตนเอง ปัจจุบันวิทยาการในสาขาต่าง ๆ ได้เจริญก้าวหน้ามาก จึงทำให้เกิดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้เข้ามาแทนที่ความเชื่อทางไสยศาสตร์กับอำนาจสิ่งลี้ลับต่าง ๆ ที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลสังเกตจากสถานการณ์จริงมากกว่าที่จะหลงเชื่อหรือในอำนาจลึกลับที่ไม่อาจเข้าใจได้ ส่วนเรื่องการปรับตัวนี้มีจุดเริ่มต้นจากการ

ที่มนุษย์ในสมัยก่อนได้พบเห็นพฤติกรรมทางกายที่เกิดขึ้นกับบุคคล โดยส่งผลต่อจิตใจอย่างรุนแรง จึงได้ตั้งตนเป็นหมอผีผู้วิเศษทรงเจ้าหรือผู้ที่มีอำนาจทางไสยศาสตร์ เพื่อใช้อำนาจดังกล่าวมาบำบัดอาการป่วยทางกายจนควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ในช่วงศตวรรษที่ 19 ต่อมา ชาร์ล ดาร์วิน กล่าวไว้ในทฤษฎีวิวัฒนาการของเขาว่าสิ่งมีชีวิตทุกชีวิตจะต้องอาศัยการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาจึงสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังนั้นคนเราจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวอยู่เสมอไมเช่นนั้นแล้วก็จะไม่สามารถดำรงชาติพันธุ์อยู่ได้และต้องสูญเสียชีวิตพันธุ์ลงไปอย่างแน่นอน (กันยา สุวรรณแสง, 2533: 10-12)

นับตั้งแต่ดาร์วิน ได้ประกาศทฤษฎีวิวัฒนาการเป็นต้นมา ทำให้มีผู้คนเริ่มเกิดความสนใจตื่นตัวกันมากขึ้นในช่วงปีค.ศ. 1860 มีนักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญาเมธีชาวออสเตรียได้แสดงให้เห็นว่าเรื่องของจิตนั้น เป็นเรื่องที่สามารศึกษาได้ในเชิงวิทยาศาสตร์ซึ่งซิกมันด์ ฟรอยด์ นักจิตแพทย์ที่มีชื่อเสียงไปทั่วโลกได้เริ่มการศึกษาจิตใจของมนุษย์ด้วยการวิเคราะห์ โดยอาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งผลงานค้นคว้าของเขาได้นำไปสู่ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ที่ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบุคลิกภาพและพฤติกรรมของมนุษย์ ทำให้เป็นที่ยอมรับว่าการศึกษาเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์นั้นเราสามารถใช่วิธีการตามหลักวิทยาศาสตร์มาศึกษาได้เป็นอย่างดีจนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สาขาวิชาจิตวิทยาจึงได้รับการรับรองว่าเป็นวิทยาการอีกสาขาหนึ่ง อาจเนื่องจากการอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันภายใต้วัฒนธรรมรูปแบบเดียวกัน เช่น การดำรงชีวิต การแต่งกาย ภาษา (นิภา นิธยาน, 2530: 8-9)

การปรับตัวทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งซึ่งจอร์จ George, (2002) อธิบายขั้นตอนของการปรับตัวทางวัฒนธรรมกับผู้คนส่วนใหญ่ที่ไปประกอบอาชีพไปศึกษาต่อหรืออาศัยอยู่ในสถานที่ใดจะต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับวัฒนธรรมใหม่เหมือนกับนักเรียนส่วนใหญ่ใช้เวลาสองสามวันแรกเพื่อต้องการปรับตัวให้ประสบความสำเร็จได้ในไม่กี่วันหรือแม้กระทั่งไม่กี่สัปดาห์ การปรับตัวเป็นกระบวนการหนึ่งที่ต้องการให้บุคคลสามารถอยู่ในสถานการณ์นั้นได้เป็นนักวิจัยและผู้ร่วมงานของสถาบันการเรียนรู้วัฒนธรรมของศูนย์อีสต์เวสต์ในฮาวาย กล่าวถึง การปรับตัวทางวัฒนธรรมมนุษย์ทุกคนคาดหวังว่าเมื่อไปอยู่ในวัฒนธรรมที่แตกต่างก็ต้องรู้จักที่จะเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมใหม่สอดคล้องกับเกรกอรี Gregory (1999) กล่าวถึง ขั้นตอนของการปรับตัวทางวัฒนธรรม มีอยู่ 4 ขั้นตอนด้วยกัน ว่าเป็นวงจรธรรมชาติของบุคคลที่ย้ายมาจากวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่งซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. The Honeymoon Stage เป็นช่วงเวลาที่บุคคลมีความเบิกบานคาดหวังตื่นตาตื่นใจกับสิ่งแวดล้อมใหม่ ๆ บ่อยครั้งที่นักเรียนต่างชาติที่เพิ่งเดินทางมาถึงกับหลงไปกับสิ่งแวดล้อมที่แปลกใหม่

2. The Hostility Stage เป็นช่วงที่ตนเองเริ่มรู้สึกไม่ดีต่อวัฒนธรรมใหม่ที่ตนเข้าไปอยู่เกิดความวิตกกังวล กลัวและบางครั้งอาจเกิดภาวะซึมเศร้าเกิดความสับสนและความยุ่งยาก เช่น ระบบการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยและเหนื่อยล้าจากการพูดการฟังภาษาอังกฤษที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน

3. The Integration/Acceptance Stage เป็นช่วงที่ทุกอย่างเริ่มเข้าที่เข้าทาง เริ่มรู้สึกสบายใจและผ่อนคลายมาก เริ่มที่จะยิ้มหัวเราะเยาะกับความผิดเล็กน้อยของตัวเอง

4. The Home Stage เป็นช่วงที่บุคคลสามารถปรับตัวได้ค่อนข้างดีในวัฒนธรรมใหม่และสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในทั้งสองวัฒนธรรมได้อย่างมีความสุข (Stages of Cultural Adjustment)

5. วิธีการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมเข้าสู่การผสมผสานทางวัฒนธรรมของ Berry (2001)

Kankipati, Varudhini (2012) ได้แบ่งขั้นตอนการปรับตัวมีอยู่ 4 วิธี ได้แก่ 1) การดูดซึม (Assimilation) เกิดขึ้นเมื่อบุคคลยอมรับยินดีที่จะเปิดรับวัฒนธรรมใหม่และให้ความสำคัญในการรักษาวัฒนธรรมเดิมของตน 2) การแบ่งแยก (Separation) เกิดขึ้นเมื่อบุคคลปฏิเสธวัฒนธรรมใหม่ไม่อยากจะมีการติดต่อสัมพันธ์กับวัฒนธรรมใหม่กับความพอใจที่จะรักษาวัฒนธรรมเดิมของตน 3) การผสมผสาน (Integration) เกิดขึ้นเมื่อบุคคลพยายามที่จะเปิดรับวัฒนธรรมใหม่และขณะเดียวกันพยายามที่จะรักษาติดต่อสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเดิมเพื่อผสมผสานทั้งสองวัฒนธรรม 4) กลุ่มชนชายขอบ (Marginalization) เกิดขึ้นเมื่อบุคคลปฏิเสธที่จะรักษาวัฒนธรรมเดิมและไม่มีความสนใจที่จะติดต่อกับวัฒนธรรมใหม่ (นิชชีมา ทนศิริ, 2551: 36-38)

ในส่วนของกระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมตามที่ Jia & Rutherford มีอยู่ 4 กลุ่มสามารถแสดงถึงขั้นตอนของการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ได้แก่

1. กลุ่มไม่ปรับตัว (no adapt) เป็นกลุ่มที่ไม่เข้าใจในความแตกต่างทางวัฒนธรรม ปฏิเสธความแตกต่างจากที่เคยทำอยู่เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

2. กลุ่มเข้าใจ (understanding) เป็นกลุ่มที่มองเห็นและเข้าใจวัฒนธรรมที่แตกต่าง ยอมรับพฤติกรรมและเข้าใจวัฒนธรรมผู้อื่นและยังมีความอดทนต่อพฤติกรรมของคนต่างวัฒนธรรมได้ดี

3. กลุ่มปรับตัว (adjusting) กลุ่มนี้จะมีการปรับตัวปรับพฤติกรรมของตนเองให้เข้ากับวัฒนธรรมอื่น เพื่อให้การปฏิสัมพันธ์เป็นไปด้วยดีกับวัฒนธรรมอื่น

4. กลุ่มเรียนรู้ (learning) เป็นกลุ่มที่เจอวัฒนธรรมที่แตกต่างแล้วทำความเข้าใจเรียนรู้และผสมผสานที่แตกต่างเข้าหาตนเอง กลายเป็นลักษณะสองวัฒนธรรม (bicultural) มีความสามารถในการปรับตัวเองไปเป็นวิถีสากลหรือวิถีทางปกติ (น้ำทิพย์ ภูณชัย, 2550: 10)

กระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรม คือ ผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Assimilation) เกิดขึ้นโดยการที่บุคคลรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกันมาการบูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) เป็นการยอมรับไม่ครอบงำซึ่งกันและกันมีการบูรณาการทางวัฒนธรรมอย่างถาวร (Amalgamation) เป็นการปรับตัวที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านทางสังคมมากกว่าที่จะเกิดจากการถ่ายทอดทางพันธุกรรม (ศรีสมพร สุขวงศา, 2551: 18-19) รวมถึง Acculturation คือ การที่ผู้คนย้ายถิ่นฐานพยายามจะปรับตนเองในเรื่องของเศรษฐกิจทางสังคมให้เหมือนกับกลุ่มของผู้คนที่ย้ายไปอยู่โดยมีเครื่องบ่งชี้อยู่ 3 ระดับ คือ ระดับการศึกษา ระดับการอยู่อาศัย และระดับของอาชีพ Social Integration จนเกิดขึ้นเมื่อผู้ย้ายถิ่นได้เข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรม ในสังคมด้วยกันกับผู้ที่อยู่อาศัยในถิ่นที่ตนย้ายไปอยู่ โดยปราศจากความรู้สึกแปลกและแตกต่าง เมื่อผู้ย้ายถิ่นสามารถปรับตัวได้ดีดังที่กล่าวข้างต้นและมีความปรารถนาที่จะอาศัยอยู่ถิ่นที่ตนย้ายไปอยู่อย่างถาวร โดยการเปลี่ยนสัญชาติและการแต่งงานกับบุคคลที่อยู่ในถิ่นใหม่ที่ตนย้ายไปอยู่

Beer, H. Samuel (1962) กระบวนการในการปรับตัวทางวัฒนธรรมแบบทฤษฎีเส้นโค้ง U (U-Curve Model) โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ Initial Adjustment เป็นช่วงที่มองวัฒนธรรมใหม่ในแง่บวก Crisis เป็นช่วงที่เกิดความเครียด Regained Adjustment เป็นช่วงที่สามารถจัดการกับความเครียดได้อย่างดี

สรุปว่า การปรับตัวทางวัฒนธรรมเป็นการที่มนุษย์ในสังคมนั้นต้องเผชิญกับความก้าวหน้าที่ทันสมัยกับเทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลาทำให้มนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตนเองโดยสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมความคิดความรู้สึกเพื่อให้กลมกลืนไปกับวัฒนธรรมหรือสถานการณ์สภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ทำให้เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้น ๆ จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎียังไม่พบการศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวกลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนในเขตอำเภอบรบือและอำเภอน้ำโสมอย่างชัดเจนเท่าไร

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ

2.3.1 ความหมายทรัพยากรน้ำ

ทรัพยากรน้ำ หมายถึง แหล่งต้นตอของน้ำเป็นประโยชน์หรือมีศักยภาพที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ ทรัพยากรน้ำจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากน้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทุกชนิด ได้มีการนำน้ำมาใช้ในการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม บ้านเรือน นันทนาการและกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งด้านสิ่งแวดล้อม (สมปอง โพธิ์กระจำ, 2551: 19-22)

ทรัพยากรน้ำ หมายถึง ของเหลวที่เกิดจากการรวมตัวกันของก๊าซไฮโดรเจน และก๊าซออกซิเจนน้ำเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีการหมุนเวียนเคลื่อนที่จากที่แห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งและเปลี่ยนแปลงจากสถานะหนึ่งไปเป็นอีกสถานะหนึ่ง เช่น เป็นของแข็ง ของเหลว เป็นต้น การหมุนเวียนเปลี่ยนไปของน้ำนี้ เรียกว่า วัฏจักรของน้ำกลายมาเป็นของเหลวที่เกิดจากการรวมตัวกันของก๊าซไฮโดรเจนและก๊าซออกซิเจนในภาวะที่เหมาะสมหรือความหมายในลักษณะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองหรือสิ่งที่นำมาใช้ในการอุปโภคบริโภคชำระล้างร่างกายใช้ในการเพาะปลูกในการเกษตรกรรมอุตสาหกรรมในการผลิตพลังงานทรัพยากรน้ำประเภทหนึ่งที่สามารถเกิดขึ้นทดแทนอยู่ตลอดเวลาเป็นวัฏจักร

ทรัพยากรน้ำจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นอาจจะเป็นทั้งน้ำจืดจากแหล่งน้ำนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ได้ แหล่งต้นตอของน้ำที่เป็นประโยชน์หรือมีศักยภาพเพียงพอที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่มวลมนุษย์ ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญอันเนื่องมาจากน้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ได้มีการนำน้ำมาใช้ในการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม บ้านเรือน นันทนาการและกิจกรรมต่าง ๆ ทรัพยากรน้ำล้วนแล้วเป็นปัจจัยหลักของมนุษย์ในการบริโภคอุปโภคต่างอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดความสมดุลและเป็นวัฏจักรหมุนเวียนกันไปบนโลกใบนี้ไม่มีที่สิ้นสุด (กนก จันทร์ทอง, 2541: 101)

สรุปได้ว่า ทรัพยากรน้ำเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีชีวิตและไม่มีชีวิตสามารถนำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค ใช้ในการเกษตรกรรมการอุตสาหกรรม การคมนาคมทางน้ำ การผลิตพลังงานและเพื่อการดำรงอยู่ของสรรพสัตว์ทั้งหลายภายในระบบนิเวศ

1.3.1.1 องค์ประกอบของทรัพยากรน้ำ

องค์ประกอบของทรัพยากรน้ำที่ได้ประสบความสำเร็จและเกิดความยั่งยืนว่าต้องคำนึงถึงคุณภาพขององค์ประกอบหลายอย่างและมีความเท่าเทียมกันของคนในพื้นที่กับสภาพสังคมสำหรับคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต ดังนี้ (ไกรสร เพ็ญสกุล, 2551: 42-45)

1. การจัดการทรัพยากรน้ำอย่างผสมผสาน โดยการเชื่อมโยงคุณภาพปริมาณน้ำกับการจัดการทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ความตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบ
2. สนับสนุนการอนุรักษ์และคุ้มครองคุณภาพน้ำ โดยตระหนักถึงคุณค่าของปริมาณน้ำที่มีอยู่จำกัด รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการจัดการทั้งปริมาณและคุณภาพสร้างความสมดุลในด้านการศึกษาการใช้น้ำกลไกตลาดและกฎเกณฑ์เพื่อสนับสนุนทางเลือกให้กับผู้ใช้และตระหนักถึงความรับผิดชอบและประโยชน์ที่ผู้ใช้ต้องรับผิดชอบต่อการใช้ทรัพยากรน้ำ
3. การแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรน้ำโดยนำเอาระบบการวางแผนติดตามประเมินผลและการวิจัยเป็นระบบข้อมูลทุกด้านมาประกอบการตัดสินใจ สนับสนุนให้มีการปรึกษาหารือกับการมีส่วนร่วมจากสาธารณะชนมีการนำกลยุทธ์การเจรจาต่อรองและการไกล่เกลี่ยมา

ใช้เพื่อความเป็นธรรมพร้อมสนับสนุนให้สาธารณะชนรับทราบถึงข้อมูลข่าวสารอย่างโปร่งใสและให้การศึกษากับประชาชนปัจจัยหลายอย่างรวมไปถึงองค์ประกอบของทรัพยากรน้ำได้ใช้หลักการจัดการทรัพยากรน้ำให้ประสบความสำเร็จเกิดความยั่งยืนต้องคำนึงถึงคุณภาพของระบบนิเวศและความเท่าเทียมกันของคนในสังคมสำหรับคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต ดังนี้

1. การจัดองค์กร ได้แก่ การจัดรูปแบบโครงสร้างขององค์การบริหารในรูปของหน่วยงานภาครัฐบาล ภาคเอกชนและภาคประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำจำเป็นต้องสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติอื่นที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน ได้แก่ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งการจัดองค์กรที่ดีต้องจัดให้เหมาะสมกับความเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะเครือข่าย โดยจัดให้มีระบบการประสานงานระหว่างองค์กรภาครัฐบาล ภาคเอกชนและภาคประชาชน

2. งบประมาณ ในการบริหารงานทั่วไปเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้การดำเนินงานเกิดการขับเคลื่อนของทรัพยากรบริหารไปสู่เป้าหมายที่วางไว้งบประมาณที่จัดสรรในแต่ละด้านจึงเป็นตัวชี้วัดทิศทางการพัฒนาขององค์กรว่าให้ความสำคัญกับงานด้านต่าง ๆ พร้อมกับการพัฒนาเป็นไปตามแนวทางใดหรือให้เหมาะสมกับการพัฒนา

1.3.1.2 ความสำคัญของทรัพยากรน้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อชีวิตคนพืชและสัตว์มากที่สุดแต่ก็มีค่าน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญต่อมนุษย์มากมายหลายด้าน (เกษม จันทรแก้ว, 2547: 203) ดังนี้

1. การดำรงชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นกำเนิดของปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ต่างต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการทางด้านปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค อาหารที่มนุษย์บริโภคแรกเริ่มส่วนหนึ่งได้จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เผือก มัน ปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็ม เป็นต้น ในส่วนเครื่องนุ่งห่มเริ่มแรกมนุษย์ประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่มจากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น จากฝ้าย ขนสัตว์ ฯลฯ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการเครื่องนุ่งห่มก็เพิ่มขึ้นด้วย จึงจำเป็นต้องปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ เพื่อการทำเครื่องนุ่งห่มเองและในที่สุดก็ทำเป็นอุตสาหกรรม

ในส่วนที่อยู่อาศัย การสร้างที่อยู่อาศัยของชนเผ่าต่าง ๆ จะพยายามหาทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นองค์ประกอบหลักในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยขึ้นมา เช่น ในเขตทะเลทรายที่แห้งแล้ง บ้านที่สร้างขึ้นในเขตภูเขาจะทำด้วยดินเหนียว แต่ถ้าเป็นบริเวณที่แห้งแล้งและไร้พืชพรรณธรรมชาติ บ้านที่สร้างขึ้นอาจจะเจาะเป็นอุโมงค์เข้าไปตามหน้าผา บ้านคนไทยในชนบทสร้างด้วยไม้ ไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยใบไม้และหญ้า เป็นต้น ยารักษาโรค ตั้งแต่สมัยโบราณมนุษย์

รู้จักนำพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรค เช่น คนไทยใช้ฟ้าทะลายโจรรักษาโรคหวัด หอบ หืด หัวใจ ไพล ขมิ้น น้ำผึ้งใช้บำรุงผิว

2. การตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานในการตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพของมนุษย์ เช่น แถบลุ่มแม่น้ำหรือชายฝั่งทะเลที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชและสัตว์ จะมีประชาชนเข้าไปตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมประมง เป็นต้น

3. การพัฒนาทางเศรษฐกิจ จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

4. ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องจักร เครื่องผ่อนแรง ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ

5. การรักษาสมดุลธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยในการรักษาสมดุลธรรมชาติ

น้ำใช้สำหรับการบริโภคและอุปโภคชำระร่างกาย ทำความสะอาดใช้สำหรับการเกษตร ได้แก่ การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ซึ่งคนเราใช้เป็นอาหารด้านอุตสาหกรรม ต้องใช้น้ำในกระบวนการผลิต ล้างของเสีย หล่อเครื่องจักรและระบายความร้อน ฯลฯ การทำนาเกลือ โดยการระเหยน้ำเค็มจากทะเลหรือระเหยน้ำที่ใช้ละลายเกลือสินเธาว์น้ำเป็นแหล่งพลังงานในการผลิตกระแสไฟฟ้าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล มหาสมุทร เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ทัศนียภาพของริมฝั่งทะเล และแหล่งน้ำที่ใสสะอาดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของมนุษย์

2.3.2 การจัดการทรัพยากรน้ำ

2.3.2.1 ความหมายการจัดการทรัพยากรน้ำ

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง วิธีการดำเนินการในพื้นที่รับประโยชน์จากน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านการจัดหา การพัฒนา การเก็บรักษาซ่อมแซมให้คืนสู่สภาพรวมไปถึงการฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรมให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้ต่อไป และเพื่อให้สิ่งที่ดำเนินงานนั้นบังเกิดผลอย่างยั่งยืนต่อมวลมนุษยและธรรมชาติการจัดการทรัพยากรน้ำ (จิราภรณ์ หะยิปี, 2553: 25)

การจัดการทรัพยากรน้ำที่มีระบบหรือกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนซึ่งใช้แบบแผนของจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนผสมผสานกับวิทยาการสมัยใหม่ ในการพิทักษ์ปกป้องฟื้นฟูสร้างสรรค์ระบบสิทธิชุมชนขึ้นมาให้สอดคล้องกับยุคสมัย และมีผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติไปด้วยการจัดการทรัพยากรส่วนรวมที่บทบาท 5 ประการ ได้แก่

1. การจัดการทรัพยากรส่วนรวมมีบทบาทสำคัญต่อการยังชีพ ด้วยชุมชนชาวนาส่วนใหญ่มีวิถีการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการอยู่รอดเป็นสำคัญไม่ว่าจะเป็นที่ดินเพื่อการเกษตร พืชหญ้าเลี้ยงสัตว์อาหาร น้ำ เชื้อเพลิง ฯลฯ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรต้องมีประสิทธิภาพ

เพื่อที่จะสร้างปกป้องดูแลให้สิ่งเหล่านี้สามารถตอบสนองต่อการยังชีพของสมาชิกชุมชนได้อย่างแท้จริง

2. การจัดการทรัพยากรส่วนรวมมีบทบาทในการเอื้อความยุติธรรมในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์โดยการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ กลไก องค์กรหรือแนวปฏิบัติที่จะสร้างความยุติธรรมและแก้ไขความขัดแย้งในหมู่สมาชิกของชุมชน

3. การจัดการทรัพยากรส่วนรวมมีบทบาทในฐานะที่เป็นวิธีการผลิตสะท้อนให้เห็นวิธีการผลิตของสังคมนั้น ๆ ซึ่งประกอบไปด้วยแบบแผนทางด้านการผลิตระบบเศรษฐกิจ สังคมการเมืองของสังคมมนุษย์แต่ละแห่งแต่ละยุคสมัย

4. การจัดการทรัพยากรส่วนรวมที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรปกป้องการสูญเสียทรัพยากรสำคัญ ซึ่งเป็นฐานการดำรงชีวิตของชุมชนและมีคุณค่าต่อระบบนิเวศและอนุรักษ์ทรัพยากรซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการอยู่รอดของคนทั้งสังคมโลก

5. การจัดการทรัพยากรส่วนรวมมีบทบาทสำคัญต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญอยู่ที่การตอบสนองคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ปิดโอกาสการตอบสนองต่อความจำเป็นของคนรุ่นหลังซึ่งเห็นได้ว่าการจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นไปในลักษณะองค์รวมตามฐานทรัพยากรและวิถีชีวิตด้านการผลิตและวัฒนธรรมไม่ได้แยกส่วนเป็นดิน ป่า น้ำ แร่ธาตุ ตามรูปแบบการจัดการของรัฐ หากแต่ขึ้นอยู่กับลักษณะเด่นของภูมินิเวศในท้องถิ่นนั้น ๆ ตามความเหมาะสม (กฤตเมธ สุทธิหาญ, 2545: 17)

สรุปว่า การจัดการทรัพยากรน้ำคือการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดหา การพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ที่มีการบำบัดฟื้นฟู การป้องกันและแก้ไขมลพิษทางน้ำ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมีความเสมอภาคและความยั่งยืนต่อไป

2.3.2.2 การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

เป็นวิธีการหรือกิจกรรมดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งน้ำการจัดสรรน้ำ การป้องกันและแก้ไขมลพิษทางทรัพยากรเพื่อให้สามารถใช้น้ำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด (ปธาน สุวรรณมงคล, 2540: 3-4) การปฏิบัติเกี่ยวกับกิจกรรมการจัดการพัฒนา การจัดสรรประโยชน์การป้องกันฟื้นฟูภาวะทางน้ำเพื่อให้ได้รับประโยชน์อย่างเสมอภาคและยั่งยืนทุกภาคส่วน กระบวนการในการจัดหาน้ำจัดสรรอนุรักษ์ฟื้นฟูใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนตลอดจนการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในทุกพื้นที่ความหมายโดยรวมของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมาตรการ วิธีการหรือกระบวนการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาปัญหา การวางแผนกำหนดนโยบายพิจารณาตัดสินใจในการดำเนินการจัดการสรรการอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำเพื่อได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหาทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพเสมอภาคเป็นธรรมอย่างยั่งยืนให้เป็นส่วนรวมได้อย่างถูกต้อง (กรมทรัพยากรน้ำ, 2559: 27)

วิธีการดำเนินการในพื้นที่รับประโยชน์จากน้ำอย่างมีประสิทธิภาพทั้งในด้านการจัดการ การพัฒนา การเก็บรักษาซ่อมแซมให้คืนสู่สภาพเดิมมีการฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรมให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป เพื่อให้สิ่งที่ดำเนินการนั้นบังเกิดผลอย่างยั่งยืนต่อมวลมนุษยและธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรน้ำจึงเป็นวิธีดำเนินการในพื้นที่รับประโยชน์จากแหล่งน้ำอย่างมีประสิทธิภาพทั้งในด้านการจัดการพัฒนาการเก็บรักษาซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดไปให้คืนสู่สภาพเดิม การฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรมให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไปเพื่อให้สิ่งที่ดำเนินการนั้นบังเกิดผลอย่างยั่งยืนต่อมวลมนุษยและธรรมชาติ (ไกรสร เพ็ญสกุล, 2551: 10-12) การจัดการทรัพยากรน้ำ คือ โดยการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันอย่างเช่นบูรณาการเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในเขตลุ่มน้ำ

การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน (IWRW) หมายถึง กระบวนการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องส่วนได้ส่วนเสีย ในการร่วมกันจัดสรร และจัดการทรัพยากรน้ำ รวมถึงทรัพยากรอื่น ๆ อย่างเป็นธรรม ซึ่งมีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่สังคมนั้น ๆ เพื่อสนองความต้องการที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคมสูง โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับบริบทของสังคมเพื่อทรัพยากรและระบบนิเวศของน้ำเป็นสำคัญ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2552: 4)

การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำถูกพิจารณาควบคู่กับเทคนิคด้านวิศวกรรมและผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม จึงเริ่มมีการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยวิธีการไม่ใช้สิ่งก่อสร้าง โดยกระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำ (เสาวนีย์ วิจิตรโกสุม, 2551: 1-2) ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเด็น คือ ปัญหาทางกายภาพและปัญหาด้านการจัดการ ซึ่งการจัดการทรัพยากรน้ำสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ข้อ ดังนี้

1. การจัดการทรัพยากรน้ำด้านอุปทาน สำหรับประเทศไทยได้กล่าวว่าการจัดการน้ำ แหล่งน้ำหรือพัฒนานั้นเป็นแนวคิดหลักของหน่วยงานภาครัฐบาลโดยเฉพาะกรมชลประทานซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการจัดการน้ำเป็นแนวทางหลักในการบริหารจัดการน้ำตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาโดยเน้นเฉพาะการจัดหา (provision) มากกว่าการจัดการ (management) ภายใต้การวิเคราะห์ปัญหาที่ว่า การขาดแคลนน้ำหรือปัญหายุ่งยากกับปัญหาน้ำท่วม เป็นผลเนื่องมาจากการมีแหล่งกักเก็บน้ำไม่เพียงพอสำหรับกักน้ำฝนที่ตกลงมามากในช่วงฤดูฝนไว้ใช้ประโยชน์ในช่วงฤดูร้อนปัจจุบันการจัดการน้ำยังคงเป็นแนวทางหลักในการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย (จรรยาภรณ์ พรหมคุณ, 2554: 2-4)

2. การจัดการทรัพยากรน้ำในด้านอุปสงค์เป็นแนวคิดที่ต้องการควบคุมความต้องการใช้น้ำ โดยเป็นการตอบสนองเป้าหมายในการจัดการน้ำด้านประสิทธิภาพ ซึ่งทำได้หลายแนวทาง กล่าวคือ การใช้มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ (economic tool) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ปฏิเสธ การเข้าถึงทรัพยากรน้ำโดยเสรีจากความเชื่อที่ว่า การเข้าถึงทรัพยากรน้ำโดยเสรีเป็นสาเหตุของการใช้น้ำใน

รูปแบบของใครที่มีความสามารถในการเข้าถึงมากกว่าทั้งในเรื่องของความรู้เทคโนโลยีอำนาจและกำลังเงินจะมีความได้เปรียบในการใช้น้ำได้มากกว่า ได้แก่ การตั้งราคาค่าน้ำ การเรียกเก็บค่าน้ำจากผู้ใช้น้ำตามปริมาณน้ำที่ใช้หรือตามประเภทพืชที่เพาะปลูกในอัตราที่สะท้อนถึงต้นทุนค่าเสียโอกาสในการจัดหาอีกทั้งการกำหนดสิทธิในน้ำซึ่งอาจกระทำโดยการออกใบอนุญาตการกำหนดการจัดเก็บค่าน้ำ เพื่อคืนเงินลงทุน (cost recovery) ภายใต้กลไกตลาดเสรีทั้งนี้เพื่อให้สิทธิการใช้น้ำสามารถจำหน่ายหรือถ่ายโอน เปลี่ยนเจ้าของได้เหมือนกับโฉนดที่ดิน เพื่อให้เกิดการใช้น้ำที่คุ้มค่านอกจากนั้นยังมีการจัดสรรน้ำตาม สิทธิของผลตอบแทนของกลุ่มผู้ใช้น้ำโดยจัดลำดับกิจกรรมการใช้น้ำตามลำดับที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ

3. การจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการเป็นแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการเป็นแนวคิดที่พิจารณาการจัดการน้ำในแง่ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรอื่น ๆ ในลุ่มน้ำเช่นเดียวกับแนวคิดเรื่องการจัดการลุ่มน้ำทั้งนี้เพื่อให้การใช้น้ำเกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพสูงสุดโดยคำนึงถึงปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมกับเป้าหมาย เพื่อให้ได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคม

การจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการเป็นกระบวนการในการส่งเสริมประสานการพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ที่ดีของสังคมอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่ส่งผลกระทบต่อความยั่งยืน การจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการมีแนวคิดขั้นพื้นฐานที่แตกต่างจากแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำแบบดั้งเดิมที่การจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการนั้นคำนึงถึงการจัดการทั้งด้านอุปสงค์และอุปทานโดยหลักปฏิบัติในการจัดการลุ่มน้ำสามารถแบ่งออกได้ 3 หลักการ ดังนี้ 1). การวางแผนการใช้ที่ดิน (Land Use Planning) 2). กำหนดแผนการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำ (Resources Utilization and Conservation) 3). แผนการควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อม (Pollution Control) (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2540: 21-22)

สรุปว่า การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นวิธีการหนึ่งเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำให้กับมาชีวิตอีกครั้งเพื่อให้ปรับเข้ากับสมดุลทางธรรมชาติและมีแนวทางในการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนอย่างเป็นรูปธรรมอย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อความเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ได้ใช้ตลอดไปอย่างไม่ขาดแคลนหรือมีปัญหาใด ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจสังคมและคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักการอนุรักษ์ด้วยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างประหยัด

2.3.2.3 หลักการจัดการทรัพยากรน้ำ

ทรัพยากรน้ำมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ เช่น ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า เป็นต้น การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมีขอบเขตของการจัดการที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันในด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งน้ำการจัดสรรน้ำ การป้องกันภัยพิบัติทางธรรมชาติ การป้องกัน

มลพิษทางน้ำและการบำบัดน้ำเสียซึ่งมีผลต่อการกำหนดนโยบายมีแนวทางในการดำเนินการจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิด การพัฒนาอย่างยั่งยืน หลักการจัดการทรัพยากรน้ำต้องคำนึงถึงหลักการ (ปราโมทย์ ไม่กลัด, 2541) ดังนี้

1. การพัฒนาอย่างองค์รวม (holistic approach) น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติมีหลายประเภทที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด เช่น ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองฯลฯ

2. มีลักษณะของสหวิทยาการ (interdisciplinary) การจัดการทรัพยากรน้ำเป็นการนำความรู้จากหลายวิธีมาใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น ด้านวิศวกรรมศาสตร์ ด้านเศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และด้านสังคมวิทยา มนุษยวิทยา ครอบคลุมตั้งแต่การออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากน้ำ เทคโนโลยีการก่อสร้างเพื่อนำน้ำมาใช้ประโยชน์ การบริหารจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ตามนโยบายผู้บริหารประเทศ รวมถึงการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำระหว่างกลุ่มคนในสังคม เป็นต้น

3. ภายใตกรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เป็นการผสมผสานการนำทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับสังคม ซึ่งในขณะเดียวกันก็มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เหมาะสมกับของทรัพยากรต่าง ๆ

4. ความเป็นเอกภาพ (unity) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายจะต้องมีความเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อให้สอดคล้องกับระบบนิเวศตามธรรมชาติ

5. ความเป็นเครือข่าย (network) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะต้องเน้นเครือข่ายของทรัพยากรธรรมชาติและเครือข่ายของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น อันได้แก่ รัฐบาล เอกชนและประชาชน

6. การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) น้ำจัดเป็นสมบัติสาธารณะที่ทุกฝ่ายในสังคมต้องมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อจัดหาน้ำที่มีคุณภาพและตอบสนองวัตถุประสงค์ของการใช้น้ำได้นับตั้งแต่การจัดหาน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค อุตสาหกรรมรวมถึงการดำรงรักษาวงจรชีวิตของสิ่งมีชีวิตในน้ำด้วย

อย่างไรก็ตามหลักการจัดการทรัพยากรน้ำตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นหลักการที่เป็นวิชาการมากกว่าเป็นการลงมือปฏิบัติที่ยั่งยืนให้กับผู้คนที่อาศัยใกล้ลุ่มน้ำได้อย่างแท้จริงและถูกต้อง แทนที่จะให้อำนาจรัฐมาทำความเข้าใจให้ผู้คนพื้นที่จัดทำใหถูกต้องตามที่ได้เห็นสิ่งเหล่านี้มานานนับหลายปีเพื่อจะเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างถูกต้องและตรงประเด็น

สรุปว่า หลักในการบริหารจัดการน้ำที่สำคัญคือการวางเป้าหมายในการจัดการน้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลดปัญหาขาดน้ำและน้ำท่วม เมื่อกำหนดเป้าหมายแล้วก็ดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำจัดหาแหล่งน้ำให้เพียงพอ จากนั้นจัดสรรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพไม่มากไม่น้อยอนุรักษ์แหล่งน้ำ

เอาไว้ให้เกิดความยั่งยืน แก้ไขปัญหาเมื่อเกิดน้ำท่วมหรือภัยธรรมชาติโดยวางแผนเตรียมการไว้ล่วงหน้า ควบคุมปริมาณน้ำให้เพียงพอต่อการใช้งาน โดยกิจกรรมทั้งหมดจะต้องมีการบริหารจัดการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภาคประชาชนเพื่อหาแนวร่วมและสร้างค่านิยมที่ดีต่อการอนุรักษ์แหล่งน้ำและการบริหารจัดการน้ำทั้งการใช้น้ำอย่างถูกวิธีเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2.4 แนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

2.4.1 ทุนทางสังคม

2.4.1.1 ความหมายทุนทางสังคม

ทุน หมายถึง ปัจจัยการผลิตในรูปแบบของสินค้าต่าง ๆ ที่นายทุนใช้ร่วมกับแรงงานในการผลิตทำให้เกิดทรัพย์สินสมบัติเพิ่มขึ้นในรูปของมูลค่าส่วนเกิน (Surplus Value) สินทรัพย์ระยะยาวซึ่งบริษัทลงทุนเพื่อผลิตสินค้ากับบริการเงินทุนในรูปแบบของการลงทุนกำไรหรือเงินกู้เพื่อใช้ในการดำเนินธุรกิจ แต่ทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นผลประโยชน์หรือต้นทุนส่วนรวมที่มาจากการช่วยเหลือกับความร่วมมือกันระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ทุน คือ สิ่งของที่สะสมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันหรือเป็นทุนของเดิม เช่น เงินที่มีไว้ใช้เพื่อประโยชน์หรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินการบางอย่าง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 534)

Robert D. Putnam (1993) ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพทางสังคม โดยการส่งเสริมเกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังให้เห็นถึงกระบวนการเกิดต้นทุนทางสังคมนั้นด้วย เริ่มจากประชาชนในสังคมมีระบบคิดกับค่านิยมที่ร่วมกัน ดังเช่น ทุนทางสังคมในรูปเครือข่ายส่งผลให้เพิ่มศักยภาพในการทำงานช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าการทำงานแบบปัจเจกชน เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทน ทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่ายทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้อย่างเป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในชุมชนและเพื่ออนาคตที่ดีขึ้นของชุมชน

โรเบิร์ต พูทนาม (Robert Putnam, 1993) นิยามทุนทางสังคมว่า ในครอบครัวมีผลที่สำคัญในการสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมปลาย โดยทุนทางสังคมในครอบครัววัดจากการมีอยู่ของคนในครอบครัวที่มีจำนวนพี่น้อง ความคาดหวังในตัวลูกเรื่องการศึกษาเด็กที่มีทั้งพ่อและแม่ในครอบครัว จำนวนพี่น้องที่น้อยกว่า ระดับความจะเจริญด้านเศรษฐกิจและคุณภาพของสถาบันในภาคเหนือของอิตาลีที่มีมากกว่าภาคใต้เป็นผลมาจากการมีระดับความเชื่อไว้วางใจและการเกื้อกูลกัน (Norm of trust and reciprocity) และเครือข่ายชุมชน (Civic engagement) ที่มากกว่า

ทุนทางสังคมเป็นทุนเพิ่มระดับรายได้ของครัวเรือน โดยเฉพาะพวกเขาได้ลงทุนทางสังคมจากจำนวนกลุ่มองค์กรมีสมาชิกในครัวเรือนมีการร่วมมือกันในกลุ่มนั้นและความหลากหลายทางลักษณะของสมาชิกในกลุ่มนั้น ๆ ครัวเรือนที่มีระดับตัวชี้วัดดังกล่าวมากกว่ามีแนวโน้มที่จะมีรายได้มากกว่าส่วนทุนทางสังคมวิธีคิดระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากรการจัดการระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของสังคมชุมชนไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติหรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิธีคิดระบบความรู้ภูมิปัญญาอีกทั้งต้องอาศัยกฎเกณฑ์ความรู้ที่อาจเป็นรูปแบบของจารีตกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมพร้อมกันนั้นก็ต้องมียุทธศาสตร์ที่เขามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้น ๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ การจัดการทุน (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548: 41)

ทุนทางสังคมเป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริมให้มีความเกื้อหนุนการร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเกิดของทุนทางสังคมนั้นเริ่มจากประชาชนในสังคมมีระบบความคิดค่านิยมที่ดีต่อกันในการอยู่ร่วมกันของชุมชนภูมิปัญญาและคุณค่าดั้งเดิมของสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางด้านการเกษตร การรักษาพยาบาลความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติและความผูกพันภายในชุมชน เพราะทุนที่กล่าวมาทั้งหมดนี้รวมกันแล้วเรียกว่าทุนทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็นมรดกตกทอดที่สืบทอดกันต่อมาของสังคมไทย (สุวรรณี คำมั่นและคณะ, 2551: 2-3)

ทุนทางสังคมสิ่งดีที่มีอยู่ในชุมชนประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติทรัพยากรบุคคลหรือปราชญ์ชาวบ้านเครือข่ายของการรวมตัวกันในรูปแบบต่าง ๆ ภายในบรรทัดฐานและความไว้วางใจซึ่งส่งผลให้ผู้มีส่วนร่วมสามารถกระทำการร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพในการบรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยความร่วมมือจะสำเร็จก็ต่อเมื่อได้มีการเชื่อมต่อถึงกัน ทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นสินค้าสาธารณะเป็นผลพลอยได้ที่เกิดจากกิจกรรมทางสังคม (อาทิตย บุตดาตวง, 2554: 33-35) ทุนทางสังคมเป็นชุดความสัมพันธ์ (set of relationships) ระหว่างคนเป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจบนพื้นฐานของความหวังในสิ่งที่ต้องใช้ร่วมกัน (common) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (set of shared values) การมีจิตสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) ระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนหรือมากกว่า ได้แสดงออกมาและส่งผลดีต่อกิจกรรมได้กระทำในมิติดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าทุนทางสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมเกิดขึ้นกับปัจจุบันกับบุคคลในองค์กรได้แบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 3 มิติ ได้แก่ 1) มิติองค์ความรู้ประกอบไปด้วยความรู้ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานความรู้ความสามารถของบุคคลที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียนการค้นคว้าหรือประสบการณ์รวมไปถึงสมรรถนะของคนและผู้นำซึ่งแสดงถึงความรู้ความสามารถในเชิงปฏิบัติกับทักษะที่จำเป็นในการจัดการหรือดำเนินกิจกรรมของชุมชนและสังคม 2) มิติของความดี

ประกอบไปด้วยบรรทัดฐานทางสังคมความเห็นอกเห็นใจตอบแทนเอื้ออาทรช่วยเหลือกันวัฒนธรรม ประเพณีศีลธรรมจริยธรรม ความเชื่อทางสังคมเชื่อทางศาสนา ทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ ร่วม 3) มิติของความรักประกอบไปด้วยเครือข่ายทางสังคมความไว้วางใจการเป็นพวกเดียวกันและ รักพวกพ้อง (นุทิศ เอี่ยมใส, 2555: 8)

สรุปว่า ทูทางสังคมเป็นโครงสร้างเริ่มต้นจากสถาบันครอบครัวเครือญาติ ชุมชน ศาสนาประเพณีวัฒนธรรมและเครือข่ายทางทรัพยากรธรรมชาติรวบไปถึงทุนทางภูมิปัญญาที่สังคม สะสมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทูทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในท้องถิ่นชาวบ้านและชุมชนมีการ พัฒนาที่เข้มแข็งซึ่งประกอบไปด้วย ทุนวัฒนธรรม ทุนบุคคล ทุนภูมิปัญญา ทุนเครือข่ายและทุนกลุ่ม องค์กร ทุนทางสังคมทั้ง 5 ทุนนี้ มีลักษณะเป็นทุนเครือข่ายของชุมชนภายในระบบเครือญาติ ระบบ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับคนนอกชุมชน

2.4.1.2 องค์ประกอบของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมมีองค์ประกอบที่สำคัญต่อโครงสร้างชุมชนโดยมีองค์ประกอบหลักอยู่ 4 ด้าน ที่มีบทบาทและเชื่อมโยงให้เกิดทุนทางสังคมได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ, 2548: 2-3) ดังนี้

1. คน มีบทบาทหลักการพัฒนาในทุกด้าน เช่น ด้านสุขภาพ ด้านความเป็นอยู่ที่ดี มุ่งให้คนมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสามารถดูแลตนเองได้ ในส่วนด้านจิตใจให้มีน้ำใจเอื้ออาทรเคารพ กฎเกณฑ์ของสังคม มีวินัย ซื่อสัตย์ความเสียสละ มีจิตสำนึกสาธารณะรักชาติรักบ้านเกิด ฯลฯ และ ด้านด้านสติปัญญาให้มีศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างต่อเนื่องจนมีนิสัยเรียนรู้พร้อมกับปรับตัว ให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก รวมทั้งมีความรู้ทักษะในการประกอบอาชีพสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ นำความรู้ที่ตนเองมีอยู่มาช่วยพัฒนาบ้านเกิดก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน

2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดพลังของคนในชุมชนอยู่ ร่วมกันได้อย่างสันติสุขโดยมีสถาบันหลัก อาทิ สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อ หลอมคนตั้งแต่แรกเกิด เป็นแหล่งบ่มเพาะปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมค่านิยมที่ดีงามทั้งด้านจิตสำนึก รู้จักผิดชอบชั่วดีรู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนร่วมสถาบันศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคมขัด เกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดีซึ่งมีหลักธรรมาภิบาลในการดำเนินธุรกิจในการสร้างสรรค์ กิจกรรมของสังคมและจะเป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาได้อย่างมหาศาลต่อไปในภายหน้า

3. วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานในสังคมนั้นซึ่งมี ความหลากหลายของพื้นที่ท้องถิ่น มีความเชื่อความศรัทธาจารีตประเพณีที่ดีงามค่านิยมในความเป็น ไทย นอกจากนี้ยังมีในรูปแบบของแหล่งประวัติศาสตร์โบราณสถาน ฯลฯ วัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมโยง ของคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าแก่นแท้ของวัฒนธรรมของตนเองจนเกิดความหวงแหน ภูมิใจที่

จะรักษานุรักษ์ฟื้นฟูพัฒนาต่อยอดสิ่งที่ดีเพื่อประโยชน์ส่วนร่วมกับตัวเองครอบครัวชุมชนและประเทศ

4. องค์ความรู้ ที่เรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากรพบุรุษเป็นรากฐานคิดหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมาอย่างยาวนานจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งจากอดีตถึงปัจจุบันทำให้เกิดความองค์ความรู้ใหม่ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่สามารถนำมาใช้ในทางด้านปฏิบัติได้หลากหลายทาง เพื่อปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อตอบสนองเป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้ เช่น ความต้องการของตลาด การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ผ่านสิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม โดยผ่านองค์ประกอบที่สำคัญ (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2557: 3-4) ได้แก่

1. ทุนมนุษย์ คือ บุคคลที่มีองค์ความรู้ความสามารถมีทักษะที่นำมาใช้เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมกับชุมชนบนพื้นฐานของความรัก เอื้ออาทร มีน้ำใจมีจิตอาสา ได้แก่ ผู้นำทางสังคม แก่นนำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน อาสาสมัครที่มีต่อเพื่อนมนุษย์มีจิตเป็นสาธารณะได้รับความไว้วางใจมีองค์ความรู้สติปัญญาทักษะมีคุณธรรมมีวินัยมีความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงานและได้ใช้ต้นทุนทางศักยภาพของชุมชนที่มีคุณสมบัติทั้งหลายที่ทำประโยชน์ต่อชุมชน

2. ทุนสถาบัน คือ การรวมตัวของกลุ่มคนเป็นองค์กรที่มีศรัทธาความเชื่อมั่นและมีจิตสำนึกร่วมกันมุ่งมั่นในสิ่งเดียวกันเพื่อพัฒนาสังคมชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นการรวมกลุ่มสถาบันทางสังคม เป็นเครือข่ายที่มีพลังในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนทำให้มีศักยภาพพลังที่จะช่วยเหลือกันเองหรือร่วมกันทำประโยชน์เพื่อชุมชน ตัวอย่างของทุนสถาบันในชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ต่าง ๆ กลุ่มอาชีพ วัด โรงเรียน สถาบันครอบครัวรวมทั้งหน่วยงานภาครัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) (อปท.) สถานีอนามัย สถานีตำรวจ เป็นต้น

3. ทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม คือ การนำเอาองค์ความรู้จากตัวบุคคล ชุมชน ภูมิปัญญา ปราชญ์ท้องถิ่นจนเกิดกระบวนการนำไปพัฒนาเป็นจารีตประเพณีวัฒนธรรมนำไปสู่การใช้ประโยชน์และความภาคภูมิใจในความเป็นตัวตนของทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ได้แก่ ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะวัฒนธรรมไทย จารีตประเพณีไทย สถาปัตยกรรมต่าง ๆ เช่น แหล่งประวัติศาสตร์โบราณสถานรวมทั้งระบบคุณค่า เช่น คุณธรรมมีวินัยจิตสำนึกสาธารณะ ภูมิปัญญาจารีตประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นสายใยของความผูกพันเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันด้วยความรักใคร่สามัคคีมีเมตตาคุณธรรมในขณะมีความเอื้อ

อาหารช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกันเป็นสิ่งที่ครอบคลุมให้คนอยู่ในกรอบมีจริยธรรมคุณธรรมหรือเป็นจารีตประเพณีเป็นตัวช่วยสนับสนุนการทำความดีอื่น ๆ ของชุมชน

4. **ทุนทรัพยากรธรรมชาติ** เป็นทุนเดิมที่มีอยู่ในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น แม่น้ำ คลอง ลำธาร ห้วยบึง หนอง ป่าไม้ รวมไปถึงผลผลิตทางการเกษตรของชุมชน ทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความผูกพันเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเครือข่ายร่วมกันใช้ประโยชน์เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมีน้ำตก ภูเขา เพื่อจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและทำให้มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เช่น การร่วมกันพัฒนาผลผลิตของชุมชนให้มีคุณภาพหรือร่วมกันในการอนุรักษ์ให้คงอยู่ไว้ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้คนรวมกลุ่มมีสัมพันธ์ภาพที่ดีช่วยเหลือกันและช่วยงานของส่วนรวม

สรุปว่า องค์ประกอบของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันเป็นการสะสมองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชน เช่น ทุนทางทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ และโครงสร้างครอบครัว จากการทบทวนแนวคิดแล้วยังไม่พบในการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนอย่างจริงจัง

2.4.2 ทุนทางวัฒนธรรม

2.4.2.1 ความหมายทุนทางวัฒนธรรม

ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) หมายถึง ผลผลิตทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ทุนทางวัฒนธรรมที่จับได้ เช่น โบราณสถาน มรดกทางวัฒนธรรม ผลงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ทั้งภาพวาด หัตถกรรม ดนตรี เหล่านี้มักจะประมาณค่าเป็นตัวเงินได้ ส่วนทุนวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ความเชื่อ จารีต ประเพณี วิถีชีวิต (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550: 113)

ทุนทางวัฒนธรรมเป็นความรู้ภูมิปัญญาและงานสร้างสรรค์อันเกิดจากการค้นคว้าและค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่นหรือชุมชน รวมทั้งค่านิยมและความเชื่อที่ผูกพันสังคม ทำให้เกิดการจัดระเบียบของสังคมหรือสร้างกฎกติกาที่เป็นคุณต่อสังคมโดยส่วนรวม รวมถึงกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง (ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, 2547: 10-11)

ทุนทางวัฒนธรรม มีนัยสำคัญว่า เมื่อถือว่าวัฒนธรรมเป็นทุนชนิดหนึ่งแล้ว ก็มี culture stock ได้และมีการเปลี่ยนแปลงได้น่าจะถือได้ว่าเป็นการลงทุนหรือทำให้ทุนเดิม (มรดกทางวัฒนธรรม) รักษาคุณค่าไว้ความมั่นคงทางจิตวิญญาณ

Boyett JT (2001) ให้ความสำคัญทุนวัฒนธรรม หมายถึง ทรัพย์สินทางปัญญาที่สั่งสมมาในอดีตที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ร่วมไปถึงความต้องการของสังคมนอกเหนือจากการให้คุณค่าทางเศรษฐกิจและทุนทางวัฒนธรรมโดยแยกลักษณะเด่นออกเป็น 7 ข้อ ได้แก่

1. สินค้าวัฒนธรรมจะต้องมีทางวัฒนธรรม ต้องมีการฝังตัวของวัฒนธรรมสินค้าและการบริการที่มีนัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นจารีตขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบความเชื่อและศรัทธา ระบบคุณค่า บรรทัดฐานทางจริยธรรม แบบแผนการพักผ่อนหย่อนใจ การละเล่นและการกีฬา การแต่งกาย วรรณกรรมและศิลปะ ฯลฯ

2. ทุนทางวัฒนธรรมมีการหยั่งทำทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ

3. บรรดากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กลุ่มทุนวัฒนธรรมหยั่งรากถึง ส่วนใหญ่มีการกระจุกตัวของทุน (Concentration of Capital) อย่างสูงจึงมีอำนาจผูกขาดระดับหนึ่ง

4. กลุ่มทุนวัฒนธรรมมีการผนึกตัวอยู่ตลอดเวลาสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจด้วยการควบและครอบกิจการ

5. กลุ่มทุนวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการหมุนเวียนจ่ายในด้านการวิจัยพัฒนา วงจรชีวิตของสินค้าบางอย่างค่อนข้างสั้น

6. กลุ่มทุนวัฒนธรรมต้องพยายามสร้างอุปสงค์ ที่มีต่อสินค้าของตนอยู่ตลอดเวลา มิฉะนั้นย่อมยากที่จะดำรงส่วนแบ่งทางการตลาดไว้ได้

7. กลุ่มทุนวัฒนธรรมแม้จะเป็นยักษ์ใหญ่ระหว่างประเทศและเป็นหัวหอกของกระแสโลกาภิวัตน์แต่ก็มักเลือกจะทำสัญญาพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์กับกลุ่มทุนท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม เพราะต้องการหาประโยชน์จากเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มทุนท้องถิ่น (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2546: 15)

สรุปว่า ทุนทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีมูลค่าอย่างมากที่ชุมชนได้สั่งสมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและได้ถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ทั้งในส่วนที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ โดยการนำเอาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เข้าสภาพชุมชนหรือบริบทพื้นที่ อันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่ส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคม ผู้วิจัยได้ปรับแนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นกรอบในการศึกษาแยกออกได้ทุนทางสังคมได้ 3 ด้าน คือ 1. ด้านสังคม 2. ด้านเศรษฐกิจ และ 3. ด้านภูมิปัญญา และทุนทางวัฒนธรรมแยกได้ 3 ด้าน คือ 1. ด้านทรัพยากร 2. ด้านความเชื่อ และ 3. ด้านประเพณีพิธีกรรม

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีทั้งเอกสาร บทความ งานวิจัยต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ดังนี้

2.5.1 เอกสาร

เอกสารที่เกี่ยวข้องมี ดังนี้

ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ (2551: 13-14) เรื่องระบบนิเวศวัฒนธรรมในเรื่องนครแพร่จากอดีตมาปัจจุบันภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พบว่า นิเวศวัฒนธรรมคือพื้นที่ธรรมชาติที่ผู้คนพากันมาตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองขึ้นมาโดยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ร่วมกันสร้างความรู้ความร่วมกันในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ร่วมกันเชื่อมโยงถึงชุมชนลุ่มน้ำเสียวที่มีการจัดสรรทรัพยากรแบ่งปันกันและมีการสร้างองค์ความรู้ใหม่ขึ้นในชุมชน เพื่อให้ปรับตัวเข้ากับนิเวศวัฒนธรรมตามสภาพแวดล้อมท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำเสียว เริ่มตั้งแต่การทำมาหากิน การทำนา ความเชื่อ ประเพณี ภูมิปัญญาในการปรับตัวให้มีความเหมาะสมอีกสิ่งหนึ่งที่ชุมชนลุ่มน้ำเสียวยึดถือปฏิบัติกันมาในด้านความเชื่อ เช่น ผีป่า ดอนปู่ตา ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ยศ สันตสมบัติ (2552: 274-275) เขียนเรื่องแม่น้ำแห่งชีวิตการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นชาวบ้านต้องขุดริตธรรมชาติ ส่วนด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังจะสูญหายไป ขณะที่พิธีกรรมวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านรวมถึงความเป็นชุมชนเริ่มปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับกับสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามาในท้องถิ่นตามชุมชนท้องถิ่นมิได้นิ่งเฉยรับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกตรงกันข้ามการปรับตัวเพื่อเผชิญหน้ารับการเปลี่ยนแปลงโดยการปรับตัวเกิดขึ้นหลายระดับ เช่น ครัวเรือน ชุมชน ประเทศและนานาชาติ โดยเฉพาะในรูปของเครือข่ายในการสร้างเครือข่าย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2553: 154) เขียนเรื่องเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ชุมชนหมู่บ้านในภาคอีสาน สามารถรักษาการผลิตแบบพอยังชีพไว้ได้ยาวนานที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ของประเทศส่วนของอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตคือดินแดนที่เป็นสัญลักษณ์ของความแห้งแล้งและยากจน ดังคำกล่าวที่ปรากฏในเพลงเพื่อชีวิตบทเพลงหนึ่งว่า “บนฟ้ามีน้ำ ในดินขี้มีแต่ทราย” ในด้านการทำมาหากินของชุมชนชนบทอีสานต่างก็ต้องอาศัยน้ำในการทำเกษตรกรรม

นภาพร อติวานิชยพงศ์ (2556: 105) ได้เขียนเรื่องคนชนบทอีสานกับการทำมาหากินความเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยสังคมชนบทอีสานมีความผสมผสานกันระหว่างความเป็นสมัยใหม่กับการเป็นสังคมแบบเดิมในการทำมาหากินของคนชนบทอีสานซึ่งมีความหลากหลายภายใต้ระบบ

ทุนนิยมสมัยใหม่โดยเป็นผู้ผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ระบบเกษตรพันธสัญญา หรือการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตโดยใช้อัตลักษณ์ของชุมชนและการสนับสนุนเชิดชูจากกลไกหรือสถาบันของรัฐ แต่ในขณะเดียวกันคนชนบทอีสานยังไม่ละทิ้งการเป็นผู้ผลิตเพื่อเอาไว้บริโภคเองและมีประเพณีการทำบุญเหมือนสังคมเกษตรในยุคอดีตซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557: 5-11) บทความเรื่องชนบทนิยมในการเมืองไทยคนไทยที่เป็นชนชั้นสูงในสมัยโบราณไม่ได้มีความนิยมชมชื่นชนบทและมีความคิดแบบคู่ตรงข้ามในการอธิบายความแตกต่างระหว่าง “เมือง” กับ “บ้าน” หรือ “ป่า” ชีวิตชนบทที่สงบมีระเบียบทางสังคมที่เอื้อต่อศีลธรรมทางศาสนา ได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคี และความอุดมสมบูรณ์

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2556: 44-45) เขียนเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรมองค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ องค์ความรู้ของชนพื้นเมืองที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและทรัพยากรที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะรูปแบบพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ระหว่างคนเมืองแต่ละชนพื้นเมืองได้องค์ความรู้จากป่า เช่น สมุนไพรสำหรับเป็นยารักษาโรค แต่คนเมืองหรือองค์กรพิทักษ์ป่าให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ แต่ทั้งคนเมืองและหน่วยงานด้านอนุรักษ์ มีความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องการรักษาพื้นที่ป่าในเขตอนุรักษ์คนพื้นเมืองรักษาป่าด้วยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องมีความเคารพ ยึดธรรมชาติเป็นศูนย์กลางมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในระบบ การคิดแบบจักรวาลทัศน์ซึ่งผิดกับวัฒนธรรมของตะวันตกในยุคของการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ยึดเอาแนวคิดที่มนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลกและธรรมชาติ

สมบัติ เสริฐผลและประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2561: 20-34) เขียนบทความเรื่องการปรับตัวเพื่อความมั่นคงของชุมชนเสี่ยงภัยแล้งในลุ่มน้ำชีตอนบน ชุมชนมีการปรับตัวเพื่อความมั่นคงในแต่ละด้าน ดังนี้ 1) ด้านเศรษฐกิจ คือ การเปลี่ยนพืชพืชและวิธีการเพาะปลูก การแบ่งงานกันทำการเปลี่ยนอาชีพ การเปลี่ยนเป้าหมายการผลิต การเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิต การจ้างเหมา การเปลี่ยนกันจ้างและการร่วมกลุ่มเอาแรงแต่จ่ายส่วนต่าง 2) ด้านสังคม ชุมชนปรับตัวผ่านกระบวนการสร้างจิตสำนึกร่วมกัน การสร้างกิจกรรมใหม่ การรื้อฟื้นกิจกรรมเก่า การเพิ่มช่องทางการสื่อสารและการกำหนดวันเวลาจัดกิจกรรมทางสังคมของชุมชนให้ตรงกับวันหยุดสากล 3) ด้านอาหาร คือ การขยายพื้นที่หาอาหาร การเลี้ยงสัตว์เป็นอาหารและการซื้ออาหารจากตลาด 4) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ คือ การกำหนดพื้นที่การใช้ประโยชน์และการกำหนดกฎกติกา

2.5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5.2.1 งานวิจัยในประเทศ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ ดังนี้

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2543: 11) วิจัยเรื่องชุมชนกับการจัดการทรัพยากรน้ำในภาคเหนือ ในพลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร พบว่า การจัดการลุ่มน้ำไม่ประสบความสำเร็จอัน

เนื่องจากทิศทางการปฏิบัติไปในมุมเดียวบนพื้นฐานของชีวภาพหรือมิติทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งขอบเขตทางสังคมกับการเมืองหาได้สอดคล้องกับหน่วยทางนิเวศอย่างตายตัวไม่ การทำความเข้าใจในกลุ่มน้ำจะต้องมีมิติประวัติศาสตร์ มิติเศรษฐกิจสังคมและนิเวศวิทยาของชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนเห็นความเชื่อมโยงระหว่างต้นน้ำกับปลายน้ำให้ครอบคลุมนิเวศวิทยากลุ่มน้ำให้เป็นระบบการพัฒนาต้นน้ำหรือลุ่มน้ำตอนบนใช้ประเพณีเข้ามาจัดการพื้นที่ซึ่งต่างจากคนปลายน้ำที่ได้รับบริการจากรัฐดีกว่าและเป็นศูนย์กลางของอำนาจในการจัดการน้ำ กฤษฎา บุญชัย (2540 : 35-36) วิจัยเรื่อง พลวัตชุมชนลำนานาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ พบว่า เมื่อน้ำมีฐานเป็นชีวิตร่วมสิทธิเข้าถึงน้ำจึงมีพื้นฐานจากสิทธิในการดำรงชีวิตให้อยู่รอดมีบทบาทหน้าที่ในการจัดการน้ำร่วมกันจึงทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำสามารถต่อรองปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์การจัดการน้ำให้เหมาะสมกับสภาพการแปลงเปลี่ยนในทุกระดับจึงขัดกับสภาพความเป็นจริงที่สิทธิเปลี่ยนไปตามกระบวนการต่อรองและโครงสร้างอำนาจที่เปิดให้ชุมชนมีการต่อรองได้ส่วนของ

บุญชัย งามวิทย์โรจน์ และคณะ (2551: 121-122) วิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำชี พบว่า การสะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการสะสมจนเกิดเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดความรู้ท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในท้องถิ่นรูปแบบของภูมิปัญญาจึงเป็นทั้งนวัตกรรมในระดับท้องถิ่นที่เป็นรูปแบบของพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำดำรงชีวิตและการประกอบกิจกรรมทางสังคมของชุมชนเพื่อสอดคล้องกับบริบทของชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและแบบแผนอันดงามของแต่ละชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่หรือแต่ละภูมิโนเวศย่อมมีความแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อมและทุนทางสังคม

ไกรสร เพ็งสกุล (2551: 66) วิจัยเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำคลองปะเหลียน พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ระดับปานกลางในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำคลองปะเหลียนจะต้องกำหนดทิศทางการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้ทราบในทางสื่อต่าง ๆ มากขึ้นและเปิดโอกาสแก่ประชาชนทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับขั้นตอนที่ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียควรเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำควรให้ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ มากขึ้น

กิตติชัย รัตนะ (2554: 4-6) วิจัยเรื่องการจัดทำยุทธศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำและภัยธรรมชาติในพื้นที่ตำบลสะพานหิน อำเภอหนองมะโมง จังหวัดชัยนาท พบว่า องค์ประกอบของระบบนิเวศลุ่มน้ำหากแบ่งตามแนวคิดทางสิ่งแวดล้อม สามารถแบ่งได้เป็นกลุ่มทรัพยากรกายภาพในลุ่มน้ำ (Physical Resources) กลุ่มทรัพยากรชีวภาพในลุ่มน้ำ (Biological

Resources) กลุ่มคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ (Human Use Values) และกลุ่มสิ่งแวดล้อมสังคมกับชุมชนในลุ่มน้ำ (Quality of Life Values) ซึ่งทั้ง 4 องค์ประกอบมีความสำคัญต่อการควบคุมสถานภาพปัจจุบันของชุมชนในลุ่มน้ำอย่างมากเพื่อสมดุลต่อธรรมชาติซึ่งปราณีนา มณีสุด (2542: 5) วิจัยเรื่องลักษณะเศรษฐกิจสังคมและรูปแบบการใช้ทรัพยากรของประชากรในเขตพื้นที่เสี่ยงต่ออุทกภัยของลุ่มน้ำชี มีรูปแบบที่ส่งผลต่อการเกิดอุทกภัยซึ่งพิจารณาจากความรุนแรงและความถี่ ในการเกิดอุทกภัยมีอยู่ด้วยกัน 6 ปัจจัย แบ่งเป็นปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคม 2 ปัจจัย คือ รายได้กับการพึ่งพาผู้อื่นเมื่อประสบปัญหาและปัจจัยในด้านรูปแบบการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำ 4 ปัจจัย คือ การใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร การมีสิ่งก่อสร้างทางด้านการชลประทาน ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำ การปฏิบัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในพื้นที่จำเป็นต้องมีการติดตามเฝ้าระวังระบบนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำคู

เทพธิดา บัวเลิง (2549: 36) วิจัยเรื่องการติดตามเฝ้าระวังระบบนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำคู ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย พบว่า การจัดการป่าการนำความเชื่อมาใช้ในการจัดการทรัพยากร การทำนายลักษณะภูมิอากาศโดยใช้ความหลากหลายทางชีวภาพ การเฝ้าสังเกตสัตว์น้ำเพื่อบอกคุณภาพน้ำ การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและการทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานช่วยฟื้นฟูพื้นที่ต้นน้ำรวมทั้งการพัฒนาเป็นองค์กรของชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำคู 3 ด้าน คือ ด้านป่าไม้ ด้านทรัพยากรน้ำและด้านเศรษฐกิจกับสังคมส่วนอนุภู ดันสุพล (2559: 197) วิจัยเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรมบุญแจ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวทางการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับระบบวัฒนธรรมควบคู่ไปกับระบบนิเวศของพื้นที่โดยมุ่งเน้นที่ระบบนิเวศและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มนุษย์ใช้ในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นเอกลักษณ์และแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่นั่นคือการอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อม

นิภาวดี ทะไกรราช (2544: 1-3) วิจัยเรื่องการศึกษานิเวศวัฒนธรรมศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกกลาง หมู่ที่ 5 ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ชุมชนป่าโคกใหญ่มีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติระบบนิเวศที่ตั้งถิ่นฐาน มีการจำแนกพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ มีการปรับตัวการใช้ภูมิปัญญาความคิดความเชื่อ ภายในชุมชนด้วยวิธีการคุ้มครองอนุรักษ์ใช้ประโยชน์เท่าที่จำเป็น เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตจึงจำเป็นต้องศึกษานำศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่มาเป็นแนวทางหลักเพื่อนำสู่การพึ่งตนเองของชุมชนข้อพึงระวังคือไม่มีรูปแบบการพัฒนาใด ๆ ที่สอดคล้องเหมาะสมสามารถใช้ได้ในทุกพื้นที่เพราะแต่ละพื้นที่จะมีความเป็นเฉพาะตัวและความหลากหลายที่แตกต่างกันสอดคล้องกับสามารถ ใจเตี้ย (2560: 64-65) วิจัยเรื่องนิเวศวัฒนธรรมเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำ พบว่า การเลี้ยงฝิขุนน้ำที่สิ่งสติดอยู่ตามต้นน้ำ เพื่ออารักขต้นน้ำลำธาร เพื่อช่วยบันดลให้น้ำไหลออกจากตาน้ำตลอดเวลาไม่ขาดสาย เพื่อให้การทำงานเป็นไปด้วยดีตลอดฤดูกาล ในภาคเหนือก่อนเอาน้ำเข้านาจะมีการไหวฝิน้ำเรียกว่า พิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำ

ฝืเหมือง ฝืฝาย ฝืห้วย เพื่อขออนุญาตใช้น้ำในการเกษตรกรรมเป็นการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติที่เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้กับมนุษย์ ให้มองเห็นความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์พิธีเลี้ยงฝืขุนน้ำเป็นพิธีที่ชาวบ้านจะร่วมกันทำในชุมชน จึงแฝงไปด้วยคติธรรมเพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะและให้รู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทขององค์กรภาครัฐและชุมชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

ธีระพงษ์ สิริโคตร (2550: 41-43) วิจัยเรื่องแนวทางการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำสงคราม กรณีศึกษาบทบาทขององค์กรภาครัฐและชุมชนท้องถิ่น อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร พบว่า สถานการณ์และปัญหาโดยรวมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำสงครามมีระบบนิเวศของป่าบุงป่าทามที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ แต่ขาดการจัดระบบการจัดการน้ำเชิงบูรณาการ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การอนุรักษ์วังปลาและการอนุรักษ์ป่าบุงป่าทามเป็นแผนการอนุรักษ์ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ แผนการฟื้นฟูทรัพยากร แผนการเฝ้าระวังทรัพยากร โดยมีการจัดทำแผนงานระดับชุมชนถึงระดับจังหวัดและดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนกับการพัฒนาอาชีพที่เหมาะสมกับฤดูกาลส่วนของปธาน สุวรรณมงคล (2540: 15) วิจัยเรื่องการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ พบว่า การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นวิธีการหนึ่งหรือกิจกรรมดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นกระบวนการในการจัดหาจัดสรรอนุรักษ์ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับอนุภาค ทวีสุทธิ (2540: 45-49) วิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้ใช้น้ำในการจัดการทรัพยากรของชุมชน พบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำอยู่ในกลุ่มทดลองมีการพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำเพิ่มมากขึ้น โดยกลุ่มมีที่ทำกรเป็นกลุ่มของตนเอง มีการจัดองค์กร โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของกลุ่มที่สมบูรณ์ครบถ้วน มีการวางแผน การจัดสรร การใช้น้ำของสมาชิกในกลุ่มมีความรู้ในการใช้น้ำและประกอบอาชีพจากการใช้น้ำ

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์ (2553: 131) วิจัยเรื่องการศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษาตำบลวังชมพู อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า ทั้งระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นกับระบบคุณค่าอุดมการณ์ของชุมชนที่ได้ตั้งไว้ผ่านการกลั่นกรองสืบเนื่องภายใต้ความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการการทำมาหากินความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติวิถีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนระหว่างคนกับทรัพยากร ในส่วนนั้น ชูสกุล และคณะ (2550: 2) วิจัยเรื่องสิทธิชุมชนศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า สิทธิชุมชนเป็นพลังยึดเหนี่ยวที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในทุกระบบของชุมชนทั้งระบบเศรษฐกิจการดูแลสุขภาพ การศึกษา การปกครองระบบยุติธรรมและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน โดยมีเป้าหมายที่

สำคัญเพื่อสร้างดุลยภาพในการอยู่ร่วมกัน เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่อย่างสงบสุข อีกทั้งแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและอำนวยความสะดวกให้แกทุกคน สิ่งเหล่านี้ที่วางอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมศีลธรรมทางศาสนาอันเป็นคุณค่าที่ชุมชนร่วมกัน

สัจจิตา กาญจนพันธุ์ (2536: 11) วิจัยเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทยแนวทางการพัฒนาป่าชุมชนภาคเหนือศึกษาภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน พบว่า ชาวบ้านมีระบบการจัดการทรัพยากรป่า ซึ่งมีการพัฒนามานานโดยปราศจากการส่งเสริมโดยรัฐ หลายชุมชนยังคงรักษารูปแบบการจัดการป่าตามประเพณีไว้ได้หลายชุมชนยังได้พัฒนาวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยยังมีความต่อเนื่องกับรูปแบบทางวัฒนธรรมในอดีตซึ่งมีสุริยรัตน์ กฤษณะรังสรรค์ (2540: 5-7) วิจัยเรื่องการจัดการป่าขององค์กรชุมชนที่อยู่ภายในเขตอุทยานแห่งชาติ ศึกษากรณีหมู่บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน พบว่า การพัฒนาในการจัดการป่าของหมู่บ้านก้อทุ่ง นั้นเริ่มจากการเป็นชุมชนดั้งเดิม มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่าให้ความเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชนชาวบ้านก้อทุ่งนั้นใช้ระบบชุมชนควบคุมกันเองในการดูแลรักษาป่ารวมกันไปจนถึงการใช้ประโยชน์จากป่าและการอนุรักษ์ป่าไม่ไปในตัวอีกด้วย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวทางวัฒนธรรม ดังนี้

กมล หอมกลิ่น (2556 : 174-185) วิจัยเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนหลังการสร้างฝายลำโดมใหญ่ จากการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบนิเวศในพื้นที่ เช่น จำนวนพันธุ์ปลาลดลง การยกเลิกการเกษตรริมน้ำทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำน้ำเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย อย่างไรก็ตามด้วยศักยภาพทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน จึงทำให้ชุมชนพยายามหารูปแบบในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งค้นพบว่ามี 3 รูปแบบ ได้แก่ การปรับตัวต่อรูปแบบการหาปลาในลำโดมใหญ่ การปรับตัวต่อรูปแบบการทำเกษตรริมน้ำ และการปรับตัวต่อรูปแบบทำอาชีพเสริมสอดคล้องกับงานวิจัยของสุดารัตน์ รอดบุญส่ง (2549: 1-5) เรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ พบว่า จากการพัฒนาในเรื่องการจัดการน้ำที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนบริเวณรอบ ๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ในหลาย ๆ ด้านโดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น มีหลายชุมชนจึงต้องพยายามเรียนรู้คุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนและปรับตัวเพื่อสร้างสรรค์พัฒนารูปแบบวิถีการพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรมของตนที่เปลี่ยนไปเพื่อให้เหมาะสมกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น

อเนก รักเงิน (2551: 28) วิจัยเรื่องชาติพันธุ์สัมพันธ์กับการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของในจังหวัดจันทบุรี พบว่า เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ทางด้านชาติพันธุ์ที่ส่งผลต่อการสร้างขึ้นใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ความเป็นของ ภายใต้บริบทการพัฒนาของประเทศไทยและเพื่อศึกษากระบวนการรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์ของภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงไปท้องถิ่นที่มีกลุ่มคนที่เรียกตนเองว่า “ซอง” ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มที่มี

ภาษาและวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม แต่เมื่อมีการพัฒนาของรัฐเข้ามาให้ความสำคัญกับความเป็นท้องถิ่น ภายใต้กรอบคิดวัฒนธรรมชุมชน จึงเปิดโอกาสให้คนบ้านคลองพลูร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ เสกสรรความเป็นท้องถิ่นในนามที่เรียกว่า “ซอง” แสดงเห็นเป็นอัตลักษณ์ตัวตนผ่านวัฒนธรรม

สมสงวน ปัสสาโก (2558: 12) วิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ความหลากหลายทางชีวภาพของแม่น้ำชี เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน พบว่า ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา หลังจากมีการสร้างเขื่อนประชาชนส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพทำนาและ มีอาชีพการเพาะเลี้ยงปลาในกระชังเพิ่มขึ้น สำหรับระบบการผลิตในครัวเรือนเดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ แต่ปัจจุบันเป็นเชิงการค้ามากขึ้น แหล่งที่มาของรายได้ส่วนใหญ่ได้มาจากการทำนาทั้งก่อนและ หลังการสร้างเขื่อน มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง สำหรับรายจ่ายส่วนใหญ่ใช้ในการ ทำการเกษตรกรรม ประชาชนมีหนี้สินเพิ่มขึ้น แหล่งเงินที่ใช้ในการกู้ยืมมาจากธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์มากที่สุด ด้านวัฒนธรรมความเชื่อประชาชนยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิม ของชุมชนท้องถิ่นที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ส่วนผลกระทบด้านทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ณิรศรา สุขแป้น (2557: 5) วิจัยเรื่องคลองจำไพรพลวัตการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน พบว่า การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนของชาวบ้านในตำบลโคกม่วง การมีส่วนร่วมของ ชุมชน โดยชาวบ้านได้รวมตัวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนการจัดการ เริ่มจากการตั้งวงสนทนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันของชาวบ้านจนนำไปสู่การตัดสินใจเลือกวิธีการ สร้างฝายมาเป็น รูปแบบในการแก้ไขปัญหา โดยชาวบ้านรวมพลังกันสร้างฝายกระสอบทรายขึ้นจำนวน 5 ตัว แต่ฝาย ดังกล่าวสามารถกักเก็บน้ำได้เพียง 1 ปีเท่านั้น เนื่องจากไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำที่มีความเชี่ยวกราดในช่วงของฤดูน้ำหลาก เป็นระยะของการดำเนินงานบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนและการ ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเกิดการวิจัยในชุมชนและสร้างฝายกระสอบทรายกับฝาย คอนกรีต จำนวน 8 จุด พร้อมกับการจัดกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู อาทิ กิจกรรมการบำบัด น้ำเสียโดยใช้ EM บอล การทำบุญฝาย การปลูกต้นไม้ริมคลองและการปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อความ สมดุลของธรรมชาติ

ธัน อนุมานราชธน และคณะ (2545: 9) วิจัยเรื่องแนวทางการจัดการความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ ในเขตอำนาจขององค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การจัดการ ทรัพยากรน้ำของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง มีหน่วยงานของรัฐที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมทรัพยากรน้ำกรมชลประทาน กรมส่งเสริมการเกษตรและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดการ ทรัพยากรโดยรัฐ เพื่อให้รัฐเข้ามาครอบครองเป็นผู้จัดสรรกรรมสิทธิ์สาธารณะสมบัติ เช่น ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของประเทศให้กับผู้ที่ต้องการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ โดยใช้เครื่องมือและกลไกที่ สำคัญคือ การออกกฎหมายให้หน่วยงานราชการทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเป็นกลไกในการ ปฏิบัติ

คณะนักวิจัยไต้หวันราชีไศล (2548: 32) วิจัยเรื่องราชีไศล : ภูมิปัญญา สิทธิและวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูน พบว่า ป่าทามราชีไศลอยู่ได้อย่างเกื้อหนุนน้ำทำให้พรรณพืชในป่าทามสูญหายพันธุ์ปลาลดลงและเกิดการระบาดของดินเค็ม ซึ่งการสูญเสียป่าทามทำให้ชาวบ้านสูญเสียความมั่นคงทางอาหาร สุขภาพและรายได้ทางเศรษฐกิจของชุมชน เนื่องจากป่าทามคือแหล่งหาปลาพรรณพืชอาหารสมุนไพรเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้การสร้างเขื่อนราชีไศลยังทำให้เกิดปัญหาความแตกแยกและขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชนรอบป่าทามระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง

สุริยา สมุทคุปดีและคณะ (2536: 11-13) วิจัยเรื่องพิธีกรรมทางศาสนาในฐานะที่เป็นกลไก การจัดทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน พบว่า ชุมชนชาวบ้านเชื่อว่าผีซึ่งเป็นศาสนาหรือเทพดั้งเดิม มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของความเชื่อและองค์กรทางสังคมชาวบ้าน เพื่อจัดการใช้ประโยชน์ร่วมกันและอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้น ผีจึงเป็นเจ้าของทรัพยากรผู้มีความศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจอยู่เหนือความขัดแย้งและผลประโยชน์ของชาวบ้านในชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมผีปู่ตาหรือสถานศักดิ์สิทธิ์

สุเทพ สุนทรเกสัช และคณะ (2511: 151) วิจัยเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาที่ปรากฏตามบริบทพื้นที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีปู่ตาเป็นผีบรรพบุรุษหรือเทพประจำหมู่บ้านให้ความคุ้มครองลูกหลานในหมู่บ้านให้มีความสันติสุขปราศจากภัยอันตรายทั้งปวงรวมทั้งสัตว์เลื้อยอีกด้วย นอกจากนั้นยังแสดงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นไปตามปรารถนาของผู้บนบานสวดคล้องกับงานวิจัยของสิบลอย ชยานุสาสนี จันทรดอน และคณะ (2561: 415) วิจัยเรื่องผีปู่ตาความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมของชาวมหาสารคาม พบว่า ทุกคนในชุมชนยังให้ความเชื่อถือเคารพศรัทธายึดมั่นในความเชื่อพิธีกรรมที่มีมาตั้งแต่อดีต โดยมีเฒ่าจำเป็นผู้ตัวแทนของผีปู่ตาซึ่งชาวบ้านเลือกสรรให้ทำหน้าที่สื่อสารระหว่างผีปู่ตากับชาวบ้าน เฒ่าจำต้องเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพดีมีคุณธรรมซื่อสัตย์และเสียสละ เมื่อเฒ่าจำถึงแก่กรรมต้องเลือกหาชาวบ้านคนใหม่มาทำหน้าที่แทนเฒ่าจำคนต่อไป ด้วยความว่าเป็นสมบัติของผีปู่ตาที่ผู้ใดล่วงละเมิดมิได้ หากมีความจำเป็นต้องการใช้สอยสิ่งใด ๆ ภายในบริเวณป่าดอนปู่ตา เช่น เห็ด แมลง ฟินไม้แห้ง ผักและพืชสมุนไพร เป็นต้น ต้องขออนุญาตก่อนผ่านเฒ่าจำเสมอ มิฉะนั้นจะถูกผีปู่ตาลงโทษให้ได้รับภัยพิบัติต่างๆ จนอาจถึงแก่ชีวิตได้ประเพณีเลี้ยงผีปู่ตานับว่าเป็นประเพณีอันชาญฉลาดของบรรพชนที่สืบทอดกันมาทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อและศรัทธามีขวัญและกำลังใจรวมทั้งความสามัคคีความมั่นคงในชุมชนของตน

ศิริรักษ์ จรรย์ยานนท์ (2549: 1-2) วิจัยเรื่องความเชื่อผีปู่ตาของชาวบ้านหนองต้นตำบลดงหวา อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบว่า การบนบานต่อผีปู่ตาจะช่วยให้ผู้ที่บนบานประสบผลสำเร็จตามที่ต้องการ วิธีการสื่อสารกับผีปู่ตาจะผ่านตาจำเสมอในการประกอบพิธีกรรม โดยมีเครื่องเซ่นไหว้ผีปู่ตา การเลี้ยงผีปู่ตาปีละสองครั้ง ครั้งแรกเดือนพฤษภาคม เพื่อบอกกล่าวก่อนลงทำ

นามีการเสี่ยงทายจากคางไก่ เพื่อทำนายฟ้าฝนและผลผลิตการเกษตร ครั้งที่สองเดือนมกราคมจะเลี้ยงเมื่อเสร็จจากการเก็บเกี่ยวจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ผีป่วนได้รับทราบถึงผลผลิตปีนั้น

อิธราษย์ นันชนันตี (2558: 30-32) วิจัยเรื่องการนับถือผีของชาวไทยย้อความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่า การนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน เป็นมรดกวัฒนธรรมเชิงสหวิทยาการที่ค่อยๆ ใส่นะอธิบายให้ความรู้ช่วยเหลือคุ้มครองป้องกันชาวไทยย้อจากสภาวะการต่าง ๆ เมื่อประสบปัญหาและขาดที่พึ่งยังมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมตามความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

อิสราภาพ มาเรือน (2550: 27) วิจัยเรื่องภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่า พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำเริ่มจากการประสบปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรป่ากับทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ ของชุมชนจึงได้ รวมตัวกันเพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐภาคเอกชนองค์กรที่ให้การสนับสนุนด้านองค์ความรู้ วิธีการบริหารจัดการและการสนับสนุนงบประมาณ ในการดำเนินงานจนนำไปสู่การพัฒนาเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ป่าแม่น้ำ ผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ อาทิ การบวชป่าของชุมชน การสืบทอดแม่น้ำกับการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (วังปลา) ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่มีรูปธรรมนามธรรมในทางปฏิบัติอย่างชัดเจนเพื่อให้มีความสอดคล้องกับวิถีชุมชน ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้อำนาจเหนือธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการควบคุมกับพฤติกรรมของมนุษย์ ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าและน้ำโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมมีพิธีกรรมความเชื่อทางศาสนาของชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติถือว่าเป็นแนวทางการจัดการที่นำไปสู่ความยั่งยืนกับการพึ่งตนเอง

ประสานต์ พุกษาชาติ (2549: 20-25) วิจัยเรื่องการจัดการน้ำของโครงการชลประทานขนาดกลาง ในเขตจังหวัดระยอง กรณีศึกษาอ่างเก็บน้ำคลองระลอก พบว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำกับการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ของอ่างเก็บน้ำคลองระลอกที่มีศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกให้เพิ่มมากขึ้นได้ ด้วยการกำหนดแผนการจัดสรรน้ำและตารางการส่งน้ำให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ใช้น้ำอย่างประหยัดให้เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภคหรือป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาภายหลังในการใช้น้ำในช่วงฤดูแล้ง

พัฒนา วิจิตรพงษ์สกุล (2553: 1-4) วิจัยเรื่องความร่วมมือของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่โครงการนาร่องลุ่มน้ำย่อยคลองน้ำว้าง พบว่า ประชาชนในเขตพื้นที่โครงการนาร่องลุ่มน้ำย่อย คลองน้ำว้าง มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับปานกลาง ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ได้แก่ ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน อาชีพ การเป็นสมาชิกของกลุ่ม การได้รับการฝึกอบรม และการได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการ

บริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ได้แก่ ระดับการศึกษาและรายได้ ปัญหา หรืออุปสรรค ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ส่วนใหญ่เป็นปัญหาการขาดแคลนน้ำ เพื่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรในช่วงหน้าฤดูแล้ง รวมทั้งความไม่เป็นธรรมในการใช้น้ำสอดคล้องกับงานวิจัยของณรงค์ศักดิ์ จักรกรณ (2553: 133-139) วิจัยเรื่องวิธีการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับคณะกรรมการลุ่มน้ำ กรณีศึกษาคณะกรรมการลุ่มน้ำยม พบว่า เป็นบทเรียนความพยายามของคณะทำงานลุ่มน้ำยม ในการบริหารจัดการน้ำตามแนวทางการบริหารจัดน้ำแบบผสมผสาน โดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการแบบยืดหยุ่น และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากทุกภาคส่วน มีทั้งการพัฒนาคณะทำงานเป็นทีม มีการพัฒนาระบบเตือนภัยน้ำท่วมของภาคประชาชน ก่อเกิดเครือข่ายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่จะบริหารจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันให้เป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้คณะทำงานขับเคลื่อนงานต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วยการประชุมอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้จากการปฏิบัติและการเอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วมในการวางแผน และปฏิบัติ ในทุกกิจกรรมของโครงการ

วิลาศ เทพทา (2561: 15-17) วิจัยเรื่องนิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำและแหล่งต้นน้ำลำธาร พบว่า ระบบเหมืองฝายมีความเป็นองค์รวมเฉพาะกลุ่มองค์กรและพื้นที่ได้รับประโยชน์จากฝายเดียวกันหรือเครือข่ายเหมืองฝายเท่านั้น อีกทั้งระบบเหมืองฝายยังเป็นเพียงกลไก ส่วนหนึ่งของหมู่บ้านหรือลุ่มน้ำสำหรับสมาชิกที่ได้รับประโยชน์ แต่ในทางกลับกันความเป็นองค์รวมในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำลำธารนั้นสามารถนำกลไกการจัดการน้ำในองคาพยพของหมู่บ้านหรือลุ่มน้ำมาบริหารจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน โดยครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับทรัพยากร มนุษย์ ดิน น้ำ ป่าไม้ เกษตรกรรม เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมผ่านระบบนิเวศ สำหรับแนวทางการจัดการน้ำเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ร่วมกับแหล่งต้นน้ำลำธาร คือ การจัดการน้ำที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรม ร่วมกับพื้นที่ธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายใต้การรับรู้ การยอมรับการสร้างคุณค่าของชุมชนต่อแนวคิด รวมทั้งแนวทางการจัดการน้ำกับบริบทที่เกี่ยวข้องบนบรรทัดฐานเดียวกัน อีกทั้งมีการผสมผสานความรู้แบบสหวิทยาการเพื่อนำมาประยุกต์ดำเนินงานบริหารจัดการน้ำโดยคำนึงถึงการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นองค์รวมและเป็นธรรม

น้ำทิพย์ คำแร่ (2552: 55) วิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรดินเพื่อการเกษตรของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ชาวบ้านในชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อส่วนใหญ่มีการจัดการดินเพื่อปรับปรุงคุณภาพของดิน โดยมีกระบวนการไถกลบเศษซากพืชและไถพรวนดินเพื่อเตรียมดินและวิธีการเพิ่มความสมบูรณ์ของดินโดยใช้ปุ๋ย เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยเคมีมีการทำร่องระบายน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกอย่างในการใช้ปุ๋ยคอกหรือใบไม้ในการบำรุงดิน

ประสิทธิ์ ประครองศรี (2551: 7-8) วิจัยเรื่องการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ ควรพิจารณาองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องคือการส่งเสริมให้ผู้มีส่วนได้เสียจากการใช้ทรัพยากรน้ำได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองโดยยึดหลักเกณฑ์สำคัญได้แก่การมีประสิทธิภาพ ความโปร่งใสเป็นธรรม ความยั่งยืนถาวรอย่างมีเอกภาพแบบบูรณาการ ด้วยการจัดตั้งองค์กรบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยมีรูปแบบองค์กรที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ประกอบไปด้วยผู้แทนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสัดส่วนที่เหมาะสมมีระบบข้อมูลการวางแผนที่ดีสามารถปฏิบัติอย่างได้ผลตามเป้าหมาย มีกฎระเบียบข้อบังคับที่ยอมรับและเป็นธรรมกับบุคลากรทุกฝ่าย

วสันต์ จอมภักดี (2550: 10-12) วิจัยเรื่องการบริหารจัดการลุ่มน้ำในระดับท้องถิ่น จำเป็นต้องเริ่มต้นตั้งแต่การจัดระบบระดับท้องถิ่นให้ได้มาตรฐานก่อนรวมทั้งมีการผสมผสานการบริหารจัดการที่ใช้ภูมิปัญญาของชุมชนในท้องถิ่นนั้นด้วย เช่น ระบบเหมืองฝาย เป็นต้น และต้องมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นอย่างชัดเจนเพื่อให้เข้ามามีส่วนรับผิดชอบและสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและทรัพยากรอื่น ๆ อย่างเต็มศักยภาพ อีกทั้งต้องมีการประมวลกฎหมายต่าง ๆ รวมทั้งกฎระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบและบรรทัดฐานในการปฏิบัติงานร่วมกันได้

สรุปว่า จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศมีการศึกษาและค้นพบงานวิจัยจากหลายเรื่องล้วนแต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ได้ศึกษาอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำในปัจจุบันที่ไม่มีการจัดการที่เป็นรูปธรรมผ่านประเพณีวัฒนธรรมที่ชุมชนถูกยกเลิกตามความเชื่อของคนรุ่นใหม่และถูกช่วงชิงพื้นที่ของอำนาจรัฐที่เข้ามาครอบงำทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนจึงเป็นลักษณะของพลวัตที่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การจัดการที่สมดุลและยั่งยืน ซึ่งการจัดการเป็นเสมือนอำนาจหรือพลังที่แฝงอยู่บนฐานของวิถีชีวิตชุมชนที่พยายามค้นหา แนวทางแก้ไข ปัญหา เพื่อจัดการทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมจนนำไปสู่การจัดการทรัพยากรน้ำบนฐานของการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของชุมชนนั่นเอง ซึ่งจากการทบทวนแนวคิดเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญในการช่วยให้เข้าใจและเป็นแนวทางในการศึกษาลุ่มน้ำเสียนำไปสู่การที่จะศึกษาการปรับตัวโดยใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียน้ำใหญ่ตอนบนของชุมชนสองลำน้ำเสียวอย่างยั่งยืน

2.5.2.2 งานวิจัยในต่างประเทศ

Klausner (1972: 23-24) วิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและเศรษฐกิจบ้านหนองโคกภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจแบบการแลกเปลี่ยน (Barter Economy) สำหรับในด้านสังคมระบบครอบครัวขยายได้เปลี่ยนแปลงไป พวกหนุ่มสาวเมื่อแต่งงานกันแล้วมักจะแยกเรือนอยู่ต่างหากไม่อยู่รวมกับพ่อแม่เหมือนแต่ก่อน ระบบการช่วยเหลือในหมู่บ้านเปลี่ยนไปเป็นแบบการจ้างแรงงาน ไม่มีว่าจะเป็นชาวบ้านด้วยกันหรือกับพระ ระบบ

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวได้เปลี่ยนแปลงไปคือ บทบาทของพ่อแม่มีลักษณะแบบประนีประนอม พ่อแม่ไม่มีอำนาจในการสั่งเหมือนแต่ก่อน ความสัมพันธ์กับสถาบันทางศาสนาได้มีการเปลี่ยนแปลงไป บ้างก็ระยะเวลาของการบวช การช่วยเหลืองาน เป็นต้น ค่านิยมในเรื่องการศึกษาเปลี่ยนแปลงไปคือ พ่อแม่ส่งเสริมให้บุตรหลานของตนมีการศึกษาสูงขึ้นกว่าเดิม ในด้านการเกษตรนั้นได้เครื่องมือสมัยใหม่ทางการเกษตรมากขึ้น สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากระบบเศรษฐกิจซึ่งต้องมีการติดต่อกับชุมชนภายนอกมากขึ้น การย้ายถิ่นแรงงานของคนหนุ่มสาวไปทำงานนอกหมู่บ้าน ได้นำความทันสมัยมาสู่หมู่บ้านการศึกษาข่าวสารและพ่อค้าล้วนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น

Bourdieu, Pierre (1990: 196) วิจัยเรื่ององค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่า การนำเอาองค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมาอธิบายผ่านชนบทธรรมนิยม จารีตประเพณี ทำให้ชาวพื้นเมืองสามารถปกป้องแผ่นดิน ทรัพยากรผ่านภูมิปัญญาและจิตวิญญาณ นอกจากนี้การฟื้นฟูธรรมชาติโดยอาศัยแนวคิดเรื่ององค์ความรู้เชิงนิเวศแบบดั้งเดิมขึ้นมา เพื่อเยียวยาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลสืบเนื่องจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป การเก็บเกี่ยวดักตวงผลประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมมีผลทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองกันอย่างแพร่หลาย จนทำให้เกิดการแสวงหาแผ่นดินใหม่ๆ เพื่อสิทธิในการช่วงชิงทรัพยากรทางธรรมชาติจากดินแดนของผู้ที่ถูกปกครองโดยประเทศมหาอำนาจ ภายใต้วาทกรรมพัฒนาจนเกิดเป็นสงครามแห่งการล่าอาณานิคม

Putnam, R. (1993: 231) เรื่องการศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ความขัดแย้งระหว่างชุมชนที่เป็นชุมชนชนบทดั้งเดิมอยู่ในบริบทของสิ่งแวดล้อมกับธรรมชาติ และชุมชนที่มีอารยธรรมเมืองของอุตสาหกรรม การสูญสิ้นของชุมชนแบบดั้งเดิมถูกแทนที่ด้วยยุคสมัยใหม่ของสิ่งก่อสร้างในอุตสาหกรรม จากร่องรอยของหลักฐานที่ยืนยันการก่อตัวของสำนักเชิงนิเวศมีเอกสารหลายชิ้นที่สะท้อนและการตื่นตัวขององค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ทำให้มีการผลักดันให้เกิดสวนสาธารณะในนิวยอร์ก การจัดตั้งป่าสงวนขึ้นและเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาโดยใช้แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาในสหรัฐอเมริกา

Nonaka, I. and H. Takeuchi. (1995: 23-25) วิจัยเรื่องความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่า ข้อมูลทางนิเวศวิทยาและการทำความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบนิเวศอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม ที่สั่งสมอยู่ในทุกชุมชนมาเป็นเวลานาน ความรู้ดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงการจัดการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ

Pepper (1996: 3-5) วิจัยเรื่องการพัฒนาองค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Tradition Ecological Knowledge) พบว่า การล่าสัตว์หาปลาในช่วงวางไข่ดักสัตว์ของชนเผ่าพื้นเมืองเป็นการศึกษาถึงวัฒนธรรมการล่าสัตว์ของชาวนาวาโฮ (Navaho) ในภาคตะวันออกเฉียงใต้สหรัฐอเมริกา การศึกษาพิธีกรรมล่าสัตว์ชาวควาคิอุตล์ (Kwakiutl) ในเขตบริติชโคลัมเบีย วัฒนธรรม

การล่าสัตว์ขามิสต์สซินีหรือพิธีกรรมการบำรุงสัตว์ของชาวอะบอริจิน ถือว่าป่าเป็นผู้ให้ทางจิตวิญญาณของชาวออสเตรเลียถือว่าสัตว์ทุกประเภทเปรียบเหมือนเทพเจ้าประทานพรมาให้เป็นอาหารของมนุษย์

Brown, S. P. & Leigh, T.W. (1996: 54) วิจัยเรื่องการยอมรับหรือการสร้างพฤติกรรมใหม่ของคนในสังคมต้องอาศัยปัจจัยที่สำคัญ พบว่า ความเชื่อในศักยภาพของคนที่จะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม การเปิดใจกว้างที่จะรองรับสิ่งใหม่หรือประสบการณ์ใหม่ ความมุ่งมั่นที่จะก้าวเดินไปสู่ความสำเร็จของตนเองและลูกหลาน การรู้คุณค่าของการเปลี่ยนแปลงและการวางแผนรวมทั้งการมีอิสระเสรีในการคิดหรือการกระทำสิ่งใหม่

Berkes, (2000: 393) วิจัยเรื่ององค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่า องค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นองค์ความรู้ที่ลึกซึ้งและแสดงให้เห็นถึงการมองโลกธรรมชาติอย่างน่าสนใจคือ การมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติทุกส่วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน โดยชนพื้นเมืองเผ่าครี (Cree) แถบขั้วโลกในประเทศแคนาดาว่า ชนพื้นเมืองเป็นคนชายขอบในระบบนิเวศแถบขั้วโลก แม้ว่าสังคมของชาวครีกำลังถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมหลักเข้าไปทุกทีก็ตาม แต่ชาวครียังถือว่ามนุษย์เป็นสมาชิกหนึ่งในชุมชนสิ่งมีชีวิตซึ่งประกอบด้วยพื้นที่กายภาพและจิตวิญญาณนี้มีญาณหยั่งรู้พฤติกรรมของมนุษย์ ตลอดจนความเป็นไปของสรรพสิ่ง แม้แต่สัตว์น้อยใหญ่ก็มีญาณหยั่งรู้จิตใจและการกระทำของมนุษย์ ดังนั้นชาวครีจึงถือว่าพวกตนไม่ใช่ผู้จัดการ

Halbwachs, M. (1992) วิจัยเรื่องความทรงจำทางสังคมว่าเกิดจากประสบการณ์ของบุคคลทั้งกรณีความสัมพันธ์กับคนในสังคมการทำการกิจกรรมใด ๆ หรืออยู่ในเหตุการณ์ร่วมกันจนเกิดเป็นภาพความทรงจำร่วมกันของคนในสังคม การจดจำนั้นจะเกี่ยวข้องกับการหลอมรวมภาพลักษณ์และอุดมคติจนเกิด เป็นความผูกความสัมพันธ์ทางสังคม พื้นที่ความทรงจำ (Sites of Memory) จึงมาจากบุคคลกับกลุ่มทางสังคม ความทรงจำร่วมของคนในสังคมก่อให้เกิดเอกภาพในสังคม ทำให้สังคม มีเรื่องเล่า ซึ่งหล่อหลอมให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมขึ้น และอัตลักษณ์เหล่านี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความเป็นชุมชน อันประกอบเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ร่วมกัน

สรุปว่า จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วผู้วิจัยได้ค้นพบประเด็นเกี่ยวกับ การเข้าไปมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรภาครัฐร่วมกับชุมชนให้องค์ความรู้ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำที่ชุมชนอาศัยอยู่ ประเด็นที่สองเกี่ยวกับการปรับตัวโดยการให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วให้เข้ากับยุคสมัยใหม่เพื่อการอยู่รอดของชุมชนรวมไปถึงวิถีชีวิตของชุมชนอีกด้วย ประเด็นที่สามเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเขตลุ่มน้ำที่ชุมชนให้ความสำคัญเชื่อพิธีกรรมผีปู่ตาเทวดาอารักษ์ และประเด็นที่สี่เกี่ยวกับระบบนิเวศวิทยาในเขตลุ่มน้ำที่มีความสัมพันธ์กันทั้งหมดโดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรมในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

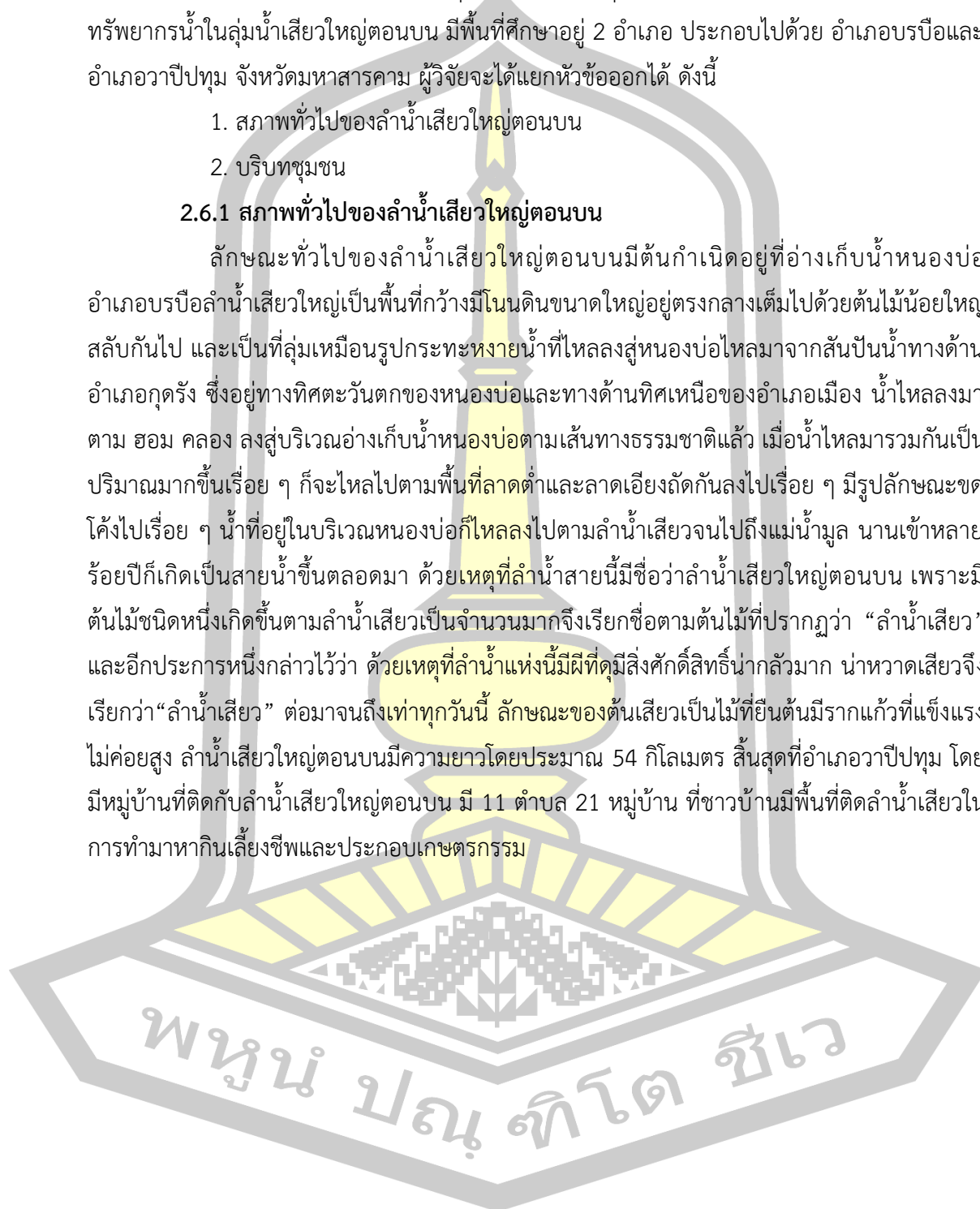
2.6 พื้นที่ศึกษา

การวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีพื้นที่ศึกษาอยู่ 2 อำเภอ ประกอบไปด้วย อำเภอบรบือและอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยจะได้แยกหัวข้อออกได้ ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
2. บริบทชุมชน

2.6.1 สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ลักษณะทั่วไปของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีต้นกำเนิดอยู่ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่ออำเภอบรบือลุ่มน้ำเสียวใหญ่เป็นพื้นที่กว้างมีโนนดินขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางเต็มไปด้วยต้นไม้น้อยใหญ่สลัดกันไป และเป็นที่ลุ่มเหมือนรูปกระทะหงายน้ำที่ไหลลงสู่หนองบ่อไหลมาจากสันปันน้ำทางด้านอำเภอกุฉินารายณ์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหนองบ่อและทางด้านทิศเหนือของอำเภอเมือง น้ำไหลลงมาตาม หอม คลอง ลงสู่บริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อตามเส้นทางธรรมชาติแล้ว เมื่อน้ำไหลมารวมกันเป็นปริมาณมากขึ้นเรื่อย ๆ ก็จะไหลไปตามพื้นที่ลาดต่ำและลาดเอียงถัดกันลงไปเรื่อย ๆ มีรูปลักษณะขดโค้งไปเรื่อย ๆ น้ำที่อยู่ในบริเวณหนองบ่อก็ไหลลงไปตามลุ่มน้ำเสียวจนไปถึงแม่น้ำมูล นานเข้าหลายร้อยปีก็เกิดเป็นสายน้ำขึ้นตลอดมา ด้วยเหตุที่ลุ่มน้ำสายนี้มีชื่อว่าลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เพราะมีต้นไม้นชนิดหนึ่งเกิดขึ้นตามลุ่มน้ำเสียวเป็นจำนวนมากจึงเรียกชื่อตามต้นไม้นี้ที่ปรากฏว่า “ลุ่มน้ำเสียว” และอีกประการหนึ่งกล่าวไว้ว่า ด้วยเหตุที่ลุ่มน้ำแห่งนี้มีผีที่ดุมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์น่ากลัวมาก น่าหวาดเสียวจึงเรียกว่า“ลุ่มน้ำเสียว” ต่อมาจนถึงเท่าทุกวันนี้ ลักษณะของต้นเสียวเป็นไม้ที่ยืนต้นมีรากแก้วที่แข็งแรงไม่ค่อยสูง ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีความยาวโดยประมาณ 54 กิโลเมตร สิ้นสุดที่อำเภอกุฉินารายณ์ โดยมีหมู่บ้านที่ติดกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มี 11 ตำบล 21 หมู่บ้าน ที่ชาวบ้านมีพื้นที่ติดลุ่มน้ำเสียวในการทำมาหากินเลี้ยงชีพและประกอบเกษตรกรรม

ภาพที่ 1 แผนที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่ตอนบน
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 2 ต้นเสียวที่ขึ้นตามไหล่ทาง
ภาพโดยผู้วิจัย

ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนเป็นลำน้ำของพี่น้องชาวอำเภอบรบือและอำเภอลืออำนาจ จังหวัดมหาสารคาม เป็นลำน้ำที่มีขนาดใหญ่และยาวคดโค้งไปตามสภาพของพื้นที่ มีชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ได้ใช้ประโยชน์จากการขุดลอกและการสร้างฝายยาง ฝายคอนกรีตและโรงสูบน้ำ การกักเก็บน้ำของฝายยางและฝายคอนกรีต จะเก็บน้ำได้ไม่มากเท่าที่ควร เพราะลำน้ำเสียวบางพื้นที่ตื้นเขิน แคบไม่เพียงพอต่อการกักเก็บน้ำได้และมีบางตำบลบางหมู่บ้านของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีขุดลอกเป็นระยะ ๆ เป็นบางพื้นที่ เช่น ตำบลก่ำพิ์ ตำบลยาง ตำบลแคน ตำบลบ้านหวาย เป็นบางช่วงไม่ตลอดแนว ขุดลอกเฉพาะพื้นที่ที่มีความตื้นเขิน และความกว้างของคันคูลำน้ำเสียวมีความแตกต่างกัน บางพื้นที่จะกว้างประมาณ 4-5 เมตร บางพื้นที่ก็จะแคบประมาณ 2-3 เมตร จนรถไม่สามารถวิ่งไปมาได้ บางพื้นที่รถวิ่งไปมาได้สะดวก ส่วนการขุดลอกนั้นจะขุดเฉพาะช่วงบนของฝายยาง ฝายคอนกรีตเท่านั้น ในส่วนด้านล่างของฝายยังไม่มีมีการขุดลอก ยังคงเหลือทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ เหลืออยู่ตามที่ได้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูล

ภาพที่ 3 การขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในเขตตำบลบ้านหวายปรับคันคูใหม่
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 4 ภูมิทัศน์หนองบ่อปัจจุบัน

ภาพโดยผู้วิจัย

อ่างเก็บน้ำหนองบ่อคือต้นกำเนิดของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนตั้งอยู่ที่อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม อ่างเก็บน้ำหนองบ่อมีเนื้อที่ประมาณ 1,085 ไร่ มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น พื้นที่อ่างเก็บน้ำกว้างขวางมากโดยรอบมีพืชพันธุ์ไม้ยืนต้นใหญ่สลับกันไปมีพรรณไม้ที่หลากหลายชนิด ตรงโนนดินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลางของหนองบ่อที่มีต้นไม้นานาชนิดป่าไม้นั้นเป็นที่ตั้งของสำนักงานกรมชลประทานที่ 6 เพื่อดูแลบำรุงรักษาเสียวใหญ่ตอนบน

ภูมิทัศน์อ่างเก็บน้ำหนองบ่อมีบริเวณที่กว้างมากมีน้ำที่ใสสะอาดเพียงพอต่อการบริโภค เป็นที่อยู่ของสัตว์และพืชต่าง ๆ มีต้นไม้น้อยใหญ่ปกคลุมสลับกันไปเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของชาวอำเภอบรบือ ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่หาปลาเลี้ยงสัตว์ ภูมิทัศน์โดยรอบมีถนนลาดยางตัดไปมาเชื่อมต่อหลายหมู่บ้านเข้าออกได้สะดวกสบายเพราะเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้สัญจรเข้าไปในตัวอำเภอบรบือ ทางด้านทิศเหนือติดกับสถานีขนส่งผู้โดยสาร ทางทิศตะวันออกติดกับหมู่บ้านคือโนนอุดม ทางทิศใต้ติดกับหมู่บ้านหอกลอง หนองโดนและบ้านโคกลี และทิศตะวันตกติดกับเทศบาลบรบือ อ่างเก็บน้ำหนองบ่อเป็นศูนย์กลางของอำเภอบรบือและมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวอำเภอ คือ ศาลเจ้าปู่จุมคำ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวออกกำลังกายของชุมชน โดยเป็นสถานที่สำคัญของอำเภอบรบือ คือ สวนหนองบ่อ เจ้าปู่จุมคำและลำน้ำเสียวใหญ่ ดังคำขวัญของอำเภอบรบือที่ว่า มั่นแถมมากเหลือ เกลือใต้ดินมากมี ผ้าไหมดีมากค่า งามสง่าสวนหนองบ่อ ศักดิ์สิทธิ์พ่อปู่จุมคำ

ภาพที่ 5 ซ่อหมู่บ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ภาพโดยผู้วิจัย

2.6.2 บริบทชุมชน

2.6.2.1 พื้นที่อำเภอบรบือ

พื้นที่อำเภอบรบือ มี 7 ตำบล 12 หมู่บ้าน ที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ประกอบไปด้วย 1) ตำบลบรบือ มีชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ 2) ตำบลหนองสิม มีบ้านหนองโดนและบ้านหอกลอง 3) ตำบลหนองจิก มีบ้านโคกสีและบ้านค้อโนนอุดม 4) ตำบลก่ำพิ มีบ้านเป้าและก่ำพิ 5) ตำบลหนองม่วง มีบ้านยานางและบ้านม่วง 6) ตำบลบัวมาศ มีบ้านบัวมาศ และ 7) ตำบลยาง มีบ้านแดง และบ้านยาง สามารถแยกรายละเอียดออกได้ ดังนี้

1) ตำบลบรบือ ชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ สมัยก่อนบ้านช่องของเรายังเป็นป่าไม้ที่บรหนาแน่นเต็มไปด้วยหมด คนที่อยู่อาศัยแถวนั้นเขาเก็บของจากป่ามาทำกับข้าวกับปลากินกัน มีหนองน้ำเขาก็จับปลาทำอาหาร มีของป่าก็หาเก็บผลัดหมารากไม้มากินเป็นอาหารเพื่อเลี้ยงครอบครัว

ด้านทิศตะวันออกของอำเภอจะเป็นชุมชนบ้านค้อและบริเวณด้านทิศตะวันตกจะเป็นพื้นที่ชุมชนแต่ก่อนคือชุมชนบ้านชำแฮดและบ้านหนองสิม ซึ่งชุมชนที่ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้อพยพมาจากบ้านโนนหนองกอก ซึ่งปัจจุบันไม่มีชื่อหมู่บ้านนี้แล้วและไม่มีหลักฐานว่าย้ายมาจากที่ใด แต่ในหลักฐานได้ระบุไว้ประมาณปีพ.ศ. 2370 ได้มีผู้คนอพยพเข้ามา เดิมทีก่อนจะได้มาตั้งหมู่บ้านการ

อพยพมาจากครอบครัวส่วนหนึ่งของบ้านโนนหนองกอก สาเหตุที่ย้ายมาจากบ้านเดิม เนื่องจากบริเวณที่ตั้งบ้านอยู่ในที่ลุ่มมีโนนบ้านเป็นโนนสูงเพียงแห่งเดียว โนนตั้งบ้านน้อย ผู้คนแออัดขยายออกไปไม่ได้ประกอบกับการเกิดความกันดาร เกิดโรคระบาดไข้เจ็บ จึงได้พากันอพยพจากบ้านเดิมโดยแยกออกเป็นสามพวกตามความสมัครใจ โดยพวกหนึ่งไปทางทิศตะวันออกของบ้านเดิมข้ามทุ่งหนองบ่อไปตั้งหมู่บ้าน พวกที่สองย้ายไปทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านเดิม ส่วนมากพื้นที่ในขณะนั้นเป็นดงป่า พวกที่สามมุ่งหน้าไปทางทิศเหนือของหมู่บ้านเดิมเข้าไปในดงชำแฮด ซึ่งในสมัยนั้นเป็นดงป่าที่บดงนี้มีหนองน้ำเล็ก ๆ อยู่กลางดง การขยายตัวของชุมชนบ้านชำแฮดได้มีการขยายตัวมาพร้อมกับบ้านหนองสิมซึ่งเป็นชุมชนบริเวณใกล้เคียงกัน การขยายตัวของชุมชนบ้านหนองสิม โดยเริ่มจากปัจจัยการอพยพมาจากบ้านโนนหนองกอกจากสภาพชุมชนที่แออัดและเกิดโรคระบาดเช่นเดียวกับการอพยพของชุมชนบ้านชำแฮด แต่การขยายตัวของชุมชนบ้านหนองสิมจะมีลักษณะแบ่งชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มหนึ่งตั้งอยู่บนทิศเหนือของหนองผือ อีกกลุ่มหนึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของหนองผือโดยชุมชนทางทิศเหนือได้มีการสร้างวัดขึ้นและมีการสร้างสิม (โบสถ์) อยู่ติดหนองน้ำโดยสร้างเป็นสิมขนาดเล็กมีสระน้ำดินถมเต็มเป็นสวนของชาวบ้านมีชื่อว่า หนองสิมน้อย ส่วนอีกกลุ่มไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศใต้ ก็ได้สร้างวัดขึ้นเป็นของตนเอง และได้สร้างสิมขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้กับห้วยปอพานจึงได้ชื่อว่า หนองสิมใหญ่ โดยมีผู้ใหญ่บ้านคนเดียวกันปกครองทั้งสองชุมชน คือพ่อใหญ่พา ปีพ.ศ. 2405 (ที่ว่าการอำเภอบรบือ ประวัติและข้อมูลทั่วไปของอำเภอบรบือ, 2559: 2)

ต่อมาผู้ว่าราชการจังหวัดมาตรวจราชการที่อำเภอบรบือ เห็นว่าที่ตั้งที่ว่าการอำเภอห่างไกลจากเส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะเส้นทางหลวงขณะนั้นกำลังก่อสร้างพอดี พระสารคามคณาภิบาล จึงได้ทำหนังสือกราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ให้มีการปรับปรุงที่ตั้งอำเภอใหม่ ดังนั้นจึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมายัง ณ ที่ว่าการอำเภอปัจจุบัน เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2457 หม่อมเจ้าณพาศ นวรัตน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคามได้ไปตรวจราชการในพื้นที่ตั้งตำบลบรบือในปัจจุบันซึ่งมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรธรรมชาติ คือ บ่อเกลือสินเธาว์จึงประธานนามว่า “บ่อระบือ” ซึ่งต่อมาได้เรียกขานกันว่า บรบือ และองค์การบริหารส่วนตำบลบรบือ ยกฐานะจากสภาตำบลบรบือ ตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 จัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลชั้น 3 เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 และได้รับการเลื่อนชั้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลชั้น 2 อบต.ขนาดกลางเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2550 (ประวัติและข้อมูลทั่วไปของอำเภอบรบือ, 2559: 2)

2) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลบรบือเป็น 1 ใน 15 ตำบลบรบือ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอบรบือ โดยองค์การบริหารส่วนตำบลบรบือ ห่างจากที่ตั้งอำเภอบรบือประมาณ 2 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดมหาสารคาม 26 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพมหานคร 446 กิโลเมตร โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ได้แก่

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหนองโก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคามทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลหนองจิก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลห้วยเตย อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม

แบ่งเขตการปกครอง เป็น 14 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย หมู่บ้าน หมู่ 1 บ้านชำแฮด, หมู่ 2 บ้านโคกกลาง, หมู่ 3 บ้านหนองแวง, หมู่ 4 บ้านเหล่าโง้ง, หมู่ 5 บ้านนาดี, หมู่ 6 บ้านสนามชัย, หมู่ 7 บ้านโคกลำ, หมู่ 8 บ้านชำแฮด, หมู่ 9 บ้านหนองคูณ, หมู่ 10 บ้านโคกลำ, หมู่ 11 บ้านโคกกลาง, หมู่ 12 บ้านนาดี, หมู่ 13 บ้านบรบือ, และหมู่ 14 บ้านกำพี้

3) ประชากรและเศรษฐกิจ จำนวนประชากรในตำบลบรบือ จำนวนหลังคาเรือน 2,887 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 11,878 คน จำนวนผู้สูงอายุ 1,154 คน จำนวนเด็กแรกเกิด ถึง 6 ปี 593 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง 401 คน จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 44 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ 29 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปี ขึ้นไป 2,466 คน จำนวนผู้พิการ 71 คน

การประกอบอาชีพ ได้แก่ อาชีพหลัก ทำนา ส่วนอาชีพรอง รับจ้างทั่วไป ทำไร่ ทำสวน รับราชการ อาชีพเสริม และกลุ่มอาชีพ ทำสวน ถั่วฝักยาว ข้าวโพด มันแกว เลี้ยงสัตว์ โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ ค้าขาย ร้านค้าขายของชำ บัมน้ำมัน โรงสีข้าว ร้านวัสดุก่อสร้าง ร้านขายอาหาร ทำขนมและรับจ้างทั่วไป (ตามฤดูกาล) กลุ่มอาชีพ เช่น กระหรีบับ ทอเสื่ออก ผู้ค้ามันแกว ในส่วนของ วัฒนธรรมประเพณี สถานที่สำคัญของอำเภอบรบือ คือ สวนหนองบ่อ เจ้าปู่จุมคำและลำน้ำเสียวใหญ่ ดังคำขวัญของอำเภอบรบือที่ว่า มันแกวมากเหลือ เกลือได้ดินมากมี ผ้าไหมดีมากค่า งามสง่าสวน หนองบ่อ ศักดิ์สิทธิ์พ่อปู่จุมคำ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มระดับน้ำไหลลงอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ

4) ตำบลหนองสิม บ้านหนองสิม ชาวบ้านเล่าว่า ตำบลหนองสิมเดิมขึ้นอยู่ กับ ตำบลบรบือในปีพ.ศ. 2536 ได้แยกตำบลออกมาเป็นตำบลหนองสิม ซึ่งตั้งตามนามชื่อหมู่บ้านหนองสิมใหญ่ หมู่ที่ 1 มีกำนันคนแรก คือ นายคำพอง ศรีจันทร์ การขยายตัวของชุมชนบ้านชำแฮดได้มีการขยายตัวมาพร้อมกับบ้านหนองสิม ซึ่งเป็นชุมชนบริเวณใกล้เคียงกัน การขยายตัวของชุมชนบ้านหนองสิม โดยเริ่มจากปัจจัยการอพยพมาจากบ้านโนนหนองกอกจากสภาพชุมชนที่แออัดและเกิดโรคระบาดเช่นเดียวกับการอพยพของชุมชนบ้านชำแฮด แต่การขยายตัวของชุมชนบ้านหนองสิมจะมีลักษณะแบ่งชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งตั้งอยู่บนทิศเหนือของหนองผือ อีกกลุ่มหนึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของหนองผือ โดยชุมชนทางทิศเหนือได้มีการสร้างวัดขึ้นและมีการสร้างสิม (โบสถ์) อยู่ติดหนองน้ำโดยสร้างเป็นสิมขนาดเล็กมีสระน้ำดินถมเต็มเป็นส่วนของชาวบ้านมีชื่อว่า หนองสิมน้อย ส่วนอีกกลุ่มไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ทางทิศใต้ก็ได้สร้างวัดขึ้นเป็นของตัวเองและได้สร้างสิมขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้กับห้วยบ่อพานจึงได้ชื่อว่า หนองสิมใหญ่ โดยมีผู้ใหญ่บ้านคนเดียวกันปกครองทั้งสองชุมชน คือพ่อใหญ่พา ปีพ.ศ. 2405 (ทองทิพย์ ทองน้อย, 2564: สัมภาษณ์)

5) **ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง** ตำบลหนองสิมเป็น 1 ใน 15 ตำบล ของอำเภอบรบือ โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ เทศบาลตำบลบรบือ อำเภอบรบือและตำบลห้วยเตย อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลวังไชย อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลบรบือ และตำบลหนองจิก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง และตำบลวังใหม่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม

เขตการปกครองประกอบไปด้วย 9 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านสมสนุก, หมู่ 2 บ้านศรีพิลา, หมู่ 3 บ้านหนองตาไถ้, หมู่ 4 บ้านพงโพด, หมู่ 5 บ้านโนนสะอาด, หมู่ 6 บ้านหนองโดน, หมู่ 7 บ้านหอกลอง, หมู่ 8 บ้านหนองสิมน้อย, และหมู่ 9 บ้านหนองโก (ข้อมูลทั่วไปขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองสิม, 2563)

6) **ประชากรและเศรษฐกิจ** จำนวนหลังคาเรือน 1,356 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 5,166 คน ผู้สูงอายุ จำนวน 429 คน เด็กแรกเกิด ถึง 6 ปี จำนวน 260 คน ผู้สูงอายุที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง จำนวน 150 คน สตรีตั้งครรภ์ จำนวน 18 คน ผู้สูงอายุที่ช่วยตนเองไม่ได้ จำนวน 5 คน ผู้พิการ จำนวน 28 คน สตรีอายุ 35 ปีขึ้นไป จำนวน 1,668 คน ในส่วนเศรษฐกิจหรืออาชีพหลัก คือ การทำนา อาชีพเสริม คือ ทำไร่ ปลุกผัก เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เปิดร้านค้าขายของชำ และรับจ้างทั่วไปตามต่างจังหวัด

7) **บ้านหอกลอง** การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านหอกลองระยะเวลาโดยประมาณร้อยกว่าปีมาแล้ว เดิมทีชาวบ้านหอกลองตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่เนินทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้านในปัจจุบันขณะนั้นหมู่บ้านมีชื่อว่า บ้านโพธิ์ หรือดงบ้านโพธิ์ เนื่องจากมีต้นโพธิ์ขึ้นอยู่ในบริเวณของวัด ปัจจุบันยังพบเห็นอยู่ สมัยนั้นยังเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ประมาณ 20 กว่าหลังคาเรือน ชาวบ้านอยู่อาศัยอย่างสงบสุขต่อมาได้เกิดไฟไหม้อย่างรุนแรง ในฤดูหนาวซึ่งเป็นช่วงที่อากาศแห้งไฟได้ลุกลามไปทั่วทั้งหมู่บ้านและวัดประจำหมู่บ้านด้วย ไฟได้ลุกลามอย่างรวดเร็วเนื่องจากอาคารบ้านเรือนในสมัยนั้นทำด้วยวัสดุจากธรรมชาติ ทำให้เป็นเชื้อเพลิงอย่างดี ทั้งหมู่บ้านถูกไฟเผาอดหมดไม่เหลือซาก รวมทั้งวัดซึ่งเป็นที่ประกอบศาสนกิจของหมู่บ้านแต่กลับพบว่าเหลือแต่หอกลองเพียงหลังเดียวที่ยังอยู่ในสภาพดี ไม่ได้ถูกไฟไหม้ สร้างความประหลาดใจให้ชาวบ้านยิ่งนัก ทำให้ชาวบ้านรวมกันอพยพมาอยู่ที่ราบลุ่มทางทิศเหนือ และได้ทำการตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ว่าหอกลอง เพื่อเป็นสิริมงคลให้กับสถานที่ใหม่ที่ย้ายมา และระลึกถึงเหตุการณ์ไฟไหม้ในครั้งนั้น มาจนถึงปัจจุบัน

แม้ว่าหมู่บ้านหอกลอง หนองโดน โคกอี จะแบ่งแยกหมู่บ้านออกกันอย่างชัดเจน แต่ยังคงอาศัยสถานที่สาธารณะร่วมกัน เช่น ป่าช้า หนองน้ำ โรงเรียนและศาลปู่ตา บ้านหอกลองมีป่าสาธารณะตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน ใช้ประโยชน์ร่วมกันอยู่สามหมู่บ้าน ลักษณะการใช้ประโยชน์ป่าสาธารณะแห่งนี้ ในอดีตใช้เป็นป่าช้าในการฝังศพคนที่เสียชีวิตแล้ว ปัจจุบันเป็นแหล่งหาฟืนและ

เก็บของป่าบางชนิด ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงโค กระบือ โดยเจ้าของจะปล่อยโค กระบือ เข้าไปกินหญ้าเพ็ก ในช่วงฤดูฝน และนอกจากนี้ก็จะมีป่าขึ้นเป็นหย่อม ๆ ตามหัวนากระจัดกระจาย ซึ่งมีขนาดพื้นที่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่ราบสูงหรือเนินขึ้นไปทางด้านทิศตะวันออกห่างจากหมู่บ้านประมาณ 5-7 กิโลเมตร ในบริบทพื้นที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตการดำเนินชีวิตของชุมชนในปัจจุบัน ซึ่งประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น ลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัดของพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มสลับเนิน และพบแหล่งเกลือสินเธาว์ใต้ดินเป็นจำนวนมาก ประกอบกับสภาพภูมิอากาศที่แห้งแล้ง สภาพดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลักในการเพาะปลูก แม้จะมีแหล่งน้ำที่สำคัญ คือ หนองบ่อแต่ยังไม่สามารถสร้างความมั่นคงทางการผลิตให้กับเกษตรกรได้ อันเนื่องมาจากยังมีข้อจำกัดในการจัดสรรน้ำของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่วนพื้นที่ป่าสาธารณะความอุดมสมบูรณ์ลดลงมากอย่างเห็นได้ชัด การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นเพียงแค่แหล่งหาของป่าตามฤดูกาลและเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์เท่านั้น (อำพร ดัชฎาวรรค์, 2554: 51-52)

8) ตำบลหนองจิก บ้านโคกลี เดิมที่บ้านโคกลีได้แยกออกมาจากบ้านหอกลองในช่วงที่เกิดไฟไหม้บ้าน ชาวบ้านเลือกเอาทำเลที่ตั้งอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำไหลผ่านรวมทั้งอาศัยอยู่ตามริมหนอง คลองบึง เป็นต้น การเลือกตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านอีสานมีมาแต่โบราณมักเลือกเอาทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพและทำการเกษตร ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน คือ น้ำ นา โนน เพื่อการยังชีพและประกอบกิจกรรม เช่น การปลูกข้าวเป็นอาหารหลัก โนน คือ เพื่อการสร้างบ้านแปลงเมืองที่น้ำท่วมไม่ถึงเหตุผลในการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานมีลักษณะเป็นแหล่งน้ำนับเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก อาจเป็นหนองน้ำใหญ่หรือห้วย ลำน้ำที่แยกสาขามาจากแม่น้ำใหญ่ที่มีน้ำเฉพาะฤดูฝน ส่วนมากเป็นที่ราบลุ่มสามารถทำนาเลี้ยงสัตว์ได้ในบางฤดูเท่านั้นบริเวณที่ดอนเป็นคู หรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง สามารถทำไร่และมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์มีทั้งที่ดอน บึง แม่น้ำและที่ดอนตามปาริมเขาแต่มิมีน้ำทรัพยากรไหลมาบรรจบเป็นหนองน้ำบริเวณป่าดง เป็นทำเลที่ใช้ปลูกพืชได้และสามารถหาของป่าได้สะดวก มีน้ำไหลผ่าน เมื่ออพยพมาอยู่กันมากเข้าก็กลายเป็นหมู่บ้านและมักเรียกชื่อว่าบ้านขึ้นต้นด้วยคำว่า ดง ป่า บริเวณราบลุ่ม เป็นพื้นที่เหมาะในการทำนาและทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ในหน้าแล้งตัวหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณขอบพื้นที่ราบติดกับชายป่าแต่น้ำท่วมไม่ถึงบริเวณป่าละเมาะหรือในป่าชุมชน เป็นที่สาธารณะสามารถใช้เลี้ยงสัตว์และหาของป่าเป็นอาหารได้ ตลอดจนมีสัตว์เลี้ยงสัตว์น้อยที่นำมาเป็นอาหารยังชีพและมียาสมุนไพรใช้รักษาโรค เป็นสถานที่ที่ยกเว้นสำหรับการตั้งศาลดอนปู่ตา ตามคติความเชื่อของวัฒนธรรมการตั้งหมู่บ้าน

เดิมที่บ้านโคกลีย้ายถิ่นฐานออกมาจากบ้านหอกลองตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม สาเหตุเกิดมาจากบ้านหอกลองเกิดเหตุอัคคีภัยไฟ ราษฎรอพยพออกมาอยู่ตามหัวไร่ท้องนาที่เป็นป่าโคกโนนที่สูงต่อมาเมื่อมาอยู่กันมาก ๆ ขึ้นจึงทำให้เกิดเป็นหมู่บ้านขึ้นชื่อว่าบ้านโคกลี ลี มาจากคำภาษาอีสานเป็นอุปการณ์ดักปลาชนิดหนึ่งของชาวบ้าน ต่อมาชาวบ้านเรียกชื่อ

หมู่บ้านว่า บ้านโคกลี ตั้งมาแล้วโดยประมาณ 100 กว่าปี ตามคำบอกเล่าผู้นำชุมชน ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงได้ขยายหมู่บ้านออกเป็นอีกหนึ่งหมู่บ้านคือ หมู่ที่ 17 บ้านโคกสำราญ บ้านโคกลีเป็นชุมชนที่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหนองบ่อประมาณ 3 กิโลเมตร (สุรัตน์ ทองน้อย, 2564: สัมภาษณ์)

9) บ้านค้อโนนอุดม เดิมที่ชื่อบ้านค้อนั้น ตั้งมาเมื่อปีพ.ศ. 2260 ชาวบ้านเรียกวัดบ้านค้อโนนอุดม เดิมทีชาวบ้านได้อพยพมาจากบ้านผือและบ้านผำ อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดได้ตั้งรกรากบ้านเรือนบริเวณแหล่งน้ำและได้สร้างวัดขึ้นได้ตั้งชื่อว่าวัดพุทธชัยมงคล โดยตั้งตามพระประธาน คือ พระพุทธชัยมงคลซึ่งพระพุทธรูปสมัยขอมที่ชาวบ้านเคารพนับถือต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดตามชื่อหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน (พระครูพิศาลชัยธรรม, 2563: สัมภาษณ์)

10) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลหนองจิกเป็น 1 ใน 15 ตำบลของอำเภอบรบือ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลบรบือและตำบลหนองโก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลคำพิ์และตำบลหนองม่วง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลหนองม่วงและตำบลโคกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ เทศบาลตำบลบรบือและตำบลหนองฮี อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม แบ่งเขตการปกครอง ประกอบไปด้วย 20 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านช่องแมว, หมู่ 2 บ้านดอนบม, หมู่ 3 บ้านหนองแก, หมู่ 4 บ้านเหล่าโพธิ์, หมู่ 5 บ้านห้วยนา, หมู่ 6 บ้านไชโย, หมู่ 7 บ้านคูแคน, หมู่ 8 บ้านค้อ, หมู่ 9 บ้านโคกลี, หมู่ 10 บ้านหนองแปน, หมู่ 11 บ้านสว่าง, หมู่ 12 บ้านโนนอุดม, หมู่ 13 บ้านโพธิ์ทอง, หมู่ 14 บ้านหนองแก 2, หมู่ 15 บ้านดอนบมเหนือ, หมู่ 16 บ้านโคกสำราญ, หมู่ 17 บ้านหนองอุดม, หมู่ 18 บ้านโนนทอง, หมู่ 19 บ้านห้วยนา, และหมู่ 20 บ้านหนองคูขาด

11) ประชากรและเศรษฐกิจ จำนวนประชากร 9,507 คน จำนวนหลังคาเรือน 2,218 หลังคาเรือน จำนวนผู้สูงอายุ 1,062 คน จำนวนเด็กแรกเกิด ถึง 6 ปี 409 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง 206 คน จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 32 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ 22 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปี ขึ้นไป 1,572 คน และจำนวนผู้พิการ 118 คน

ในส่วนเศรษฐกิจอาชีพหลัก คือ การทำนา อาชีพเสริม คือ ทำไร่ ปลุกมันสำปะหลัง เลี้ยงสัตว์ ปลุกผัก ค้าขาย ร้านค้าขายของชำและรับจ้างทั่วไปตามต่างจังหวัด ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปแล้วมีสภาพเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอน ๆต่ำสลับที่ลาดลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 150-200 เมตร พื้นที่ราบเหมาะสำหรับการทำนา เช่น ข้าวหอมมะลิ บริเวณที่ราบสูงเหมาะสำหรับการทำไร่ เช่น ทำไร่ มันสำปะหลัง เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น (ข้อมูลทั่วไปขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองจิก, 2563)

12) ตำบลคำพิ์ บ้านเป่า ได้สอบถามเจ้าอาวาสวัดบ้านเป่า เล่าว่า ตั้งแต่อดีตชุมชนได้อพยพมาจากอำเภोजตุรพิมาสจังหวัดร้อยเอ็ด ได้อพยพมาหาที่อยู่อาศัยใหม่เนื่องจากเกิดโรคระบาด

ชาวบ้านได้เดินทางมาถึงที่บ้านกำพี้และอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้แยกย้ายกันออกไปอยู่ตามที่ลาบลุ่มอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้มาอยู่อาศัยที่ลำน้ำเสียวใหญ่เนื่องจากมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์มีหนองน้ำชาวบ้านอยู่รวมกัน จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่าหนองบัวแดง เนื่องจากหนองน้ำมีบัวสีแดงเต็มไปหมด ต่อมาชาวเกิดน้ำท่วมหมู่บ้านก็ได้พากันย้ายขึ้นไปที่อยู่สูงและชาวบ้านก็เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่เรียกว่า บ้านเป้า เนื่องจากมีต้นเป้าที่ใช้ทำเป็นยาสมุนไพรเต็มไปหมดซึ่งสอดคล้องกับพ่อทองหล่อ แสนวันดี (2564: สัมภาษณ์) เฒ่าจ้ำ เล่าว่า บริเวณศาลปู่ดำนั้นเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ชาวบ้านเคยตั้งหมู่บ้านในครั้งอดีตหลายปีมาแล้ว ต่อมาเกิดน้ำท่วมทะลักออกจากลำน้ำเสียวใหญ่ เพราะในสมัยก่อนนั้นลำน้ำเสียวใหญ่เป็นคลองน้ำ ห้วย วัง ที่น้ำไหลลงมาจากหนองบ่อบริเวณทำให้เกิดน้ำท่วมเข้าหมู่บ้านจนทำให้ชาวบ้านต้องย้ายที่อยู่ขึ้นไปที่สูงหรือที่เป็นโนน (พระมหาบรรจง วชิรญาณ, 2564: สัมภาษณ์)

13) บ้านกำพี้ จากคนเฒ่าคนแก่เล่าตามตำนานโบราณว่า ในสมัยก่อนมีควายประหลาดตัวหนึ่งมีรูปร่างใหญ่โตกว่าควายทั้งปวง มีนิสัยดุร้ายเที่ยวไล่ขวิดผู้คนทั่วไปได้มาอาศัยอยู่บริเวณหนองบ่อ ชาวบ้านทราบก็ตามมาเพื่อไล่จับ บ้างก็มีดาบ หอก แหวน หลาว มาถึงหนองบ่อแต่ไม่พบควายเปลี่ยนตัวนั้น จึงถามชาวบ้านที่นั่นว่า “ไปทางใด” (ไปทางไหน) ชาวบ้านบอกว่าไป “กำพี้” (กำคือด้านหรือทาง, พี้คือทางนี้) ชาวบ้านซึ่งบอกมาก็คือ บ้านกำพี้ (ตำบลกำพี้ในปัจจุบัน) คนกลุ่มแรกที่มาอยู่ได้อพยพมาจาก บ้านเพิ่มสีชมพู จังหวัดอุบลราชธานี นำโดยนายคำชมภู ชมพุด สามี และนางเหล่า ชมพุด ภรรยา ครั้งแรกตั้งชื่อหมู่บ้านจากชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งขึ้นหนาแน่นในบริเวณรอบหนองน้ำใกล้เคียงกับที่ตั้งของหมู่บ้าน คือ “ต้นกำพี้” เป็นสมุนไพรชนิดหนึ่ง จึงให้นามหมู่บ้านว่า “บ้านกำพี้” และหนองน้ำดังกล่าวให้ชื่อว่า “หนองกุดกำพี้” ชื่อบ้านกำพี้ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ แต่ชื่อหนองกุดกำพี้ยังใช้ชื่อเดิมมาจนถึงปัจจุบัน

อยู่ต่อมาหมู่บ้านกำพี้ได้เกิดโรคระบาดอย่างหนักคือ “หมากहां” ปัจจุบันคือ “ฝีดาษ” และ “โรคปากซี้เหลว” ปัจจุบัน คือ “อหิวาตกโรค” ซึ่งในสมัยก่อนไม่มียารักษาโรคดังกล่าวทำให้การระบาดเป็นไปอย่างรวดเร็วเกิดผู้คนล้มป่วยจำนวนมากบางคนเป็นอย่างรุนแรงก็ล้มหายตายจากกันไป ชาวบ้านเกิดความกลัวหวาดผวากับโรคระบาดที่เกิดขึ้น อยู่ไม่เป็นสุขบ้านเมืองเดือดร้อนไปทุกหลังคา บางคนก็ชวนลูกหลานหนีตายไปอยู่หมู่บ้านใหม่ บางคนเสียดายที่ไร่นาก็ดันอยู่รอความตายดีกว่าหนีจากกัน ร้องไห้ร้องไห้กันระนาว ในที่สุดก็อยู่กันไม่ไหว ต้องจากที่ทำกินทั้งบ้านทั้งช่องไปด้วยความอดสู แต่सानะโมกัน (แตกแยก) ไปคนละทิศละทางหนีเอาตัวรอดจากโรคระบาดแตกแยกกันออกเป็นหลายกลุ่มด้วยกัน แต่กลุ่มใหญ่มี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกหนีไปอยู่บ้านหย้าคา ซึ่งเป็นที่ตั้งบ้านกำพี้ในปัจจุบัน (แต่ก่อนบ้านกำพี้ชื่อว่าบ้านหย้าคา) กลุ่มคนกลุ่มแรกจึงนำเอาชื่อบ้านเดิมของตัวเองที่จากมาตั้งชื่อให้กับบ้านหย้าคาใหม่ว่า “บ้านกำพี้” จนถึงปัจจุบัน (พระสุพัต อกคธมโม, 2564: สัมภาษณ์)

ส่วนกลุ่มที่ 2 ได้เดินทางไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านเดิม ตั้งชื่อว่า “บ้านนกโกนโดก” อยู่มาได้ประมาณ 2 ปีเศษ ได้เกิดภัยพิบัติขึ้นอีกครั้งใหญ่คือ ไฟไหม้หมู่บ้าน จึงทำให้ต้องแตกแยกย้ายถิ่นที่อยู่ไปอีกรอบ แยกออกเป็น 2 กลุ่มอีกครั้งหนึ่ง กลุ่มหนึ่งอพยพไปก่อตั้งบ้านฮ่องไผ่ กลุ่มที่สองอพยพไปตั้งบ้านแดงน้อย ในปัจจุบัน สำหรับกลุ่มแรกที่ไปก่อตั้งบ้านฮ่องไผ่นั้นอยู่ต่อมาเรื่อยหลายปีได้ขยายหมู่บ้านมีลูกมีหลานแยกครอบครัวออกเป็นหลายครอบครัวด้วยกัน ต่อมาลูกหลานซึ่งได้เคยติดตามพ่อแม่สมัยแตกบ้าน 2 หนนั้น ได้รู้สึกคิดถึงหมู่บ้านเก่าของตัวเองคือบ้านเก่าที่เดิม จึงชวนกันย้ายกลับมาอยู่บ้านเดิมอีกครั้งหนึ่ง แรกเริ่มย้ายมาด้วยกัน 5 ครอบครัว พ.ศ. 2491 เรียกนามหมู่บ้าน “บ้านแก่น้อยนาโน” จากนั้นจึงแยก การปกครองออกจากบ้านฮ่องไผ่และพร้อมกับตั้งชื่อบ้านใหม่ โดยนายอำเภอบรีอ นายประถม ศิริมาลา เห็นว่าเป็นหมู่บ้านที่มีความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรม จึงให้ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านเจริญศิลป์” ในปีพ.ศ. 2509 มีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายเพ็ง ทันชม โดยมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน คือ นายสีลา วงแก้ว และนายก้อม คำหงษา จวบจนปัจจุบัน พ.ศ.2554 ได้ผู้ใหญ่บ้านทั้งหมดมาแล้วจำนวน 4 คน ได้แก่ คนที่ 2 นายเท็ง ชมพุด คนที่ 3 นายวิรัช ชมพุด (บุตรของนายเท็ง ชมพุด) คนที่ 4 คนปัจจุบัน คือนายกุหลาบ ทันชม (บุตรของนายเพ็ง ทันชม)

14) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลคำพื้เป็น 1 ใน 15 ตำบลของอำเภอบรีอ จังหวัดมหาสารคาม มีเนื้อที่ทั้งหมด 23,003.75 ไร่ ห่างจากอำเภอบรีอ ไปทางทิศใต้ประมาณ 8 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่าง ๆ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหนองจิก อำเภอบรีอ ทิศใต้ ติดกับ ตำบลดอนงัว อำเภอบรีอ ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลหนองม่วง อำเภอบรีอ ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลโนนราษี อำเภอบรีอ จังหวัดมหาสารคาม

แบ่งเขตการปกครองออกได้ 15 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย หมู่ที่ 1 บ้านคำพื้ หมู่ที่ 2 บ้านแดงน้อย หมู่ที่ 3 บ้านเหล่ากา หมู่ที่ 4 บ้านฮ่องไผ่ หมู่ที่ 5 บ้านเป่า หมู่ที่ 6 บ้านสองห้อง หมู่ที่ 7 บ้านฮ่องน้อย หมู่ที่ 8 บ้านเหล่ายาว หมู่ที่ 9 บ้านเหล่ายาว หมู่ที่ 10 บ้านคำบอน หมู่ที่ 11 บ้านเจริญศิลป์ หมู่ที่ 12 บ้านคำพื้ หมู่ที่ 13 บ้านสุขสำราญ หมู่ที่ 14 บ้านฮ่องไผ่ และหมู่ที่ 15 บ้านเป่า

15) ประชากรและเศรษฐกิจ ประชากรทั้งสิ้น 6,904คน มีครัวเรือนทั้งหมดแยกเป็นชาย จำนวน 3,482 คน แยกเป็นหญิง จำนวน 3,422 คน ส่วนเศรษฐกิจชาวบ้านตำบลคำพื้มีอาชีพหลัก คือ ทำนา ทำไร่ ส่วนอาชีพรอง เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย ร้านวัสดุก่อสร้าง และทอผ้าไหม รับจ้างทั่วไปตามต่างจังหวัด ในส่วนของลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบเอียงต่ำ ในช่วงหน้าฝนน้ำก็จะท่วมส่วนหน้าแล้งก็แล้งจัดและร้อนมาก หน้าหนาวก็หนาวจัด (องค์การบริหารส่วนตำบลคำพื้, 2564)

16) ตำบลหนองม่วง บ้านม่วง ตำบลหนองม่วงเนื่องจากพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มพื้นที่ราบบางส่วนมีการทำนา ส่วนที่ราบสูงมีการปลูกพืชไร่ ดินที่พบมากในตำบล ดินชุดร่อยเอ็ด ดินชุดโคราช ดินชุดน้ำพอง และดินชุดอุบล ชุดดินเหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์เนื้อที่ค่อนข้างเป็นทรายหรือดินร่วม

ปนทราย บางแห่งยังพบที่มีลูกรังหรือกรวดปะปนอยู่ ซึ่งจัดเป็นดินตื้นที่ไม่เหมาะในการเพาะปลูก ดินเหล่านี้ต้องการบำรุงรักษาเป็นพิเศษเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำในระยะเวลาที่ฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานาน เดิมนั้น ตำบลหนองม่วงเป็นพื้นที่เขตการปกครองของตำบลบัวมาศอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2513 ได้แยกออกมาเป็น ตำบลหนองม่วง โดยมี นายปิง วงศ์ศรี เป็นกำนัน ต่อมาปีพ.ศ. 2515 ได้เสียชีวิตลง ต่อมานายประพันธ์ วงศ์ศรี เป็นกำนันคนที่สองของตำบลหนองม่วงปี พ.ศ. 2515-2544 กำนันคนที่สาม นายจันทา รักษาพล ของตำบลหนองม่วงปี พ.ศ. 2544-2551 ได้หมดวาระลง กำนันคนที่สี่ของตำบลหนองม่วงนายกันต์ เผ่าพงษ์อักษรเดช คนปัจจุบัน มีหมู่บ้านขึ้นตรงต่อ ตำบลหนองม่วง ทั้งหมด 14 หมู่บ้าน ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบล ในท้องที่อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม และได้รับการยกฐานะจากสภาตำบลหนองม่วง เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลหนองม่วง เมื่อปี พ.ศ.2540 ตามพระราชบัญญัติ

17) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลหนองม่วงเป็น 1 ใน 15 ตำบล ของอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลโคกก่อ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลยาง ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลดอนวัง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลลำพิ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

แบ่งเขตการปกครอง ออกเป็น 14 หมู่บ้าน ประกอบด้วยหมู่บ้าน หมู่ 1 บ้านยานาง, หมู่ 2 บ้านชีเหล็ก, หมู่ 3 บ้านจั่ว, หมู่ 4 บ้านน้ำผึ้ง, หมู่ 5 บ้านหนองขาม, หมู่ 6 บ้านดงมัน, หมู่ 7 บ้านโคกเสือเผ่น, หมู่ 8 บ้านโนนม่วง, หมู่ 9 บ้านเขาน้อย, หมู่ 10 บ้านโคกใหญ่, หมู่ 11 บ้านโนนกลาง, หมู่ 12 บ้านหนองแสง, หมู่ 13 บ้านกลาง, และหมู่ 14 บ้านหนองจิก (ข้อมูลทั่วไปองค์การบริหารส่วนตำบลหนองม่วง, 2563)

18) ประชากรและเศรษฐกิจ จำนวนหลังคาเรือน 1,343 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 6,830 คน จำนวนผู้สูงอายุ 1,502 คน จำนวนเด็กแรกเกิดถึง 6 ปี 47 คน จำนวนผู้สูงอายุ ที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง 158 คน จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 22 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ช่วยตนเองไม่ได้ 14 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปี ขึ้นไป 1,309 คน จำนวนผู้พิการ 57 คน

เศรษฐกิจภายในชุมชน ได้แก่ ทำนา ทำไร่ ส่วนอาชีพรอง เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ค้าขาย การทอเสื่อกกบ้านโคกเสือเผ่นการทอผ้าไหม ผ้าไหมลายสร้อยดอกแก้ว บ้านดงมันการทอผ้า ชิ้น บ้านโคกเสือเผ่น และรับจ้างทั่วไป ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบเอียงต่ำสักระยะจากการไหลของน้ำ ในช่วงหน้าฝนน้ำก็จะท่วม ส่วนหน้าแล้งก็แล้งจัดและร้อนมาก

19) ตำบลบัวมาศ บ้านบัวมาศ เดิมบ้านบัวมาศตั้งอยู่ที่โนนหัวหนองซึ่งในปีพ.ศ. 2400 ชาวบ้านได้ย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่นซึ่งเลือกเอาโนนหัวหนอง (หนองโนนทันในปัจจุบัน) การเลือกโนนหัวหนองเป็นที่ตั้งหมู่บ้าน เพราะโนนหัวหนองมีเนื้อที่เป็นบริเวณกว้าง ประกอบกับมีหนองน้ำขนาดใหญ่

ใหญ่อยู่ใกล้ ๆ ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านก็มีหนองน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า กุด ซึ่งจะเป็นกุดที่มีน้ำและมีปลานานาชนิดอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เหมาะกับการหาอยู่หากินของชาวบ้านรอบหมู่บ้านก็จะเป็นป่าไม้ ป่าสมุนไพรที่น้ำจะไม่ค่อยมี ต่อมาชาวบ้านเริ่มตัดไม้บริเวณป่าเพื่อที่จะทำนาเพราะเป็นพื้นที่ลุ่มเหมาะแก่การทำนา

อยู่ต่อมาในปี พ.ศ. ไฉไม่ทราบได้ย้ายหมู่บ้านมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่โนนบ้านโคก ซึ่งห่างจากบ้านโนนหัวหนองเก่าประมาณ 4-5 กิโลเมตร ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของโนนหัวหนอง สาเหตุของการย้ายถิ่นฐานนั้นจากคำบอกเล่าของพ่อนวน ไม่ทราบนามสกุล ซึ่งได้เล่าต่อกันมาจากหลวงพ่อหล้า ในขณะที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสว่างโนนทันเล่าให้ฟังว่า เนื่องจากที่โนนหัวหนองนั้นมีผีที่เหี้ยวหลอกหลอนชาวบ้านจนอยู่ไม่เป็นสุข เพราะที่นั่นเคยเป็นวัดมาก่อน หลายร้อยปี ทำให้มีผีสิง หลอกหลอนชาวบ้าน จึงทำให้หมู่บ้านไม่สงบสุขและมีผีบอกให้ย้ายไปอยู่ที่อื่นและถ้าไม่ไปผีจะรบกวนและจะหักคอให้ตายทั้งหมู่บ้านจึงได้พากันย้ายบ้านมาตั้งที่โนนบ้านโคก การเลือกที่ตั้งหมู่บ้านโนนบ้านโคก จะมีเนื้อที่บริเวณกว้างและเป็นที่สูง ทางทิศเหนือจะเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่รอบ ๆ หนองจะเป็นที่สูง ดินดีเหมาะกับการเพาะปลูก ทางทิศเหนือของหนองบัว จะมีวัดวาอารามที่ชาวบ้านเรียกกันมาความอุดมสมบูรณ์รอบหมู่บ้านเต็มไปด้วยสัตว์น้อยใหญ่ เช่น เสือ ช้าง หมูป่า และหลายชนิด ในหนองจะมีปลาตังเดิม คือ ปลาตอง ปลาช่อน ปลาหมอ ฯลฯ และบ้านโคกจะอยู่ติดกับบ้านหนองแวง ระยะทางประมาณ 600 เมตร (ชาญชัย วิเส, 2564: สัมภาษณ์)

ต่อมาชาวบ้านได้เริ่มย้ายเข้าไปทางทิศตะวันออกอีกประมาณ 1 กิโลเมตร ผู้ที่พาชาวบ้านย้ายเข้ามาตั้งหมู่บ้านใหม่ คือ พ่อคำชมพู่, พ่อน้อย, พันธวัช, พ่อเข้ม, พ่อนวน, และแม่สอน การย้ายถิ่นฐานเข้าไปทางทิศตะวันออก ขณะที่ทางผู้เล่าไม่สามารถระบุการตั้งถิ่นฐานในครั้งนั้นได้ ผู้เล่าทั้ง 5 ก๊ก หรือ 5 ตระกูลและพ่อเล่าทั้ง 5 ได้บอกว่าคงจะถูกที่ถูกแล้ว เพราะเป็นศูนย์กลางแห่งความอุดมสมบูรณ์ทางทิศตะวันออกก็เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นหนองน้ำ และทางทิศเหนือเป็นลำน้ำเสียวและในด้านการปกครองก็มีกำนัน ชื่อว่า กำนันจันทร์ ซึ่งอยู่บ้านดงมันและต่อมาก็ได้ตั้งชื่ออย่างเป็นทางการคือบ้านบัวมาศ บ้านบัวมาศได้ถูกแบ่งเขตการปกครองออกมาและได้ตั้งเป็นตำบลเมื่อปี พ.ศ. 2451 และมีจำนวนหมู่บ้าน 35 หมู่บ้าน และได้ถูกแบ่งไปเป็นตำบลยางและตำบลหนองม่วง ในปัจจุบัน

อยู่ต่อมาเมื่อปีพ.ศ. 2543 ปรากฏบัวมาศก็ได้ถูกค้นพบ โดยมีชาวบ้านที่มีที่นาอยู่ตรงพื้นที่พบกุ่มนี้ได้พบเห็นก้อนหินก้อนหนึ่งซึ่งเป็นหินตดรูปสี่เหลี่ยม โผล่ขึ้นที่กลางต้นมะขามใหญ่ โดยไม่ทราบว่ามาได้อย่างไรจนเรื่องได้ทราบถึงกรมศิลปากรก็ได้มาทำการสำรวจและขุดค้นขึ้นมาเพื่อจัดระเบียบและปรับปรุงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและเพื่อเป็นที่สักการบูชาของชาวบ้านสืบไป ปรากฏกุ่มบัวมาศที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวใหญ่ที่ปรากฏขึ้นในทุ่งนาของชาวบ้านบัวมาศ ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากลำน้ำเสียวมากนักประมาณ 500-1000 เมตร เท่านั้น กุ่ม ที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียนั้น ได้มีหนังสือเกี่ยวกับประ

วิศิษฐ์เล่มหนึ่งเขียนไว้ว่า กุ๋นนั้นเกิดขึ้นในสมัยเมืองศรีภูมิ (เป็นอาณาจักรขอมเดิม) ซึ่งเคยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก พวกเมืองขึ้นทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นเมืองน้อย เมืองใหญ่ก็ต้องนำเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าเมืองใหญ่ เจ้าเมืองศรีภูมิเองทุกปีจะต้องนำเครื่องบรรณาการขึ้นไปถวายแก่เจ้าเมืองใหญ่เหมือนกัน จึงได้เลือกเส้นทางเดินไปตามลำน้ำเรื้อย ๆ เพื่อที่จะไม่ให้มีการขาดแคลนน้ำ เพราะจะต้องเดินทางที่ยาวไกลมาก พวกทหารวังจึงต้องมีการสร้างที่พักนี้ให้แก่เจ้าเมืองได้พักผ่อนหลับนอน ในช่วงกลางคืนซึ่งชาวบ้านเรียกว่า กุ๋ ซึ่งจะมีกุที่เกี่ยวพันกันและอยู่ใกล้ลำน้ำเสียจำนวนมาก กุบ้านบัวมาศ อำเภอบรบือ ก็เช่นเดียวกันและเชื่อว่าน่าจะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างแน่นอน

20) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลบัวมาศเป็น 1 ใน 15 ตำบล ของอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลนาข่า อำเภอลือชัย จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลแคน อำเภอลือชัย จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลโนนราษี และตำบลดอนจัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

แบ่งการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน ดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านบัวมาศ หมู่ที่ 2 บ้านบัวมาศ หมู่ที่ 3 บ้านหนองแวง หมู่ที่ 4 บ้านหนองตุ หมู่ที่ 5 บ้านกกกอก หมู่ที่ 6 บ้านทุ่งสว่าง หมู่ที่ 7 บ้านอุทัยทิศ หมู่ที่ 8 บ้านโนนทัน และหมู่ที่ 9 บ้านไทยเจริญ

21) ประชากรและเศรษฐกิจ มีประชากรรวมทั้งสิ้น 3,410 คน แยกเป็น เพศชาย 1,663 คน เพศหญิง 1,747 คน มีจำนวนครัวเรือน 989 ครัวเรือน ในส่วนของเศรษฐกิจภายในชุมชนปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน ส่วนอาชีพรองส่วนใหญ่จะเลี้ยงไว้เป็นแรงงานเป็นอาหาร สัตว์เลี้ยงส่วนใหญ่ เช่น โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ เป็นต้น เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม พื้นที่ดอนมีน้อยไม่เหมาะสมในการปลูกพืชไร่ หลังจากฤดูการเก็บเกี่ยวแล้วเกษตรกรจะปลูกพืชฤดูแล้งบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำ เช่น ข้าวโพด ถั่ว แตงกวา พืชผัก เช่น กะหล่ำปลี กวางตุ้ง คะน้า พริก มะเขือ ผักกาดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการเพาะเห็ดฟางจากกากมันสำปะหลังและการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมบ้างเล็กน้อย ผลผลิตและรายได้ที่ได้ส่วนใหญ่จึงมาจากข้าว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี เพราะเป็นพื้นที่อาศัยน้ำฝนอย่างเดียวในการทำเกษตร ซึ่งนับว่าเสี่ยงพอสมควร หากปีใดมีปริมาณน้ำมากจะเกิดสภาวะน้ำท่วม ทำให้น้ำข้าวได้รับความเสียหาย อีกสาเหตุของการเกิดน้ำท่วมคือ การตัดถนนใหม่ ทำให้ไปขวางทางน้ำในธรรมชาติ การใส่ท่อระบายน้ำ การสร้างช่องระบายน้ำและการสร้างสะพานไม่เพียงพอ เมื่อฝนตกติดต่อกันหลายวันทำให้น้ำระบายน้ำไม่ทันเกิดสภาวะน้ำหลาก (ข้อมูลทั่วไปองค์การบริหารส่วนตำบลบัวมาศ, 2563)

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของตำบลบัวมาศมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนตื้นและเป็นที่ราบลุ่มสลับกันไปมีความสูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 150-200 เมตร พื้นที่สูงจะอยู่ทางทิศตะวันตก ค่อย ๆ ลาดสู่ทิศตะวันออกโดยสังเกตจากการไหลของน้ำ มีลำน้ำเสียวไหลผ่านด้านทิศเหนือของตำบลและเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลบัวมาศกับตำบลหนองม่วงและตำบลยางพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นา

22) ตำบลยาง บ้านยาง โดยประมาณปีพ.ศ. 2332 พื้นที่ในเขตตำบลยาง ขณะนั้นยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ในแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งมีชนเผ่าหนึ่งได้ย้ายถิ่นฐานมาจากทางบ้านหารหกเมืองศรีภูมิ ได้อพยพมาตามลำน้ำเสียว เพราะเห็นว่าลำน้ำเสียวมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารมากมาย มีปู ปลาไม่อดอยาก จึงได้ตั้งถิ่นฐานที่เนินใกล้ลำน้ำเสียว ตอนแรกได้มากัน 4-5 ครอบครัว และต่อมาได้อพยพมาเพิ่มเติมอีก 7 ครอบครัว มาตั้งหลักปักฐานอยู่ได้ทำมาหากินตามประสาชาวบ้าน พออยู่ต่อมาไม่นาน ก็มีเสือโคล่งในป่าก็ได้ลงมากินสัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน เช่น เป็ด ไก่ วัว ควาย ที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ใช้งานและไว้เพื่อเป็นอาหาร จนชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนมาก ต่อมาวันหนึ่งเสือได้ออกมาอีกครั้งครั้งนี้ออกมากินคนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นครอบครัวที่มีเพียงพี่กับน้อง ซึ่งผู้เป็นพี่ได้บวชเป็นพระสงฆ์อยู่ที่วัด เสือได้ลงมาผู้เป็นน้องซึ่งเป็นผู้หญิง หลวงพ่อจึงได้ต่อสู้กับเสือโคล่งจนทำให้เสือโคล่งถูกหลวงพ่อดีดตาย ชาวบ้านจึงได้ตั้งชื่อหลวงพ่อดีดว่า หลวงพ่อเสือโคล่ง แต่นั้นมาอยู่ต่อมาหลังจากที่เสือได้ถูกฆ่าตายไปแล้วชาวบ้านได้พากันย้ายหมู่บ้านขึ้นมาบนที่สูงขึ้นไปอีกและเข้าไปในป่าอีก ซึ่งต่อมาได้เรียกชื่อตรงนั้นว่า โนนบ้านแป่ อยู่ที่นี่ได้ไม่นานเสือได้ลงมากินสัตว์เลี้ยงของชาวบ้านอีกครั้ง และครั้งนี้ประกอบกับเกิดโรคระบาดในหมู่บ้าน มีผู้คนล้มตายไปก็หลายคน (พระครูสุตพัฒน์สารกิจ, 2564: สัมภาษณ์)

ต่อมาโดยประมาณ ปีพ.ศ. 2400 จึงได้ย้ายบ้านอีกครั้ง คราวนี้ย้ายเข้ามาอยู่ที่กลางใจป่าเลย และเป็นบ้านยางจนถึงปัจจุบันนี้ เหตุที่เรียกว่าบ้านยางนั้นสันนิษฐานว่า เนื่องจากมีต้นยางเป็นจำนวนมาก และมีให้เห็นจนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีหลวงพ่อดีดเสือโคล่ง เป็นผู้พาชาวบ้านมาตั้งหมู่บ้านและอยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาและอีกส่วนพวกหนึ่งไม่ทราบว่ามีกี่ครอบครัว ที่ได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านโนนกุดหาและต่อมาได้ย้ายต่อไปที่คิมป่าแดงและต่อมาก็ได้เป็นหมู่บ้าน ชื่อบ้านแดง ในปัจจุบัน

หลังจากที่หลวงพ่อดีดพาชาวบ้านเข้ามาตั้งในพื้นที่สันดงในป่า และได้พัฒนาหมู่บ้านเรื่อยมาจนหมดบุญของหลวงพ่อดีดเสือโคล่งแล้วก็มีหลวงพ่อกกกอก ต่อมาหลายปีก็สิ้นบุญหลวงพ่อกกกอกแล้วก็มาเป็นหลวงพ่อดวง และหลวงพ่อดวงนี่เองได้พาชาวบ้านญาติโยมช่วยกันก่อตั้งโรงเรียนและพัฒนาหมู่บ้านเรื่อยมาจนหมดสิ้นอายุไขของท่านหลวงพ่อดวงแล้วก็มีหลวงพ่อดล้า หลวงพ่อดุยตามลำดับ ต่อมาเมื่อปีพ.ศ. 2512 ได้แยกหมู่บ้าน 1 คือ หมู่บ้านเป็นบ้านโพธิ์ทอง อยู่ต่อมาอีก 1 ปีก็ได้แยกหมู่บ้านอีกเป็นบ้านมะแวง ต่อมาปีพ.ศ. 2534 ได้แยกหมู่บ้านดอนจันทร์ พ.ศ. 2540 ได้แยกหมู่บ้านเป็นบ้านยางใหม่

23) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลยางเป็น 1 ใน 15 ตำบลของอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลบัวค้อ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลแคน อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลหนองม่วง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

แบ่งเขตการปกครองออกได้ 15 หมู่บ้าน ดังนี้ หมู่ 1 บ้านยาง หมู่ 2 บ้านแดง หมู่ 3 บ้านหนองหัว หมู่ 4 บ้านสงเปลือย หมู่ 5 บ้านหนองขาม หมู่ 6 บ้านบกพร้าว หมู่ 7 บ้านโพธิ์ทอง หมู่ 8 บ้านโคกสูง หมู่ 9 บ้านมะแวง หมู่ 10 บ้านดอนจันทร์ หมู่ 11 บ้านโนนสมบูรณ์ หมู่ 12 บ้านกลาง หมู่ 13 บ้านหนองแวง หมู่ 14 บ้านยางใหม่ และหมู่ 15 บ้านแดงใหม่

24) ประชากรและเศรษฐกิจ มีประชากรทั้งสิ้น 3,972 คน แบ่งเป็น ชาย 1,956 คน หญิง 2,016 คน จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 943 ครัวเรือน เศรษฐกิจ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และอาชีพเสริม เช่น โรงสีข้าว ร้านค้า ขายวัสดุก่อสร้าง ร้านซ่อมรถ และรับจ้างทั่วไป

ส่วนของสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบส่วนใหญ่และที่ราบลุ่มบางส่วน ประชาชนมีการทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก ส่วนที่ราบสูงมีการปลูกพืชไร่ มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ไม้เศรษฐกิจ ยางพารา มีพื้นที่ในเขตตำบลประมาณ 32.088 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 20,055 ไร่ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มต่ำลาดเอียงลงที่ต่ำ สังเกตการไหลของระดับน้ำลงอ่างเก็บน้ำหนองบ่อลักษณะภูมิอากาศโดยทั่วไปสามารถแยกลักษณะอากาศออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อนจะเริ่มในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม อากาศจะร้อนอบอ้าวมีอุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 36 องศาเซลเซียส ฤดูฝนจะเริ่มในช่วงปลายเดือนมิถุนายน - กันยายน โดยได้รับมรสุมตะวันตกเฉียงใต้มีลมแรงมีอุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 25 องศาเซลเซียส ส่วนฤดูหนาวจะเริ่มในช่วงเดือนตุลาคม-มกราคม โดยได้รับมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือมีลมแรงหนาวจัดโดยมีอุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 15 องศาเซลเซียส มีสภาพเป็นพื้นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่ มีเขตพื้นที่ในความรับผิดชอบครอบคลุมบางส่วนของอำเภอบรบือ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ อาณาเขตทิศเหนือติดอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ติดจังหวัดสุรินทร์ ทิศตะวันออกติดจังหวัดร้อยเอ็ด ทิศตะวันตกติดเขตจังหวัดมหาสารคาม พื้นที่หนองบ่อมีภูมิประเทศแบบเนินลอนลาด (Rolling Hill) มีระดับความสูงอยู่ในช่วง 160-220 ม.รทก. (ระดับน้ำทะเลปานกลาง) พื้นที่เนินสูงอยู่บริเวณทิศตะวันตก ในแนวเหนือใต้ และด้านทิศตะวันออก บริเวณตอนบนถึงตอนกลางของพื้นที่ ส่วนพื้นที่ราบลุ่มอยู่บริเวณช่วงกลางตอนบนเป็นแนวผ่านตอนกลางของพื้นที่ และต่อเนื่องมาทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีห้วยเสียวไหลจากตอนกลางของพื้นที่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ขนาดและที่ตั้งที่ทำโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียว

ใหญ่ ตั้งอยู่ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทางเข้าใช้เส้นทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 2063 เส้นทางสายบรบือ-วาปีปทุม พิกัดทางภูมิศาสตร์ทิวงาน 48 QTC 999-725- ระวาง 5641 III เส้นรุ้งที่ 15 องศา 54 ลิปดาเหนือ แสงแวงที่ 130 องศา 5 ลิปดาตะวันออก (สำนักงานชลประทานที่ 6, 2545 : 5) (องค์การบริหารส่วนตำบลยาง, 2564)

2.6.2.2 พื้นที่อำเภอลำปุม

พื้นที่อำเภอลำปุม มี 4 ตำบล 9 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย 1) ตำบลแคน มีบ้านแคนและบ้านเขาค้อ 2) ตำบลบ้านหวาย มีบ้านหวาย,บ้านมะแซว, บ้านหนองโ้ง และบ้านเปลือย 3) ตำบลหนองแสง บ้านปลาบู่และบ้านบมทุ่ง 4) ตำบลหัวเรือ บ้านหัวเรือ แยกออกได้ ดังนี้

1) ตำบลแคน บ้านแคน เดิมทีชาวบ้านแคน ได้อพยพมาจากทางสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีพ่อเฒ่าผมยวเป็นหัวหน้า มาตั้งบ้านเรือนครั้งแรกที่ หนองกุดโดน ต่อมาไม่นานเกิดโรคระบาดผู้คนล้มตาย พ่อเฒ่าผมยวจึงพาลูกหลานมาตั้งบ้านขึ้นใหม่ ในบริเวณที่มีห้วย หนอง คลอง บึง ที่อุดมสมบูรณ์กว่าเดิมและตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านตากแดดต่อมาผู้เฒ่าและลูกบ้านเห็นว่าชื่อบ้านไม่เพราะ ประกอบกับมีต้นตะเคียนมาก จึงเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า บ้านแคน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในครั้งสมัยก่อนบ้านแคนขึ้นอยู่กับตำบลดงใหญ่ อำเภอลำปุม จังหวัดมหาสารคาม มีผู้ใหญ่บ้านปกครองหมู่บ้าน จำนวน 10 คน โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ผู้ใหญ่ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2485 เป็นต้นมา คือ พ่อเฒ่าชุกกระชะ พ่อเฒ่าเมืองปาก พ่อเฒ่าชา ภักดี พ่อเฒ่าขุนวิเศษ พ่อเฒ่าลุน วังดง พ่อเฒ่าหลวงจันดา พลพิมพ์ พ่อเฒ่าขุนพรหม แคนยา พ่อเฒ่าพันธ์ นันดี พ่อเฒ่าบุตดี นามปะเส พ่อเฒ่าแพง แคนติ บ้านแคนที่มีความหนาแน่นมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่ดินน้อยลงจึงมีชาวบ้านหลายครอบครัวอพยพย้ายครอบครัวไปอยู่ที่อื่นหลายครอบครัว โดยย้ายไปที่บ้านตลาดม่วง 6 ครอบครัว มีพ่อใหญ่สิงห์ฮ่อเป็นผู้พาไปนอกจากนี้ยังมีไปที่บ้านเปลือย ตำบลบ้านหวาย บ้านห้วยชัน ตำบลหนองคู อำเภอนาดูน บ้านค้อ บ้านเขื่อน อำเภอลำปุม จังหวัดมหาสารคาม ต่อมาหมู่บ้านเจริญขึ้นทางการเห็นว่าตำบลดงใหญ่มีอาณาเขตกว้างขวางมากจึงให้แยกเป็น 2 ตำบล คือแยกเป็นตำบลแคน อีกตำบลหนึ่ง โดยมีบ้านแคนเป็นหมู่บ้านตำบล มีนายดี เสนาจันทร์ เป็นกำนันคนแรกประจำหมู่บ้านแคนตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2511 เป็นต้นมา

เดิมที่บ้านแคนเป็นที่อยู่ของพวกข่า พวกขอม เพราะในหมู่บ้านจะพบโครงกระดูกและซากของเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมาก ตามคุ่มต่าง ๆ และสองข้างทาง เพราะเมื่อประมาณ 20 กว่าปี ที่ผ่านมานี้เอง บ้านแคนยังมีถนนที่ลึกมาก ประมาณ 2-3 เมตร ได้จากระดับปกติ ในปัจจุบันนี้ จนบอกว่าท่วมหัวช้าง ที่ตั้งวัดในปัจจุบันนี้ ก็เคยเป็นที่ตั้งวัดในอดีต ชื่อว่า วัดบ้านตากแดด ในสมัยของหลวงปู่แก้ว พวกขอม พวกข่า ยังเดินทางกลับมาเพื่อที่มาเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และของมีค่าคืนไปจำพวก แก้วตาควาย สร้อยแหวน โดยวิธีการทางสายทาง (แผนที่) ขณะทางสายทางออกนั้น ก็เกิดลมพายุขนาดใหญ่ พัดเอาเศษสิ่งของ ใบไม้กระจัดกระจายพายุหมุนแรงมากจนกระทั่งน้ำ

ในสระหมุนทำให้เห็นไหเงินไหคำ อยู่ในหนองน้ำที่อยู่ในบริเวณวัด (ปัจจุบันอยู่ทางทิศเหนือโบสถ์) แต่หลวงปู่แก้วไม่ยอมให้เอาไปจากตำแหน่งเดิม (องค์การบริหารส่วนตำบลแคน, 2563)

2) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลแคนเป็น 1 ใน 15 ตำบล ของอำเภอลำปุม จังหวัดมหาสารคาม ห่างจากอำเภอลำปุม ประมาณ 13 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดมหาสารคาม ประมาณ 39 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลา 0.45 ชั่วโมงในการเดินทางจากที่ทำการถึงจังหวัดมหาสารคาม และมีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลบัวคือ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลคงใหญ่ อำเภอลำปุม จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปุม จังหวัดมหาสารคาม

แบ่งเขตการปกครองออกได้ 17 หมู่บ้าน ดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านแคน หมู่ที่ 2 บ้านคำแย หมู่ที่ 3 บ้านแวงชัย หมู่ที่ 4 บ้านหนองโจด หมู่ที่ 5 บ้านโคกกลาง หมู่ที่ 6 บ้านเขาค้อ หมู่ที่ 7 บ้านเก่าน้อย หมู่ที่ 8 บ้านดู่ หมู่ที่ 9 บ้านคู หมู่ที่ 10 บ้านแวงเหล่า หมู่ที่ 11 บ้านโคกช้าง หมู่ที่ 12 บ้านโคกใหญ่เหนือ หมู่ที่ 13 บ้านป่าจิก หมู่ที่ 14 บ้านห้วยนาไทย หมู่ที่ 15 บ้านแคนเหนือ หมู่ที่ 16 บ้านโคกสะอาด และหมู่ที่ 17 บ้านโคกใหญ่ใต้

3) ประชากรและเศรษฐกิจ มีประชากรทั้งสิ้น 6,631 คน แยกเป็น ชาย 3,309 คน หญิง 3,322 คน จำนวนครัวเรือน 1,741 ครัวเรือน ตำบลแคน มีเนื้อที่ทั้งหมด 75.56 ตารางกิโลเมตร ในส่วนของเศรษฐกิจอาชีพของชุมชนมีการทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ค้าขาย ร้านขายวัสดุก่อสร้าง และรับจ้างทั่วไป และสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีลำห้วย คลอง สาขาลำน้ำเสียวใหญ่ และเขตป่าชุมชน มีโคกป่า และพื้นที่ราบเอียง ต่ำลงไปสังเกตจากการไหลของน้ำ (ข้อมูลทั่วไปขององค์การบริหารส่วนตำบลแคน, 2563)

4) ตำบลบ้านหวาย ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยซึ่งได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 25 ธันวาคม 2539 องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหวาย ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปุม เป็นหนึ่งใน 15 ตำบลของอำเภอลำปุม โดยแยกมาจากตำบลหนองคู อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม แต่การติดต่อราชการไม่สะดวกจึงมาขอขึ้นกับอำเภอลำปุม โดยมาขึ้นอยู่กับตำบลหนองแสง ต่อมาปี พ.ศ. 2518 ได้แยกออกจากตำบลหนองแสงมาเป็นตำบลบ้านหวายเดิมตำบลบ้านหวาย ยังไม่เป็นตำบลหมู่บ้านส่วนใหญ่ขึ้นกับตำบลหนองแสง อำเภอลำปุม จังหวัดมหาสารคาม ต่อมาได้แยกออกจากตำบลหนองแสงไปขึ้นกับตำบลหนองคู เพื่อตั้งเป็นกิ่งอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อพ.ศ. 2501 และต่อมาได้ขอแยกออกจากตำบลหนองคู กิ่งอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม มาตั้งเป็นตำบลบ้านหวาย เมื่อพ.ศ. 2516 โดยมี นายประดิษฐ์ ทักษิณ เป็นกำนันคนแรก ตั้งแต่พ.ศ. 2516-2526 ซึ่งเป็นคนก่อตั้งตำบล

บ้านหวาย อำเภอลำปำ จ.มหาสารคาม จนถึงปัจจุบัน กำนันคนที่ 2 คือ นายล้วน ปรีเตสังข์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2526-2532 กำนันคนที่ 3 คือ นายวีระพล ปะติเส ตั้งแต่ พ.ศ. 2532-2544

5) บ้านเปลือย หมู่บ้านเปลือยซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ ให้ท่านฟังแล้วอย่าได้นึกไปในทางอศุศลเลยนะครับความจริงแล้วคำว่า “เปลือย” นั้นก็คือต้นไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อต้นเปลือย หรือตะแบกน้ำเรติ ๆ นี่เอง ส่วนคำว่า “เสียว” นั้นก็เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งเป็นไม้พุ่ม ต้นเหมือนแสชู สล้างใบเล็ก ๆ เหมือนใบมะขามหรือมะขามป้อม ขึ้นอยู่ตามลุ่มน้ำทางภาคอีสานทั่วไปพอรู้แล้วท่านก็ต้องร้อง อ้อ ชินะครับ หมู่บ้านนี้ตั้งขึ้นเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ประมาณ ปีพ.ศ. 2327 โดยพ่อเฒ่าสามคนอพยพมาอยู่ในที่ตรงนี้ จากที่ต่างกัน คือ พ่อเฒ่าศรีสมบัติ กับพ่อเฒ่ากระฮอกอพยพมาจากบ้านแคน ซึ่งอยู่ทางเหนือของบ้านเปลือยในเวลานี้ ห่างออกไปประมาณ 7 กิโลเมตรได้ แต่เวลานั้นการเดินทางต้องค้ำคั้นเพราะทางไปมาลำบาก ส่วนอีกคนหนึ่งได้แก่พ่อเฒ่าเมืองปาก ซึ่งเป็นคนชาวสุวรรณภูมิ เริ่มต้นหมู่บ้านนี้ด้วย 3 หลังคาเรือน แม้จะมาจากที่ต่างกัน พ่อเฒ่าทั้งสาม ก็อยู่กันด้วยความสามัคคี สาเหตุที่พ่อเฒ่าทั้งสามเลือกเอาทำเลนี้เป็นที่ตั้งถิ่นฐาน ก็เพราะเห็นว่ามีน้ำอุดมสมบูรณ์ไปด้วย น้ำจากลำน้ำเสียว ภูเขา ปลาย เขียด มากมาย ผมได้รับคำบอกเล่าจากผู้เฒ่ารุ่นที่เกิดเมื่อประมาณ 100 ปีมาแล้ว ว่าท่านใช้นามคัตเค้าต่างเบ็ด และภายในเวลาไม่กี่นาทีก็ได้ปลาแล้ว เบ็ดอันเดียวติดปลาสองตัวก็มี คือที่แรกตัวเล็กมากิน เจ้าของเบ็ดยังไม่ทันจะไปปลดเอาปลา ตัวที่ใหญ่กว่าก็มากินและติดเบ็ดด้วย ท่านคิดดูเอาเองก็แล้วกันว่าเมื่อก่อนนี้ บ้านเมืองของเราอุดมสมบูรณ์สักเพียงใด ทางทิศใต้ของหมู่บ้านมีป่าขนาดใหญ่ เมื่อก่อนนี้เป็นดงดิบ มีสัตว์ป่านานาชนิด เช่น เสือ เก้ง หรือควาก็มี พ่อใหญ่จารย์นาม เล่าว่า สมัยท่านเป็นหนุ่มท่านใช้ปืนเพลิงยิงสัตว์ป่า ครั้งหนึ่งท่านเห็นควางตัวหนึ่งอยู่ใกล้ตัวท่านเพียงไม่ถึง 10 วา ท่านยกปืนขึ้นประตักยิงแต่ดินปืนอ่อนไม่สามารถจะหยุดเจ้าควางตัวนั้นได้ ท่านรู้สึกเสียดายที่สุดในชีวิต

ต่อมาอีก 4 ปีก็มีชาวบ้านโนนน้อง (ร้างไปแล้ว) ซึ่งหนีโรคระบาดอพยพมาอยู่ด้วย 22 ครอบครัว หลังจากนั้นก็มีผู้คนอพยพมาอยู่เพิ่มขึ้นอีกจนเมื่อปีพ.ศ. 2335 มีครัวเรือนประมาณ 30 เศษ ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันยกพ่อเฒ่าเมืองปากชาวเมืองสุวรรณภูมิที่ว่านั้น ขึ้นเป็นหัวหน้าปกครองหมู่บ้านและในปีเดียวกันนั้น ชาวบ้านเห็นว่ายังไม่มีวัดสำหรับบำเพ็ญกุศล การทำบุญต่าง ๆ จะต้องอาศัยวัดบ้านแคน ซึ่งทางกันดารและเป็นป่าทึบอันตรายจึงได้พร้อมใจกันหาที่ดินสร้างวัด และพิจารณาลงความเห็นกันว่า บริเวณทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นที่เหมาะสมที่สุดจึงได้ช่วยกันสร้างวัดขึ้น คือวัดบ้านเปลือยที่มีอยู่ในปัจจุบัน

วัดบ้านเปลือยแห่งนี้เดิมใหญ่โตมั่นคงมาก สมัยผมเป็นเด็กจำความได้ ประมาณ 50 ปี มาแล้วนั้น เต็มไปด้วยต้นโพธิ์พุทธชยันตีรื้อรอบด้าน ต้นตาลขึ้นกระจายอยู่ทั่ววัด และต้นลำดวนอยู่ทางทิศเหนือวัดออกดอกหอมอบอวลไปทั่วบริเวณ นอกนั้นเป็นไม้ผล เช่น ต้นมะม่วง ต้นมะขาม ต้นจันทน์ ที่ยังหลงเหลืออยู่บ้างเวลานี้ แต่น่าเสียดายต้นโพธิ์ ซึ่งถูกสมภารผู้ไม่เข้าใจคุณค่า

ของป่าไม้บางคน โคนจนเวลานี้เหลืออยู่เพียงต้นเดียวทางทิศใต้ของวัด ไม้ต้นนี้ดูเหมือนผมเป็นผู้นำต้นเล็กมาปลูกไว้เมื่อ ปีพ.ศ. 2498 ขณะที่บวชเป็นพระอยู่ที่นั่น สมัยผมเป็นเด็กอายุ 6-7 ขวบนั้นวัดบ้านเปลือยยังมีกุฏิหลังใหญ่ ๆ อยู่สามหลัง มุงด้วยกระเบื้องดินร้าววัดทำด้วยไม้ต้นใหญ่ ๆ มีลวดลายสวยงาม พระพุทธรูปทำด้วยไม้ฉาบด้วยทอง และเป็นพระพุทธรูปยืนธรรมมาศทำด้วยไม้สลักลาย สวยงามมาก ที่จำได้ติดหูติดตาก็คือมีรูปเขียนตาปาด และคางคกสลับกัน ส่วนโบสถ์นั้นเหลือแต่สิมน้ำปลูกอยู่ในสระใหญ่ ทางทิศเหนือของวัดเวลานี้ น้ำใส เต็มไปด้วยบัวหลวงออกดอกขาวเต็มสระสวยงามเหลือประมาณ

พระภิกษุองค์แรกของวัดบ้านเปลือยนั้น เป็นบุตรชายของพ่อเผ่ากระฮอกนั่นเอง ซึ่งเดิมบวชอยู่ที่วัดบ้านแคน แล้วได้รับนิมนต์มาอยู่เป็นสมภารวัดบ้านเปลือย ปีต่อมามีพระบวชเพิ่มเติมอีก องค์สำคัญคือพระสอน ซึ่งบวชอยู่หลายปี จนได้เป็นญาณครู (อาจารย์อาวุโส) หลังจากสิ้นบุญญาณครูสอน ก็มีพระบุญมาเป็นเจ้าอาวาสต่อได้ 8 พรรษาถึงแก่มรณภาพ หลังจากนั้นญาณครูบุญมี เป็นเจ้าอาวาสครองวัดต่อมาเป็นเวลาถึง 21 พรรษา หลังจากนั้นก็มีพระครองวัดเรื่อยมา เป็นเวลาสั้นบ้างยาวบ้าง ระหว่าง 5-18 ปี โดยวัดไม่เคยร้างเลย นับได้ดังนี้คือ พระอาจารย์พรมมา พระอาจารย์เสาร์ พระอาจารย์พรมมาอีกคนหนึ่ง พระอาจารย์ลอด พระอาจารย์ผาง พระอาจารย์บุคติ พระอาจารย์เนตร พระอาจารย์เลง พระญาณครูจันทร์ พระอาจารย์บุญโฮม พระอาจารย์ทองสา พระอาจารย์อุตสาห์ พระอาจารย์ทองดี พระอาจารย์สวน พระอาจารย์เส็ง พระอาจารย์ทองคำ และปัจจุบันพระอธิการจันดี ปุณณโก เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ปีพ.ศ. 2518 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันและเป็นเจ้าคณะตำบลด้วย

สำหรับการขยายของหมู่บ้านนั้น ค่อนข้างจะช้า เพราะที่ดินทำกินมีจำนวนจำกัด เมื่อผู้คนมากขึ้นที่ดินทำกินน้อยลง ก็มักจะอพยพไปอยู่ที่อื่นอยู่เป็นเนือง ๆ ปัจจุบันมีครอบครัวร้อยละ 605 คน มีผู้ใหญ่บ้านสืบทอดกันมาตั้งแต่มีกฎหมายการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา เป็นจำนวนไม่น้อยกว่า 10 คน ผมจำได้ว่า ตรงทางแพร่งกลางหมู่บ้านเปลือยมีต้นมะขามใหญ่ และถัดมาทางตะวันตกเป็นป่าดอกเกศขึ้นอยู่หนาแน่น ออกดอกหอมอบอวลไปทั่วหมู่บ้านแสนจะชื่นใจเมื่อเวลาเดินผ่าน ตะวันออกหมู่บ้านมีป่าดอนปู่ตา หนาที่บ ผมเคยไปหาหน่อไม้มาแกงในหนาน้ำ เคยไปเก็บกับคุณแม่ แล้วผมก็ได้กินไข่ต้ม เป็นที่รุ่มรื่น เต็มไปด้วยใบไม้ที่ทับถมเป็นปุ๋ยธรรมชาติอันอุดม หนาน้ำน้ำเขาไหลลงสู่ท้องทุ่งนาทำให้ข้าวงาม ทางห้วยนอนหรือทางทิศใต้หมู่บ้านมีป่าใหญ่ ต้นรัง ต้นพะยอม ออกดอกสะพรั่งในต้นคิมหันตฤดู มีต้นเต็งซึ่งผมเคยไปเก็บขี้มาบดผสมน้ำมันยางทาครุ ไม้ใหญ่สูงตระหง่านใบหนาจรดกันแทบมองไม่เห็นฟ้า ข้างล่างเป็นต้น ต้อแล่งพุ่มเตี้ย กอพงและต้นกระเจียวแถวชายป่า มีทั้งสิ่งสราสตร์น้อยใหญ่มากมาย เติบโตก็มีทุกชนิดและมีหลากหลายจำนวนมาก ลำน้ำเสียวเต็มไปด้วยปลาขาน้อย เวลาพายเรือไปมันกระโดดเข้าเรือ พอถึงบ้านก็พอได้ปิ้งกิน จากวันเริ่มตั้งหมู่บ้านมาจนถึงทุกวันนี้ บ้านเปลือยมีอายุถึง 220 กว่าปีมาแล้ว

ทุกคนต้องร่วมมือร่วมใจสมัครสมาน สามัคคีร่วมกันสร้างสรรค์ พัฒนาในสิ่งที่จะเกิดประโยชน์สูงสุด กับพี่น้อง สืบสานต่อจากบรรพบุรุษที่ปฏิบัติกันมา ให้มีความเจริญทัดเทียมกับหมู่บ้านใกล้เคียง (ข้อมูลทั่วไปองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านห้วย, 2563)

6) บ้านหนองโ้ง บ้านหนองโ้งตั้งขึ้นมาเมื่อไหร่ไม่ทราบได้ ตามที่คนเฒ่าคนแก่ เล่าว่า มาตั้งก่อนบ้านมะแซว ซึ่งบ้านมะแซว ได้ก่อตั้งที่มีผู้นำครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ. 2343 ประมาณ 206 ปีมาแล้ว เดิมชื่อบ้านหนองไค้ ต่อมาทางการเห็นว่าไม่เพราะจึงเปลี่ยนเป็น บ้านหนองโ้ง มาจนถึง ปัจจุบันนี้ ซึ่งคนกลุ่มแรกที่มาตั้งบ้านมาจากเมืองสุวรรณภูมิ โดยการนำของพ่อใหญ่มี ยังไม่มี นามสกุล ต่อมาได้ใช้นามสกุล ศาลาแดง และมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ พ่อผู้ใหญ่มูลมาศ ครองแสนเมือง และอีกกลุ่มหนึ่งย้ายมาจากบ้านดงใหญ่ ก็ครอบครัวก็ไม่ทราบ โดยมีพ่อใหญ่อยู่ ปะโคหานัง ซึ่งอยู่ ต่อมาได้เป็นผู้ใหญ่บ้านต่อจากพ่อใหญ่มูลมาศ ต่อมาเมื่อพ่อใหญ่อยู่ได้สิ้นอายุลง ก็ได้เกิดมีโจร ลักเล็ก ขโมยใหญ่ ปล้นเอาของชาวบ้านจนเกิดความไม่สงบสุข ชาวบ้านจึงได้ไปขึ้นกับบ้านมะแซว

ต่อมาชาวบ้านหนองโ้งได้เกิดการอพยพบ้านเรือนไปตั้งถิ่นฐานที่อื่นจำนวนมาก โดยกลุ่มที่ย้ายไปที่จังหวัดอุดรฯ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดกำแพงเพชร ลำานารายณ์ จังหวัดลพบุรี บ้านผักหนาม อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา จนเหลือบ้านอยู่ 6-7 หลัง เท่านั้นเองเมื่อตอนที่พ่อเกิดมาเมื่อ พ.ศ. 2475 ก็มีหมู่บ้านอยู่ 13 หลังคา เรือนเท่านั้น เหตุที่เลือกตั้งบ้านที่นี้คือ ใกล้กับลำน้ำเสียว หนองโ้ง และอีกด้านติดป่าที่มีความอุดม สมบูรณ์มาก มีทุกอย่างที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันของคนในสมัยก่อนได้อาศัยแหล่งทรัพยากร เหล่านี้ในการดูแลสุขภาพของชุมชนได้เป็นอย่างดี (เที่ยง มหาวงษ์, 2563 : สัมภาษณ์)

7) บ้านมะแซว เดิมทีแล้วบ้านมะแซว ชื่อว่า บ้านหนองหมากแซว แต่ทางการเห็น ว่าชื่อไม่เพราะจึงเปลี่ยนชื่อบ้านมาเป็นบ้านมะแซว เมื่อปีพ.ศ. 2435 แต่การตั้งหมู่บ้านนั้นตั้งมาแต่ ตอนไหนไม่ทราบได้แต่พอที่จะทราบได้ว่าประมาณ 200 กว่าปีมาแล้ว เมื่อปีพ.ศ. 2343 เริ่มก่อตั้ง บ้านหรืออาจมีคนเข้ามาอยู่ก่อน แต่ยังไม่มีการตั้งหมู่บ้าน คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งบ้านมาจากบ้านจาน ทางสุวรรณภูมิ มีพ่อใหญ่ขุนกวนร่วมขวา เป็นผู้นำมาซึ่งมาเป็นขบวนเกวียนหลายลำเข้ามาตั้งอยู่ ร่วมกับหมู่บ้านเดิมที่เคยมีอยู่ และได้มาจัดระเบียบหมู่บ้านมีการจัดระเบียบหมู่บ้านให้มีผู้ใหญ่บ้าน ปกครองบ้านเมือง โดยก่อนหน้านี้ไม่มีต่างคนต่างอยู่และบ้านก็กระจัดกระจายกันอยู่ และต่อมา ชาวบ้านจึงยกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ในสมัยนั้นการเลือกผู้ใหญ่บ้านไม่มีเงินเดือน และการเลือกตั้งก็ยกให้ ผู้ที่มีอิทธิพลในหมู่บ้าน หรือผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ นับถือ และมีความยำเกรงของชาวบ้าน มีความสามารถที่จะปกครองชาวบ้านให้ปลอดภัยได้ ต่อมาก็มีบ้านข่า ตำบลหนองแสง บ้านดอนแคน บ้านเม็ก บ้านกุดดอนจัว 7 ครอบครัว บ้านหนองโหย 3 ครอบครัว บ้านเหล่าอีชุม กลุ่มหนึ่งย้ายไป บ้านหนองโ้งและอีกกลุ่มได้ย้ายเข้ามาอยู่บ้านมะแซวเพิ่มเติมอีกเหตุที่ย้ายเข้ามาอยู่เนื่องจากว่า บ้านข่า มีโจรขโมยเยอะแยะมากอยากได้อะไรก็หยิบฉวยไปมาก ๆ ใครมีวัวเยอะก็ลัก ปล้นเอาไปดื้อ ๆ

จึงต้องพากันแตกบ้านหนีคนละทิศละทาง บ้านดอนแคน เกิดเหตุคนตาย สัตว์เลี้ยงตายไปหลายตัว ซึ่งคิดว่าน่าจะเป็นโรคระบาด บ้านดอนงัว เกิดโรคอุจจาระร่วง หรือโรคอหิวาตกโรค ตายหลายคนจึงพากันย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านมะแซว บ้านเม็ก ดินแตกกลางหมู่บ้าน ชาวบ้านกลัวอันตรายจึงพากันย้ายเข้ามาอยู่ร่วมกัน บ้านหนองโหย เกิดดินแตกจากลำน้ำเสียวเข้าผ่ากลางหมู่บ้านไปจนถึงลานวัด ชาวบ้านกลัวจะเกิดอันตรายจึงได้พากันย้ายหมู่บ้านอย่างเร่งด่วน และการสร้างบ้านในสมัยก่อนนั้นจะทำได้ง่ายกว่าบ้านหนึ่งสามารถสร้างได้ 2-3 หลัง ส่วนใหญ่แล้วบ้านหนองโหยจะย้ายไปอยู่ที่บ้านโนนโพธิ์ มีย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านมะแซว 3 ครอบครัว

ต่อมาเมื่อปีพ.ศ. 2439 ชาวบ้านได้ช่วยกันขุดหนองหมากแซว เพื่อเอาน้ำไว้กินได้ใช้ เพราะเกิดฝนแล้งน้ำไม่มีจึงช่วยกันขุด เสร็จจากขุดสระแล้วก็มาช่วยกันสร้างศาลาวัดเสร็จแล้วพร้อมที่จะทำบุญฉลองศาลา แต่เมื่อประชุมกันเพื่อปรึกษาหารือว่าจะทำบุญอย่างไร แต่กลับตกลงกันไม่ได้เลยไม่ได้ฉลอง พวกที่ตกลงกับชาวบ้านไม่ได้จึงพาชาวบ้านส่วนหนึ่งที่เป็นญาติกันได้ย้ายออกจากหมู่บ้านไปแล้วไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ บ้านห้วยแคน อำเภอกุดรังในปัจจุบัน ประมาณ 16 ครอบครัว (ซึ่งไม่ทราบสาเหตุที่ตกลงกันไม่ได้) ต่อมาประมาณปีพ.ศ. 2518 ก็มีการย้ายออกไปอยู่บ้านอื่นอีกโดยย้ายไปที่ อำเภอเขกา จังหวัดหนองคาย 2 ครอบครัว ไปอยู่ที่จังหวัดปราจีนอีก 2 ครอบครัว โดยมีเหตุผลว่าเคยได้ไปเห็นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าที่นี้จึงย้ายไป บ้านมะแซวก็เคยเกิดโรคระบาดเหมือนกับบ้านอื่น มีคนล้มตายไปหลายคน แต่ไม่มีใครย้ายบ้านหนีและโรคระบาดก็ได้หมดไปซึ่งไม่ทราบสาเหตุ

ได้สอบถามปราชญ์ชาวบ้าน เล่าว่า บ้านมะแซว บ้านห้วย บ้านหนองโจ้ง สามหมู่บ้านนี้เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกันมีความสัมพันธ์กันอยู่มานานมาแล้ว กล่าวคือ มีพระที่ชาวบ้านเคารพนับถือและเป็นเจ้าคณะแขวงของวาปี มีโบสถ์หลังเดียวในเขตนี้จึงมีความสัมพันธ์กันดีเนื่องจากเป็นผู้มีบารมีและมีศีลธรรมมากจึงมีลูกศิษย์มากและเป็นวัดที่เก่าแก่ได้มีโบสถ์หลังแรกในเขตนี้มีอายุประมาณ 110 กว่าปี เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษาหมู่บ้าน คือ ผีปู้ตา เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพมากที่สุด ผากผี ผากไข้ได้ซึ่งทุกคนที่จะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนี้จะต้องมาครอบกับปู้ตาก่อน ไม่งั้นจะไม่อยู่เย็นเป็นสุข และรถที่วิ่งผ่านหรือคนที่เดินผ่านถ้าจะต้องบีบแตรถ้าคนจะต้องพูดหรือขอในใจก่อนจึงจะผ่านไปได้ ซึ่งจะสังเกตได้ว่า บ้านมะแซวจะไม่มีเหตุที่เกิดโดยเป็นเป็นการเกิดเหตุในรูปแบบอุบัติเหตุ เพราะเนื่องจากว่าทางผู้เฒ่าผู้แก่ได้สอนให้ลูกให้หลานให้ความเคารพนับถือท่าน หลวงปู่ และปู้ตาของพวกเราถ้าท่านเดินทางไปอยู่ที่อื่น สถานที่ท่านไปอยู่จะไม่มีอันตรายมากล้ามากรายเพราะชาวบ้านจะนับถือท่านกราบไหว้และเคารพบูชาท่านเสียก่อน ก่อนจะลงมือทำอะไร (บุญเรือง ยางเครือ, 2563 : สัมภาษณ์)

ในอดีตเคยเห็นบ้านของปู้ตาและเคยเห็นครอบครัวของปู้ตาซึ่งวันหนึ่งได้มีการเลี้ยงบ้านเพื่อที่จะลงทำนากันในเดือนหกพ้ออ่อนตาได้ไปกับชาวบ้านคนอื่น ๆ (ซึ่งตอนนั้นท่านอายุได้

ประมาณ 7 ขวบ) เมื่อไปแล้วก็ได้เห็นว่า มีบ้านทรงไทยหลังหนึ่ง หรือเป็นบ้านไทยเดิมเป็นบ้านแฝด อยู่ทางทิศเหนือหลังหนึ่งไม่แอ้มฝา อยู่ทางทิศใต้หลังหนึ่ง แอ้มฝาเป็นอย่างดีมองเห็นภายในบ้านได้ และพื้นของบ้านจะยกพื้นสูง มีसानบ้านมีฮ้างรินอยู่กลางบ้าน ในบ้านมีคนอยู่ประมาณ 6-7 คน มีพ่อแม่ และลูกน้อยคนหนึ่งอ้วน คนหนึ่งสูง ลูกคนโตอยู่ข้างล่าง 2 คน มีบันไดอยู่ทางทิศตะวันออกอยู่ข้าง บันไดมีเสียมสั๊กอยู่ แล้วมีผ้าแขวนไว้ตากที่ราวผ้า เป็นผ้าสีเหลือง ผ้าอาบน้ำเหลืองบ้าง แดงบ้าง สีเหมือนผ้าจีวรพระตากอยู่ มีรองเท้าผ้าใบสีน้ำตาล มีหมวกสีโบ แบบผู้ใหญ่บ้านสมัยเก่าใช้กันแล้ว เห็นผ้าเปียด่ากัน ถ้าผู้ผัวลงมาข้างล่างผู้เป็นเมียก็ขึ้นข้างบนบ้าน เหมือนมีปัญหาพูดเสียงดังแต่ฟังไม่รู้ เรื่อง และมองเห็นในบ้านมีเตียงนอนแบบสมัยเก่าโบราณที่ใช้นอนแล้วเอาของไว้ข้างในโครงเตียงวัน นั้นตนเองคิดว่าจะมีคนเห็นเหมือนกับตน แต่ปรากฏว่าพูดให้ใครฟังก็ไม่มีคนเห็นและไม่เชื่อที่ตนพูด ในปีต่อมาเป็นงานบุญพระเวศก์มีคนมาเอาบุญตามปกติ วันในตอนเย็นกำลังจะมีผู้สูงอายุคนหนึ่ง มาที่บ้านพ่อใหญ่ก็มีการต้อนรับกันอย่างดี พอถึงตอนดึกจึงได้เลิกกันไป ตอนที่มีผู้สูงอายุคนนั้นจะ กลับไป จึงจำได้ว่ารองเท้าจะถอดวางไว้ใต้ถุนบ้านนั้นเหมือนกับที่เห็นในวันเลี้ยงปู่ตาเมื่อเดือนหกปีที่ แล้วมา จึงพูดกับแม่ใหญ่ว่า แม่ใหญ่ ๆ ขอยจำได้ว่าพ่อใหญ่น้อยอยู่บ้านได้ ลาวอยู่บ้านที่อยู่ไปไผ่ใกล้ ๆ กับบ้านเรา นี่ แต่แม่ใหญ่บอกว่าที่นั่นไม่มีบ้านคนลวก เป็นดอนปู่ตา พ่อจึงได้รู้ว่านี่คือ ปู่ตาที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ปู่ตาของบ้านมะแซวเป็นภูมิบ้านชื่อ ปู่ตาจักรกฤษ

8) **ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง** ตำบลบ้านหวายเป็น 1 ใน 15 ตำบล ของ อำเภอลำดวน จังหวัดมหาสารคาม ห่างจากที่ว่าการอำเภอลำดวน ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 8 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 96.60 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 60,375 ไร่

มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลแคน ตำบลหนองแสง อำเภอกวาปี
ปทุม จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลหนองคู อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก
ติดกับ ตำบลหัวเรือและตำบลหนองแสง อำเภอกวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับ
ตำบลนาข่า อำเภอกวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ตำบลบ้านหวายมีเนื้อที่ประมาณ 96.60 ตาราง
กิโลเมตร

ส่วนเขตการปกครองมีทั้งหมด 17 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย หมู่ 1 บ้านตลาด, หมู่ 2 บ้านโนนโพธิ์, หมู่ 3 บ้านหวาย, หมู่ 4 บ้านหนองคลอง, หมู่ 5 บ้านเปลือย, หมู่ 6 บ้านหนองไผ่, หมู่ 7 บ้านโนนสำราญ, หมู่ 8 บ้านมะแซว, หมู่ 9 บ้านหนองงิ้ว, หมู่ 10 บ้านหวายน้อย, หมู่ 11 บ้านหัวนาคำ, หมู่ 12 บ้านดอนมันน้ำ, หมู่ 13 บ้านนาเมือง, หมู่ 13 บ้านวังทอง, หมู่ 14 บ้านโนนแคน, หมู่ 15 บ้านหนองไผ่ใต้, หมู่ 16 บ้านคลองใหม่, และหมู่ 17 บ้านหนองไฮ

9) ประชากรและเศรษฐกิจ จำนวนประชากรในตำบลบ้านหวาย มีจำนวนหลังคาเรือน 1,931 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 7,434 คน จำนวนครัวเรือน 1,786 ครัวเรือน จำนวนผู้สูงอายุ 908 คนจำนวนเด็กแรกเกิด ถึง 6 ปี 523 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง 191 คน

จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 59 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ช่วยตนเองไม่ได้ 27 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปี ขึ้นไป 2,020 คน จำนวนผู้พิการ 128 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านห้วย, 2563: 1)

เศรษฐกิจ เป็นอาชีพที่อยู่ในชุมชน คือ ทำนาปี นาปีง ส่วนอาชีพรอง ได้แก่ เลี้ยงสัตว์ ทำไร่ มันสับปะหลัง มะนาว ปลุกผัก แตงโมง คำขาย ร้านค้าขายของชำ โรงสีข้าวและรับจ้างทั่วไปตามต่างจังหวัด อาชีพเสริม คือ หาปลาในลำน้ำเสียวใหญ่ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่ราบมีแหล่งน้ำเหมาะสมในการเพาะปลูกต่าง ๆ สังเกตได้จากชุมชนมีเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ในลำน้ำเสียวใหญ่ เพื่อให้ชุมชนได้ใช้น้ำในการอุปโภคบริโภค ในส่วนสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบเอียงต่ำในช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วม หน้าแล้งก็จะแล้งมาก

10) ตำบลหนองแสง บ้านปลาบู่ ในปีพ.ศ. ไต่ไม่ทราบได้มีแม่นาง ซึ่งได้พาพี่น้องมาหาอาหารบริเวณลำห้วยได้มาพบปลาบู่มากมาย อาศัยอยู่ตามพุ่มไม้ในลำธาร จึงช่วยกันซ่อนปลาบู่ไปเป็นอาหารได้มากแล้วจึงได้พากันกลับบ้าน และได้แจกจ่ายปลาให้กับญาติพี่น้อง และแม่นางก็ได้เล่าให้ฟังว่าที่หมู่บ้านเราเป็นที่อุดมสมบูรณ์มีอาหารการกินมากมายพื้นที่เป็นที่ราบ มีป่าไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะไปตั้งหมู่บ้าน จึงชักชวนญาติพี่น้องมาหักร้างถางป่าเพื่อทำกินจากนั้นชาวบ้านผ่า ปัจจุบันเป็นบ้านนาฝายซึ่งเป็นบ้านเกิดของแม่นาง ได้พากันอพยพติดตามมาหาแม่นาง และได้มีชาวบ้านโพธิ์งาม บ้านดอกไม้ และได้ยินข่าวเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ต่างก็อพยพเข้ามาทำมาหากิน จึงมาตั้งบ้านนามว่า บ้านปลาบู่ โดยมีภูมิบานหรือปูตาตั้งมาพร้อมกับหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาได้ทราบว่าปูตา ชื่อ ปูตาทองคำ (ณรงค์ กุลจันทร์, 2563: สัมภาษณ์)

ต่อมาได้ยกให้แม่นางเป็นผู้ใหญ่บ้าน ครั้นต่อมาแม่นางได้ถึงแก่กรรม ชาวบ้านได้พร้อมใจกันตั้งให้นายบุญเรือง โคตรปลาบู่ เป็นผู้ใหญ่บ้านแทนแม่นาง ทางการได้ทราบการก่อตั้งหมู่บ้านและราษฎรเป็นจำนวนมากกว่าร้อยหลังคาเรือน จึงตั้งให้นายพรมมา ครองทองสี เป็นผู้ใหญ่บ้าน จึงมีผู้ใหญ่บ้าน 2 คน และต่อมาทั้งสองคนจึงได้ลาออกจากผู้ใหญ่บ้านทางราชการจึงแต่งตั้งให้นายสีหา โคตรปลาบู่ เป็นผู้ใหญ่บ้านต่อมานายสีหา ได้ถึงแก่กรรม ทางราชการจึงได้แต่งตั้งให้นายสีหา ครองสี เป็นผู้ใหญ่บ้านและต่อมานายสีหาได้ลาออกจากการเป็นผู้ใหญ่บ้าน จึงแต่งตั้งให้นายเหล่ ปะภาษา เป็นผู้ใหญ่บ้านในปี พ.ศ. 2489-2509 นายเหล่ ปะภาษา ได้ถึงแก่กรรมได้มีชาวบ้านได้อพยพออกจากหมู่บ้านไปตั้งบ้านใหม่เป็นจำนวนมาก

11) บ้านบมทุ่ง เดิมทีที่ตั้งของบ้านหนองเดินเป็นป่าและมีหนองน้ำขนาดใหญ่ชื่อหนองเดิน ต่อมาในปีพ.ศ. 2317 ได้มีนายจันดาและนายเค็ง อุปมัย ได้ย้ายมาจากบ้านจอกขวางและบ้านหนองคู ได้มาอยู่ที่ใกล้หนองน้ำนี้ ที่มีชื่อว่า หนองเดินและอยู่ต่อมาในปีพ.ศ. 2322 ได้มีพระภิกษุ 1 รูป ชื่อหลวงพ่อดิน จึงได้นำพาชาวบ้านจัดตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นหนึ่งหลังมีพระภิกษุ 1 รูป อยู่ต่อมาในปีพ.ศ. 2457 ทางการได้มีกฎหมายใหม่ว่า ชุมชนที่อยู่เกิน 25 หลังคาเรือน ขึ้นไปให้มีผู้ใหญ่บ้านได้ 1 คน ต่อมานายอำเภอและเจ้าอาวาสได้แต่งตั้งให้นายหม่อง สีหาบุญจัน เป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองเดิน

หมู่ที่ 30 รวมกับหมู่บ้านรอบ ๆ วาปีปทุม ต่อมาในปีพ.ศ. 2498 ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างและมีการแบ่งแยกหมู่บ้าน และตำบลบ้านหนองเดินจึงได้จัดตั้งให้เป็นหมู่ที่ 21 มีผู้ใหญ่บ้านชื่อนายลี แก้วภา เป็นผู้ใหญ่บ้าน และปัจจุบันได้เป็นหมู่ที่ 16 ในปีพ.ศ. 2541 ได้แบ่งแยกเป็นสองหมู่บ้าน เป็นบ้านเดินคำหมู่ที่ 27 อีกหนึ่งหมู่บ้าน มาจนถึงปัจจุบัน

แต่ก่อนได้ย้ายมาจากบ้านหมอตากงา บ้านดอกไม้ อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีพ่อใหญ่อินทร์ พ่อใหญ่จำปา พ่อใหญ่พา พ่อใหญ่จารย์ทุม เป็นผู้นำมาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านปลาบู่ก่อน แล้วหลังจากนั้นย้ายมาจากบ้านปลาบู่ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านดอนบม (เป็นที่ดอนสูง) ครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ. 2439 แล้วมีพ่อใหญ่จำแป้น ซึ่งเป็นคนมาจากบ้านจำหริก ซึ่งเป็นสหายกับพ่อใหญ่พา ได้ปรึกษาหารือกันและทำการเสี่ยงทาย ต่อภูมิบ้านที่จะสร้างบ้านบมทุ่งในครั้งแรก โดยต่อมาทราบชื่อท่านเจ้าภูมิบ้านชื่อว่าปู่ตาสึงคำเพื่อหาวิธีแล้วทำการถากดินเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วมีการตั้งชั้น 5 พร้อมกับเอาดินมาปั้นเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปวัว รูปควาย รูปเป็ด รูปไก่ รูปคน รูปหมู รูปหมา แล้ววางไว้ในพื้นสี่เหลี่ยมที่ถากไว้ แล้วก็อธิษฐานไว้ว่า “ถ้าที่แห่งนี้พวกข้าพเจ้าอยู่กันอย่างมีความสุขอย่าให้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาขัดต้องรูปปั้นของพวกข้าพเจ้าเลย” พอรุ่งเช้าก็พากันมาดูสิ่งที่เสี่ยงทายไว้ ก็ไม่มีสิ่งใดมาขัดต้องรูปปั้นเหล่านั้น มีส่วนน้อยคือมีมดสามตัวไปจับอยู่รูปปั้นหมาเท่านั้นอย่างอื่นไม่มีเลย จึงได้พากันตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งนี้ ในสมัยนั้นมีต้นไม้ใหญ่เยอะมาก โดยส่วนมากเป็นต้นไม้แคน (ตะเคียน) และพ่อใหญ่อินเป็นช่างทำบม ก็เลยตัดเอาต้นไม้ใหญ่เหล่านั้นมาถากเป็น บมให้ชาวบ้านใช้สอยข้าว พ่อใหญ่จารย์ทุมจึงได้ตั้งชื่อบ้านว่า บ้านดอนบม พออยู่ต่อมาเห็นว่ารอบหมู่บ้านเต็มไปด้วยลำห้วยเสียว และท้องทุ่งนาเลยเปลี่ยนจาก ดอนบม มาเป็น บมทุ่ง จนถึงปัจจุบัน

12) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง ตำบลหนองแสง เป็น 1 ใน 15 ตำบล ของอำเภอลำปำ โดยมียะห่างจากอำเภอลำปำ 0.5 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังต่อไปนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหนองทุ่ม อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลโพธิ์ชัย ตำบลประจักษ์พัฒนา อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดกับ ตำบลหัวเรือ อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันตก ติดกับตำบลโคกสีทองกลาง และตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม มีเนื้อที่ทั้งหมด 58.87 ตารางกิโลเมตร

แบ่งเขตการปกครอง เป็น 25 หมู่บ้าน ประกอบด้วยหมู่บ้าน หมู่ 1 บ้านหนองแสง, หมู่ 2 บ้านสำโรง, หมู่ 3 บ้านหนองคู, หมู่ 4 บ้านดอนบม, หมู่ 5 บ้านจอกขวาง, หมู่ 6 บ้านหัวจัว, หมู่ 7 บ้านหนองโน, หมู่ 8 บ้านสองห้อง, หมู่ 9 บ้านโพธิ์, หมู่ 10 บ้านโพธิ์, หมู่ 11 บ้านแดง, หมู่ 12 บ้านบมทุ่ง, หมู่ 13 บ้านปลาบู่, หมู่ 14 บ้านโสกยาง, หมู่ 15 บ้านหนองเดิน, หมู่ 16 บ้านกระยอม, หมู่ 17 บ้านหนองคูไชย, หมู่ 18 บ้านหนองขาม, หมู่ 19 บ้านโพธิ์, หมู่ 20 บ้านโนนท่อน, หมู่ 21 บ้านสองห้องกลาง, หมู่ 22 บ้านไชยทอง, หมู่ 23 บ้านไชยทอง, หมู่ 24 บ้านจอกขวางเหนือ และหมู่ 25 บ้านเดินคำ (องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง, 2563)

13) ประชากรและเศรษฐกิจ จำนวนหลังคาเรือน 2,493 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 12,649 คน จำนวนผู้สูงอายุ 1,221 คน จำนวนเด็กแรกเกิด ถึง 6 ปี 797 คน จำนวนผู้สูงอายุ ที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง 335 คน จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 10 คน จำนวนผู้สูงอายุ ที่ช่วยตนเองไม่ได้ 31 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปี ขึ้นไป 2,807 คน จำนวนผู้พิการ 253 คน

เศรษฐกิจ อาชีพหลักคือทำนาทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ส่วนอาชีพรองค้าขาย รับจ้างทั่วไป ทอผ้าไหม ผ้าขึ้นและรวมกลุ่มกันของชุมชนผลิตสินค้าโอท็อปภายในชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชนในเวลาหลังเก็บเกี่ยวข้าว ในส่วนสภาพภูมิประเทศขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง เป็นที่ราบลูกฟูก หรือที่ราบที่มีความสูงต่ำ และบริเวณตอนกลางเป็นที่ราบลุ่ม มักมีปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน

14) ตำบลหัวเรือ บ้านหัวเรือ เมื่อก่อนมีเขตแดนติดต่ออยู่หลายอำเภอ เช่น อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอนาคู จังหวัดลพบุรี ต่อมาได้แยกเขตแดนออกจากอำเภอนั้น มาตั้งเป็นตำบลหัวเรือ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดลพบุรี มีกำนันมาแล้ว 6 คน

15) ที่ตั้งอาณาเขตและการปกครอง อาณาเขตติดต่อ มีดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหนองแสง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดลพบุรี ทิศใต้ ติดกับ อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลโพธิ์ชัย อำเภอบึงสามพัน จังหวัดลพบุรี ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลบ้านหวาย อำเภอบึงสามพัน จังหวัดลพบุรี

แบ่งเขตการปกครอง เป็น 21 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย หมู่ 1 บ้านชาติใหญ่, หมู่ 2 บ้านชาติน้อย, หมู่ 3 บ้านหัวเรือ, หมู่ 4 บ้านฝาง, หมู่ 5 บ้านกอก, หมู่ 6 บ้านกุดอ้อ, หมู่ 7 บ้านหนองบัว, หมู่ 8 บ้านยาง, หมู่ 9 บ้านโคก, หมู่ 10 บ้านหนองแก, หมู่ 11 บ้านนาฝาย, หมู่ 12 บ้านของแมว, หมู่ 13 บ้านเหล่าทุ่ง, หมู่ 14 บ้านหนองเม็ก, หมู่ 15 บ้านดงเค็ง, หมู่ 16 บ้านดอนฝาง, หมู่ 17 บ้านวังประทุม, หมู่ 18 บ้านหนองบึงทอง, หมู่ 19 บ้านไก่อู, หมู่ 20 บ้านหนองแต้, และหมู่ 21 บ้านขามป้อม (องค์การบริหารส่วนตำบลหัวเรือ, 2563)

16) ประชากรและเศรษฐกิจ จำนวนหลังคาเรือน 2,171 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 10,470 คน จำนวนผู้สูงอายุ 1,351 คน จำนวนเด็กแรกเกิด ถึง 6 ปี 672 คน จำนวนผู้สูงอายุ ที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง 450 คน จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 72 คน จำนวนผู้สูงอายุ ที่ช่วยตนเองไม่ได้ 15 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปี ขึ้นไป 2,345 คน จำนวนผู้พิการ 247 คน

เศรษฐกิจ อาชีพหลัก คือ ทำนาทำไร่ ส่วนอาชีพรอง รับราชการ เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย รับจ้างทั่วไป และชุมชนมีการรวมกลุ่มกันผลิตสินค้าในชุมชน เช่น กลุ่มปลาร้าบอง กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มข้าวกล้อง กลุ่มแปรรูปอาหาร และกลุ่มทอเสื่อ

สภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อาชีพหลักทำนาอาศัยน้ำฝนในการทำ การเกษตรถ้าปีไหนน้ำดีหรือน้ำมากก็จะท่วมข้าวในนาและผลิตของชุมชนได้ ชาวบ้านอาศัยน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ในการทำมาหากิน ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ทำการเกษตรใช้พื้นที่ในการทำนาเป็น

ส่วนใหญ่ ซึ่งการทำนาทำได้ปีละ 1 ครั้ง ลักษณะของดินเป็นดินทรายปนเค็ม ในหน้าแล้งจะมีอากาศร้อนจัด พื้นที่จะแห้งมาก ทำให้ไม่สามารถทำอะไรได้เลย ในการทำการเกษตรจะอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ระบบชลประทานจะมีลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งเป็นลำห้วยที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ เพราะเป็นน้ำสำหรับเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้ง ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังมีปัญหาปริมาณน้ำไม่เพียงพอเนื่องจากสภาพลำห้วยตื้นเขิน (องค์การบริหารส่วนตำบลหัวเรือ, 2563)

2.6.2.3 ลักษณะดิน

ลักษณะดินพื้นที่ส่วนใหญ่ในเขตอ่างเก็บน้ำหนองบ่อตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีสภาพเป็นดินเค็ม ดินดาน ดินเหนียว ดินทราย ดินร่วนปนทราย ลักษณะของดินเป็นดินทรายปนเค็ม จึงทำให้ไม่สามารถเหมาะสำหรับการเกษตรได้ ถ้าทำการเกษตรก็จะได้ผลผลิตน้อย อันเนื่องมาจากปัญหาสภาพดินเค็ม ดินเฝียดและการขยายตัวของอุตสาหกรรมเกลือในครั้งอดีต ซึ่งส่งผลกระทบเป็นวงกว้างและชุมชนอำเภอบรบือลงไปถึงอำเภอนาปีพุม จากการสูบน้ำใต้ดินขึ้นมาดื่มเกลือขายในครั้งอดีต จึงทำให้สภาพดินกลายเป็นดินเค็มจึงก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนกลุ่มเกษตรกรชาวบ้านไม่สามารถทำนาได้ (ดูรูปภาพประกอบด้านล่าง) ปัจจุบันนี้สภาพดินเป็นดินเฝียดตามบริเวณหนองบ่อและมีต้นไม้วัชพืชบางชนิดที่อยู่กับดินเค็ม สภาพปัจจุบันบริเวณหนองบ่อยังคงมีคาบเกลือที่ปรากฏให้เห็นชัดในพื้นที่ชุมชนโดยรอบหมู่บ้าน เป็นดินเค็มไม่สามารถเพาะปลูกอะไรได้เลย เนื่องจากดินเค็มเป็นเฝียดมีแต่ต้นไม้วัชพืชบางชนิดที่อยู่กับดินเค็ม เช่น ต้นสน หลู่ ไม้ยูคา ต้นมะขามเทศ ต้นแก ต้นเสียว วัชพืช ฯลฯ ชาวบ้านไม่สามารถทำการเกษตรได้เลย ในส่วนของชุมชนที่อยู่ตอนล่างของหนองบ่อนั้นก็สามารถทำการเกษตรได้เป็นบางส่วน เช่น ทำนา ทำไร่ ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ได้ เนื่องจากสภาพดินไม่ค่อยเค็มมากนัก ส่วนที่เป็นโนนนั้น ชาวบ้านก็ปลูกมันสำปะหลังได้ เพาะปลูกผักสวนครัว ลักษณะเป็นดินเหนียวเปียกแล้วมีความยืดหยุ่นอาจปั้นเป็นก้อนหรือคลึงเป็นเส้นยาวเหนียว เหนอะหนะติดมือ เป็นดินที่มีการระบายน้ำและอากาศไม่ดีมีความสามารถในการอุ้มน้ำได้ดี มีความสามารถในการจับยึดและแลกเปลี่ยนธาตุอาหารพืชได้สูงหรือค่อนข้างสูง เป็นดินที่มีก้อนเนื้อละเอียดเพราะมีปริมาณอนุภาคดินเหนียวอยู่มากเหมาะที่จะใช้ทำนาปลูกข้าวเก็บน้ำได้นานดินทรายเป็นดินที่มีการระบายน้ำและอากาศดีมีความสามารถในการอุ้มน้ำต่ำมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เพราะความสามารถในการจับยึดธาตุอาหารพืชน้อย พืชที่ขึ้นบนดินทรายจึงมักขาดทั้งอาหารและน้ำ เป็นดินที่มีเนื้อดินทรายเพราะมีปริมาณอนุภาคทรายมาก ส่วนดินร่วนเป็นดินที่มีเนื้อดินค่อนข้างละเอียดนุ่มมือ ยืดหยุ่นได้บ้าง มีการระบายน้ำได้ดีปานกลาง จัดเป็นเนื้อดินที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกในธรรมชาติมักไม่ค่อยพบ แต่จะพบดินที่มีเนื้อดินใกล้เคียงกันมากกว่า สีของดินจะทำให้เราทราบถึงความอุดมสมบูรณ์ปริมาณอินทรีย์วัตถุที่ปะปนอยู่และแปรสภาพเป็นดินที่ดีทำให้สีของดินต่างกันจะทำให้มีความอุดมสมบูรณ์น้อย ดินเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้วสามารถเกิดทดแทนได้เป็นทรัพยากรที่สัมพันธ์กับทรัพยากรชนิดอื่น เช่น ป่าไม้ การทำเกษตร การคมนาคม

ดินในพื้นที่ปัจจุบันจะมีดินที่คล้ายกันในบางพื้นที่ทุกชุมชน คือ ดินเหนียวปนหิน ดินเหนียวปนทราย ดินเหนียวปนหินร่อย ดินเหนียว ดินทรายปนดินร่วน ดินทรายเม็ดเล็กและดินทรายเม็ดใหญ่ ที่อยู่ปนกันตามพื้นที่ชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ เช่น ตำบลยาง ตำบลบัวมาศ ตำบลบ้านหวายและตำบลหนองแสง ในส่วนสภาพดินที่เป็นดินเหนียวปนทรายจะมีสภาพเค็มจะอยู่ในของตำบลหนองสิม ตำบลบริบือ ตำบลหนองจิก ตำบลกำพี้ และตำบลหนองม่วง ส่วนของพื้นที่โนนหรือโคกมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายดินทรายเม็ดเล็กปนพื้นดินในลักษณะในพื้นที่เป็นโคกอยู่ที่ตำบลบ้านหวาย ตำบลแคนและตำบลหนองแสงเป็นบางส่วนคุณภาพดินส่วนใหญ่อยู่ในเกรดดีประมาณร้อยละ 50% ของพื้นที่ ส่วนปานกลางร้อยละ 30% ดินเค็มร้อยละ 20% ของพื้นที่

ปัญหาดินปัจจุบันก็ยังเค็มอยู่ในบางพื้นที่และแปลงนาของชาวบ้านที่ติดกับลำน้ำเสียวจะเป็นดินเค็มบางและรสชาติของน้ำจะมีรสกร่อยปนเค็มสืบเนื่องมาจากดินเค็มอยู่แล้ว การทำนาของชาวบ้านก็ได้ใส่ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยคอกจึงมีการสะสมทำให้เป็นปัญหามาโดยตลอด การทำนาปัจจุบันยังต้องอาศัยน้ำในปริมาณมากเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าวจึงไม่ตาย ถ้าน้ำน้อยน้ำเค็มจะทำให้ข้าวตาย สภาพดินเป็นดินทรายปนเค็มในหน้าแล้งจะมีอากาศร้อนจัด พื้นที่จะแห้งมากทำให้ไม่สามารถทำอะไรได้เลย

ภาพที่ 6 คราบเกลือบริเวณผิวดินพื้นที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อปัจจุบัน

ภาพโดยผู้วิจัย

2.6.2.4 เศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพหรือเศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ อาชีพหลัก ทำนา ส่วนอาชีพรอง ทำไร่ ทำสวน ประมง ปลูกกล้วยไข่ยาว ปลูกผักสวนครัว ปลูกข้าวโพด ปลูกมันแกว เลี้ยงสัตว์โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ ค้าขาย ร้านค้าขายของชำ ปั๊มน้ำมัน โรงสีข้าว ร้านวัสดุก่อสร้าง ร้านขายอาหาร ร้านขายของชำ รับราชการและรับจ้างทั่วไป (ตามฤดูกาล) กลุ่มอาชีพเสริม เช่น กลุ่มทำขนม กลุ่มทอเสื่อ กกลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มทอผ้า กลุ่มเลี้ยงโคกระบือ กลุ่มเพาะปลูก กลุ่มจักสาน กลุ่มอาหารแปรรูป โดยรวมแล้วถือว่าเศรษฐกิจค่อนข้างดีพอสมควรอยู่ในระดับปานกลางที่กำลังขยายตัวในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน การทำนกออาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตรถ้าปีไหนน้ำดีหรือน้ำมากก็จะท่วมข้าวในนาและผลิตของชุมชนได้ ชาวบ้านอาศัยน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ในการทำมาหากิน ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ทำการเกษตรใช้พื้นที่ในการทำนาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการทำนาเป็นการทำนาปีละครั้ง 1 ครั้ง เพราะว่าการทำการเกษตรจะอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ระบบชลประทานจะมีลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งเป็นลำห้วยที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ เพราะเป็นน้ำสำหรับเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้งถึงอย่างไรก็ตามก็ยังมีปัญหาปริมาณน้ำไม่เพียงพอเนื่องจากสภาพลำห้วยตื้นเขิน ในส่วนอาชีพเสริมนั้นขึ้นอยู่กับสภาพบริบทพื้นที่ของหมู่บ้านแต่ละชุมชนหรือขึ้นอยู่กับฐานะครอบครัวในหมู่บ้านที่จะเลือกทำอะไรหรือจะหาอะไรทำอะไรมาเป็นอาชีพเสริมในการผลิตสินค้าหรือตามความเหมาะสมของแต่ละครอบครัวส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำการเกษตร รับราชการและค้าขายเป็นส่วนน้อย (อุทัย จุลนาค, 2564: สัมภาษณ์)

ตารางที่ 1 แสดงอาชีพรายได้ต่อปีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ลำดับ	อาชีพ	รายได้ต่อปี
1	ทำนา	100,000 บาท
2	ปลูกพืช	20,000 บาท
3	ปศุสัตว์	30,000 บาท
4	รับจ้างทั่วไป	20,000 บาท
5	กลุ่มสินค้าโอท็อป	10,000 บาท
6	ค้าขาย	20,000 บาท

ข้อมูล. ได้จากการสัมภาษณ์ (ชาตรีพล สีนา, 2564: สัมภาษณ์) อาชีพรายได้ต่อปีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ส่วนมากจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนหรือช่วงฤดูฝนสังเกตจากผลผลิตแต่ละปีที่ดีก็ได้ผลผลิตดี ถ้าปีไหนฝนไม่ดีก็จะได้ผลผลิตน้อย เป็นการแสดงรายได้ต่อปีและยังไม่หักค่าใช้จ่ายในการลงทุนต่ออาชีพของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

2.6.2.5 อาหาร สุขภาพและประเพณีฮีต12

วิถีชีวิตการอยู่การกินของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่รับประทานอาหารได้ง่าย ๆ มักชอบรับประทานอาหารได้ทุกหลายอย่าง มีลุ่มน้ำเสียวใหญ่ให้ความอุดมสมบูรณ์ เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ จึงรู้จักแสวงหาสิ่งต่าง ๆ ที่มารับประทานในครอบครัวนำมาดัดแปลงรับประทานหรือปรุงเป็นอาหารทั้งพืชผักจากทรัพยากรธรรมชาติ ตามวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชาวบ้านจะมีการถนอมอาหารเก็บไว้กิน เช่น การถนอมอาหารจากปลาอย่าง ปลาร้า ซึ่งสามารถเก็บไว้ได้กินนาน ๆ สำหรับอาหารพื้นบ้านของชุมชนนั้นจะมีความหลากหลายในการรับประทาน ในบรรดาสำหรับอาหารประเภทปลา เช่น ส้มตำมะละกอ ปลาร้าบอง จะมีรสเผ็ด เค็มพริกแกงต้ม ฯลฯ และในส่วนปลาที่ชาวบ้านนำมาทำปลาร้าได้จากการหาตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน (ทองทิพย์ ทองน้อย, 2564: สัมภาษณ์) สภาวะอันสมบูรณ์ของภาวะทางกายจิตใจ การดำรงชีวิตในสังคมอย่างปกติสุขจะเห็นได้ว่า สุขภาพนั้นไม่ได้หมายถึงความปราศจากโรคหรือความบกพร่องเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงสุขภาพจิต จิตวิญญาณที่ดี เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุขอีกด้วย สุขภาพของชุมชนตามหมู่บ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า มีร่างกายที่แข็งแรงมีลักษณะรูปร่างตัวใหญ่ตัวเตี้ยสั้ดทัดผิวสีดําแดงและขาบางปะปนกันไป ในส่วนของสุขภาพมีผู้สูงอายุที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรังมักพบมาก เช่น โรคเบาหวาน ความดัน โรคเก๊า ฯลฯ และมีผู้พิการอีกที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้

ในส่วนประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจึงทำให้มีความหลากหลายทางด้านศิลปวัฒนธรรมและประเพณีที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่นวัฒนธรรมเป็นตัวบ่งบอกถึงความเชื่อ ค่านิยม ศาสนาและรูปแบบการดำเนินชีวิตตลอดจนอาชีพของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านได้จัดทำตามประเพณีบุญฮีต 12 เดือน ที่หมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีกิจกรรมภายในชุมชนที่มีความสำคัญกับทางศาสนาความเชื่อที่ตนได้นับถือบูชาให้ความเคารพ เช่น บุญตามฮีต 12 บุญผ้าป่าและบุญอื่น ๆ ส่วนของบุญหมู่บ้าน เช่น บุญเบิกบ้าน บุญข้าสະ บุญหนอง บุญฝายและบุญภายในครอบครัว เช่น ทำบุญอุทิศ งานแต่ง งานศพ งานบวช ฯลฯ ประเพณีความเชื่อและความเคารพในชุมชนปัจจุบัน คือ ต้มปากเล่า เป็นอีกหนึ่งประเพณีที่ชุมชนยังคงทำอยู่และรักษาไว้ปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันกล่าวว่าชุมชนหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวบ้านจะเอาข้าวมาถวายพระที่วัดก่อน หลังจากนั้นค่อยเอาไปขาย กิจกรรมที่ประเพณีปฏิบัติสืบเนื่องกันมาเป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคมอันเป็นบ่อเกิด

ของวัฒนธรรมของชาวอีสานซึ่งทำให้ชาวอีสานสามารถทำกิจกรรมโดยการทำบุญร่วมกันได้ซึ่งจะมีพิธีกรรมสำคัญเกิดขึ้นในแต่ละเดือน ใน 1 ปี ซึ่งพิธีกรรมที่เกิดขึ้นล้วนเป็นความเชื่อของชาวอีสานที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษจนสืบทอดมาถึงช่วงสมัยปัจจุบันนี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยตามสิ่งแวดล้อมในสมัยนั้น ๆ แต่ก็ยังคงความเป็นชาวอีสานไว้อยู่ ผู้วิจัยจะได้แยกประเพณีออกตามฮีต 12 หรือบุญ 12 เดือน ของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนออกได้ ดังนี้

1. เดือนอ้าย (บุญเข้ากรรมหรือปรีวาสกรรม) เป็นบุญที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ในการเข้ากรรมหรือปรีวาสกรรมเพื่อให้พระสงฆ์ผู้กระทำการได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ เป็นการฝึกจิตสำนึกถึงความบกพร่องของตน และมุ่งประพฤติดตนให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยต่อไป ชาวบ้านจะไปร่วมทำบุญ รักษาศีลฟังธรรมเกี่ยวกับการเข้ากรรมของภิกษุเรียกว่า บุญเข้ากรรม

2. เดือนยี่ (บุญคุณลาน) ในฤดูหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวบ้านจะทำบุญคุณลาน โดยนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์เย็น เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก รุ่งเช้าเมื่อพระฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจะมีพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ส่วนบุญคุณลานยังมีบางหมู่บ้าน เช่น ตำบลหนองจิก ตำบลหนองม่วง ตำบลบัวมาศ ตำบลแคนและตำบลหนองแสง ได้รักษาประเพณีไว้อยู่

3. เดือนสาม (บุญข้าวจี่) เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนสามชาวบ้านจะทำบุญข้าวจี่ซึ่งกับวันมาฆบูชา การทำบุญข้าวจี่จะเริ่มตอนเช้า โดยมีวิธีทำใช้ข้าวเหนียวปั้นใส่น้ำอ้อยนำไปจี่บนไฟอ่อนแล้วชุบด้วยไข่ เมื่อสุกแล้วนำไปถวายพระบุญข้าวจี่หรือบุญเดือนสาม เรียกว่า บุญข้าวจี่ นิยมทำกันอย่างแพร่หลาย เพราะถือว่าได้บุญกุศลอันสง่ามาก ชาวบ้านทำกันทุกหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่

4. เดือนสี่ (บุญผะเหวด) บุญพระเวสสันดรชาดกฟังเทศน์มหาชาติในงานบุญนี้ชาวบ้านจะทำเป็นต้นกัณฑ์หลอน เพื่อจะไปถวายพระสงฆ์องค์ที่กำลังเทศน์ เป็นการเทศน์เรื่องราวมีความยาวอยู่ 13 ผูก (13 กัณฑ์) และชาวบ้านถือว่าได้บุญกุศลมากในบุญผะเหวดนิยมทำกันในช่วงเดือนสี่ ส่วนของบุญผะเหวดนี้จะมีบางหมู่บ้านที่ยังรักษาประเพณีคงอยู่และบางหมู่บ้านก็ไม่ได้จัดบุญประเพณีนี้ด้วยหรืออาจจะรวบใส่ในบุญข้างจี่ก็ได้แต่ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของชาวบ้าน บุญเดือนสี่ยังมีบางหมู่บ้านได้อนุรักษ์สืบทอดประเพณีให้คงอยู่

5. เดือนห้า (บุญสงกรานต์) เป็นบุญสงฆ์น้ำมีขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนห้าของทุกปี และถือเป็นเดือนสำคัญเป็นเดือนของเริ่มต้นปีใหม่ของไทยเรา ชาวบ้านจะออกไปสรงน้ำพระพุทธรูปพระสงฆ์และผู้หลักผู้ใหญ่ ด้วยน้ำอบน้ำหอม เพื่อขอมาขอพรตลอดจนมีการทำบุญถวายทาน ส่วนบุญสงกรานต์นั้นจะทำบุญกันทุกหมู่บ้านด้วย

6. เดือนหก (บุญบั้งไฟ) เป็นการทำบุญของชาวอีสานจะทำขึ้นในช่วงเดือนหกของทุกปีเพื่อเป็นการขอฟ้าขอฝนจากเทวดาเพื่อบอกกล่าวใกล้ถึงฤดูแห่งการเพาะปลูกทำไร่ทำนาและอีกอย่างหนึ่งบุญเดือนหกชาวอีสานจะเรียกว่า บุญเบิกบ้านหรือเลี้ยงบ้าน ก่อนจะลงทำนาก็ต้องพากัน

เลี้ยงผีปู่ตาค่อน เพื่อบอกกล่าวต่อบรรพบุรุษให้ช่วยช่วยปกป้องคุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ ช่วย
คลบน้ตาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีทุกหมู่บ้านที่ยังทำกันอยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่

7. เดือนเจ็ด (บุญข้าชะ) เป็นบุญบูชาบรรพบุรุษที่มีการเช่นสรวงหลักเมืองหลัก
บ้านผีปู่ตาผีตาแฮกผีหลักเมือง เป็นการทำบุญเพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณ บุญข้าชะหรือบุญเดือนเจ็ด
การข้าชะ (ข้าชะ) สะสางสิ่งสกปรกโสโครกให้สะอาดปราศจากมลทินโทษหรือความมัวหมองเรียกว่า
ข้าชะ เป็นประเพณีที่ชาวบ้านจัดทำขึ้นทุกปีภายในชุมชน บุญข้าชะจัดทำขึ้นทุกหมู่บ้านตามลุ่มน้ำ
เสียวใหญ่

8. เดือนแปด (บุญเข้าพรรษา) เป็นบุญเกี่ยวกับพระสงฆ์ในเทศกาลเข้าพรรษา
ชาวบ้านจะหล่อเทียนถวายเป็นพุทธบูชาและเก็บไว้ตลอดพรรษาและมีการจัดขบวนแห่ฟ้อนรำเพื่อให้
เกิดความคึกคักสนุกสนาน ได้บุญกุศลส่วนบุญเดือนแปดนี้จัดขึ้นทุกหมู่บ้าน

9. เดือนเก้า (บุญข้าวประดับดิน) เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศแก่ญาติผู้ล่วงลับ เพื่อ
บูชาผีบรรพบุรุษและผีไร้ญาติโดยชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารหวานคาว หมากพลู บุหรี่ห่อด้วย
ใบตองกล้วยร้อยเป็นพวง เตรียมไว้ถวายพระช่วงเลี้ยงเพล บางพื้นที่อาจจะนำห่อข้าวน้อย เหล้า บุหรี่
แล้วนำไปวางหรือแขวนไว้ตามต้นไม้และกล่าวเชิญดวงวิญญาณของบรรพบุรุษและญาติมิตรที่ล่วงลับ
ไปมารับส่วนกุศลในครั้งนี้ นิยมทำกันในวันแรม 14 ค่ำ เดือนเก้า หรือที่เรียกว่าบุญเดือนเก้าบุญข้าว
ประดับดิน ส่วนบุญเดือนเก้านิยมทำกันทุกหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่

10. เดือนสิบ (บุญข้าสาก) เป็นบุญที่ทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายหรือเปรต โดยมี
เวลาห่างจากบุญข้าวประดับดินเพียง 15 วัน เป็นเวลาที่เปรตต้องกลับไปอยู่ที่ของตน ซึ่งทั้งสองบุญนี้
จะมีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือการห่อข้าวส่งให้เปรตหรือบรรพบุรุษญาติพี่น้องของผู้ทำบุญด้วยและผีไร้
ญาติด้วย และทุกคนให้ความสำคัญกับบุญนี้มาก เพราะเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะมีความหิวกำลังรอส่วน
บุญจากพี่น้อง ส่วนบุญเดือนสิบนิยมทำกันทุกหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่

11. เดือนสิบเอ็ด (บุญออกพรรษา) เป็นวันปวารณาตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน
11 พระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาเป็นเวลา 3 เดือน ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรเทโวโรหนะขึ้นในวันออกพรรษา
และบางแห่งอาจมีการไหลเรือไฟหรือลอยกระทง ส่วนของบุญออกพรรษากะทำกันทุกหมู่บ้าน

12. เดือนสิบสอง (บุญกฐิน) กฐิน คือ ไม้สะดึง ที่ใช้สำหรับซึ่งผ้าเวลาจะเย็บผ้า
จีวรพระในการเย็บให้สะดวกขึ้นจึงเป็นที่มาของผ้ากฐินคือ ผ้าจีวร สบงหรือผ้านุ่งห่มที่จะนำไปถวาย
พระนั่นเองบุญกฐินจึงคือบุญที่ต้องนำเข้าไปถวายพระเป็นสำคัญ บุญกฐิน เป็นบุญอิตถุสสุดท้ายของฮี
ตเดือนสิบสองของชาวอีสานชาวอีสานจึงรู้ว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่ต้องนำจีวรไปถวายในช่วงนี้ซึ่งมี
กาลเวลา ที่เรียกว่าเทศกาลกฐิน หรือมหากฐินกลายเป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวบ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่
ตอน ซึ่งมีความสำคัญต่อชาวอีสานมากถือว่าได้อานิสงส์แก่ผู้ทำบุญอย่างมากเพราะจะได้ถวายจีวรให้

แต่พระภิกษุที่จำพรรษาครบไตรมาส บุญกฐินทำกันทุกหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน (สาย เหลาลิน, 2564: สัมภาษณ์)

2.6.2.6 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ในครั้งอดีตชาวบ้านเลือกเอาทำเลที่ตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มที่มีสายน้ำไหลผ่าน รวมทั้งที่อยู่อาศัยตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ถ้าตอนใดน้ำท่วมถึงก็จะขยับไปตั้งอยู่บนโคกหรือเนินสูง ดังปรากฏชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า โคก โนน หนอง เป็นส่วนใหญ่ ดังที่ปรากฏชื่อหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ถือได้ลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีความสำคัญกับชาวบ้านในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและเป็นที่ทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของชุมชน แหล่งน้ำนับเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก อาจเป็นหนองน้ำใหญ่หรือห้วยลำน้ำที่แยกมาจากสาขามาจากแม่น้ำใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติเหมาะแก่การตั้งหมู่บ้าน ส่วนมากเป็นที่ราบลุ่มสามารถทำนาเลี้ยงสัตว์ ในส่วนชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า เลิง วัง ห้วย กุด หนองและท่า ห้วยยาง กุดนาคำ หนองบัวแดง ฯลฯ บริเวณที่เป็นดอน โคก หรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง สามารถทำไร่และมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ มีทั้งที่ดอนริมแม่น้ำและที่ดอนตามป่าริมเขา แต่มีน้ำซับไหลมาบรรจบเป็นหนองน้ำ ชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า โคก ดอน โนน ดง ป่า เหล่า ต้นไม้ใหญ่ เช่น บ้านโคกลี บ้านหนองจิก บ้านโนนสำราญ บ้านหนองโดน บ้านดอนมันน้ำ บ้านห้วย บ้านแคน บ้านเหล่าโง้ง ฯลฯ ส่วนบริเวณป่าดงเป็นที่ทำเลที่ใช้ปลูกพืชไร่สามารถหาของป่าได้อย่างสะดวกและพื้นที่ราบเหมาะในการทำนาปลูกข้าวเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้ง ตัวหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณขอบหรือโนนตามแนวของที่ราบติดกับชายป่า น้ำท่วมไม่ถึงในหน้าฝน บางพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังตลอดปี เรียกว่า ป่าบุงป่าทาม เป็นต้น ชาวบ้านยังหาอาหารจากป่าบุงป่าทามรวมไปถึงหาสมุนไพรใช้รักษาโรค และส่วนที่เป็นป่าไม่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ชาวบ้านจะเชิญดวงวิญญาณพรพบุรุษมาสถิตอยู่เพื่อปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เข้ามาภายในชุมชนจนกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือที่ชาวเรียกว่า ดอนปู่ตา ตามคติความเชื่อของชาวบ้านในการตั้งหมู่บ้าน การเลือกภูมิประเทศเพื่อตั้งหมู่บ้านในภาคอีสานจะเห็นได้ว่ามีหลักที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ต้องเลือกทำเลที่ประกอบไปด้วย น้ำ เพื่อการยังชีพประกอบการทำเกษตรกรรมในการปลูกข้าวเป็นอาหารหลัก โนนเพื่อการสร้างบ้านแปงเมืองที่น้ำท่วมไม่ถึง

ชาวบ้านที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนจะเห็นได้ว่าการตั้งหมู่บ้านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีความผูกพันกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ก็ว่าได้ เพราะน้ำมีความสำคัญมีความหมายต่อชีวิตมนุษย์เป็นอย่างมากในการบริโภคอุปโภค น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อชีวิตคน พืชและสัตว์มากที่สุดน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ชาวบ้านจะใช้ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำไว้ใช้ตามลุ่มน้ำ เช่น ครั้งอดีตน้ำจะใสสะอาดยังไม่มีสารปนเปื้อนมากสามารถใช้ในการอุปโภคบริโภคได้ทั้งคนและสัตว์

นานาชนิดได้อาศัยใช้ประโยชน์จากน้ำในลำน้ำเสียวจะเป็นน้ำจืดไม่เค็มไม่กร่อย ในบางหมู่บ้านจะรู้จักแบ่งเขตของแหล่งน้ำ เพื่อไว้ต็มกินกันตลอดหน้าแล้ง ในน้ำก็จะมีสัตว์น้ำกับพืชน้ำหลายชนิด เช่น ในน้ำนั้นมีปลาหลายสายพันธุ์ทุกชนิดแต่ละชนิดก็จะมีจำนวนมากมาย เช่น กุ้ง ปลา ปู เต่า กบ เขียด ฯลฯ มีเป็นจำนวนมาก สภาพลำน้ำเสียวใหญ่เดิมจะไม่มีคูกันหรือคูขนาดเล็กและไม่มีสิ่งกีดขวางทางน้ำไหลผ่านได้สะดวก ชาวบ้านได้หาอยู่หากินตามลำน้ำ เช่น หาปลา หา กบ หา กุ้ง ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น เพื่อยังชีพเลี้ยงครอบครัวอยู่แบบธรรมชาติพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ (สุรัตน์ ทองน้อย, 2564: สัมภาษณ์)

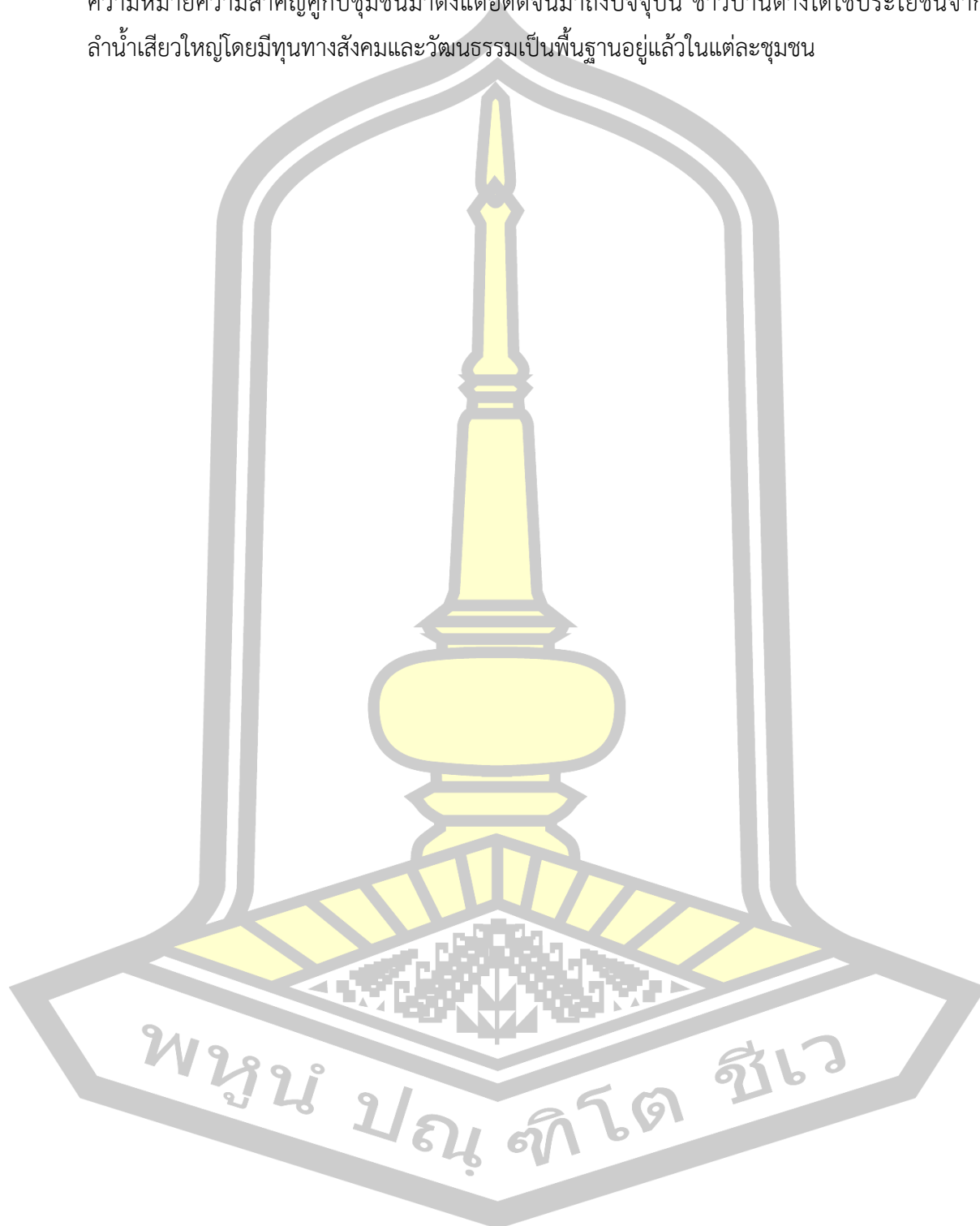

ภาพที่ 7 ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีต

ภาพโดยผู้วิจัย

สรุปว่า ชุมชนที่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในเขตจังหวัดมหาสารคาม มีอยู่ 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอบรบือและอำเภอนาคู พื้นที่อำเภอบรบือ มี 7 ตำบล 12 หมู่บ้าน ที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ประกอบไปด้วย 1) ตำบลบรบือ ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ 2) ตำบลหนองสิม บ้านหนองโดนและบ้านหอกลอง 3) ตำบลหนองจิก บ้านโคกลีและบ้านค้อโนนอุดม 4) ตำบลคำพิ บ้านเป้าและบ้านคำพิ 5) ตำบลหนองม่วง บ้านยานางและบ้านม่วง 6) ตำบลบัวมาศ บ้านบัวมาศ และ 7) ตำบลยาง บ้านแดงและบ้านยาง ในส่วนพื้นที่อำเภอนาคูมี 4 ตำบล 9 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย 1) ตำบลแคน บ้านแคนและบ้านเขาค้อ 2) ตำบลบ้านหวาย บ้านหวาย บ้านมะแซว บ้านหนองไฉ่และบ้านเปลือย 3) ตำบลหนองแสง บ้านปลาบู่และบ้านบมทุ่ง 4) ตำบลหัวเรือ บ้านหัวเรือ รวม

แล้วทั้งหมดมีอยู่ 11 ตำบล 21 หมู่บ้าน โดยมีความยาวประมาณ 54 กิโลเมตร เป็นสายน้ำที่มีความหมายความสำคัญคู่กับชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านต่างได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียใหญ่โดยมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานอยู่แล้วในแต่ละชุมชน

บทที่ 3

ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

การศึกษาวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ผู้วิจัยแบ่งประเด็นหัวข้อออกได้ ดังนี้

1. ทุนทางสังคมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
 - 1.1 ด้านสังคม
 - 1.2 ด้านเศรษฐกิจ
 - 1.3 ด้านภูมิปัญญา
2. ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
 - 2.1 ด้านทรัพยากร
 - 2.2 ด้านความเชื่อ
 - 2.3 ด้านประเพณีพิธีกรรม

3.1 ทุนทางสังคมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อทุนทางสังคมตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน แบ่งออกได้ 3 ด้าน ดังนี้

3.1.1 ด้านสังคม

ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมี 11 ตำบล 21 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย 1) ตำบลบรือชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ 2) ตำบลหนองสิม บ้านหนองโดน บ้านหอกลอง 3) ตำบลหนองจิก บ้านโคกลี บ้านค้อโนนอุดม 4) ตำบลกำพี้ บ้านเป่า บ้านกำพี้ 5) ตำบลหนองม่วง บ้านยานาง บ้านม่วง 6) ตำบลบัวมาศ บ้านบัวมาศ 7) ตำบลยาง บ้านแดง บ้านยาง 8) ตำบลแคน บ้านแคน บ้านเขวาสื่อ 9) ตำบลบ้านหวาย บ้านหวาย บ้านมะแซว บ้านหนองโง้ง บ้านเปลือย 10) ตำบลหนองแสง บ้านปลาบู่ บ้านบมทุ่ง และ 11) ตำบลหัวเรือบ้านหัวเรือ ซึ่งทุกพื้นที่ของหมู่บ้านต่างมีโครงสร้างชุมชนอยู่ในหมู่บ้านอยู่แล้วหรือที่เรียกว่า ทุนทางสังคม ประกอบไปด้วยทุนทางบุคคล ทุนองค์กรชุมชน ทุนเครือข่ายของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เศรษฐกิจและสถาบันทางสังคม ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกัน โดยชุมชนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนแบบพี่แบบน้องกันมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ชุมชนยังมีความสัมพันธ์กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติแบบพึ่งพากันโดยใช้เป็นพื้นที่ทำเกษตรกรรม ตลอดจนได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยปรับปรุงสภาพแหล่งดินส่งผลให้มีคุณภาพดีจนสร้างผลผลิตอุดมสมบูรณ์ ส่วนแหล่งน้ำเน้นฝึกพลังเป็นกระบวนการกลุ่มระดับเด็กกับเยาวชน กลุ่มระดับชุมชนผ่านกิจกรรมภาคีเครือข่าย โดยนำความเป็นวัฒนธรรมศาสนาเดียวกันของชุมชนมาถักทอเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว เพื่อกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจมีส่วนร่วมดูแลแหล่งน้ำอย่างมีจิตสำนึกสาธารณะ

ชุมชนแท้จริง ทูทางสังคมที่สามารถดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง มีความยั่งยืนต้องอาศัยศักยภาพของมนุษย์ที่มีกลไกทั้งเป็นผู้สร้างผู้รักษาผู้ขับเคลื่อนให้เกิดความสัมพันธ์กันตามกิจกรรมเชิงบูรณาการ ซึ่งพิจารณาแล้วว่ามีเหมาะสมกับบริบทชุมชนในขณะเดียวกันก็ไม่สร้างความขัดแย้งกับวัฒนธรรมชุมชนที่ยึดถือปฏิบัติกันมาด้วย

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจเส้นทางของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า มีชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนทั้งสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เช่น ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ บ้านหนองโดน บ้านหอกลอง บ้านโคกลี บ้านค้อโนนอุดม บ้านเป่า บ้านกำพี้ บ้านยานาง บ้านม่วง บ้านบัวมาศ บ้านแดง บ้านยาง บ้านแคนบ้านเขาค้อ บ้านห้วย บ้านมะแซว บ้านหนองโจ้ง บ้านเปลือย บ้านปลาบู่ บ้านบมทุ่งและบ้านหัวเรือ เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่และขนาดเล็กที่มีประชาชนไม่เท่ากัน แต่ต้นทุนและศักยภาพของชุมชนนั้นมีหลายด้านด้วยกันและอาจจะแตกต่างกันบาง ซึ่งผู้วิจัยแยกออกได้เป็น 4 ทูณ ดังนี้

3.1.1.1 ทูทางบุคคล

เป็นทูณอีกชนิดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์อยู่ภายในชุมชนประกอบไปด้วยผู้อาวุโสที่เป็นคนในชุมชนให้ความเคารพนับถือเป็นผู้นำเป็นผู้ดูแลรักษากฎระเบียบของชุมชนดูแลความสงบสุขของชุมชนส่วนปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ที่สืบทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบันหรือผู้นำที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ต่างที่ได้รับจากทั้งภายในและภายนอกนำมาใช้กับชุมชนมาคิดวิเคราะห์สังเคราะห์ประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดคุณค่าต่อคนและต่อชุมชนอีกด้วยถือเป็นทูณบุคคลอีกลักษณะหนึ่ง คือ ผู้นำที่มีลักษณะเป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการประกอบไปด้วย กำนันผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกอบต. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลและอสม เรียกว่า ผู้นำชุมชนแบบเป็นทางการ ในส่วนของผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการประกอบไปด้วย พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน พ่อพราหมณ์และพ่อจ้ำ เป็นสถาบันทางสังคมในการอยู่ร่วมกันเพื่อรักษาทูทางสังคมให้ดำรงอยู่หรือตามหลักที่เรียกว่า บวร คือ บ้าน วัด โรงเรียน สามสิ่งนี้ต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งกันและกันในวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวในชุมชนก้าวสู่แนวทางการพึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข ทูทางทรัพยากรและทูทางวัฒนธรรมเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานราก การพัฒนาศักยภาพทูทางทรัพยากรและทูทางวัฒนธรรมในการพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างแท้จริงนั้น เป็นเรื่องที่ต้องใช้ความอดทน เพราะแต่ละขั้นตอนที่ทำการจะต้องอาศัยความเข้าใจความร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้านในชุมชน เพราะเป็นเรื่องที่จะเกิดผลในระยะยาวมากกว่าในการสร้างกลไกการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและสังคมในการพัฒนาศักยภาพทูทางทรัพยากรและทูทางวัฒนธรรมในการพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างแท้จริงนั้น เป็นเรื่องที่ต้องใช้ความอดทน เพราะแต่ละขั้นตอนที่ทำการจะต้องอาศัยความเข้าใจและความร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้านในชุมชนในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมการจัดระบบสวัสดิการชุมชน ฯลฯ รวมไปถึงมีเป้าหมายชัดเจนที่

มีระบบจัดการร่วมกันเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายการพัฒนาจะนำไปสู่การฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างเข้มแข็งและยั่งยืนของชุมชน

ตารางที่ 2 ทูทางบุคคลในเขตลำนํ้าเสียวใหญ่ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ลำดับที่	ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ	ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ
1	กำนัน	พระสงฆ์
2	ผู้ใหญ่บ้าน	ปราชญ์ชาวบ้าน
3	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	พ่อพราหมณ์
4	นายกองค์การบริหารส่วนตำบล	พ่อจ๋า
5	สมาชิก อบต.	แม่จ๋า
6	แพทย์ประจำตำบล	
7	สารวัตรกำนัน	

ข้อมูล. ได้มาจากการสัมภาษณ์สอบถามข้อมูลในการลงพื้นที่วิจัยมี 11 ตำบล 21 หมู่บ้าน (อภัย แคนสุณิล, 2564: สัมภาษณ์)

เป็นระบบความสัมพันธ์ของครอบครัวในชุมชนหรือหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนั้นมีหลายหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านนั้นต้องมีทั้งครอบครัวขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ส่วนครอบครัวที่มีขนาดใหญ่เมื่อครั้งอดีตครอบครัวประกอบไปด้วย ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ พี่น้อง อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวหลังใหญ่ โดยในครอบครัวนั้นจะมีทุนทางบุคคลเป็นเสาหลักของบ้านมีปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ พี่น้องคอยให้คำแนะนำอบรมสั่งสอนลูกหลานภายในบ้าน ในส่วนของครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขนาดเล็กภายในชุมชนจะประกอบไปด้วยพ่อแม่ลูกเป็นครอบครัวเดี่ยวที่แยกออกจากปู่ย่า ตายาย ออกมาสร้างฐานะครอบครัวใหม่หรือย้ายไปอยู่กับสามีภรรยาโดยการสร้างฐานะครอบครัวขึ้นใหม่ แต่ความสัมพันธ์กันระหว่างครอบครัวเครือญาติหรือบ้านใกล้เคียงภายในชุมชนยังให้ความเคารพนับถือกันฉันพี่น้อง

นอกจากนั้นผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจสอบถามชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในหมู่บ้านโคกสีตำบลหนองจิกในการสร้างบ้านติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ พบว่า ในสมัยก่อนบ้านโคกสีตั้งหมู่บ้านอยู่บนโนนหรือโคกที่เป็นป่าไม้ ได้เกิดไฟไหม้หมู่บ้าน ต่อมาชาวบ้านได้ปรึกษาหารือกันได้พร้อมกันย้ายลงมาจากที่เดิมลงมาสร้างหมู่บ้านใหม่ คือ บ้านโคกสี ห่างจากหนองบ่อประมาณ 3 กิโลเมตร ที่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่จนถึงปัจจุบันชาวบ้านช่วยกันการสร้างวัดสถานที่ต่าง ๆ และมีหมู่บ้านใกล้เคียงที่ติดกันประกอบไปด้วยบ้านหอกลอง บ้านหนองโดนที่ติดกับหนองบ่อ แต่ละหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันไปมาหาสู่กันตามประสาเพื่อนบ้านในชุมชน (พระสุรินทร์ เทชธมโม, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 8 ชุมชนต้นลำน้ำเสียวใหญ่บรีอ
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 9 การสร้างบ้านติดกับลำน้ำเสียวใหญ่บ้านบัวมาศ
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพการตั้งชุมชนหรือสร้างบ้านตามริมน้ำของชุมชนท้องถิ่นตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนพบว่า มีหมู่บ้านหอกลอง บ้านหนองโดน บ้านโคกลี บ้านเป่า บ้านกำพี้ บ้านยานาง บ้านบัวมาศ บ้านยาง บ้านแดง บ้านแคน บ้านเขาค้อ ฯลฯ ชาวบ้านได้มาสร้างบ้านตามที่ดินที่นาของตัวเองที่ติดกับลำน้ำเพราะว่าพื้นที่ติดกับลำน้ำทำให้มีความสะดวกสบายในด้านปัจจัยหลายอย่างในการดำรงชีพของชาวบ้านเพราะว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนด้านกายภาพพื้นฐานของชุมชนที่มีอยู่แล้ว

ในส่วนของทุนทางกายภาพเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการจัดการชุมชนและตัวเอง ซึ่งเป็นทุนเดิมที่ชุมชนชาวบ้านร่วมกับหน่วยงานภาครัฐได้มีการพัฒนาขึ้นมา เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับชุมชนชาวบ้าน ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล โรงเรียน ศูนย์การศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ศูนย์รักษาความปลอดภัย ศูนย์กู้ชีพกู้ภัย องค์การบริหารส่วนตำบล สนามกีฬา เป็นต้น ซึ่งเป็นทุนเชิงกายภาพที่ชุมชนท้องถิ่นได้ร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการและการจัดการแก้ไขปัญหาขั้นพื้นฐานอันเป็นการเสริมสร้างระบบสวัสดิการบนพื้นฐานของการพัฒนาระบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายที่อยู่ในชุมชนประกอบด้วยบุคคลและองค์กรต่าง ๆ ที่มีบทบาทในชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ประกอบไปด้วย 1) ปราชญ์ชาวบ้าน ด้านเกษตรกรรม ด้านพิธีกรรมทางศาสนาประเพณี ด้านสุขภาพ ด้านศิลปกรรม เป็นต้น 2) ผู้นำฝ่ายปกครองมี กำนันผู้ใหญ่บ้าน 3) ผู้นำฝ่ายท้องถิ่นสมาชิก อบต. 4) ผู้นำองค์กรศาสนา 5) ผู้นำองค์กรภาครัฐ 6) ผู้นำองค์กรเอกชน 7) ผู้นำองค์กรชุมชน และ 8) แรงงานชุมชน องค์กรชุมชนจะทำให้เราเห็นศักยภาพที่มีอยู่ผ่านความสัมพันธ์ทางกายภาพชุมชนหรือเป็นโครงสร้างของชุมชนสามารถบ่งบอกถึงทุนทางศักยภาพชุมชนผ่านความเป็นชุมชนได้ดีอีกด้วย (นิคม มะธิปิไซ, 2564: สัมภาษณ์)

3.1.1.2 ทุนทางองค์กรและสุขภาพชุมชน

เป็นทุนทางมูลค่ากับคุณค่าที่เกิดจากตัวผลิตภัณฑ์ในชุมชนกับการบริการที่ดีขององค์กรรวมถึงกระบวนการภายในที่ส่งเสริมให้การดำเนินการร่วมกันระหว่าง คน เทคโนโลยีและนวัตกรรม เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผลให้กับชุมชนถือได้ว่ามีความเป็นศักยภาพเพียงพอต่อชุมชน แต่มีความโดดเด่นในด้านที่แตกต่างกันออกไป ความสัมพันธ์ลักษณะของผู้นำทุนชุมชนย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรในชุมชน มีกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันโดยมีผลประโยชน์และวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อช่วยเหลือหรือสนับสนุนกันทำกิจกรรมอันชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรม ร่วมกันในการดำรงการอันเป็นประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีระบบบริหารจัดการและการแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้ องค์กรชุมชนเป็นโครงสร้างโดยรวมของตำบลจะมีกำนันเป็นผู้ดูแลตำบล ส่วนของหมู่บ้านที่มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำหลัก รองลงมาคือองค์การบริหารส่วนตำบลและอาสาสมัครหมู่บ้าน ฝ่ายปกครองและฝ่ายบริหาร เป็นองค์กรใหญ่ในชุมชน เพื่อปกครองชุมชนกับการพัฒนาหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุข บางหมู่บ้านมีผู้นำที่มีศักยภาพความสามารถดี

สร้างสรรค์ความหลากหลายให้กับชุมชน การจัดการชุมชน การสร้างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เพื่อที่จะพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนต้นแบบ

ในส่วนของระบบสุขภาพหรือสุขภาวะทางกายและจิตใจของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในแต่ละหมู่บ้านมีผู้สูงอายุจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในแต่ละปีมีคนเฒ่าคนแก่เต็ม คนป่วย คนพิการ ฯลฯ ซึ่งระบบสุขภาพถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากกับชุมชนหรือหมู่บ้าน รวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในระบบสุขภาพของชุมชนทำให้เราเห็นความหลากหลายของการเฝ้าระวังรักษาโรคต่าง ๆ เช่น การรักษาด้วยยาแบบแผนปัจจุบัน การรักษาด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้านของคนในชุมชน การรับรู้เกี่ยวกับระบบสุขภาพชุมชนที่เรามีอาจเป็นเพียงส่วนเล็ก ๆ ในโลกสุขภาพของชาวบ้านเท่านั้น ชาวบ้านอาจจะมีการเฝ้าระวังรักษาโรคที่เราไม่รู้และอยู่นอกระบบการรักษาแบบสมัยใหม่ระบบดูแลสุขภาพชุมชน เป็นระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะที่ซ้อนกันคือระบบดูแลสุขภาพตนเองของภาคประชาชน ซึ่งทำโดยครอบครัวเครือญาติ ระบบการแพทย์พื้นบ้านหรือแพทย์วิชาชีพแบบแผนสมัยใหม่ การกระทำความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งคนทำงานในชุมชนจะต้องจำแนกออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจในการรักษาโรคและวิธีป้องกัน เช่น โรคเบาหวาน ความดัน โรคเกาต์ ไข้หวัดใหญ่ โฉตหัดจาง ฯลฯ เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปการรักษาสุขภาพแบบยาสมุนไพรพื้นบ้านนั้นค่อยจางหายไป เพราะธรรมชาติเริ่มจะหมดไปเรื่อย ๆ สาเหตุมาจากมนุษย์เริ่มเบียดเบียนทรัพยากรธรรมชาติจึงทำให้พวกพืชสมุนไพรที่อยู่ในป่าจางหายไป เมื่อโลกมีการพัฒนาแบบเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาชุมชนจึงหันไปพึ่งวิทยาศาสตร์แบบสมัยใหม่โดยการรักษาแบบแผนในโรงพยาบาล จะเห็นได้ว่าชุมชนยังใช้ยาสมุนไพรในการรักษาลดน้อยลงไป (ประสงค์ ประเสริฐ, 2564: สัมภาษณ์)

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจสอบถามชาวบ้าน พบว่า ตำบลบ้านหวายหมู่บ้านหนองไ้งบ้านมะเขว มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนในการพัฒนา เช่น กลุ่มทอเสื่อกก กลุ่มจักสาน กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มผลิตกลองยาว กลุ่มทอผ้ามัดหมี่ กลุ่มทำอาหารอยู่ที่ตำบลบ้านหวายและตำบลห้วยเรือ ดังคำขวัญที่ว่า แหล่งผลิตกลองส่งขาย มากมายแกะสลักหินผ้าชิ้นไหมมัดหมี่ อุดมดีข้าวปลา ชาวประชาพิทักษ์สิ่งแวดล้อม รวมไปถึงวิสัยทัศน์ของตำบลเป็นตำบลน่าอยู่ชุมชนเข้มแข็ง แหล่งเศรษฐกิจดี ส่งเสริมการศึกษาทุกระบบเกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าชุมชนมีองค์กรที่เข้มแข็งโดยมีผู้นำกล่าคิดกล้าทำเพื่อให้ชุมชนมีความยั่งยืน

ภาพที่ 10 กลุ่มผลิตกลองยาวตำบลบ้านหวาย

ภาพโดยผู้วิจัย

3.1.1.3 ทูทางเครือข่ายและทูทางประวัติศาสตร์ชุมชน

ระบบเครือข่ายในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายค่อนข้างสูง ส่วนใหญ่เป็นการสืบทอดจากบรรพบุรุษ มีการแต่งงานกันระหว่างตระกูลในหมู่บ้านก็จะมีบ้างที่คนในชุมชนแต่งงานกับคนนอกชุมชนแต่ก็เป็นหมู่บ้านหรือตำบลเดียวใกล้เคียงกันสร้างความสัมพันธ์ระหว่างระบบเครือข่ายเป็นทูทางสังคมที่ทำให้คนในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุขต่างพึ่งพาอาศัยกันไปมาหาสู่กันฉันพี่น้อง เครือข่ายชาวบ้านเป็นไปตามธรรมชาติโดยเน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับชุมชน

ระบบเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านและเครือข่ายการจักสานเป็นเครือข่ายที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเป็นการสร้างกระบวนการทำงาน มีคณะกรรมการดำเนินงานแบ่งฝ่ายหน้าที่ความรับผิดชอบสอนให้คนในชุมชนมีความสามัคคีซื้อสัตย์สร้างงานสร้างรายได้จากการนำเงินไปลงทุนรู้จักการจัดสรรทรัพยากรสร้างมูลค่ามีกิจกรรมร่วมกันระหว่างคนในครอบครัว ชุมชนและนอกชุมชน มีการส่งเสริมการออม เพื่อให้คนในชุมชนมีภูมิคุ้มกันในตนเอง รู้จักการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง กลุ่มสตรี กองทุนแม่ของแผ่นดิน (ต้นกล้า) กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน กลุ่มอนุรักษ์วังปลา กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน สหกรณ์กองทุนสวนยาง กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง

กลุ่มผู้ใช้น้ำ เหล่านี้เป็นต้น เป็นการสร้างกระบวนการทำงาน มีคณะกรรมการดำเนินงาน แบ่งฝ่ายหน้าที่ความรับผิดชอบสอนให้คนในชุมชนมีความสามัคคีซื้อสัตย์สร้างงานสร้างรายได้จากการนำเงินไปลงทุนรู้จักการจัดสรรทรัพยากรสร้างมูลค่ามีกิจกรรมร่วมกันระหว่างคนในครอบครัว ชุมชนและนอกชุมชน มีการส่งเสริมการออม เพื่อให้คนในชุมชนมีภูมิคุ้มกันในตนเอง รู้จักการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง

ส่วนของทุนทางประวัติศาสตร์เป็นทุนเดิมที่มีอยู่แล้วมีความสำคัญและความเป็นมาต่อชุมชนเป็นอย่างยิ่งเป็นการบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านทุนประวัติศาสตร์ผ่านเรื่องราวผ่านความทรงจำครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน เช่น เรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ปรากฏการณ์ต่าง ๆ สิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในชุมชน ได้แก่ สถานที่สำคัญหรือบุคคลในคำสอนผ่านบทพญา พิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมและการแต่งกาย ชุมชนแต่ละชุมชนต่างมีประวัติศาสตร์ถึงความเป็นมาของชุมชนถือได้ว่าเป็นโครงสร้างชุมชนอีกอันหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาภายในชุมชนอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามผู้บอกเล่าเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะการทบทวนทำให้เห็นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ชีวิตชุมชนเป็นอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนทางประวัติศาสตร์และสำนึกทางการเมือง ทำให้ชุมชนรู้สึกตัวและต้องการลุกขึ้นเพื่อกำหนดชะตาชีวิตของตนเองถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์ชุมชนจะมีความแตกต่างจากประวัติศาสตร์ชาติ แต่การทำความเข้าใจหรือการรับรู้เหตุการณ์เรื่องราวที่สำคัญ เพื่อจะทำให้เข้าใจความเป็นไปเป็นมาของท้องถิ่นได้ดีขึ้น การหาข้อมูลในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องอาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำชุมชนด้านต่าง ๆ และทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนอาจแบ่งเรื่องราวออกเป็นหมวด ๆ เช่น ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์วิถีชีวิตในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับสายน้ำเรื่องเล่าตำนาน นิทานของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ประวัติศาสตร์การต่อสู้กับลำน้ำเสียวใหญ่ในยุคการผลิตเกลือทำให้เกิดน้ำเค็มไหลไปตามลำน้ำเสียวใหญ่ จนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำนาได้ถือเป็นประวัติศาสตร์ครั้งใหญ่ของการต่อสู้กับลำน้ำเสียวใหญ่ (สงัด จันทะพัต, 2564: สัมภาษณ์)

ปฏิทินชุมชนถือได้มีความสำคัญต่อหมู่บ้านเป็นอย่างมากตารางบ่งบอกถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนแต่ละช่วงเวลาสิ่งที่ผู้คนในแต่ละอาชีพทำในแต่ละช่วงเวลา การผลิตตลอดทั้งปีหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ปฏิทินชุมชนแสดงให้เห็นถึงช่วงเวลาของชุมชนในการทำกิจกรรมร่วมกันเริ่มตั้งแต่การลงทำนาหรือการผลิตตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดการผลิต อาจรวมทั้งการเดินทางอพยพเข้าเมืองเพื่อหางานทำต่างถิ่น ช่วงเวลาที่ชาวบ้านจัดงานประเพณีตามฮีต 12 เดือน ทำงานบุญอุทิศ บวช ลูก แต่งงาน รวมทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคภัยหรือภัยพิบัติต่าง ๆ เป็นการแสดงถึงความเป็นไปเป็นมาของชุมชนมีการเขียนจดบันทึกหรือจัดทำปฏิทินชุมชนขึ้นเพื่อให้คนในชุมชนเตรียมความพร้อมรับมือกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะมาในแต่ปี

3.1.1.4 วิถีชีวิตความเป็นอยู่

ความเป็นอยู่วิถีชีวิตของชาวบ้านถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ตอนบนมีหลายหมู่บ้านหลายตำบลและความหลากหลายทางเชื้อชาติต่างอพยพมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นก้อนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคอีสานเป็นเวลานานบวกกับประชากรที่มีจำนวนมากขึ้นยิ่งทำให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นดินแดนอีสานมีวัฒนธรรมประเพณี เฉพาะตนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยืดหยุ่น ง่ายท่ามกลางความแร้นแค้นชาวอีสานมีความเป็นอยู่เช่นไรใช้ชีวิตอยู่อย่างไรสร้างศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอย่างไรขึ้นมาแต่ละหมู่บ้านแต่ละสถานที่อาจมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันตามลักษณะ พื้นที่หรือธรรมชาติที่มีอยู่แต่อย่างไรก็ตามทั้งหมด ล้วนคือวิถีชีวิตแห่งชาวอีสาน การสร้างบ้าน การทำ มาหากินของชุมชนมักเลือกทำเลที่ตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มที่มีสายไหลผ่าน เช่น คลอง หนอง บึงห้วย ลำธาร ลำน้ำเสียวใหญ่ ฯลฯ รวมทั้งอาศัยอยู่ตามริมหนองบึง ถ้าตอนใดน้ำท่วมถึงก็จะขยับไปตั้งอยู่บน โคกหรือเนินที่สูง ดังเช่นชื่อหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนจึงมักขึ้นต้นด้วยคำว่า โคก โนน หนอง เป็นส่วนใหญ่ลักษณะหมู่บ้านจะเป็นที่ราบลุ่มสลับกันไปตามพื้นที่ ส่วนที่ตั้งบ้านเรือนตามสองฝั่งของ ลำน้ำเสียวใหญ่ แต่ก่อนเราชาวบ้านสร้างบ้านเรือนตามลุ่มน้ำหรือใกล้แม่น้ำลำคลอง เพื่อง่ายต่อการ หาอยู่หากินกับลำน้ำเสียวใหญ่มาโดยตลอดมีทั้งแหล่งอาหารหลากหลายชนิดทั้งของป่าสัตว์น้ำและยา สมุนไพรต่อมาลำน้ำเสียวใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงไปชาวบ้านต้องหันมาช่วยเหลือตัวเองเพิ่มมากขึ้นการ ปลุกผักกินเองและชาวบ้านก็เริ่มจะจางหายไปจากลำน้ำเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านมีอาชีพหลัก คือ การทำ นาปี ทำนาปีง ไร่ ทำไร่ อาชีพรองลงมา คือ จักรสาน เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า ทอเสื่อ เย็บเสื่อผ้า ก่อสร้าง รับจ้างทั่วไปและรับราชการเป็นบางส่วนตามฐานะของครอบครัว (เกสร มหาวงษ์, 2564: สัมภาษณ์) ผู้วิจัยลงพื้นที่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนได้สอบถามชาวบ้านในหมู่บ้านติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ พบว่า ในช่วงหน้าแล้งน้ำจะลดลงชาวบ้านอาศัยลำน้ำ หนอง คลอง บึง ในการหาอาหารเพื่อเลี้ยงชีพใน ครอบครัว ชาวบ้านก็จะหาปลา กุ้ง หอย หน่อไม้ เก็บผักตามลำน้ำเสียวใหญ่ในครั้งอดีต ต่อมาในยุค สมัยปัจจุบันชาวบ้านหาอยู่หากินน้อยลงตามลำน้ำเสียวใหญ่น้อยลง เนื่องมาจากลำน้ำเสียวใหญ่ได้ เปลี่ยนแปลงไปมากหลังจากการขุดลอกลำน้ำบวกกับยุคสมัยปัจจุบันมีรถเร่มาขายของตามหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านสะดวกสบายไม่ต้องไปหาอยู่หากินแบบสมัยเดิมอีก

พูน ปณ จิต ชเว

ภาพที่ 11 ชาวบ้านกำลังหากินในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในตำบลยาง
ภาพโดยผู้วิจัย

3.1.2 ด้านเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจถือว่าเป็นสิ่งสำคัญกับชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เศรษฐกิจก็คือ การผลิตการเกษตรของประชาชนทุกท้องที่ที่ต้อง โดยชาวบ้านอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหัวใจหลักที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ได้แก่ ลำน้ำเสียว คลอง ห้วย บึง สระ น้ำฝนและน้ำบาดาล นับเป็นผลิตผลจากธรรมชาติที่เราไม่สามารถผลิตเพิ่มขึ้นมาหรือลดปริมาณที่มีอยู่ในธรรมชาติได้เองตามต้องการบางปีอาจเกิดฝนแล้งเป็นเหตุให้น้ำในแม่น้ำลำธารมีน้อย จนไม่สามารถแบ่งปันได้ทั่วถึงหรือบางปีฝนตกชุกต่อเนื่องจนเกิดความเสียหายเนื่องจากน้ำท่วมทรัพย์สินและพื้นที่ชุมชน ตลอดจนการมีน้ำเสียหรือมลพิษทางน้ำเกิดขึ้นในหลายท้องที่ตามมาอีกด้วย นับเป็นวิกฤตการณ์เกี่ยวกับน้ำ ซึ่งปัจจุบันนี้เกิดขึ้นอยู่ตามท้องถื่นต่าง ๆ สภาพค่อนข้างใกล้เคียงกันแทบทุกปีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับน้ำซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพให้กับเกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของแผ่นดินมาตั้งแต่ต้นรัชกาลจนถึงปัจจุบัน หลักการสำคัญที่ว่า ต้องมีน้ำ น้ำบริโภคและน้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูกเพราะชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำ คนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้า ไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ วิถีชีวิตของคนในชุมชนเมื่อเจอสถานการณ์ในปัจจุบันนี้กำลังตกอยู่ในสภาวะที่ต้องการพัฒนา

เพื่อหาทางเลือกทางรอดของครอบครัวและชุมชน เพื่อจุนเจือครอบครัว โดยมีอาชีพหลักทำนา เกษตร รับจ้างทั่วไปและค้าขาย เพราะในแต่ครอบครัวนั้นมีภาระใช้จ่ายมาก เช่น ค่าทำนา ค่าอาหาร ค่าไฟฟ้า ค่างวดรถ ค่าฌาปนกิจศพ ค่าออมทรัพย์และค่าประกันชีวิตคนในครอบครัว ชาวบ้านส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพทำนา เกษตรกรรม เป็นอาชีพเสริมที่พอจะช่วยให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้นเล็กน้อย ปัจจุบันนี้การจ้างงานก็เริ่มลดลงอย่างมาก เพราะเศรษฐกิจไม่ค่อยจะดี โรงงานอุตสาหกรรมก็ได้ปิดตัวลงบางโรงงานผู้คนต่างก็กลับมาอยู่ที่บ้านมาประกอบอาชีพเสริมที่บ้าน ผู้วิจัยได้แยกเศรษฐกิจของชุมชน แบ่งออกเป็น 3 อาชีพ คือ อาชีพหลัก อาชีพรองและอาชีพเสริม (อ่อนสา ลัดอัน, 2564: สัมภาษณ์)

3.1.2.1 อาชีพหลัก

การทำนาเป็นอาชีพหลักของชุมชนสองฝั่งสองลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน เมื่อเข้าสู่ยุคการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกหรือยุคโลกาภิวัตน์ แต่ละชุมชนน้อยใหญ่ ของสองฝั่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีวิถีชีวิตการทำนา ชาวนาก็เปลี่ยนไปจากเดิมเป้าหมายในการทำนา คือ ทำนาเพื่อไว้กินเองต่อมาเปลี่ยนเป็นทำนาเพื่อขายข้าวเหลือขายก็เก็บไว้กิน มีพันธ์ข้าวเหนียวและข้าว มะลิ ปีไหนข้าวแพงหรือราคาดีชาวบ้านก็ดีใจจากการทำนาในอดีตจะเป็นการปักดำใช้ควายไถนาแบบ พึ่งพาตนเองในการทำนาแต่ในยุคปัจจุบันเปลี่ยนเป็นหว่าน มีการใช้เทคโนโลยี เช่น รถไถนึ่งขับเคลื่อนหลัก ใช้ปุ๋ยสารเคมีเข้ามาเสริมช่วยเร่งการเจริญเติบโตของข้าวและใช้ปุ๋ยสารเคมีในการป้องกันจากฆ่าแมลง เป็นต้น การทำนาในยุคปัจจุบันนี้จะมีความสะดวกสบายชาวบ้านมีการปรับตัวตามเทคโนโลยี เข้ามาเสริม เช่น รถไถนา (สีส้ม) ใช้รถไถนาปั่นหว่านข้าว ใช้ปุ๋ย ยาฉีดฆ่าแมลง และใช้รถเกี่ยวข้าว เป็นต้น การทำนาหลังการเก็บเกี่ยวก็ไม่มี เพราะชาวบ้านซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่เร่งรีบในการทำนา ถึงฤดูการทำนาแค่ 2 ชั่วโมงก็เสร็จแล้ว

อาชีพหลักของชุมชนในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน คือ การทำนา หรือเรียกว่า ทำนาปี ปีละครั้งในรอบหนึ่งปีของชาวบ้าน การทำนาเริ่มมาจากตั้งแต่ต้นน้ำหนองบ่อลงไปถึงตอนล่าง ของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนไล่ตามลำดับลงไปในพื้นที่อำเภอบรบือ มี 7 ตำบล 12 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย 1. ตำบลบรบือ 2. ตำบลหนองสิม บ้านหนองโดนและบ้านหอกลอง 3. ตำบลหนองจิก บ้านโคกลีและบ้านค้อโนนอุดม 4. ตำบลกำพี้ บ้านเป่าและบ้านกำพี้ 5. ตำบลหนองม่วง บ้านยานางและบ้านม่วง 6. ตำบลบัวมาศ บ้านบัวมาศและ 7. ตำบลยาง บ้านแดงและบ้านยาง ในส่วนพื้นที่อำเภอ วาปีปทุมมี 4 ตำบล 9 หมู่บ้าน ประกอบไปด้วย 1 ตำบลแคน บ้านแคนและบ้านเขาค้อ 2 ตำบลบ้านหวาย บ้านหวาย บ้านมะเขว บ้านหนองโง้งและบ้านเปลือย 3 ตำบลหนองแสง บ้านปลาบู่และบ้านบมทุ่ง 4 ตำบลหัวเรือบ้านหัวเรือ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ไปตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในช่วงของเก็บเกี่ยวผลผลิตของชาวบ้าน คือ การเกี่ยวข้าวของชาวบ้าน ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลได้ถ่ายรูปข้าวในนาของชาวบ้านที่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน (ดังรูปภาพที่ 12) และได้ลงพื้นที่ในช่วงเดือนธันวาคม

ไปตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนแถวบ้านมะแซว ตำบลบ้านหวาย พบว่า ชาวบ้านได้ทำนาปี อาศัยน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ในการทำนาปี

ภาพที่ 12 การทำข้าวนาปีในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 13 การทำข้าวนาปีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนบ้านมะแซว
ภาพโดยผู้วิจัย

จากการลงเก็บข้อมูลสอบถามชาวในเขตอำเภอลำปำปทุมตำบลบ้านหวาย บ้านมะแซว และบ้านหนองโจ้ง พบว่า การใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนทำให้เห็นการพัฒนาการและการใช้พื้นที่ประโยชน์ในพื้นที่ จากการให้ข้อมูลของชาวบ้านในชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ บอกว่า เป้าหมายของการทำนาทำไร่เป็นเป้าหมายหลักและเป้าหมายรอง คือ เป้าหมายหลักเพื่อขาย เป้าหมายรองเพื่อเก็บไว้กินในครอบครัว ดังนั้น รูปแบบการทำนาจึงมีการปรับเปลี่ยนไปตามความต้องการของเหล่านายทุน เช่น การขายปุ๋ยเคมีให้กับชาวบ้าน การใช้ยาฆ่าหญ้ากำจัดวัชพืชและใช้สารเร่งดอกเร่งรวงข้าว การทำนาในยุคปัจจุบันเป็นการทำนาที่มีการแข่งขันกันสูง เช่น ได้ปุ๋ยมากได้ข้าวมาก ได้เงินมาก ได้ปุ๋ยน้อย ได้ข้าวน้อย ได้เงินน้อย และสังคมไม่ยอมรับคนทำนาแบบอินทรีย์ กระบวนการผลิตข้าวที่มีในแต่ละปีและช่วงเวลา การลงมือทำนาในแถบวิถีชีวิตชาวบ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีขั้นตอน ดังนี้ โลกบฝัง ในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม และหว่านในเดือนพฤษภาคมให้แล้วเสร็จ ก่อนที่ฝนจะเข้ามาในช่วงเดือนมิถุนายน เพราะพื้นที่ในแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่จะเป็นพื้นที่ราบลุ่มเป็นดินร่วนปนเหนียว (อภัย แคนสุณิล, 2564: สัมภาษณ์)

ในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม เป็นช่วงที่ชาวนาจะลงมือในการหว่านปุ๋ยในรอบแรก บางพื้นที่ทั้งหว่านปุ๋ยและฉีดยาฆ่าหญ้า ในช่วงเดือนปลายกันยายนถึงตุลาคมชาวนาจะหว่านปุ๋ยในรอบที่สอง ใส่ปุ๋ยเร่งรวงข้าว ในช่วงต้นเดือนพฤศจิกายน เป็นช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวข้าวของชาวบ้าน บางนาจะปลูกข้าวเจ้า กข.5 ข้าวมะลิจะเก็บเกี่ยวก่อนเพื่อน ช่วงระยะเวลาการเก็บเกี่ยวจะอยู่ประมาณ 15-20 วันก็แล้วเสร็จในแต่ละปี เนื่องจากชาวบ้านใช้รถเกี่ยวข้าวจึงทำให้แล้วเสร็จไว ดังนั้นการจัดการผลผลิตทางการเกษตร (ทำนา) มีดังนี้

- 1) ชนิดข้าวหอมมะลิ กข.15 ที่เก็บเกี่ยวก่อน เจ้าของข้าวหรือชาวนาจะนำไปขาย ข้าวสดไม่ต้องตากให้แห้ง ราคาขายแล้วแต่การรับซื้อในแต่ละปี
- 2) ชนิดข้าวเหนียว กข.6 ที่เก็บเกี่ยวหลังข้าวหอมมะลิบางคนก็จะนำไปขายสดเหมือนกัน
- 3) ส่วนใหญ่ชาวนานำข้าวที่เก็บเกี่ยวและตากให้แห้งจึงนำขึ้นยุ้งฉาง เก็บไว้กินและขายตามจำเป็นภายในครอบครัว

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นสะท้อนออกมาให้เห็นถึงการใช้น้ำในการเกษตรของชาวบ้าน ถ้าปีใดมีน้ำฝนปริมาณมากก็จะทำให้ชาวนาได้ผลผลิตได้ดี แต่ถ้าปีไหนน้ำฝนไม่ดีผลผลิตก็จะได้น้อย เพราะชาวบ้านยังอาศัยน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในการทำเกษตรและเลี้ยงสัตว์ แต่ละหมู่บ้านจะมีฝายน้ำล้นหรือฝายคอนกรีต เพื่อเป็นการชะลอน้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชนในช่วงฤดูแล้ง

ภาพที่ 14 รถไถ่นาด้วยรถสีส้ม
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 15 การปลูกมันสำปะหลังของหมู่บ้านยางตำบลยาง
ภาพโดยผู้วิจัย

ผู้วิจัยลงพื้นที่สำรวจตามเส้นทางของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า ชาวบ้านยาง และบ้านโคกลีมีการปลูกมันสำปะหลังตามที่เร้นาหรือตามที่เป็นสวนที่มีเป็นโนนน้ำไม่สามารถท่วมถึงได้ ชาวบ้านใช้ที่ดินว่างเปล่าของตัวเองในการปลูกมันสำปะหลัง พอมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ใช้จ่ายภายในครอบครัวการมันสำปะหลังนั้นจะปลูกได้ในดินทุกชนิดแต่จะชอบดินร่วนปนทรายเพราะจะลงหัวและเก็บเกี่ยวได้ง่าย เจริญเติบโตได้ดีในสภาพดินที่ไม่มีน้ำท่วมขัง มันสำปะหลังจะมีระยะเวลาในการปลูกอยู่ 3 เดือน 6 เดือน ก็จะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ (ประสพ ภูมิสี, 2564: สัมภาษณ์)

3.1.2.2 อาชีพพรอง

อาชีพ คือ การประกอบอาชีพพรองลงมาจากการทำงานการซึ่งมีรายได้ที่ตอบแทนเพื่อบุคคลนั้นจะนารายได้นั้นไปใช้ในการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว อาชีพที่เลือกทำต้องเป็นอาชีพสุจริตทำแล้วให้เกิดประโยชน์แก่สังคม โดยไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน เช่น อาชีพเลี้ยงโคหรือเลี้ยงวัวเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ชุมชนในหมู่บ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนเลี้ยงกันทุกหมู่บ้านในการเลี้ยงโคหรือเลี้ยงวัวเลี้ยงโคเป็นอาชีพที่เลี้ยงง่ายใช้ต้นทุนต่ำและขายง่าย โดยชาวบ้านเลี้ยงใช้พื้นที่ตามที่นาที่สวนหรือตามคันคูดินของลำน้ำเสียวใหญ่ในการเลี้ยง นอกจากจะเลี้ยงโคแล้วชาวบ้านก็จะเลี้ยงไก่ เป็ด เลี้ยงปลาตามกระชังบาง เพื่อเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ในการจุนเจือครอบครัว

ผู้วิจัยลงพื้นที่สอบถามชาวบ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอน พบว่า ชาวบ้านมีการเลี้ยงโค (วัว) ทุกหมู่บ้านทุกครอบครัว ภายในครอบครัวหนึ่งหลังจะมีวัวอยู่ประมาณละ 3-5 ตัวขึ้น ชาวบ้านยังบอกอีกว่าเลี้ยงวัวเลี้ยงง่ายขายง่ายเวลาเดือดร้อนจำเป็นก็ได้ขายวัว จากนั้นชาวบ้านเลี้ยงไก่ เป็ด ปลา ตามที่สวนที่นาของตัวเอง (พูล ช่างหล่อ, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 16 อาชีพเลี้ยงวัวของชาวบ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่

ภาพโดยผู้วิจัย

อาชีพเผาถ่านไม้เป็นผลผลิตมาจากการเผาถ่านที่มีประโยชน์ในการใช้เป็นเชื้อเพลิงสำหรับหุงต้มอาหารช่วยปรับปรุงบำรุงดินและเป็นส่วนผสมของสารเคมีทางอุตสาหกรรมบางชนิด เป็นต้น ในอดีตนั้นนิยมเผาถ่านไม้แต่ละครั้งในปริมาณมาก ๆ ด้วยเตาเผาถ่านแบบดั้งเดิม เช่น เตาหลุม เตาดิน ซึ่งเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายตามท้องที่

แต่จากสภาพปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดลงทำให้ขาดแคลนไม้ที่ใช้ในการเผาถ่านรวมถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม จึงมีการส่งเสริมเทคโนโลยีการเผาถ่านด้วยเตาเผาถ่านประสิทธิภาพสูง เช่น เตาเผาถ่านแบบถัง 200 ลิตร เป็นต้น โดยเตาเผาถ่านแบบถัง 200 ลิตรสามารถใช้เศษกิ่งก้านไม้ หรือเศษวัสดุพืชอื่น ๆ มาเป็นวัตถุดิบแทนไม้ขนาดใหญ่ จึงกลายเป็นทางเลือกใหม่สำคัญของการเผาถ่าน และประโยชน์ที่ได้จากการเผาถ่านด้วยเตาประสิทธิภาพสูงมีใช้ได้เพียงถ่านเท่านั้น ด้วยข้อเด่นของเตาชนิดนี้และการส่งเสริมอย่างจริงจังทำให้เกิดการพัฒนา รูปแบบผลผลิต และประโยชน์ที่ได้จากการเผาถ่านหลากหลายชนิด เช่น ถ่านอัดแท่ง ถ่านเป็นก้อน ขึ้นอยู่กับเนื้อไม้ที่นำมาเผาถ่าน เป็นต้น รวมถึงเกิดการพัฒนาเทคโนโลยีการเผาถ่านแบบถัง 200 ลิตร หลากหลายรูปแบบ นอกจากนี้การเผาถ่านในแต่ละภูมิภาคมีการใช้ชนิดไม้สำหรับเป็นวัตถุดิบในการเผาถ่านแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่นั้นและบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำจะใช้ไม้โกงกาง เป็นต้น

การเผาถ่านเป็นวิถีดั้งเดิมที่พบเห็นได้ทั่วไปตามพื้นที่ส่วนใหญ่ในชนบท ถ่านที่ได้จากการเผาจะถูกนำไปใช้ประโยชน์สำหรับการหุงต้มทำอาหารและทำประโยชน์อื่น ๆ ในระดับครัวเรือนหรือบางครั้งเรือนมีการทำเป็นอาชีพผลิตถ่านขายสร้างรายได้ให้กับครอบครัว โดยอาศัยวัตถุดิบในการเผาถ่านจากไม้ตามหัวไร่ปลายนาป่าชุมชนและป่าสาธารณะต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันเนื่องจากสภาพพื้นที่ป่าไม้ลดลงจึงส่งผลให้ขาดแคลนไม้ที่ใช้ในการเผาถ่าน เราจึงพบเห็นการเผาถ่านลดน้อยลง มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงชนิดของเตาเผาถ่านที่ใช้แบบดั้งเดิมซึ่งส่วนใหญ่เป็นเตาที่ใช้สำหรับเผาไม้ขนาดใหญ่หรือสามารถเผาได้คราวละจำนวนมากและภายใต้สถานการณ์ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม การเผาถ่านแบบดั้งเดิมถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำลายสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีการเผาถ่านที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าการเผาถ่านแบบดั้งเดิมจึงถูกนำเข้ามาส่งเสริมเพื่อใช้เป็นทางเลือกใหม่ในการผลิตถ่าน ทั้งนี้การเผาถ่านในแต่ละพื้นที่ยังมีการใช้วัตถุดิบจากชนิดไม้ที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคบางพื้นที่มีการปลูกไม้ทดแทนสำหรับใช้ในการเผาถ่านโดยเฉพาะบางพื้นที่มีการเปลี่ยนแปลงชนิดไม้ที่ใช้ในการเผาถ่านตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่นั้นองค์ความรู้ต่าง ๆ จากการเผาถ่านจึงควรมีการรวบรวมไว้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้วิถีดั้งเดิมของการเผาถ่านและได้เรียนรู้องค์ความรู้ใหม่เพื่อใช้ในการพัฒนาให้มีการเผาถ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

การเผาถ่านเป็นอาชีพของชุมชนเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ถ่านไม้ ถือเป็นเชื้อเพลิงอย่างดีที่เหมาะสมสำหรับการนำมาก่อไฟประกอบอาหารปิ้งย่างและอื่น ๆ อีกมากมาย ถ่านไม้เป็นสิ่งที่ผู้คนส่วนใหญ่จำเป็นต้องใช้ โดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าที่ทำอาหารประเภทปิ้งย่างขายหรือร้านหมู

กระทะที่จำเป็นต้องใช้เตาถ่านในการประกอบอาชีพก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช่อ่านไม้เป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้นจึงถือว่าถ่านไม้เป็นอีกหนึ่งสินค้าทำเงิน ที่ผู้บริโภคจำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวันเมื่อหมดฤดูทำนา ชาวบ้านหลายคนที่ไม่มีอาชีพเสริมทำก็จะว่างงาน บางคนเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือบางคนประกอบอาชีพรับจ้างทำอาชีพอื่น แต่ก็มีชุมชนคิดหาวิธีอาชีพเสริม นั่น คือ การเผาถ่านขาย ถึงแม้ว่าจะไม่มากแต่ก็ยังดีที่มีอาชีพทำเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวของตนเองต่อไป

ภาพที่ 17 การเผาถ่านด้วยเตาปั้นแบบสมัยเก่าของชุมชน

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 18 การเผาถ่านด้วยถัง 200 ลิตร แบบสมัยใหม่

ภาพโดยผู้วิจัย

3.1.2.3 อาชีพเสริม

เป็นอาชีพที่ผู้ประกอบการอาจเป็นทั้งเจ้าของกิจการและดำเนินงานทุกอย่างด้วยตนเองเพียงคนเดียวหรือใช้แรงงานภายในครอบครัวช่วย เป็นอาชีพที่บุคคลหลายคนมาร่วมทุนและร่วมแรงกันทำงานโดยอาจมีลูกจ้างหรือไม่ก็ได้ เป็นอาชีพที่อิสระไม่ต้องมีเจ้านายโดยการใช้พื้นที่อยู่ตามบ้านหรือพื้นที่ชุมชนในการเปิดกิจการ เช่น เปิดร้านขายของชำ ร้านอาหารตามสั่ง ค้าขาย ทำธุรกิจส่วนตัวเล็ก ๆ น้อย สิ่งเหล่านี้ที่ชุมชนภายในครอบครัวตามหมู่บ้านต่าง ๆ หรือชุมชนในแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่ต้องดิ้นรนหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว การเปิดร้านขายของชำเป็นอีกวิธีหนึ่งในการทำธุรกิจที่เหมาะสมสำหรับคนที่ต้องการใช้ชีวิตอิสระ แต่ก็ยังมีรายได้ขณะที่อยู่บ้านไม่ต้องเดินทางไปทำงานต่างจังหวัดหรือนอกพื้นที่สามารถใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวและเพื่อนบ้านได้ อาชีพค้าขายถือเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ในชุมชนที่มีพื้นที่สาธารณะอยู่ทุกหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงกันจะมีตลาดนัดเป็นประจำทุกเดือนทุกวันที่ 13 ของเดือน จะมีพ่อค้าแม่ค้ามาตั้งแผงลอยขายสินค้าเพื่อจำหน่ายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ให้กับชุมชน ณ บริเวณหนองโนนทัน

โดยปกติแล้วไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านหรือตำบลก็ตาม ต้องมีร้านค้าประจำหมู่บ้านเป็นศูนย์รวมหรือใจกลางหมู่บ้านของชุมชนเป็นของคู่กันมาโดยตลอดเรียกได้ว่าเป็นร้านค้าชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นในลักษณะของชุมชนรวมกันจัดสร้างร้านค้าชุมชนขึ้นเพื่อจำหน่ายสินค้าอุปโภค บริโภคให้กับผู้คนในชุมชนและละแวกบ้านใกล้เคียง โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้การเดินทางหรือการสัญจรไปกลับระหว่างตัวเมืองที่ใหญ่ขึ้นมาหรือตัวจังหวัดถูกจำกัดด้วยระยะทาง หรือความยากลำบากในการเดินทางจะมีร้านค้าเล็ก ๆ ในชุมชนนั้นก็จะเป็นสิ่งที่ตอบโจทย์ความต้องการสินค้าพื้นฐานได้เป็นอย่างดี ร้านค้าชุมชนนั้นต้องเรียกได้ว่ามีมานานแล้ว แต่เป็นของที่คู่กันแทบทุกชุมชนเลยทีเดียว ดังที่กล่าวมามากจะเป็นร้านค้าที่เป็นธุรกิจส่วนตัวเล็ก ๆ ของครอบครัวภายในชุมชนเพื่อเสริมสร้างรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้กับครอบครัว

ภาพที่ 19 การปลูกผักของชาวบ้านในหมู่บ้านค้อโนนอุดม
ภาพโดยผู้วิจัย

อาชีพปลูกผักขาย พบว่า หมู่บ้านค้อโนนอุดม บ้านหนองโ้ง บ้านมะแซว บ้านปลาบู่ ที่ชาวบ้านปลูกผักขายหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ครอบครัวที่มีพื้นที่พอปลูกผักได้ ก็จะลงมือเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกผักขาย รายได้ตกวันละ 500-1,000 บาท เป็นการเสริมสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และชุมชน ยังส่งออกขายตามท้องตลาดบางหรือส่งให้พ่อค้าแม่ค้าคนกลางที่เขามารับเหมาซื้อจากสวนนอกจากนั้นในชุมชนมีงานบุญงานประเพณีก็จะมาสั่งซื้อผักเพื่อนำไปประกอบอาหารในงานบุญ การปลูกผักนั้นควรเลือกปลูกผักสวนครัวให้เหมาะสมกับฤดูกาล เพราะจะทำให้ดูแลรักษาได้ง่ายทำให้ผักมีคุณภาพผลผลิตดีมีโรคและแมลงรบกวนน้อย ฤดูกาลที่เหมาะสมในการปลูกพืชผักแต่ละชนิด ผู้วิจัยแยกออกเป็นช่วงเดือน ดังนี้ (เกสร มหาวงษ์, 2564: สัมภาษณ์)

เดือนพฤศจิกายน - มกราคม ได้แก่ หอมแบ่ง กุยช่าย คื่นฉ่าย กะหล่ำปลี ผักกาดขาวปลีห่อ กะหล่ำปม กะหล่ำดอก มะเขือเทศ หอมแดง หอมหัวใหญ่ กระเทียม

เดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน ได้แก่ ผักชี ผักบุ้งจีน ผักกาดหัว ถั่วฝักยาว แตงกวา แตงไทย มะระ ผักกาดขาวปลี ผักคะน้า ผักกาดเขียววางตุ้ง ผักกาดขาว

เดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม ได้แก่ ผักคะน้า บวบเหลี่ยม กวางตุ้งไต้หวัน ข้าวโพดหวาน หอมแดง

เดือนสิงหาคม - ตุลาคม ได้แก่ ผักชีลาว ผักโขม กุยช่าย ผักกาดขาว ผักกาดเขียว
กวาดตุง หอมแดง มันแกว มันเทศ ผักกาดหอม ผักคะน้า ผักบุ้งจีน พริก มะเขือเปราะ มะเขือยาว

ในส่วนอาชีพค้าขายเป็นอาชีพเสริมหรือเป็นอาชีพอิสระที่ไม่มีเจ้านาย อาชีพเสริม
ได้แก่ ค้าขาย เปิดร้านขายอาหารตามสั่ง ขายของชำ ฯลฯ ถือเป็นอาชีพที่สุจริตค้าขายเป็นอาชีพที่
สำคัญอาชีพหนึ่ง ช่วยทำให้เกิดการหมุนเวียนเงินอย่างรวดเร็ว การค้าขายในชุมชนที่เราพบมักจะเป็น
ลักษณะการ ขายปลีก คือขายให้กับผู้บริโภคโดยตรง แต่จะมีการขายอีกลักษณะหนึ่งคือ การขายส่ง
เป็นการขายสินค้าจำนวนมากให้กับพ่อค้าคนกลางแล้วพ่อค้าคนกลางจะไปจำหน่ายโดยตรงกับ
ผู้บริโภค พ่อค้าคนกลางจะรับสินค้าจากพ่อค้าขายส่งหรือผู้ผลิตในราคาต่ำ แล้วนำมาจำหน่ายในราคา
สูง อาชีพค้าขายจึงสามารถนำรายได้มาสู่ผู้ประกอบการอาชีพนี้ได้ดี

ภาพที่ 20 ร้านขายอาหารตามสั่งหมู่บ้านบัวมาศ
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 21 ร้านค้าสหกรณ์ชุมชนบ้านบัวมาศ
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 22 รถเร่หรือรถฟุ่มพวงค้าขายตามหมู่บ้านในตอนเช้า
ภาพโดยผู้วิจัย

อาชีพค้าขายเป็นอาชีพที่อิสระโดยมีเจ้าของกิจการเป็นผู้ดำเนินงานด้วยตนเองทั้งหมด หรือมีการว่าจ้างคนมาทำงานร่วมกัน ส่วนใหญ่แล้วรายได้ในครัวเรือนมาจากการประกอบอาชีพของคนในครอบครัว ต่างต้องดิ้นรนต่อสู้ภายในครอบครัวจึงได้คิดหาวิธีในการประกอบอาชีพเสริม เช่น เฒ่าถ้ง ค้าขาย ปลุกผัก เป็นต้น ดังจะเห็นจากตอนเช้าตามหมู่บ้านจะมีรถเร่ขายของหรือรถพุ่มพวง เคลื่อนที่ไปตามชุมชนหมู่บ้านประกาศขายของมีทั้งอาหารสด อาหารแห้ง ผลไม้ เนื้อสัตว์ ผัก ฯลฯ เป็นการเสริมสร้างรายได้ให้กับครอบครัวรายได้ตกวันละ 4-5 พัน บางวันได้น้อย รายได้ไม่แน่นอนอยู่ที่กำลังซื้อของลูกค้าและขึ้นอยู่กับราคาสินค้าไม่แน่นอนตามท้องตลาด

ภายในชุมชนตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในแต่ละหมู่บ้านต่างมีต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติไม่เหมือนกันแต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำใหญ่ชุมชนที่จะสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนออกมาในรูปแบบพึ่งพาตนเองได้ เช่น การรวมกลุ่มกันในการผลิตสินค้าและเพื่อสร้างความสามัคคีให้กับชุมชนอีกด้วย เศรษฐกิจชุมชนมีลักษณะสำคัญ คือ ครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกในครอบครัวเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการอยู่รอดของครอบครัวต่อความพอเพียงและต่อความสามารถในการพึ่งตนเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเป็นตัวของตัวเอง มีพลวัตและสามารถที่จะอยู่รอดด้วยตัวเองได้ พัฒนาเคียงคู่ไปกับพัฒนาการของระบบทุนนิยม

ในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนสภาพปัจจุบันชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านมีการจับกลุ่มกันในการผลิตสินค้า เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มทอเสื่อ จะมีอยู่ทุกหมู่บ้านตามชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ ในส่วนของอำเภอวาปีปทุมที่มีทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าอำเภอบรบือ โดยเฉพาะในเขตตำบลแคน ตำบลบ้านหวาย ตำบลหนองแสง เป็นต้น จะมีการรวมกลุ่มกันประกอบอาหาร เช่น กลุ่มปลาข้าวบอง กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มข้าวกล้อง เป็นต้น และในบางตำบลยังมีการรวมกลุ่มกันเพื่อผลิตสินค้าในเขตตำบลบ้านหวาย ตำบลหนองแสงและตำบลหัวเรือที่มีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมีพื้นที่เหมาะสมกับการเกษตร มีป่าชุมชนเป็นชุมชนที่ดีกับลำน้ำเสียวใหญ่จึงทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีและเกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชนขึ้น เช่น กลุ่มผลิตกลองยาว กลุ่มแกะสลักหิน กลุ่มทอผ้ามัดหมี่ กลุ่มทอเสื่อกลุ่ม กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ในแต่ละปีชาวอำเภอวาปีปทุมจะจัดงานกลองยาวประจำอำเภอ ซึ่งจะให้แต่ละตำบลแต่ละหมู่บ้านได้นำเอาของดีภายในชุมชนออกมาจัดนิทรรศการ หรือจัดทำเป็นซุ้มให้ผู้คนที่มาเที่ยวงานได้เลือกชมเลือกซื้อของที่ระลึกซึ่งผู้วิจัยเองก็ได้ลงพื้นที่ดูการจัดงานกลองยาววาปีปทุม

ตารางที่ 3 แสดงรายได้เฉลี่ยต่อปี

ลำดับที่	อาชีพ	รายได้ / ปี
1	เผ่าถ่าน	4,500 บาท
2	ปลูกผัก	10,000 บาท
3	ค้าขาย	10,000 บาท
4	ทำนา	50,000 บาท

ข้อมูล: ได้มาจากการสัมภาษณ์หมู่บ้านค้อโนนอุดม บ้านมะแซว บ้านปลาบู่ บ้านหนองโง้งและบ้านบัวมาศ โดยภาพรวมของรายได้ทั้งหมดของอาชีพในชุมชน ยังไม่ได้หักค่าใช้จ่ายในการซื้อวัสดุหรืออุปกรณ์ (อ่อนจันทร์ ทามาต, 2564: สัมภาษณ์)

3.1.3 ด้านภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นทุนทางสังคมอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นฐานของความรู้รอบตัวของชาวบ้าน ที่ได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้คนเคารพธรรมชาติรู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยไม่ทำลายให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคนที่ล่วงลับไปแล้ว ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้ในหลานมิติด้วยกัน เช่น การจับปลา การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า ทอเสื่อ และเครื่องใช้ต่าง ๆ ทำด้วยไม้ไผ่ หวาย วัสดุดิบอื่น ๆ การทำเครื่องปั้นดินเผาการทำเครื่องมือทางการเกษตร เป็นต้น ภูมิปัญญาประสบการณ์ชุมชนด้วยการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้านสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่จนก่อให้เกิดตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติลำน้ำเสียว ฉะนั้นการปะทะสังสรรค์การรู้จักคุ้นเคย การถือสิทธิ์ครองความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันยังเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนก็ยังเหลืออยู่บ้างถึงแม้ว่าไม่เหมือนในอดีตก็ตาม แต่สิ่งสำคัญ คือ ความรู้ภูมิปัญญาที่คนรุ่นหลังสะสมมาถ่ายทอดมาตลอดนั้นได้หายไปกับคนคนเฒ่าคนแก่ เช่น ภูมิปัญญาในการจักรสาน ยาสุมไพร การเกษตร หาบปลา ดนตรีพื้นบ้าน สิ่งเหล่านี้หากได้รับการฟื้นฟูเอาใจใส่ต่อการทำเป็นฐานทรัพยากรในชุมชนก็จะเป็นหลักสูตรหรือทักษะชีวิตของการดำรงอยู่ของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนต่อไป

ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานความรู้ความสามารถของทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้อยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่งนั้น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะคนหรือเป็นลักษณะสากลที่หลายท้องถิ่นมีความคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการแสวงหาความรู้ เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิตภูมิปัญญานี้จึงเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตของชาวบ้าน เช่น การประกอบพิธีกรรมของชุมชน การรวมกำลังช่วยกันในสังคมมีความสามารถในการผสมผสานองค์

ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตร เป็นต้น เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตลุ่มน้ำชาวบ้านที่อาศัยบ้านเรือนตั้งถิ่นฐานติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่มีอาชีพหลัก คือ การทำนา ทำไร่ ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ ค้าขายและรับจ้างทั่วไปตามต่างจังหวัด มีการเพาะปลูกแบบยังชีพซึ่งเป็นการเพาะปลูกแบบง่าย ๆ

ชาวบ้านอาศัยน้ำฝนเป็นหลักและตามลำคลอง ห้วย หนอง บึง ลำน้ำเสียวเป็นหลักในการทำมาหากิน ไม่เหมือนกับชาวบ้านในสมัยก่อนจะทำนาเป็นหลักเพราะเมื่อมีข้าวแล้วก็จะสบายใจอย่างอื่นพอจะหาได้จากธรรมชาติ เสร็จจากหน้านาก็จะทำงานหัตถกรรม เช่น การทอผ้า ทำเสื่อ เลี้ยงไหม ทำเครื่องมือสำหรับจับสัตว์ เครื่องมือการเกษตรและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นในการใช้สอยหรือเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในการทำมาหากิน ถึงแม้ว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านเมื่อก่อนจะดูแบบเรียบง่ายกว่าทุกวันนี้ และยังอาศัยธรรมชาติแรงงานเป็นหลักในการทำมาหากิน แต่พวกเขาก็ต้องใช้สติปัญญาที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมาเพื่อจะได้อยู่รอด ทั้งนี้เพราะปัญหาต่าง ๆ ในอดีตก็ยังมีไม่มากนัก โดยเฉพาะเมื่อครอบครัวมีสมาชิกมากขึ้นจำเป็นต้องขยายที่ทำกิน ต้องหักร้างทางพงบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ การปรับพื้นที่ป็นคันนาเพื่อทำนาซึ่งเป็นงานที่หนักการทำไร่ทำนา ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์และดูแลรักษาให้เจริญเติบโตได้ผลผลิตดี เป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถ ในการจับปลาล่าสัตว์ก็มีวิธีการ บางคนมีความสามารถรู้ว่าเวลาไหนที่ใดและวิธีใดจะจับปลาได้ดีที่สุด คนที่ไม่เก่งก็ต้องใช้เวลานานและได้ปลาน้อย การล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านทำมาหากินเพียงเพื่อการยังชีพไม่ได้ทำเพื่อขาย มีการนำผลิตผลส่วนหนึ่งไปแลกเปลี่ยนของที่จำเป็นที่ตนเองไม่มี เช่น นำข้าวไปแลกเปลี่ยน พริก ปลา การขายผลผลิตมีแต่เพียงส่วนน้อย และเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อเสียภาษีให้รัฐชาวบ้านนำผลิตผล เช่น ข้าวไปขายในเมืองให้กับพ่อค้าหรือขายให้กับพ่อค้าท้องถิ่น เป็นต้น เกษตรกรสามารถดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงได้ ด้วยการเลี้ยงสัตว์ร่วมกับการปลูกพืชและประมง เพื่อการบริโภคในครัวเรือนก่อน ถ้ามีเหลือจึงจำหน่ายเป็นรายได้ให้กับครอบครัว

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ติดกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ส่วนมากจะประกอบอาชีพหาสัตว์น้ำ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชทั้งในฤดูและนอกฤดูด้วยการอาศัยน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ในการอุปโภคบริโภคหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จจะพากันไปรับจ้างต่างจังหวัดบ้าง เพื่อนำมาเลี้ยงครอบครัว ลำน้ำเสียวใหญ่เรียกได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ก็ว่าได้ เพราะน้ำเป็นปัจจัยหลักของมนุษย์ในการดำรงชีพรวมไปถึงในการประกอบอาชีพที่ชุมชนอยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ จะใช้คันคูลำน้ำเสียวในการสร้างเถียงนาหรือเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย ไก่ เป็ด หมู เป็นต้น เพราะว่าปัจจุบันมีการพัฒนาจากองค์การบริหารส่วนตำบลต่าง ๆ มีการขยายไฟฟ้าออกไปตามทุ่งนาหรือบริเวณที่อยู่อาศัยของชุมชนติดลำน้ำเสียวใหญ่สองฝั่งเพื่อทำการเกษตร เพราะได้รับงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลหรือโครงการขยายไฟฟ้าให้กับชุมชนเพื่อการเกษตร ต่อมาชุมชนก็ริเริ่มได้สร้างบ้านตามที่อยู่อาศัยบริเวณติดกับลำ

น้ำเสียว เพื่อลดการแออัดของชาวบ้านและไว้เลี้ยงสัตว์ในครอบครัว เพราะชาวบ้านต้องการน้ำในลำน้ำเสียวในการใช้สอยที่ใดมีน้ำที่นั่นต้องมีชาวบ้านอาศัยอยู่ ทำให้เห็นถึงสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ผู้วิจัยจะได้แยกหัวข้อภูมิปัญญาออกได้ ดังนี้

3.1.3.1 ภูมิปัญญาพืชสมุนไพร

วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ผูกพันกับป่าบุงป่าทามเป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่มานานจนเกิดการเรียนรู้จากธรรมชาติ เกิดการสะสมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทามที่อยู่ตามฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ อาทิ การทำนา ทำไร่ ในพื้นที่ทามโดยหมุนเวียนในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน การเลี้ยงสัตว์ การหาพืช ไม้ เห็ด กล้วย เหงือกปลาหมอ ตามลำน้ำและสมุนไพร อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีพของชุมชนลุ่มน้ำเสียว สามารถที่จะแสวงหาได้ในพื้นที่ป่าบุงป่าทามสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและตอนล่างในอดีต ส่วนของการรักษานั้นในอดีตที่ยังไม่มีโรงพยาบาลหรือยาแผนไทยปัจจุบันรักษาโรคเหมือนกับสมัยนี้ หากเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาชาวบ้านจะพึ่งพาตัวเองโดยการใช้สมุนไพร รักษาเบื้องต้นก่อนแต่หากมีอาการหนักขึ้นก็พากันไปหาหมอขายสมุนไพร ซึ่งยาจะใช้ยาสมุนไพรที่มีผสมด้วยยาหลายชนิดเพื่อรักษาอาการโรคต่างๆ ชาวบ้านลุ่มน้ำเสียวที่อาศัยป่าบุงป่าทาม มีองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สะสมอันเกิดจากการเรียนรู้และลองผิดลองถูก ทำให้ชาวบ้านได้รู้ว่าต้นไม้อะไรมีประโยชน์อะไรบ้าง หากเกิดการไม่สบายขึ้นมาก็รู้ได้ว่าสมุนไพรในป่าชนิดใดรักษาอาการเหล่านั้นได้ ยาสมุนไพรในหมู่บ้านที่มีประสบการณ์รักษาคนเจ็บมาหลายชั่วชีวิตคน โดยได้บอกชื่อไม้ที่เป็นยาในป่าบุงป่าทามของลำน้ำเสียวใหญ่เป็นภาษาท้องถิ่นและสรรพคุณทางยาของพืชสมุนไพรในป่าทาม ซึ่งเป็นการรวบรวมประสบการณ์การใช้ของชาวบ้านจำนวนพันธุ์พืชที่รวบรวมได้หลากหลายชนิด และสูตรยาสมุนไพรสองฝั่งลำน้ำเสียวอีกจำนวนหนึ่งที่ได้ใช้ประโยชน์ในป่าทาม

จากการลงพื้นที่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนปีพ.ศ. 2563 ลำน้ำเสียวใหญ่ปัจจุบันได้มีการขุดลอกลำน้ำเสียวใหม่เป็นบางจุดทำให้พืชสมุนไพรป่าไม้ได้หายไปกับการขุดและยังคงเหลือสมุนไพรบางชนิดอยู่บ้างที่ชุมชนใช้ในการรักษาสุขภาพ ซึ่งต่างจากในยุคอดีตมาก ในการเก็บใช้ยาสมุนไพรจากพืชป่าทามในการเก็บสมุนไพรบางชนิด บางคนจะต้องทำพิธีขอกับพระแม่ธรณีก่อนเก็บพืชบางชนิด เวลาเก็บให้เงาของคนเก็บปิดบังในตอนเก็บ ส่วนต้นที่เป็นยาสามารถเก็บได้ทั้งวัน ถ้าหากเก็บวันอังคารได้ก็จะยิ่งดีเพราะเป็นวันแข่งหากจะเก็บยาสมุนไพรไว้ใช้ในบ้านจะนำยามาตากแห้งนำมาห่อผ้าหรือรวมยาไว้รักษาโรคครั้งต่อไปก็จะต้องมีการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาปกป้องรักษาเพื่อให้ตัวยานั้นรักษาได้ผลต่อไปอีก

ความจำเป็นของการใช้ยาสมุนไพรของชาวบ้านมันเป็นธรรมดาของมนุษย์ที่เกิดมา มี แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งบันดาลให้เกิดโรคร้ายต่าง ๆ จนต้องหาสมุนไพรมาเยียวยาซึ่งโรคต่าง ๆ ที่ใช้สมุนไพรรักษานั้นมีหลายชนิด เช่น ประดง ผิดสำแดง ผิดกระบวน ขางซึ่งมีขางหลายชนิด เช่น ขางจี้บ่อ ขางตา

เปี้ยก ชางซี้จก โรคเหล่านี้เรียกชื่อตามภาษาท้องถิ่นมาแต่โบราณ ซึ่งการใช้ยาของชาวบ้านสามารถจำแนกโรคและการใช้ยาได้ ดังนี้

1) การคลอดบุตรของผู้หญิงจะมีตัวยากับสูตรยาหลายอย่างขึ้นอยู่กับการใช้ยาของแต่ละคนตัวยา เช่น ยาขับน้ำคาวปลา แก่นหนามคอง รากชองแมว รากลุมพุก ยากำเียน รากนมวัว รากโมกน้อย โมกใหญ่ รากต้องแล้ง รากท่ม รากคัตเค้า รากแฮดกวง รากเข็มแดง ยาบำรุงมดลูก บำรุงธาตุ เครือเขียง เครือขมิ้น

2) อาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับเด็ก เช่น ชางหัวร้อน กันเย็น ต้นเป็น แสงทั้ง 5 เครือขี้เถ้า ชางขี้เบ่ง ต้นส้มกบ ชางตาเปี้ยก เครือกันบั้ง ตาแดง รากส้มลม รากตาไก่ ตากวง ท้องอืด รากพังคินน้อย

3) อาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป เช่น ผิดกระบวน รากเหมียดชน รากเหมียดคน รากเหมียดปลาชิว รากเครือตำปลา แก่นพุทื แก่นแฮดกวง เป็นกระษัย รากฝ้ายน้ำ รากเบ็น รากหัวลิง รากตุ๊กอึ้ง ยาขับลมในกระเพาะ เครือตำปลาไข่ ไอมี่เสมหะ รากเนาน้ำ

4) อาการป่วยกะทันหัน เมื่ออยู่ในป่าบางช่วงเวลาของชาวบ้านจะอยู่ในป่าทั้งวัน จะกลับบ้านเฉพาะเวลาตอน เหยียงปลาตุกตำ (แทง) ให้นำเครือตำปลาสด ๆ หนึ่งหอบนำไปสุ่มไฟให้ไหม้จนกลายเป็นควันแล้วนำมือหรืออวัยวะที่โดนเหยียงปลาตุกตำมาข้าง (อัง) หรือรมควันไฟ เจ็บท้อง จุกเสียดท้อง นำใบอ่อนของต้นเหมียดแอม่าชยากิน ปวดท้องท้องอืด เนื่องจากสวมเสื้อผ้าเปี้ยกให้เก็บ ใบหว่าสีชมพู ขนาดไม่อ่อน ไม่แก่ มาปะไว้บริเวณท้อง โดยตอนเก็บใบหว่าให้กลั่นลมหายใจแล้วจึงเก็บแก้ท้องเสียปวดท้องอย่างกะทันหันให้หักเอากิ่งต้นหลิงมาเคี้ยวกลืนเอาน้ำ

5) สมุนไพรที่ใช้รักษาสัตว์เลี้ยงเมื่อเจ็บป่วยหรือมีบาดแผล เช่น สัตว์เลี้ยงที่เป็นแผลใช้เครือเขาค้าเอามาตำแล้วพอกใช้ที่เป็นแผลให้ วัว ควาย ที่เป็นโรคตาแดง ขี้ตาเยอะ ใช้เครือผู้ฉี่ นำเอาเปลือกมาเคี้ยวกับเกลือใช้เป่าที่ตา

อาการเจ็บป่วยและการรักษาด้วยสมุนไพรในป่าตามดังที่กล่าวมาเป็นแค่ส่วนหนึ่งที่ยกตัวอย่างมาจากประสบการณ์การใช้ยาสมุนไพรของชาวบ้านก่อนที่จะมีโรงพยาบาล ผู้หญิงทุกคนที่คลอดลูกใหม่สามีของผู้หญิงจะเป็นคนเตรียมฟันและยาสมุนไพรกินหลังคลอด ยาบำรุงน้ำนม ซึ่งยาเหล่านี้ สามีหรือผู้ชายในครอบครัวจะต้องไปหาเองในป่าตามดังเช่น หมอยาสมุนไพรแห่งบ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปาง จังหัดมหาสารคาม จะได้เป็นหมอยาสมุนไพรก็เคยเดินตามป่าบุงป่าตามเพื่อหาตัวยามี้อกรรม ซึ่งเป็นยากินหลังการคลอดบุตรให้กับภรรยาตัวเองมาแล้ว จึงเกิดความสนใจที่ศึกษาเรื่องยาสมุนไพรและตัวยานอื่น ๆ เพิ่มเติมกับคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นหมอยาเพื่อจะได้รักษาผู้ป่วยในชุมชน (พ่อจันไดหรือพ่อวิม บวรณมย์, 2564: สัมภาษณ์)

3.1.3.2 ภูมิปัญญาการหาปลา

นานมาแล้วตั้งแต่กำเนิดลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีฝูงปลาน้อยใหญ่อาศัยอยู่ตามลำน้ำเสียวมากมายหลากหลายชนิดได้แหวกว่ายจากสายน้ำสาขาน้อยใหญ่ลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่และวังเล็กวังน้อย ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ายินดีประการหนึ่งที่พระแม่คงคาเทพารักษ์สายน้ำนี้ได้ประทานอาหารทรัพยากรธรรมชาติ อันอุดมสมบูรณ์แก่มนุษย์ ระหว่างการเคลื่อนย้ายของฝูงปลาจำนวนมากมายาวยวทนกระแสน้ำขึ้นมาตามลำน้ำมาผสมพันธุ์ มนุษย์ก็ได้อาศัยหาจับปลา ส่วนใหญ่จะได้ผสมพันธุ์และหาแหล่งที่วางไข่ของสัตว์น้ำเพื่อแพร่พันธุ์เพิ่มขึ้น หลังจากนั้นมนุษย์ก็ได้จับกินอีกไม่น้อย ถึงกระนั้นก็ยังีปลาอีกเป็นจำนวนมาก ทำหน้าที่ตามสัญชาตญาณของธรรมชาติต่อไปไม่ขาดตอน เมื่อปลารุ่นใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งจะแสวงหาวังอาศัยไปอีกหนึ่งฤดูกาล อีกส่วนหนึ่งทวนน้ำหากินขึ้นไปตามลำน้ำสาขาต่าง ๆ อีกส่วนว่ายกลับลงตามน้ำเดิม ชาวบ้านที่หาปลาอยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและตอนล่าง จากอำเภอบรบือ อำเภอน้ำขุ่น อำเภอวาปีปทุม อำเภอประทุมรัตน์ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอโพนทราย อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม ได้เรียนรู้ธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ได้หาอยู่หากินมาอย่างช้านาน

ชาวบ้านจะรู้ดีเมื่อถึงฤดูหน้าฝนช่วงน้ำซุกระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกรกฎาคม ฝนใหม่จะเซาะเซาะเอาหน้าดินรวมถึงซากพืชหลายชนิด ซากสัตว์จากที่สูงไหลลงแหล่งน้ำเป็นสีขุ่น กลิ่นน้ำใหม่จะหอมหวานชักชวนให้ปลาในแม่น้ำนานาชนิดว่ายทวนน้ำขึ้นมา แม้จะต้องถูกจับกินระหว่างอพยพเพื่อสัญชาตญาณการสืบพันธุ์กันไปและหาวางไข่ตามแหล่งน้ำตามป่าบุงป่าทาม ส่วนปลาในฤดูหนองวังน้ำเค็มจะเคลื่อนย้ายไปผสมพันธุ์กันไปและวางไข่ตามป่าบุงป่าทาม วัง หนอง คลอง บางชนิดจะขึ้นไปตามลำน้ำสาขาต่าง ๆ และอาศัยตามกุด หนอง วัง คลอง

ส่วนปลาอีไทนั้จะวางไข่บริเวณมีแห่น ส่วนปลาค้าว มักวางไข่บริเวณป่าแฝก ปลาชะโด ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาเขียม ปลาชะแยง ปลาตะเพียน มักวางไข่ในบวก หนองริมน้ำเสียว มีปลาบางส่วนขึ้นไปวางไข่ในนาข้าว แมตกล้าก็พบเห็นได้ ชาวบ้านเห็นปลาดุก ปลาช่อน ชำป๋อง ภูดิน ไปหาแหล่งน้ำใหม่ ครั้นน้ำฝนขาดไปก่อนจึงตายเหวี่ยงแห่ระหว่างทาง แต่เฉพาะปลาช่อน ปลาชะโด สามารถวางไข่ได้ปีละ 2-3 ครั้งในสายตาพราน ปลา ปลาอีไท เกี้ยวผสมพันธุ์กันสวยงาม ส่วนปลากดตัวเมียขนาด 12-15 กิโลกรัม ปลากดตัวผู้จะตัวเล็กกว่า การผสมพันธุ์ไปในทางอีกทีก็กรีกโครม ตื่นตาตื่นใจประมาณซัก 1 สัปดาห์ อารมณ์ปลาเกี่ยวกันค่อย ๆ จางลง

ปลาในลำน้ำเสียวใหญ่มีคุณลักษณะพิเศษที่รสชาติแซบซึ่งต้องพิจารณาตรงที่เป็นปลาธรรมชาติที่ไหลตามน้ำลงมาก็ยังมีปัจจัยพิเศษของพื้นที่อีกด้วยกล่าวคือเขตลำน้ำเสียวใหญ่ตอนได้รับความน้ำเค็มจากหนองบ่อ อำเภอบรบือ ทำให้ปลาที่มีตามธรรมชาติ ได้ตายและหายไปมากที่สุด แต่แค่มีดินเค็มให้ปลากินทำให้เนื้อปลาร่อยมากไม่เหมือนใคร จากการสังเกตของชาวบ้านพบปลาบางชนิดขึ้นมาวางไข่ในลำน้ำเสียวซึ่งมีโคลนเลน มากและมีความกร่อยเค็มมากกว่า ชนิดพันธุ์ปลา

ประเภทนี้ได้แก่ ปลาชวย ปลาคุน ปลาข้าว ปลาเค็ง ปลากด ปลาบึง ปลานิล ปลาเทโพ ปลาคุยลามา ปลาช่อน ฯลฯ คนในท้องถิ่นจึงนิยมมาจับปลาในลำน้ำเสียว เคยมีคนจับปลาคุนแล้วถูกปลาติดตกน้ำมาแล้ว จับปลาคุนได้จากลำน้ำเสียวหาปลากลับบ้านหาปลาตากดินได้เล่าลือมาจนถึงทุกวันนี้

ขณะที่ปลาช่อน ปลาชะโด จะเฝ้าไข่จนแตกเป็นตัวปลาเนื้ออ่อนหรือปลาหนังไม่มีเกล็ดหลายชนิดกลับปล่อยไข่ให้ผจญภัยตามสัญชาตญาณ และปลาหนังซึ่งกินเนื้อเป็นอาหาร อาทิ ปลาเซียม ดูก ข้าว เค็ง คุณ นาง ตองกลาย จะเติบโตไวมาก จึงทันให้มนุษย์ได้จับกินเป็นอาหาร ยกเว้นแต่ปลาเอน ปลาขนาดใหญ่กลับกินพืชเป็นหลัก ได้แก่หมากผีพวน ผักกะโตวา เมื่อถึงฤดูน้ำหลากระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม อาจถึงเดือนพฤศจิกายน น้ำทะเลขึ้น น้ำโขงหนุน น้ำมูลเอ่อมาอยู่ในน้ำลึกปลาจะขึ้นมาตามลำน้ำเสียวระยะตั้งแต่ 1-5 กิโลเมตร ขณะเดียวกันประมาณฝนยังตกอยู่เสมอๆ พันธุ์ปลาหลากหลายสายพันธุ์ชนิดจะขึ้นมาหากินตามวิสัยของปลาแต่ละชนิดจนกว่าน้ำจะลดลงจะมีปลาบางพันธุ์จะลงตามน้ำอยู่ในน้ำลึกก่อน

3.1.3.3 ภูมิปัญญาเครื่องมือหาปลา

ในหน้าฝนนั้นถ้าหากว่าเกิดมีปีไหนน้ำท่วมมาก ก็จะมองเห็นแต่น้ำเป็นสีขาว เป็นทะเลไปหมดเลยปลาก็จะมีเป็นจำนวนมากหลายชนิด ชาวบ้านได้หาอยู่หากินไม่อดอยาก โดยมีเครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ประโยชน์ตามฤดูกาลหรือสถานการณ์ เช่น ตอนน้ำท่วมก็จะใช้ เบ็ด ต่างทาง ถ้าน้ำลดลงก็จะใช้ ต่างต่ง มีลักษณะเหมือนอวน ซึ่งต้องสานเอาเอง ใส่ดักปลาในลำน้ำเสียวโดยจะเอาไม้มาทำเป็นเสา ทำราวกันลำน้ำ แต่ให้เหลือช่องไว้ตรงกลางลำน้ำหรือตรงที่ใจกลางเส้นทางของน้ำไหล จับปลาได้ตั้งเยอะแยะมาก เพราะว่ามีปลาเป็นจำนวนมาก ได้ครั้งละเป็นกระสอบ ต่างต่งจะมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำและความแรงของน้ำ การหาปลาของผู้คนในลุ่มน้ำเสียว นั้น ต้องมีเครื่องมือในการหาปลาของแต่ละบุคคลหรือของครอบครัวที่แตกต่างกัน เพื่อใช้จับปลาในเวลาไหนหรือในช่วงน้ำลงโดยจะมีอุปกรณ์หาปลาที่หลากหลายกันออกไป ได้แก่ (นิคม มะธิปะไซ, 2564: สัมภาษณ์)

แหด้าย เป็นเครื่องมือจับปลาที่ใช้กันโดยทั่วไป ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนมีแหไว้ใช้จับปลาตาม ห้วย หนอง คลอง บึง แม่น้ำและทุ่งนา ได้ปลาทุกชนิดใช้ได้ทุกฤดู แต่มีวิธีการใช้ที่แตกต่างกันไปและยังใช้คู่กับเครื่องมือจับปลาชนิดอื่นอีกด้วย เช่น เหยะ เป็นต้น สมัยก่อนชาวบ้านมักสานแหใช้เองโดยใช้ป่านคว้น ต่อมาใช้ด้ายและวิวัฒนาการมาใช้สายไนลอนในปัจจุบัน

ไซ ทำด้วยไม้ไผ่สานเป็นรูปร่างเรียวยาวแหลม ด้านข้างมีงาหนึ่งหรือสองงา ด้านหน้ามีปากไซสำหรับเอาปลาออก วิธีใช้กันคันดินหรือใช้วางเขยวกันบริเวณร่องน้ำหรือตามคันนาหน้าปลาประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน วางไซให้ก้นคว่ำลงหรืออยู่ด้านข้าง ปลาจะว่ายตามน้ำเข้าไซทางขา ไซใส่ช่วงฤดูแล้ง ส่วนใหญ่แล้วจะใช้ช่วงที่ระบายน้ำออกจากไร่นาเพื่อรอเก็บเกี่ยวข้าว ปลาจะอพยพจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ไปหาวังน้ำลึกหรือหลบซ่อนเพื่อที่วางไซ

เบ็ดคัน ประกอบด้วยสายเบ็ดและคันเบ็ด จะใช้วางได้ตลอดปี ตามริมฝั่งน้ำริมตลิ่ง ในบริเวณที่มีน้ำตื้นและนิ่ง หากใช้ในทุ่งนาจะใช้ตั้งแต่เบอร์ 5-17 ใช้จับปลาและกบได้ส่วนใหญ่ใช้ใน ทุ่งนาใส่ตอนเย็นแล้วเก็บตอนเช้า ตอนกลางวันก็มีคนใส่แต่ไม่ค่อยมาก

เบ็ดล่อ ประกอบด้วยสายและคันเบ็ดยาวกว่าเบ็ดธรรมดายาวตั้งแต่ 5-10 เมตร ปลากระแหเล็กสะบัดได้คล่องเชือกสายเบ็ดยาวประมาณ 4-5 เมตร ใช้เหยื่อเชียดล่อจับปลาช่อนและ ดอกกระเจียวเพื่อล่อกบ

เบ็ดราวหรือเบ็ดเผือก เป็นเครื่องมือที่ประกอบไปด้วยเส้นเชือกทำเป็นสายเรียกว่า คร่าวเบ็ด อาจจะชิงข้ามลำน้ำหรือในหนองใหญ่ ๆ หรือเป็นพื้นที่น้ำท่วมก็ได้ และจะมีเส้นเบ็ดหย่อน ลงน้ำเป็นระยะห่างกันพอสมควร ใช้ในช่วงที่มีน้ำมากและลึกพอสมควร ส่วนใหญ่ใช้เหยื่อเป็นไส้เดือน

มองหรือต่างปลิว ต่างลูก มองตาข่ายเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้ได้ตลอดปี ยกเว้น ในช่วงที่น้ำไหลลงและแรงราวเดือนกันยายน-พฤศจิกายน หรือใช้น้ำที่นิ่ง ลักษณะของมองเป็นตา ข่ายซึ่งทำจากเส้นเอ็นขนาดเล็กหลายชนิด เช่น มองโยไหมมองโยบัว ซึ่งมองโยบัวมีขนาดเส้นเล็กกว่า มองโยไหม ส่วนมองธรรมดาเส้นจะใหญ่และหนากว่าชนิดอื่น โดยทั่วไปแล้วมองมีหลายขนาดมาก มีตะกั่วถ่วงที่ปลายมีทุ่นอยู่ด้านบน

ลอบ สานจากไม้ไผ่มีขนาดใหญ่กว่าตุ้ม ลักษณะเป็นทรงกระบอก ในตอนหัวและ ตอนกลางของลอบจะมีงาให้ปลาเข้า 2 ชั้น ส่วนตอนท้ายจะมีที่เปิดเอาปลาออกมีขนาดประมาณ 30X120 เซนติเมตร สามารถใช้ได้ในช่วงเดือนกันยายน เป็นช่วงน้ำขึ้นเต็มที่ และเริ่มไหลลงแล้ว ใส่ตามริมฝั่งน้ำตามร่องน้ำที่ไม่ลึกนักปั่นดินอัดหรืออาจใช้ต่างเขี้ยวหรือฝาไม้ไผ่กันร่องน้ำไว้โดยเหลือ ช่องไว้ใส่ลอบ เอาใบไม้ปิดเป็นร่มเงาหรืออาจใส่ตามที่กรงจับได้ปลาขนาดใหญ่จำพวก ปลาช่อน ปลานู ปลาดุก ปลาควาย ปลาเค็ง เป็นต้น การใช้ลอบไม่ต้องใช้เหยื่อ

สวิง สานด้วยเส้นด้ายเป็นตาข่าย มีลักษณะเป็นถุงยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ปาก สวิงใช้ไม้ข่อยขนาดเล็กทำเป็นขอบรูปเป็นวงกลมวิธีใช้สำหรับช้อนปลาขนาดเล็กหรือพวกกุ้ง ลูกอ๊อด แมลงจ๋า แมงอืด เป็นต้น ในบริเวณที่น้ำตื้นเขิน ๆ

โด้ง (โพงพาง) ต่างโด้ง เป็นเครื่องมือหาปลาทำด้วยเส้นด้าย สมัยก่อนใช้เชือกจาก ต้นป่านทำเป็นตาข่ายทั้งถี่และห่างนำมาเย็บเข้าด้วยกันเป็นถุงยาวและผืนใหญ่ ท้ายโด้งจะใช้โซ่ผูกติด ไว้เพื่อดักจับปลา มีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอก ก้นแหลม ปากเป็นวงกลมมีงาปิดไว้เพื่อไม่ให้ปลาวิ่ง สวนน้ำออกมา ต้องใช้ทุนสูงมากจึงจะทำได้ ช่วงระยะเวลาที่จับปลาจะเป็นช่วงเวลาที่ดีสั้น เฉพาะที่ช่วง น้ำไหลลงปลาลงเท่านั้นแต่ก็ได้ผลคุ้มค่าบางครั้งอาจได้เป็นถุงปุ๋ย วิธีใส่ก็ใช้ไม้ทำหลักและคานแล้วใช้ ใบไม้ กิ่งไม้ลงปักกัน หรือชาวบ้านเรียกว่า เฝือก ลำน้ำทั้งสองข้างเหลือช่องไว้ตรงกลางลำน้ำเพื่อใส่โด้ง

จั่น ทำด้วยแผ่นไม้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปากทำเป็นประตูที่ปิดเปิดได้เพื่อยกขึ้น เวลาที่ใส่จั่นและทำสลักไว้ในจั่น ด้านหลังก็ปิดมิดชิด ใช้ใส่ตามริมฝั่งน้ำ ฝั่งหนอง ที่น้ำท่วมถึงได้ เมื่อ

ปลาเข้าไปชนกับสลักอยู่ในตัวจัน สลักจะหลุดทำให้ประตูลอย ปลดลงข้างปลาไว้ข้างใน สามารถใช้จับได้ กับปลาช่อน ปลาโต ปลาบู๋ ปลาตุ๊ก เป็นต้น

ตุ้ม เป็นเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายสานจากไม้ไผ่มีหลายแบบต่าง ๆ กัน ตามแต่ชนิดของปลาที่ต้องการจับรวมถึงกับด้วย ลักษณะโดยทั่วไปของตุ้มจะมีช่องให้ปลาเข้าและมีงาแซงกันปลาออก มีฝา ปิด เปิด ใส่เหยื่อล่อปลาไว้ในตุ้มและใช้ไม้ไผ่ปักเป็นเสามัดตุ้มไว้กับน้ำพัดไป ตุ้มมีหลายชนิด เช่น ตุ้มเอียน (ปลาไหล) ตุ้มปลากด ตุ้มปลาขาว ตุ้มปลาชิว ตุ้มปลาหมู ตุ้มปลายอนและตุ้มกบหรือแงบ

ลัน เป็นเครื่องมือที่ใช้ดักปลาไหล ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่ขนาดความยาว 2-3 ปล้อง ทุกปล้องให้ทะลุถึงกัน ตรงปากจะมียางให้ปลาไหลเข้า ใช้ไส้เดือนหรือข้าวเหนียวบึงเป็นเหยื่อล่อ ใช้ดักตามตลิ่งที่มีรากไม้ โคนไม้จะได้ปลาไหลคราวละ 1-2 ตัว

ชูต ทำจากเรือชูตสานกันทำปากบานกลมก้นแหลม มีความยาวประมาณ 50 เซนติเมตร วิธีใช้ใส่ในช่วงฤดูที่ปลาวางไข่ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ก่อนที่จะใส่ชูตจะต้องไปสังเกตดูว่าปลาจะเข้าไปวางไข่ ซึ่งจะต้องมีช่องที่ปลาเข้าเป็นประจำสังเกตเห็นว่าต้นหญ้าจะล้มเป็นทางแสดงว่าปลาเข้าตรงนั้นแน่นอน แล้วใช้ชูตวางตรงทางปลาเข้าแล้วใช้ไม้ไผ่เป็นเสาปักไว้กั้นลอยหนีไปกับน้ำ พอปลาเข้าแล้วจะออกไม่ได้เพราะปลาจะดันไปข้างหน้าตลอด ถอยออกก็ติดเหือกและเกล็ดปลา ปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาช่อน ปลาตุ๊ก

แหลม ทำจากเหล็กโดยทำให้เป็นปลายแหลม มีความยาวประมาณ 1 คอก มีด้ามยาว 3-5 เมตร ใช้สำหรับแทงปลาทั้งในน้ำและบนบก ถ้าแทงในน้ำที่มีปุ๋ยไม้ที่เป็นบวก วัง ที่มีต้นไม้ปกคลุมเพราะน้ำจะเย็นมีขอนไม้ตายจมอยู่ในน้ำจะได้ปลาทั้งเล็กและใหญ่ใช้แทงไปตามริมหนองขนาดใหญ่ช่วงหน้าแล้งเดือนมีนาคม-เมษายน บางคนมีความชำนาญจะแทงเก่งจะได้กบเป็นจำนวนมาก

ง่อง เป็นเครื่องมือจับปลาสดโดยเฉพาะ ทำด้วยเหล็กตีให้เหมือนสร้อยโอ ปลายแหลม วิธีใช้ชูตโลนตมที่น้ำใกล้หมดหรือน้ำหมดใหม่ๆ ตามห้วย หนอง สร้าง หรือที่น้ำที่มีลักษณะเป็นหลุมน้ำหมดที่หลังแปลงอื่น ขนาดของปลาที่จับได้จะขึ้นอยู่กับขนาดของปากง่อง ถ้าปากกว้างก็จะได้ปลาสดตัวใหญ่ ถ้าปากเล็กก็จะได้ปลาสดตัวเล็ก

ลี เป็นเครื่องมือหาปลาชนิดหนึ่ง ทำด้วยไม้ไผ่เป็นลำหลายลำ ใช้เครือไม้ถักสานประกอเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีความยาวประมาณ 5-7 เมตร ด้านปลายของลีแหลมและเอาไว้ที่สูง ปลาที่เข้าไปก็จะกระโดดไปด้านปลายลี แต่ไม่ค่อยมีคนทำเพราะว่าวิธีทำลำบากมากหลายขั้นตอน

หลุม เป็นวิธีการดักปลาอีกแบบหนึ่งซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ทำที่ในไรนาของตัวเองไม่ค่อยเห็นในลำน้ำเสียว โดยชาวบ้านจะขุดดินให้เป็นหลุมที่ข้างคันนาตรงที่ปลาจะลงไปในที่ที่มีน้ำขัง

ตลอดทั้งปีหรือที่หนองน้ำสระน้ำ ใสในช่วงที่น้ำกำลังจะหมด ทุกวันนี้ก็ใช้หน้าไปฝั่งแทนจะได้ปลาน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับว่าจะล่อปลาด้วยวิธีไหน โดยใช้ดินถมดินหนองมาล่อที่ปากหลุมด้วย

ต้อน ทำด้วยไม้ไผ่โดยนำไม้ไผ่มาผ่าทำเป็นซี่ แล้วถักสานด้วยเชือกหรือเครือไม้ก็ได้ ให้ต่อกันเป็นแผ่นยาวสั้นขึ้นอยู่กับการที่ต้องการที่จะใส่ ใช้ใส่เพื่อดักปลาไม่ให้หนีก็ได้ ใช้ดักต้อนปลาให้ลงหลุมที่ทำไว้ก็ได้เหมือนกัน

ปิ่นแก้ว ทำด้วยเหล็กที่เป็นลากล่องทำเป็นไม้ ใช้ดินประสิวกกับลูกตะกั่วในการบรรจุเป็นกระสุน ใช้มาตั้งแต่สมัยมีปืนเข้ามาในประเทศไทยหลายสิบปีแล้ว ใช้ล่าสัตว์ทั่วไปที่เป็นสัตว์บกและในป่า ส่วนใหญ่แล้วก็จำพวก นก หนู กระต่าย อีเห็น ฯลฯ

ปิ่นผา ทำด้วยไม้มีลักษณะคล้ายปิ่นแก้ว แต่ไม่มีลากล่องจะใช้เจาะเป็นร่องตรงกลางคานปืนแล้วใช้หนังยางมัดผูกติดที่ปลายปืนทั้งสองข้าง เพื่อใช้ดึงลูกปืนที่ทำด้วยไม้ไผ่เป็นลูกยาวปลายแหลมคมเหมือนลูกธนู ล่าได้ทั้งปลาและสัตว์ป่า

คีน เป็นเครื่องมือจับสัตว์ป่า โดยเฉพาะไก่ป่าทำด้วยหวายสานเป็นบ่วงแล้วปักวางไว้ต่อกันหลายอัน ใช้ดักตรงที่ทางที่ ไก่ป่าชอบเดิน ถ้าเกี่ยวไปได้หนึ่งก็ต้องถูกต่อกันไปเรื่อย ๆ ยิ่งเดินก็ยิ่งมากหลายอันขึ้น

เยาะ การทำเยาะดักปลาเป็นการตัดเอาต้นไม้ กิ่งไม้ริมฝั่งแม่น้ำ ใสลงไปในลำน้ำหรือกุดเพื่อให้ปลาเข้าไปหลบอาศัยและหากิน ปลอยทิ้งไว้ประมาณ 2-3 เดือน เมื่อจับก็ใช้ตาข่ายหรือตาข่ายล้อมรอบแล้วลือไม้ออก จากนั้นก็จับปลาใหญ่โดยการทอดแห เก็บเศษไม้ออกหมดก็รวบตาข่ายกวาดเข้าหาฝั่งเพื่อเก็บปลา ได้ปลาคราวละมาก ๆ บางหมู่บ้านก็ทำเยาะแบบส่วนรวม เพื่อจับปลาไว้สำหรับจัดงานต้อนรับคณะผ้าป่ากฐิน หรือไม้ก็เปิดประมูลขาย นำเงินเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

แห้วคอม้า ทำด้วยไม้ไผ่และสายบ่วงแห้ว มีความยาวประมาณ 1-2 เมตร ใช้สำหรับดักหนูหรือพังพอน นำคันแห้วไปปักใกล้กับทางหนูแล้วปักบ่วงขวางไว้ที่รวงหรือทางที่หนูเดิน ถ้าหนูเดินผ่านก็จะถูกดีดออกจากหลักแล้วห้อยคอหนูแขวนไว้

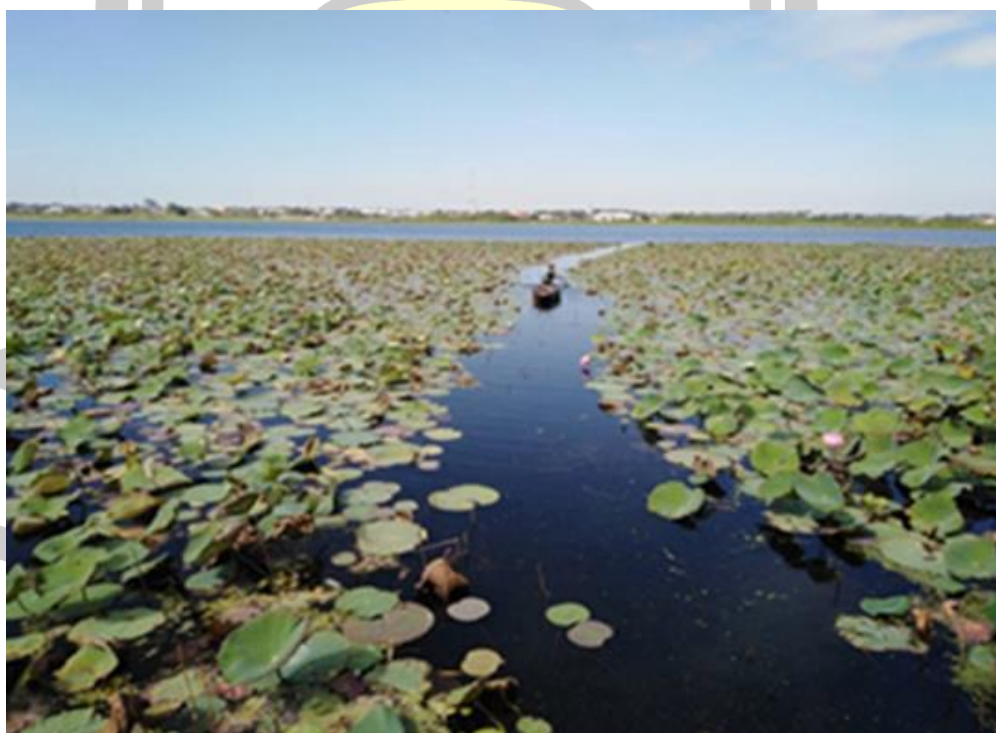
บ่วง ทำด้วยเชือก ใช้สำหรับดักหนูทำเป็นวงกลม เชือกอีกปลายด้านหนึ่งก็ผูกใส่ไม้ไว้แล้วนำไปปักไว้ตรงทางที่หนูเดินทุกวันนี้นิยมใช้ลวดซึ่งมีขายตามท้องตลาดมากมายเรียกว่า ลวดดักหนู

ดังนั้นจะพบว่าเครื่องมือหาปลาแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาไปตามเทคโนโลยีและอาจมีบางอย่างถูกดัดแปลงบางหรือผลิตขึ้นใหม่เพื่อให้ทันกับความต้องการของผู้คนและง่ายต่อการหาอยู่หากินของชุมชน (ประสงค์ ประเสริฐ, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 23 การตกเบ็ดหาปลาของชาวบ้าน บ้านมะแซว

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 24 พายเรือหาปลาของชาวบ้านบริเวณหนองบ่อ

ภาพโดยผู้วิจัย

การหาปลาตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ของชาวบ้านในช่วงเวลาน้ำไหลในช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคมหรือในช่วงน้ำมาชาวบ้านจะมีวิธีการหาปลาที่แตกต่างกันออกไปกับการหาปลา โดยเลือกใช้อุปกรณ์ที่แตกต่างกันชาวบ้านจะรู้เองว่าปลาจะมาตอนไหน โดยอาศัยภูมิปัญญาความรู้เรื่องฤดูกาลและธรรมชาติของน้ำ เช่น น้ำขึ้น น้ำลด น้ำนิ่ง น้ำไหล รวมทั้งการสังเกตจากธรรมชาติของปลา มาตอนไหน โดยอาศัยประสบการณ์กลับเป็นทักษะสั่งสมเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดกันมา จึงได้มีการประดิษฐ์เครื่องมือหาปลาที่มีความเหมาะสมกับชนิดของปลา โดยใช้วัสดุจากท้องถิ่น เช่น แห ฝาด่างเขียว เบ็ดฝรั่ง เป็นต้น ที่ชุมชนใช้ในการจับปลาในช่วงเวลาน้ำขึ้น ในส่วนของน้ำลงชาวบ้านจะใช้ แห สวิง ในการจับปลานั้นสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ผูกพันกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ การหาปลาจึงก่อให้เกิดความสามัคคีระหว่างพี่น้องในชุมชนและต่างชุมชนจนเกิดเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของคนหาปลา

ภาพที่ 25 การแหวนแหหาปลาในช่วงน้ำไหลที่ฝายบ้านยาง

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 26 วิธีการดักปลาในช่วงน้ำไหลที่ฝายบ้านยาง
ภาพโดยผู้วิจัย

3.1.3.4 ภูมิปัญญาการต้มเกลือ

การต้มเกลือในสมัยก่อนนั้นจะต้มเฉพาะในหน้าแล้งเท่านั้น พอถึงฤดูทำนาก็จะหยุดต้มเกลือเพื่อทำนาต่อไป การต้มเกลือในสมัยอดีตจะทำให้พอยูพอกิน เพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกันของชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงและใช้เป็นเครื่องปรุงอาหารเท่านั้นก็จะไม่ทำให้เกิดความเสียหายของสภาพแวดล้อมเลยและจะต้องเตรียมการต้มเกลือในแต่ละปี โดยผู้วิจัยจะได้เรียบเรียงเป็นลำดับขั้นตอน ต่อไปนี้

- 1) การเตรียมพื้นจะต้องหาพื้นไผ่พอที่จะต้มเสร็จในแต่ละครั้ง
- 2) การเลือกพื้นที่ต้มจะต้องหาที่ต้มที่อยู่ใกล้กับน้ำหรือฝ่งลำน้ำ
- 3) เตรียมขี้ป่อหรือขี้ทาหาพื้นที่ที่มีสาเกลือเกิดขึ้นหรือดินเอือดแล้วกวาดเอาขี้ทา

ตามความหนาประมาณ 2-3 เซนติเมตร

4) เตรียมฮางชุดดินทำเป็นร่อง 2-3 ร่อง แต่ละร่องหรือฮางมีความกว้างประมาณ 60-70 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.5 เมตร

5) อ่างรับน้ำชุดดินให้เป็นบ่อลึกประมาณ 70-80 เซนติเมตร กว้าง 1x1 เมตร

6) หม้อต้มทำด้วยสังกะสีขุดทำเป็นหม้อ

7) ขุดดินให้เป็นโพรงแล้วทำให้เป็นเตาต้มขนาดพอดีกับหม้อหรือจะใช้ดินเหนียวนำมาทำเป็นเตาก็ได้

วิธีการต้มเกลือเมื่อทำเป็นร่องหรืออ่างเสร็จแล้ว 2-3 ร่อง แล้วทำท่อต่อออกมายังอ่างรับน้ำหยด โดยบ่อน้ำนั้นให้ขุดในพื้นที่ต่ำกว่าที่ทำอ่างประมาณ 20-30 เซนติเมตร ที่ใกล้เคียงกันแล้วใช้ดินเหนียวผสมกับดินเอยด์โพนหรือซีทาโพน นำมาคลุกเคล้าให้เข้ากันและให้เหนียวพอดีแล้วเอาไปทาที่อ่างรับน้ำให้หนาประมาณ 2-3 นิ้ว ทิ้งไว้ให้แห้ง ส่วนอ่างที่เตรียมไว้ก็ทำท่อต่อออกมาที่อ่างรับน้ำ โดยที่ปากท่อแต่ละอ่างนั้นก็ใช้ซีตอกหรือเศษไม้ไผ่ที่มาจากกาการเหลาไม้ไผ่ เอามามัดรวมกันเป็นวงกลมแล้วก็ไปปิดที่ปากท่อ แล้วให้เอาเกลือที่เตรียมไว้นำมาใส่ในอ่างแล้วเหยียบอัดให้แน่น จากนั้นเอาดินเอยด์ที่นำมาใส่ลงไปในอ่างแล้วเหยียบอัดให้แน่น ๆ ต่อมาก็ให้เอาน้ำใส่ลงไปให้เต็มอ่างพอดี แล้วสังเกตว่ามีฟองน้ำขึ้นเหมือนน้ำกำลังจะเดือดหรือน้ำจะลดลงเรื่อย ๆ ก็ให้เอาน้ำและดินเอยด์ ใส่ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเอามือจับดูที่ดินเอยด์จะรู้สึกว่าเป็นเหลว ๆ (นิ่มๆ) นั้นแสดงว่าดินหมดความเค็มแล้วและให้โยเอาดินออกแล้วก็ใส่ดิน แกลบ น้ำ เข้าไปใหม่ตามลำดับขั้นตอนเดิมต่อไป จนกว่าจะหยุดต้มพอได้น้ำในอ่างมากพอที่จะต้มแล้วก็ติดไฟ แล้วเอาหม้อที่ทำไว้มาตั้งแล้วตักน้ำในอ่างเอามาเทใส่หม้อต้มต่อไป หม้อหนึ่งจะต้มครั้งละประมาณ 3-4 ชั่วโมง ต้มเสร็จก็ตักเอาเกลือที่ได้ใส่ตะกร้าเอาไปตากไว้ที่ลานตาก ซึ่งในสมัยก่อนนั้นใช้การเหยียบอัดดินให้แน่นเพื่อทำลาน การตรวจใช้นิ้วมือจุ่มลงไปแล้วเอามาชิมดูว่าเค็มหรือไม่ถ้าน้ำหยดเป็นสีแดงจะได้เกลือน้อย ถ้าน้ำหยดเป็นสีเขียวคล้ำจะได้เกลือจำนวนมากถ้าซีทาหรือซีบ่อ ไม่ดีจะทำให้ต้มแล้วเป็นบวบกฟอง เกลือที่ได้จะเป็นสีดำในระหว่างการต้มเกลือของชาวบ้านในสมัยก่อนนั้นจะมีชาวบ้านที่ไม่ได้ต้มเกลือจะเอาสิ่งของไปแลกเกลือเพื่อเอามาเก็บไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนต่อไป

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์สอบถามเกี่ยวกับเกลือที่อำเภอเบรบือมายจำที่อยู่หนองบ่อในเล่าว่าสมัยก่อนนั้นหนองบ่อยังไม่รู้ตอกว่ามีเกลือจนได้มีคนจีนคนหนึ่งชื่อเจ็กยี่ตี้ ได้ตักน้ำขึ้นมาล้างรถทำให้เกิดเป็นโคลาสนิมแกละชิมน้ำพอรู้ว่ามีรสชาติเค็ม หนองนี้มีเกลือแน่แกละทดลองต้มเกลือขายก่อนคนอื่น(ยายศรี วงษ์ษา, 2563: สัมภาษณ์) ต่อมาการทำนาเกลือของชุมชนเบรบือจังหวัดมหาสารคามโดยประมาณปีพ.ศ. 2514-2534 ชุมชนอำเภอเบรบือได้มีความเจริญเติบโตก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจของอำเภอจนทำให้จังหวัดมหาสารคามมีรายได้จากปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจดังกล่าวในช่วงเวลานั้นก็คือ เกลือ โดยแหล่งวัตถุดิบนั้นอยู่ที่บริเวณหนองบ่อซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตเทศบาลตำบลเบรบือ ในช่วงเวลานั้นการขยายตัวของชุมชนในเบรบือได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบบการค้าในอำเภออย่างเห็นได้ชัดเจนกล่าวคือ ปัจจัยของบทบาทของเกลือทำให้กลุ่มคนจีนและผู้คนในท้องถิ่นได้มีการทำอุตสาหกรรมเกลือในอำเภอเบรบือ กล่าวคือ โดยมีจุดเริ่มต้นบริเวณหนองบ่อโดยเริ่มทำในปีพ.ศ. 2512 จึงทำให้เริ่มมีบทบาทสำคัญของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยมีเกลือวัตถุดิบในการเปลี่ยนแปลงการค้ารวมทั้งการประกอบอาชีพของผู้คนในชุมชนรวมทั้ง

ผู้ประกอบการพ่อค้านักลงทุนในบรบือ กลุ่มคนที่ทำให้เกิดการค้าขายเกลือ กลุ่มแรกคือ กลุ่มตระกูลตั้งลงกี่ ซึ่งแต่ก่อนนี้เป็นกลุ่มคนจีนทำกิจการรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร และได้ทำกิจการโรงไม้ซื่อว่า วิธีทีก่อสร้าง มีโรงเก็บไม้อยู่รอบ ๆ โดยจะใช้เศษไม้จากโรงงานนั้นนำมาต้มเกลือ จึงทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มคนจีนบริเวณย่านการค้าจากแต่เดิมที่มีการรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรนำไปสู่การเป็นผู้ประกอบการทำนาเกลือหลังจากนั้นเริ่มมีผู้ประกอบการเพิ่มมากขึ้นในการทำกิจการต้มเกลือขายส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าคนจีนในตลาด

ภาพที่ 27 การผลิตเกลือในอดีตนองบ่อ

ภาพโดยผู้วิจัย

พูน ปรณ จิตโต ชีเว

ภาพที่ 28 การทำนาเกลือในอดีตหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 29 การสูบน้ำขึ้นมาตมเกลือของนายทุนบริเวณหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

การต้มเกลือในอดีตเริ่มมีการแพร่หลายของชุมชนในเขตต้นน้ำอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีทั้งนายทุนเข้ามารับเหมารื้อหรือจับจองที่ดินในเขตอำเภอบรบือเป็นจำนวนมาก นั่นถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของในยุคเศรษฐกิจที่มีความเจริญก้าวหน้าในด้านเทคโนโลยีที่มีการนำเข้ามาของนายทุน เพื่อทำการผลิตเกลือ ต่อมาเริ่มมีการแพร่หลายมากในการต้มเกลือหรือผลิตเกลือจนให้ชาวบ้านที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนถึงตอนล่างได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก เนื่องจากน้ำที่ปล่อยลงตามลำน้ำเสียวใหญ่เป็นน้ำเค็มมากและทำให้ระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติได้รับเสียหายอย่างหนัก

ชาวบ้านได้รวมตัวกันหลังจากที่เกษตรกรได้เรียกร้องให้รัฐช่วยแก้ไขปัญหการทำนาเกลือของนายทุนที่อยู่บริเวณรอบหนองบ่อให้หยุดการต้มหรือตากเกลือโดยเด็ดขาดแล้วลำน้ำเสียวใหญ่ที่เคยได้หาอยู่หากินก็ได้เปลี่ยนแปลงสภาพไปตามเครื่องจักร มีรถไถ รถเกลด รถแมคโคร ได้เคลื่อนพลลงมาในลำน้ำเสียวแล้วทำการขุดลอกอย่างเร่งด่วนไม่มีการศึกษาข้อมูลก่อนที่จะดำเนินการขุดลอกลำน้ำจึงเกิดปัญหาต่าง ๆ ในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่ตามมาให้แก้ไขกันจนไม่จบลำน้ำเสียวใหญ่ถูกเปลี่ยนสภาพไปตามการเปลี่ยนแปลง เช่น สภาพดินหลังจากหยุดการทำนาเกลือเสร็จและหลังการขุดลอกสภาพดินเริ่มปรับตัวกลับมาจนทุกวันนี้ถือว่าไม่ค่อยสมบูรณ์มากนัก แต่ก็ยังมีบางส่วนยังไม่หมดไปแต่ก็ยังดีกว่าที่ผ่านมาในเรื่องของดิน

สภาพน้ำในช่วงขุดลอกเสร็จปีพ.ศ. 2537 น้ำยังไม่หายเค็มมากนัก แต่ก็เริ่มค่อยจางลงเรื่อย ๆ และประกอบกับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีนั้นมีมากจึงค่อยจางลงละลายน้ำเค็มได้เร็วเป็นธรรมดาเมื่อการขุดลอกเสร็จแล้ว น้ำไม่เป็นอิสระอีกต่อไป คือเดิมนั้นน้ำได้ไหลไปได้ทั่วทั้งราบลุ่มตอนนี้ไปไม่ได้แล้ว น้ำถูกกำหนดให้ไหลไปในลำน้ำเสียวเท่านั้น โดยมีคูดินที่สูงกั้นไว้ ส่วนน้ำที่ไหลมาจากที่ต่าง ๆ จากหอย คลอง โนน แล้วไหลลงในบริเวณที่ลุ่มใกล้ลำน้ำเสียวก็ไม่มีที่จะลงได้สะดวกมีท่อบิดทางน้ำไว้เป็นท่อเดียวไหลไม่ค่อยสะดวกถูกกักไว้อีกแล้วเกิดการรวมตัวของน้ำนอกลำน้ำขึ้นอย่างมากจนกลายเป็นแก่งขาวเต็มไปหมด

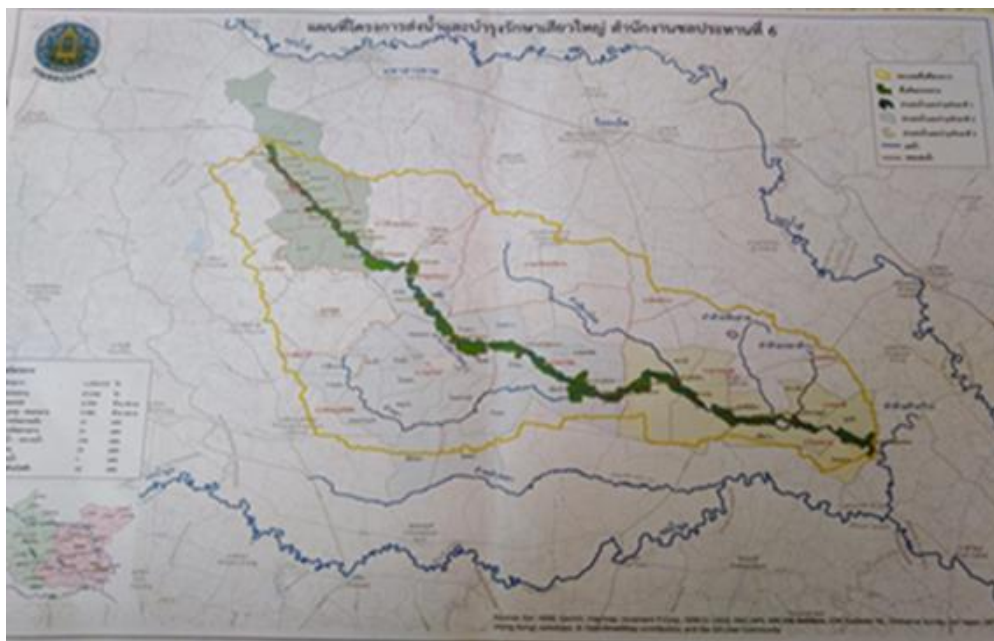
ส่วนของป่าไม้ธรรมชาติหลังจากช่วงน้ำเค็มมาป่ายังหลงเหลืออยู่ให้เห็น หนองไม้ยังมีให้ได้หาไปปรุงอาหารได้อยู่ป่าเหลือน้อยลงตามความเห็นแก่ตัวของคนที่อยากได้ที่ทำกินป่าบุงป่าทามก็ยังมีเหลืออยู่ พอได้หาอาหารได้ แต่ในขณะที่การขุดลอกมาเยือนการเปลี่ยนแปลงลำน้ำเสียวเกิดขึ้นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ก็ตามมาถึงป่าธรรมชาติที่มีทั้งอาหาร สมุนไพรของคนและสัตว์ อยู่บนสองฝั่งลำน้ำ เช่น ต้นไม้ เครือไม้ ก่อไผ่ มัน กลอย สัตว์และแมลง ที่เหลือพอที่จะสืบพันธุ์หรือขยายพันธุ์ต่อไป ได้ถูกรถทับ รถเหยียบ ทำลาย ล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ส่วนสัตว์ที่มีปีกบินได้ก็พากันบินหนีไปหาที่อยู่อื่นในถิ่นอื่นที่มีลักษณะภูมิศาสตร์อากาศเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันกับที่เดิม ส่วนสัตว์น้ำไม่เหลือตั้งแต่ช่วงน้ำเค็มมาเยือนแล้ว สิ่งใหม่ที่มาทดแทนคือไม้ยูคาที่ชาวบ้านได้ปลูกไว้ตามลำน้ำเสียวเพื่อได้ใช้ประโยชน์เท่านั้น

วิถีชีวิตของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงจากที่เคยหาอยู่หากินกับลำน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์มาตลอด หลังจากการขุดลอกเป็นต้นมา ชาวบ้านไม่มีที่จะหาอาหารให้พอเพียงกับการบริโภคในแต่ละวันจึงหันหน้าเข้าป่า เพื่อหาสิ่งที่เป็นอาหารหาไม่มาทำพิน หายารักษาโรคหรือสมุนไพรเกิดการแย่งชิงทรัพยากรแย่งชิงอาหาร เพราะคนมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอาหารมีอยู่เท่าเดิมหรือลดลงไปตามสภาพของอุทกนิคมเห็นแก่ตัวมากขึ้นจากที่เคยแลกเปลี่ยนกันกินในอดีต กลับกลายมาเป็นการซื้อขาย กันอย่างไม่เคยเป็นญาติกันมาก่อน เงินเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตคนมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นลำดับ ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นผลกระทบจากนโยบายของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจของประชากรและประเทศจากฐานเดิม คือ การทำการเกษตรเป็นหลักมาเป็นเมืองอุตสาหกรรมที่เน้นการค้าขายเป็นหลัก

สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าตามธรรมชาตินั้นก็ได้หายไปหมดพร้อมกับป่าที่ถูกทำลายลงไปจากการขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่ ส่วนที่เหลืออยู่ในขณะนี้ก็มีแต่นกเล็ก ๆ บางชนิด เช่น แอ้ กะปอม นกเท่านั้นมีจำนวนน้อยมาก ในส่วนสัตว์เลี้ยงของชาวบ้านนั้นก็ไม่ค่อยจะได้อาศัยน้ำในลำน้ำเสียเป็นหลักแล้ว ส่วนหนึ่งเนื่องจากมีหนองน้ำใกล้บ้าน มีสระน้ำเป็นของตนเอง และคนก็เกียจที่จะเอาวัวควาย ไปเลี้ยงใกล้ลำน้ำเสีย ในส่วนพืชทุกชนิดถูกเปลี่ยนแปลงไปทั้งระบบได้รับความสูญหายไปเช่นกันไม่มีเหลือไม่ว่าจะเป็นพืชตามธรรมชาติหรือที่คนปลูกขึ้นเองก็ตามได้หายไปกับการขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่ตอนบน

สิ่งปลูกสร้างที่ชาวบ้านทำขึ้นก็ได้สูญหายไปกับการขุดลอกลำน้ำเสีย เช่น ดอนปู่ตา ฝายดินสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือได้ถูกทำลายไปโดยรัฐที่ทำให้เกิดปัญหาตามมาอีก เพราะเป็นโครงการเร่งด่วนไม่มีการศึกษาหรือวางแผนให้รอบคอบและขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชนหรือชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นหรือแม้แต่ชาวบ้านที่มีที่ดินทำนาติดกับลำน้ำเป็นหลักมีการฟื้นฟูโดยรัฐจากการที่ชาวบ้านได้เรียกร้องให้มีการฟื้นฟูลำน้ำเสียตลอดทั้งสาย เพื่อมาดำเนินการฟื้นฟูโดยกรมชลประทานโดยมีแผนงานเร่งด่วน ดังนี้ 1) การขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่ตลอดสาย 2) การสร้างฝายคอนกรีต 3) การสร้างฝายยาง 4) สร้างท่อระบายน้ำตามลำน้ำเสีย

พูน ปณ จิต ชเว

ภาพที่ 30 แผนที่โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่

ภาพโดยผู้วิจัย

3.1.3.5 ภูมิปัญญาการเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์นับว่าเป็นภูมิปัญญาอีกด้านหนึ่งของชาวบ้านที่อยู่คู่กับชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยลงพื้นที่สอบถามชาวบ้าน พบว่า ชุมชนหมู่บ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ตอนบนซึ่งมีการเลี้ยงสัตว์ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งก็มีหลาย ๆ อย่าง ในการผสมผสานกันตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างรายได้และความสามัคคีให้แก่ชุมชน ภูมิปัญญานี้ให้ความสำคัญกับชุมชน ภูมิปัญญาที่สะสมกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในการทำเกษตรกรทำสวนทำไร่คู่กับการเลี้ยงโค เลี้ยงกระบือ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวหรือเป็นอาชีพรอง เพื่อการบริโภคและลดรายจ่ายในครอบครัว ได้แก่ สัตว์ปีก ไก่ เป็ด เลี้ยงสัตว์เป็นการสร้างรายได้ ในระยะสั้น ระยะกลางและระยะยาว ได้แก่ สัตว์เล็ก เช่น สุกร สัตว์เพื่อการออม ได้แก่ สัตว์ใหญ่ เช่น โค กระบือ เป็นต้น การเลี้ยงสัตว์ในเกษตรกรรายย่อยจะช่วยให้ปัญหาความยากจนได้โดยตรง เพราะสัตว์ที่ผลิตได้ถูกใช้เป็นอาหารของครอบครัวและท้องถิ่น เป็นเงินออมและสินทรัพย์ไว้ขายเมื่อต้องการใช้เงินและมูลสัตว์ยังเป็นปุ๋ยบำรุงดินทำให้สภาพแวดล้อมดีขึ้นชุมชนที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวจะมีอาชีพหลัก คือ ทำนาปีละครั้ง ส่วนอาชีพรองนั้นเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น เป็นอาชีพที่เลี้ยงง่ายต่อชุมชนต้นทุนผลิตที่ต่ำเป็นอาชีพเสริมสร้างรายได้ให้กับครอบครัว การให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาคนให้รู้จักรักรู้จักให้เสียสละและสามัคคีกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและชุมชนอย่างเข้มแข็ง

ภาพที่ 31 การเลี้ยงกระบือของชาวบ้าน บ้านหอกลอง บ้านหนองโดน
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 32 การเลี้ยงโคของชาวบ้านตามลำน้ำเสียวใหญ่บ้านยางนาง
ภาพโดยผู้วิจัย

3.1.3.6 ภูมิปัญญาการปลูกผักสวนครัว

การปลูกพืชผักที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีชื่อตามท้องถิ่นนั้น ๆ มีทั้งไม้ล้มลุกและไม้ยืนต้น มีลักษณะทั้งไม้เลื้อยไม้ทรงพุ่มและไม้ต้น การเจริญเติบโตจากปัจจัยในธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่และกระจายพันธุ์ด้วยสภาวะธรรมชาติในแต่ละฤดูกาลพบได้ในแหล่งพื้นที่ต่างกันทั้งที่ราบลุ่ม ทุ่งนา ริมห้วยหนอง คลอง บึง เนินโคก ชาวบ้านในท้องถิ่นมีประสบการณ์และเรียนรู้วิธีนำมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารและยาสมุนไพรทั้งในส่วนของยอด ใบ ดอก ผล หน่อ หัวเหง้า ราก และลำต้น การเพาะปลูกและการแสวงหาพืชผักพื้นบ้านเพื่อใช้เป็นอาหารของชาวบ้าน เป็นตัวอย่างที่ดีของการพึ่งพาตนเองทางโภชนาการ พืชผักพื้นบ้านปลูกและหาได้ง่ายในชนบททั่ว ๆ ไป เป็นอาหารที่บริโภคมาแต่โบราณสืบสานต่อเนื่องจนมาถึงปัจจุบัน กลายเป็นอาหารประจำถิ่นที่ชาวบ้านบริโภคกันเป็นประจำทุกวันประการสำคัญ คือ เป็นอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ โดยเฉพาะสารอาหารที่เป็น เส้นใยมี ชีวิตและเกลือแร่ต่าง ๆ พืชผักพื้นบ้านจึงสามารถใช้เสริมควบคู่ไปกับอาหารประเภทอื่น ๆ เป็นทรัพยากรในท้องถิ่นที่หาได้ง่ายขึ้นเองตามธรรมชาติ สามารถเจริญเติบโตได้ดีในหลายสภาพท้องที่ ขยายพันธุ์ได้หลายวิธีและมีอายุยืนยาว นอกจากนั้นยังมีความหลากหลายและทนทานต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศ สามารถใช้ผลผลิตทุกฤดูกาล เช่น ผักติ้ว ผักแว่น ต้นขี้เหล็ก สะเดา ฯลฯ นอกจากนั้นชาวบ้านได้ขุดสระไว้ใช้เองในครัวเรือนและก็เริ่มการเพาะปลูกผักไว้กินเองและค้าขายบ้าง เช่น มะเขือ ถั่วฝักยาว ผักบุ้ง ต้นหอม ฯลฯ ในสระน้ำก็จะเลี้ยงปลาไว้กินเองชาวบ้านอยู่อย่าง เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อปรับให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยปัจจุบัน

ภาพที่ 33 การปลูกผักสวนครัวบ้านหนองไ้

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 34 การขุดสระน้ำไว้ใช้ในครัวเรือนของชาวบ้าน
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 35 เยี่ยมชมสวนการเกษตรของพ่อบุญเรือน ยางเครือ บ้านมะแซว
ภาพโดยผู้วิจัย

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สอบถามชาวบ้านในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า ในปัจจุบันนี้สังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก จากการหาอยู่หากินก็ลำบากต้องหันกลับมาพึ่งตนเองโดยใช้เศรษฐกิจพอเพียงตามศาสตร์พระราชาโดยปลูกผักกินเองและก็แบ่งปันให้พี่น้องในชุมชนได้กิน ภูมิปัญญาชาวบ้านในการปลูกพืชบางชนิดจะปลูกร่วมกันได้ บางชนิดไม่ได้ การประกอบอาชีพแบบเศรษฐกิจพอเพียง ปลูกผักสวนครัวลดรายจ่ายด้านอาหารในครอบครัวแบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการดำเนินชีวิตทางสายกลางยึดหลักการพึ่งพาตนเองการเกษตรดั้งเดิมของชุมชนที่เคยปฏิบัติกันมานานชั่วลูกหลานก็คือ การเกษตรแบบ ธรรมชาติ การเกษตรอินทรีย์ การเกษตรชีวภาพ การวนเกษตร เป็นการเกษตรแบบโบราณเรานั้นเอง คือ ใช้แรงงานจากคนจากสัตว์เลี้ยง ปุ๋ยที่ได้ก็เกิดจากมูลสัตว์มีใบไม้ ใบตองนำมากองสุมหมักไว้เมื่อเน่าเปื่อยก็นำไปใส่ต้นไม้หรือไร่นา ส่วนพืชที่ปลูกก็คือพืชที่เป็นอาหารประจำวัน เช่น ข้าว ข้าวโพด ถั่ว ปลูกผักสวนครัว เป็นทั้งแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชนให้สิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อร่างกายและอาหารชนิดชั้นดีของชุมชนภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่ชุมชนสะสมมาตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบันสะท้อนให้เห็นว่าความรู้ภูมิปัญญาสามารถเอาตัวรอดได้อย่างดีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและรวมไปถึงวัฒนธรรม (บุญเรือน ยางเครือ, 2564: สัมภาษณ์)

3.2 ทูทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ทูทางวัฒนธรรมเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ แบ่งตามรูปธรรมและนามธรรม เป็นการสะสมองค์ความรู้ของภูมิปัญญา ภาษา ความเชื่อ ของคนรุ่นก่อนหรือบรรพบุรุษที่ได้เก็บสะสมไว้และถ่ายทอดให้รุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ ซึ่งมีทั้งทูทางวัฒนธรรมมีทั้งจับต้องได้และที่จับต้องไม่ได้ โดยนำเอาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเหล่านั้นมาแปลงเป็นสิ่งที่มีความค่าและมีมูลค่าที่ส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อวิถีชีวิตและสังคม ทูทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการรักษาประเพณีดั้งเดิม

ทูทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน รวมไปถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนโดยการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับทูทางวัฒนธรรม โดยใช้พื้นที่ของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนจัดการทรัพยากร เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลาย ในส่วนของต้นน้ำนั้นมีศาลเจ้าปู่จุมคำซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนในเขตอำเภอบรบือ (พระครูพิศาลชัยธรรม, 2564: สัมภาษณ์)

ทูทางวัฒนธรรมมีทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้หรือทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น โบราณสถาน มรดกทางวัฒนธรรม ผลงาน ศิลปะแขนงต่าง ๆ ทั้งภาพวาด หัตถกรรม ดนตรี ภาพยนตร์ วรรณกรรม คือทูทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และส่วนทูทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ความเชื่อ จารีตขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรม ซึ่งภูมิปัญญานั้นมีทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาสมัยใหม่ โดยรูปแบบของทูทางวัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือ สิ่งที่ถูกฝังอยู่ในตัวบุคคลหรือกลุ่มคน เช่น ความคิด ความเชื่อและสิ่งที่มีรูปแบบเป็นตัวตน มีวิถีแห่งการดำรงชีพที่มนุษย์

สร้างขึ้น ตามที่มนุษย์มีความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นทั้งความรู้ความคิดหรือความเชื่อจนเกิดมีการยอมรับปฏิบัติกัน มาเป็นวิธีการหรือแบบแผนและมีการอบรมถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อมาตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลง หรือปรับตัวให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ให้เท่าทันกับยุคโลกาภิวัตน์

ภาพที่ 36 ศาลเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

3.2.1 ด้านทรัพยากร

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่า เป็นต้น ซึ่งมนุษย์นำปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตตามบริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่ ตอนบนนั้นมีความหลากหลายเต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้หลากหลายนา ๆ ชนิด ลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนนับได้ว่าเป็นสายน้ำหลักที่มีความสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างมากถือได้ว่าเป็น สายน้ำแห่งชีวิตที่อยู่คู่กับชุมชนมาอย่างยาวนานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ ตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนก็มีการบำรุงรักษาให้คงสภาพอยู่ได้บางหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปสภาพ พื้นที่ของแต่ละแห่ง เช่น การขุดลอกลำน้ำ การสร้างฝายตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ถ้ามนุษย์ใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้องและมีการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จะยังคงอยู่ใช้

ประโยชน์ได้ตลอดไป ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ สิ่งมีชีวิตทุกอย่าง รวมทั้งมีการบอกเล่าเป็นตำนานเรื่องราวความสัมพันธ์ของชุมชนระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องผีหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เช่น บวก วัง หล่ง เลิง หนอง บึง คลอง หรือตามป่าบุงป่าทามที่อยู่ตามสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ซึ่งเป็นเรื่องราวที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันไม่ว่าสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตทั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นทั้งคนสัตว์ พืช ดิน น้ำหรือเรียกว่าระบบนิเวศน์ ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมตลอดจนถึงวัฒนธรรม ประเพณีที่ชาวบ้านได้กระทำสืบทอดต่อกันมาเป็นรุ่น ๆ เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนตั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 37 ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณหนองบ่อ

ภาพโดยผู้วิจัย

ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีต้นกำเนิดมาจากอ่างเก็บน้ำหนองบ่อที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ได้ส่งความสมบูรณ์ให้กับชาวบ้านตลอดลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีครอบครัว 1,243 หมู่บ้าน ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนครอบคลุมพื้นที่รับน้ำฝนประมาณ 4,300 ตารางกิโลเมตร ไหลผ่าน 3 จังหวัด 8 อำเภอ ประกอบไปด้วย จังหวัดมหาสารคาม มีอำเภอบรบือและอำเภอนาคู จังหวัดร้อยเอ็ด มีอำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู จังหวัดศรีสะเกษ มีอำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู อำเภอนาคู จังหวัดศรีสะเกษ มีความยาวทั้งสิ้น 245 กิโลเมตร มีลำห้วยใหญ่น้อยประกอบเป็นลำน้ำสาขาจำนวน

41 สาย มีแหล่งน้ำธรรมชาติในเขตโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่ 56 แห่ง (สำนักชลประทานที่ 6, 2556: 1)

โดยชาวบ้านทุกคนจะได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำอย่างเท่าเทียมกันเพราะถือว่าลำน้ำเสียวใหญ่แห่งนี้เป็นสมบัติของทุกคนเต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ อย่างเหมาะสมทั้งระบบนิเวศอีกมากมาย เป็นพื้นที่ลุ่มมีลักษณะเหมือนรูปกระทะหงายน้ำที่ไหลลงสู่หนองบ่อไหลมาจากสันปันน้ำทางด้านอำเภอกุดรัง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหนองบ่อและทางด้านอำเภอมืองทิศเหนือของหนองบ่อน้ำไหลมาตาม ฮ่อม คลอง ลงสู่บริเวณหนองบ่อตามธรรมชาติ เมื่อน้ำไหลมารวมกันเป็นมีปริมาณมาก ๆ จะไหลไปตามพื้นที่ราบลุ่มที่ต่ำลาดเอียงถัดกันลงไปเรื่อย ๆ น้ำที่อยู่ในหนองบ่อก็ไหลลงไปจนถึงแม่น้ำมูลนานเข้าหลายร้อยปีก็เกิดเป็นสายน้ำขึ้นชุมชนจึงได้เรียกว่า “ลำน้ำเสียว” เพราะมีต้นไม้อชนิดหนึ่งขึ้นตามลุ่มน้ำชุมชนจึงเรียกว่า “ต้นเสียว” ดังนั้นผู้วิจัยจะได้แยกทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และตำนานเรื่องเล่าของผู้คนในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เพื่อให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนได้ดังนี้

ลักษณะดินเป็นดินทรายทามแกมดำที่มีความอุดมสมบูรณ์มากซึ่งในความอุดมสมบูรณ์นั้นสังเกตจากการทำนาได้ข้าวผลผลิตดีและมีต้นไม้อพืชพรรณธัญหารหลากหลายชนิดต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอาหารได้และไม่เป็นอาหารก็เกิดขึ้นสมบูรณ์มากที่นาของชาวบ้านก็ไม่ได้ยู่ติดกับลำน้ำจะอยู่ห่างออกไปไกลฝั่งจริง ๆ ก็จะเป็นสวนที่ปลูกผักไว้กิน ส่วนการทำนาก็ไม่ได้ใส่ปุ๋ยเคมีเลย นอกจากที่มีแปลงปลูกผักแล้วตลอดลำน้ำเสียวใหญ่ก็มีป่าตามตามฝั่งลำน้ำตลอดแนว ในช่วงนี้จะมีชาวบ้านส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในบริเวณรอบหนองบ่อและรอบลำน้ำเสียวใหญ่บางพื้นที่ เช่น บริเวณบ้านหนองลิ้ม บ้านหอกลอน บ้านหนองโดน บ้านโคกลีและบ้านค้อในปัจจุบัน มีสภาพดินเป็นดินเียดเค็มไม่สามารถเพาะปลูกอะไรได้เลยเนื่องจากสภาพปัญหาดินเค็ม ตรงบริเวณต้นน้ำ ทำตามลำน้ำเสียวใหญ่ลงมาถึงตอนกลางน้ำจะมีดินสภาพที่ค่อยข้างจะดีเป็นดินทรายดินเหนียวดินร่วมลงไปถึงปลายน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ดีมากสังเกตได้จากชาวบ้านปลูกข้าวได้ผลผลิตดีมากและมีการทำไร่ปลูกผัก

ภาพที่ 38 ทรัพยากรดินบริเวณหนองบ่อ

ภาพโดยผู้วิจัย

สภาพน้ำใสสะอาดยังไม่มีสารปนเปื้อนมากสามารถใช้ในการอุปโภคบริโภคได้ทั้งคนและสัตว์นานาชนิดได้อาศัยใช้ประโยชน์จากน้ำในลำน้ำเสียวจะเป็นน้ำจืดไม่เค็ม ไม่กร่อย ในบางหมู่บ้านจะแบ่งเขตของแหล่งน้ำ เพื่อไว้ดื่มกินกันตลอดหน้าแล้ง ในน้ำก็จะมีสัตว์น้ำและพืชน้ำหลายชนิด เช่น สัตว์น้ำนั้นก็มีปลาทุกชนิดหลายสายพันธุ์และแต่ละชนิดก็จะมีจำนวนมากมาย เช่น กุ้งฝอย กุ้งน้ำจืด ปู เต่า กบ เขียด งู ก็มีเป็นจำนวนมาก ลำน้ำเดิมไม่มีคูกันและไม่มีสิ่งกีดขวางทางน้ำ น้ำเป็นอิสระตลอดมา ถ้ามีปริมาณที่มากก็จะท่วมล้นออกมานอกลำน้ำแล้วไหลไปตามทิศทางของลำน้ำต่อไป ซึ่งที่ผ่านมานั้นจะมีน้ำท่วมข้าวไม่เกินหนึ่งสัปดาห์ ข้าวจะไม่ตายหรือไม่เสียหายมากจะมีเหตุการณ์น้ำท่วมเกือบทุกปีถ้าปีใดที่มีน้ำท่วมก็จะเห็นได้ว่ามีปลาเป็นจำนวนมากหลากหลายชนิดขึ้นมากับน้ำเพื่อขยายพันธุ์ตามวัฏจักรของปลา จากการลงพื้นที่สำรวจปีพ.ศ. 2564 กับได้สอบถามชาวบ้าน จะเห็นได้ว่าสัตว์หรือแมลงที่อยู่บนบกหรือที่อยู่ในน้ำเริ่มจะจางหายลงไปเรื่อย ๆ เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติบาง น้ำท่วมบาง และการขุดลอกลำน้ำบาง ทำให้สัตว์แมลงต่าง ๆ ได้ตายไปบางหายไป และเหลือน้อยลงทุกที ถ้าจะเปรียบเทียบกับอดีตกับปัจจุบัน ทำให้เห็นว่าอดีตมีสัตว์น้ำสัตว์บกมากมายหลายชนิดรวมทั้งเป็นอาหารของชาวบ้านอีกด้วย เช่น ปลาช่อน ปลาดุก กุ้ง หอย กบ ฯลฯ

ภาพที่ 39 ทรัพยากรน้ำหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

ตารางที่ 4 แสดงรายชื่อพันธุ์สัตว์น้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ประเภทสัตว์บก	ประเภทสัตว์น้ำและครึ่งบกครึ่งน้ำ
1. ไก่ 2. สุนัข 3. อีเห็น 4. พังพอน 5. นก กระทา 6. นกกต 7. แร้ง 8. กา 9. กระรอก 10. กระต่าย 11. ลิน 12. แย้ 13. กระปอม 14. กระต่า 15. นกเขาใหญ่ 16. นกเขาเล็ก 17. นกเขาขาว 18. นกกาเหว่าดำ 19. นก กาเหว่าลาย 20. นกขอด 21. นกเอี้ยง 22. นก คุ่มอีด 23. นกแหล่ว 24. นกเค้า	1. ปลาดุก 2. ปลาช่อน 3. ปลาขามน 4. ปลาเข็ม 5. ปลาซิว 6. ปลาน้ำ 8. ปลากด 9. ปลากระแยง 10. ปลาหลด 11. ปลาหมอ 12. ปลานิล

ข้อมูล: ได้จากการลงพื้นที่สำรวจเมื่อ พ.ศ. 2564 สอบถามชาวบ้านเกี่ยวกับสัตว์บกและสัตว์น้ำที่อยู่
ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่ยังหลงเหลือหรือปรากฏให้เห็นอยู่น้อยมาก

ลักษณะป่าร้างอดีตตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในสมัยก่อนตามริมฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติบนสองฝั่งตลอดลำน้ำเสียวใหญ่จะมีความอุดมสมบูรณ์มากมาย เช่น มีต้นไม้ใหญ่หลากหลายชนิดที่สามารถนำมาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยได้เป็นจำนวนมากรวมทั้งต้นไม้ใหญ่เกิดเป็นป่านั้นจะมีเครือไม้น้อยใหญ่อยู่ร่วมกันเป็นป่าทึบเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น กระต่าย อีเห็น กระรอก กระแต แอ้ กะปอม งูสิงห์ สุนัขจิ้งจอก นกเขา นกกระปูด ฯลฯ ซึ่งเป็นช่วงเวลาของชาวบ้านสมัยก่อน เพราะว่าเวลาใกล้รุ่งเช้าจะมีพวคนกพากันร้องทุกวัน แผลงอีกหลายชนิด เห็ดที่กินได้ ไม้ที่ใช้ทำฟืน สำหรับหุงต้มหรือทำอาหารของชาวบ้าน เผือก หัวมัน กลอยป่าหลายชนิด ส่วนพืชที่เป็นสมุนไพรที่มีจำนวนมากหลายชนิดด้วยกันที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตหรือใช้รักษาโรคเมื่อเจ็บป่วยไยยอดไม้ และผลไม้ สามารถนำมาเป็นอาหารได้ทั้งคนและสัตว์ ทั้งที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติและเป็นสัตว์เลี้ยงของคน เช่น วัว ควาย เป็นต้น กอไผ่ก็เป็นอีกชนิดหนึ่งที่มีประโยชน์มากมาย

ลักษณะการเกิดนั้นจะขึ้นในฝั่งของลำน้ำเสียวและตามกุด ตามเลิง วัง บวก ที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวใหญ่หรือที่เรียกกันว่า ป่าบุงป่าทามมีการใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่เป็นจำนวนมาก เช่น หาหน่อไม้มาทำเป็นอาหารได้สารพัดอย่าง ลำต้นก็นำมาทำเป็นเถียงนาเครื่องจักสานได้หลายประเภท ต้นอ่อนที่ยังไม่แก่มากนักก็ตัดมาทำเป็นตอกมัดต้นกล้าข้าวเป็นมัดใหญ่ เพื่อสะดวกในการนำไปปักดำ ต้นไผ่ตัดแล้วนำมามัดกับลำไม้ไผ่ที่เป็นด้ามคล้ายไม้กวาดเป็นแผ่น เพื่อปิดกวาดฟางข้าวออกจากเม็ดข้าว ในฤดูเก็บเกี่ยวหรือตอนที่มีการนวดข้าวแบบเก่า ซึ่งจะเป็นการลงแขกตีข้าวของชาวบ้านในสมัยนั้น รากก็จะช่วยในการยึดดินไว้ไม่ให้น้ำกัดเซาะได้ง่าย อีกสิ่งหนึ่งที่มีคู่กับกอไผ่ป่านั้นก็คือ ฝั่ อยู่คู่กับกอไผ่นี้น้ำโดยตลอด ไต่กอไผ่ก็จะเป็นที่อยู่ของเต่า กบ อาศัยอยู่ตลอดทั้งปี ส่วนหญ้าแฝกหญ้าคาที่เกิดอยู่ตามฝั่งของลำน้ำเสียวนั้นชาวบ้านในยุคหนึ่งก็นำไปมาทำเป็นไพรหญ้าแห้งหลังคาที่พักอาศัยหรือที่อยู่ ซึ่งเรียกว่า เป็นการสมดุลงานธรรมชาติมากที่สุดทำให้ทุกสรรพสิ่งทั้งหลายสามารถอยู่ร่วมกันกับมนุษย์แบบพึ่งพาอาศัยกันโดยระบบนิเวศน์ไม่ถูกทำลาย (ช่วย ช่างหล่อ, 2564: สัมภาษณ์)

ส่วนของพืชที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นพืชที่คนเราปลูกขึ้นเอง เป็นทั้งอาหารของคนและอาหารของสัตว์ตลอด พืชที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ผลไม้ เถาวัลย์ หญ้าชนิดต่าง ๆ รวมถึงพวกที่เกิดอยู่ในน้ำส่วนที่เป็นอาหารของสัตว์ ได้แก่ ใบอ่อน ดอก ผลไม้สุก หัว ราก เป็นต้น ในพืชชนิดต่าง ๆ นั้นก็จะเป็นพืชที่เป็นสมุนไพรรวมอยู่ด้วยและอาจจะรวมถึงเห็ดก็ได้ พืชที่มนุษย์ปลูกขึ้นเองก็จะเป็นพืชผักสวนครัวที่ต้องใช้ในการบริโภคทุกวันเท่านั้นเป็นส่วนใหญ่ไม่มีสารพิษตลอดทั้งซึ่งทั้งพืชและสัตว์ก็จะมีความสัมพันธ์กับสภาพของดินป่าและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ พืชที่อยู่บนบกและที่อยู่ในน้ำมีจำนวนมากหลายชนิด ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลมาจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ได้พบว่ามีชนิดของพืชเป็นจำนวนมากและได้รวบรวมไว้ซึ่งจะแยกออกเป็นพืชที่อยู่บนบกและในน้ำดังรายละเอียดตามตาราง ดังนี้

จากการลงพื้นที่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ปี พ.ศ. 2564 ผู้วิจัยเปรียบเทียบกับยุคอดีตแล้วต่างกันมาก อดีตมีความอุดมสมบูรณ์มากมีทั้งวัชพืชน้อยใหญ่เต็มไปหมดตามลำน้ำเสียวใหญ่ เมื่อมาถึงยุคปัจจุบันยังคงเหลือต้นไม้วัชพืชน้อยมากเนื่องจากการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ใหม่จึงทำให้ต้นไม้น้อยใหญ่หายไปกับการขุดลอก ปัจจุบันยังคงเหลือแค่ วัชพืชชนิดเล็ก ปัจจุบันอาจจะเป็นเพราะปัญหาน้ำเค็มก็ได้ที่ยังคงเหลืออยู่เล็กน้อย

ภาพที่ 40 ทรัพยากรป่าไม้ที่สำนักสงฆ์โนนพืโนนน้องบ้านหวาย
ภาพโดยผู้วิจัย

ตารางที่ 5 แสดงรายชื่อพันธุ์พืชทั้งในน้ำและบนบกตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

พืชที่อยู่บนบกหรือในป่าลุ่มน้ำ	พืชที่อยู่ในน้ำ
1. ต้นไผ่ 2. ต้นเครือผีพวน 3. เครือมันแซง 4. ต้นหญ้าแฝก 5. ต้นหญ้าหวาย 6. หญ้าคา 7. ต้นพะยอม 8. ต้นลำดวน 9. ต้นสะแบง 10. ต้นเสียว 11. ต้นทม 12. ต้นตาปลา	1. แหน 2. จอก 3. ผักพืพวย 4. เทา 5. ผักบู่ 6. ผักหนอก 7. ผักโอบเหบ 8. ผักหย่องแป 9. ผักเกษตรน้ำ 10. ต้นบัว 11. บัวแดง

ตารางที่ 5 แสดงรายชื่อพันธุ์พืชทั้งในน้ำและบนบกตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน (ต่อ)

พืชที่อยู่บนบกหรือในป่าลุ่มน้ำ	พืชที่อยู่ในน้ำ
13. ต้นติ้ว 14. ต้นพุง 15. ต้นเปลือย 16. ต้นยูคา 17. ต้นกระถิน 18. ต้นมะขามเทศ 19. ต้นสด	

ข้อมูล: ได้จากการลงพื้นที่สำรวจเมื่อ พ.ศ. 2564 สภาพพื้นที่ปัจจุบันตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่ปรากฏยังหลงเหลืออยู่ให้น้อยมากตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนผู้วิจัยสรุปในภาพรวมของพันธุ์พืช

3.2.2 ด้านความเชื่อ

ในส่วนของความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ รอบตัวของชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีศรัทธาความเชื่อที่หยั่งรากฝังลึกลงสู่วิถีชีวิตก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนล้วนแล้วต่างเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนจนมาถึงปัจจุบัน รูปแบบของสังคมเมืองอาจจะไม่ชัดเจนมากนัก แต่ในสังคมชนบทหลายแห่งยังคงรูปแบบของความเชื่อและสืบทอดประเพณีที่เข้มแข็ง ซึ่งประเพณีเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดจากสภาพพื้นที่และธรรมชาติที่รายล้อมรอบตัวชุมชนมีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามป่า น้ำ ดิน ได้แก่ รุกขเทวดา ผีसाง นางไม้ต่าง ๆ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนกลายเป็นประเพณีที่ดีที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดทางปรัชญาซึ่งถูกสั่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้ถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน แต่คติความเชื่อทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่ดีงามผ่านพิธีกรรมอย่างเหมาะสมและมีการประยุกต์ใช้พิธีกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำกับความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้มีเรื่องเล่าเป็นตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านการบอกเล่าคนเฒ่าคนแก่ผู้วิจัยแยกออกได้ ดังนี้

3.2.2.1 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์/พื้นที่

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่าไม้ ล้วนแล้วเป็นความเชื่อของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำที่ดี ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกที่ดี อาหารและปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพของชุมชนที่ดี หลายอย่างหรือทุกอย่างรวมกันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนต้องอนุรักษ์ป่า โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีอำนาจภายนอก ไปบังคับ ความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีป่า ผีตอย มีความสำคัญอย่างมากในเรื่องป่าชุมชนเพราะเมื่อพูดถึงชุมชน เราไม่ได้หมายความว่าเฉพาะแค่ป่าที่เป็นรูปธรรม คือ พื้นที่ที่ต้นไม้ พืช สัตว์และแมลงต่าง ๆ อาศัยอยู่เท่านั้น ป่าชุมชนที่

แท้จริงแล้วคือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนนั้นในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการทำมาหากิน เรื่องระบบครอบครัวเครือญาติ เรื่องของโครงสร้างอำนาจและกฎระเบียบต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในส่วนของการเชื่อในเรื่องผีसानางไม้เทวดาอารักษ์ผู้รักษาทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ซึ่งจะได้เห็นได้เข้าใจได้ก็ต่อเมื่อเรามองออกมาจากทัศนะของชาวบ้านไม่ใช่เอาความคิดเห็นความเชื่อของเราไปตัดสินในทัศนะของชาวบ้าน มนุษย์ไม่มีอำนาจโดยตรงที่จะควบคุมธรรมชาติ ผีसानางเทวดาอารักษ์ผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ต่างหากที่เป็นผู้ควบคุม ปกป้องรักษาป่าเขาถ้ำนาไพร เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงไม่ตัดไม้ทำลายป่าเกินความจำเป็น เพราะเท่ากับละเมิดหรือทำลายอำนาจเหนือมนุษย์

ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อป่าไม้กับสิ่งลี้ลับหรือพลังเหนือธรรมชาติ ที่อยู่คู่กับสังคมมาอย่างยาวนานฝังรากลึกอยู่ในใจของชุมชน และกระจายอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนมาหลายยุคหลายสมัย ในยุคที่มีความเจริญก้าวหน้าของสังคมเมืองเบ่งบาน ศรัทธาและความเชื่อต่าง ๆ อาจจะเลือนหายไปบ้างแต่ก็ไม่ทั้งหมด โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ศรัทธาและความเชื่อมีอิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก นั้นจึงกลายเป็นหนึ่งในกลวิธีเพื่อการอนุรักษ์ที่ได้ผลป่าไม้ถือได้ว่าเป็นหัวใจหลักของชุมชนก็ว่า ป่าไม้ให้ความอุดมสมบูรณ์มีทรัพยากรธรรมชาติ โดยพื้นฐานสังคมชาวบ้านล้วนอาศัยพึ่งพาป่าเพื่อเป็นปัจจัย 4 ซึ่งได้แก่ แหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม ที่มีความสำคัญต่อชีวิตมาเป็นเวลานานแล้ว นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้พึ่งพาน้ำที่มีต้นธารจากป่าเพื่อการเกษตร อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม อีกทั้งป่ายังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน บทบาทของป่าต่อความอยู่รอดของชุมชนจึงมีมาเนิ่นนานและไม่สามารถแยกจากกันได้ ในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีป่าไม้ขนาดใหญ่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวชาวบ้านเรียกว่า โนนพื้โนนน้อยอยู่บ้านหวาย ตำบลบ้านหวายอำเภอวาปีปทุม ปัจจุบัน ภายในป่ามีวัดหรือสำนักสงฆ์อยู่ที่ตั้งมานานแล้ว ปัจจุบันนี้ก็ยังคงอยู่ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจ ปีพ.ศ. 2564 พบว่า มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษาหลายรูปด้วยกัน สำนักสงฆ์โนนพื้โนนน้อย ตั้งสำนักสงฆ์อยู่ในป่าไม้ โดยมีพื้นที่กว้างมากมีต้นไม้ใหญ่น้อยสลัดกันไปป่าไม้ทึบ ภายในสำนักสงฆ์มีการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ภายในป่า เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชื่อต่อป่าในครั้งสมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าอยู่กับป่าและเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

สำนักสงฆ์โนนพื้โนนน้อยถือได้ว่าเป็นกิจกรรมของคนชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และเพื่อผลประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน เป็นกิจกรรมที่สนับสนุนและมอบอำนาจให้กับประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปลูกจัดการป้องกันรักษาและเก็บหาผลประโยชน์จากป่าไม้ภายใต้ระบบการจัดการที่ยั่งยืนประกอบด้วย ต้นไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แหล่งน้ำและสรรพสิ่งในธรรมชาติที่เป็นระบบนิเวศทั้งหมด

ภาพที่ 41 สำนักสงฆ์โนนพื้โนนน้องตำบลบ้านหวายปัจจุบัน

ภาพโดยผู้วิจัย

3.2.2.2 ตำนาน

ตำนานเรื่องเล่าขานผ่านผู้คนที่มาแต่ในครั้งอดีตเปรียบได้เหมือนกับเครื่องมือที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ คติความเชื่อ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงประเพณีวัฒนธรรมของคนในยุคอดีต อาจเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ได้ อาจมีหลักฐานหรือไม่ก็ได้ ถือได้ว่าเป็นประสบการณ์เรื่องราวที่ผ่านเข้ามาในชีวิตผู้คนในครั้งอดีตลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนได้ยืมคนเฒ่าคนแก่พูดถึง ตำนาน นิทาน เรื่องเล่าต่าง ๆ ให้ลูกหลานฟัง

ตามที่คุณวิจัยได้ลงพื้นที่สอบถามเกี่ยวลำน้ำเสียวใหญ่จากชาวบ้าน ประชาชนชาวบ้านคนเฒ่าคนแก่ภายในหมู่บ้านที่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ยุคอดีตมีความผูกพันกับสายน้ำมีความเป็นอยู่ที่ดี มีความเชื่อพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่อ่างแยกกันไม่ออกเปรียบเหมือนเส้นเลือดใหญ่ของชุมชนในลำน้ำเสียวใหญ่เป็นทั้งแหล่งอาหารแหล่งไม้ในการสร้างบ้านเป็นคลังยาสมุนไพรและเป็นอะไรหลาย ๆ อย่างในชุมชนเป็นที่เชื่อมโยงจิตใจของคนสองฝั่งผ่านเรื่องราวความเชื่อตำนานพิธีกรรมประวัติศาสตร์ในมิติของความเป็นจริงของมนุษย์ ตำนานยังมีลักษณะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมยุคหนึ่งสร้างขึ้นเพื่อจะอธิบายความเป็นมา การมีชีวิตร่วมกันใน

สังคมเพื่อจะบอกเล่าผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและเพื่อปลูกฝังให้เกิดความเชื่อไปในทิศทางเดียวเพื่อสืบทอดต่อ ๆ กันไป ซึ่งผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลมานำเสนอมิตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีต ตำนานเป็นเรื่องราวที่บอกเล่าต่อ ๆ กันมาโดยมี ชาวบ้านแคน เล่าว่า ตำนานที่เล่าขานบอกต่อ ๆ กันมานานมากจนไม่ทราบว่าเป็นช่วง ปีพ.ศ.ไหน เพราะว่าพ่อก็ได้ฟังผู้เฒ่าผู้แก่สมัยก่อนเล่าให้ฟังมาอีกทอดหนึ่งเช่นกัน แต่ถึงอย่างไรก็ตามจะได้รวบรวมไว้ เพื่อให้ได้มีการเรียนรู้ประวัติของลุ่มน้ำเสียวใหญ่หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกันมานานแสนนาน ซึ่งสมควรอย่างยิ่งที่คนรุ่นหลังจะได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์เหล่านี้ต่อไปโดย (ทรงศิลป์ แคนหนอง, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.2.3 ตำนานควายประหลาด

เรื่องราวมีอยู่ว่าแต่ก่อนมีควายประหลาดอยู่ตัวหนึ่งซึ่งเป็นควายตัวเมียตัวนี้เดินทางมาจากทางอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และกำลังตั้งท้องใกล้คลอด ซึ่งควายตัวนี้ได้หนีจากการตามล่าของนายพรานมาเรื่อย ๆ พอมาถึงเขตอำเภอบรบือ ทุกวันนี้ ซึ่งในขณะนั้นเป็นป่าที่มีหนองน้ำที่กลางป่า ควายตัวนี้ได้ดื่มกินได้นอนพักที่นั่น จนวันหนึ่งควายก็คลอดลูกออกมาเป็นตัวผู้ หลายวันต่อมาสะดือของลูกควายได้หลุดลงตรงที่หนองน้ำดังนั้นก็เรียกว่า บรบือ เพราะสะดือของควายได้หลุดลงที่นั่น ซึ่งภาษาอีสานเรียกสะดือว่า สายปือ เป็นไปได้ว่ามาจากคำว่า บ่อสายปือ

ต่อมาได้มีนายพรานกลุ่มหนึ่งตามมาถึงบรบือเพื่อตามล่าควายที่หนีมาจากอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ชาวบ้านจึงเล่าให้นายพรานฟังว่า ควายที่นายพรานตามมานั้น ได้มาออกลูกที่หนองน้ำใกล้ๆ นี้ พอพบนายพรานได้ยืนที่ชาวบ้านเล่าให้ฟังเช่นนั้นจึงพากันรีบตามไปที่ตรงหนองบ่อเพราะนายพรานคิดว่าควายออกลูกใหม่ ๆ ตัวลูกคงไม่แข็งแรงพอที่จะหนีไปไกลได้ ส่วนควายแม่ลูกรู้ว่กำลังมีคนตามมาจึงพาลูกหนีต่อไปอีก พวกนายพรานตามรอยควายแม่ลูกมาเรื่อย ๆ จนมาถึงบ้านกำพี้ในปัจจุบัน ชาวบ้านที่อยู่ละแวกนั้นเห็นควายแม่ลูกจึงร้องเรียกพวกนายพรานว่า มาพี้ มาพี้ (เป็นภาษาอีสานแปลว่า มาทางนี้) ชาวบ้านจึงตั้งชื่อบ้านนั้นว่า บ้านกำพี้ ต่อมานายพรานก็ตามไปเรื่อย ๆ จนไปถึง บ้านบัวมาศในปัจจุบัน พอดีลูกป็นและดินปืนหมดก็เลยได้พากันพักทำการหล่อลูกป็นและดินปืนที่หนองแห่งหนึ่งซึ่งมีบัวอยู่สมัยก่อนเรียกว่า “ตำหมือหรือตำมาศ” ที่นั่น เพื่อไล่ล่าควายแม่ลูกต่อไป ต่อมาจึงเรียกชื่อว่า “บ้านบัวมาศ” พอทำหมือและมาศเสร็จแล้วได้พอที่จะตามล่าควายแม่ลูกต่อไป นายพรานได้ตามไปอีกและเจอควายแม่ลูกที่หนองแห่งหนึ่งจึงเกิดการต่อสู้กันอย่างเอาเป็นเอาตาย การต่อสู้ยืดเยื้อไปหลายวันจนทำให้หนองเล็ก ๆ กลายเป็นหนองใหญ่ ชาวบ้านจึงเรียกหนองนั้นว่า หนองโนนทัน เพราะนายพรานกับควายมาทันกันที่นั่น แต่ก็ทำอะไรไม่ได้ ควายก็ได้พาลูกหนีต่อไปจนมาถึงทุ่งแห่งหนึ่งมีป่าไม้หนาที่มาก ควายตัวลูกออกมาหลอกล่อทำให้พวกนายพรานเห็นแต่เห็นแบบลับๆ ล่อๆ นายพรานได้ใช้หญาฆ่าล่ออีก ควายก็ไม่เห็นออกมา ต่อมาชาวบ้านจึงเรียกชื่อตรงนั้นว่า “ท่าล่อ” ต่อมาชาวบ้านที่จะข้ามไปทำนาอีกฝั่ง เอาไม้ไปทำขัว (สะพาน) จึงได้เรียกว่า “ขัวท่าล่อ” จนกระทั่งได้ข่าวว่า ควายแม่ลูกได้หนีเข้าป่าไป แล้วไปนอนเล่นน้ำ

ในหนองกลางป่า จนทำให้น้ำหนองนั้นขุ่นมาก เพราะมีรอยเท้าขุดดินเป็นทางยาว เนื่องจากควายได้เหยี่ยวแล้วใช้ขาขุดดินไปทางด้านหลัง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เขียน ต่อมาจึงเรียกหนองนั้นว่า “หนองขุ่น หนองเขียน” ต่อมาควายจึงพาลูกเข้าป่าไปเรื่อยจนถึงหนองน้ำอีก จึงพาลูกลงนอนเล่นน้ำ ชาวบ้านพากันตกใจและกลัวเพราะควายตัวใหญ่ บ้างก็ว่าควายผี บ้างก็ว่าควายเทวดา บ้าง เสียงดัง แสงแวดแวดก้องไปหมดเพราะความแตกตื่นของชาวบ้าน นายพรานได้ยินเสียงชาวบ้านอะอะเสียงดัง จึงเข้าไปถาม เมื่อควายแม่ลูกเห็นนายพรานจึงลุกขึ้นวิ่งหนีต่อไป ชาวบ้านที่เห็นต่างพากันตกใจ ชาวบ้านจึงเรียกหนองนั้นว่าหนองแซว ต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นบ้านหนองมะแซว ส่วนควายแม่ลูกก็หนีเข้าไปในป่าต่อไปอีกเรื่อย ๆ ไปทางอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในการต่อสู้ครั้งนั้นทำให้เกิดปรากฏการณ์มีตำนานร่ายรอยการต่อสู้เกิดขึ้นเป็น ห้วย หนองน้ำ ชื่อหมู่บ้าน ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่ (น้อย ชีชา, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.2.4 ตำนานผีเฝ้าป่า

ชาวบ้านแควนมีที่นาติดกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ เล่าว่า ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่มีนาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่หรือหมู่บ้านนั้นจะมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี มาโดยตลอดเชื่อว่าตามบริเวณหนอง กุด บวก หล่ง วัง โพน คลอง ต้นไม้ใหญ่หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่รกทึบที่อยู่ในลำน้ำหรืออยู่ใกล้กับลำน้ำ ก็ตาม สถานที่เหล่านี้จะมีผีเฝ้าอยู่และดุมากหรือศักดิ์สิทธิ์มาก ซึ่งเป็นผู้ดูแลป่าอยู่ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าป่า เจ้าดง เจ้ากุด เจ้าหนอง เจ้าบวก เจ้าวัง ซึ่งแต่ละที่จะเรียกชื่อไม่เหมือนกันแตกต่างกันไปตามสิ่งที่เกิดขึ้นในที่ตรงนั้น ๆ ไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามชาวบ้านยังมีการเซ่นไหว้บวงสรวงผีก่อนเสมอ เช่น เวลาจะไปหาปลาในหนองจะต้องมีการขอเจ้าที่เจ้าทางก่อนเสมอ โดยใช้คำพูดที่สุภาพต้องมีของแลกเปลี่ยนกันเสมอหรือก่อนที่จะลงทำนาจะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่นา ก่อน ถ้าอยู่ในนาที่ชื่อว่า ผีตาแฮก ถ้าจะตัดต้นไม้ก็ต้องขอก่อนเสมอว่าจะเอาไม้ไปทำอะไรจะขอชกก็ตัน ชาวบ้านเชื่อและถือว่ามี ความศักดิ์สิทธิ์จริง ถ้าพูดเพราะสุภาพก็จะได้ตามที่ขอไว้ แต่ถ้าพูดไม่เพราะหรือไม่ขอเอา ไม่ทำตาม ที่บอกไว้ ก็จะมีอันเป็นไปทุกคน พบจริงเห็นจริงศักดิ์สิทธิ์จริงบางคนที่ทำผิดอย่างร้ายแรงก็จะถึงแก่ชีวิตได้ ถ้าไปทุ่งนาเวลาที่กินข้าวก็ต้องเรียกให้กินข้าวด้วยกันและบางครั้งก็หาข้าวกินก่อนทุกวันซึ่งทุกวันนี้ก็ยังมีคนทำอยู่เกือบทุกคนที่มีนาติดลำน้ำเสียวแต่ชาวบ้านเห็นว่าไม่ศักดิ์สิทธิ์เหมือนก่อนด้วย เหตุผลหลายประการ คือ อาจจะหมดไปแล้วเพราะไม่มีป่า ผีก็ต้องย้ายไปหรือคนไม่นับถือไม่กล่าวหา ก็เลยไม่มี เพราะความเชื่อเหล่านี้ลดลงซึ่งแต่ก่อนนั้นพบจริงเห็นจริงมีจริงศักดิ์สิทธิ์จริง ๆ ยืนยันเป็นเสียงเดียวกัน (จันทร์ วรรณปะเกา, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.2.5 ตำนานพ่อใหญ่สีคอนเตา (สินครเตา)

เรื่องพ่อใหญ่สีคอนเตาก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีคนเล่าประวัติต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้โดยประวัติหรือความเชื่อที่ว่าพ่อสีคอนเตา อายุประมาณ 50 กว่า เป็นคนพื้นฐานมาจากเมืองศรีภูมิในสมัยก่อน พ่อสีเป็นชาวประมงพื้นบ้านหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พรานปลา ได้หาปลาเพื่อเลี้ยงชีพมา

โดยตลอด พ่อใหญ่สี่เป็นคนที่หาปลาได้เก่งมาก แต่ก่อนปลาในลำน้ำเสียวมีจำนวนมากมายไม่อดไม่
อยาก พ่อใหญ่สี่จะหาปลามาเรื่อย ๆ ตามลำน้ำเสียวใหญ่ขึ้นมาโดยตลอด ในระหว่างเดินทางหาปลา
มานั้น พ่อใหญ่สี่ก็จะเตรียมหาบเอาสัมภาระมาด้วยเพื่อหุงหาอาหารการกินไปเรื่อย ๆ พอถึงที่ตรงไหน
อุดมสมบูรณ์พอที่จะสร้างบ้านได้พ่อใหญ่สี่ก็จะให้คนที่พร้อมที่จะอยู่ตรงนั้นได้สร้างบ้านเรือนมาเรื่อย
ตลอดทางมากับลำน้ำเสียว ถ้าหาปลาได้มากนั้นก็จะเป็นปลาแห้ง ปลาร้า (ปลาหมักด้วยเกลือ)
และได้เอาปลาที่หาได้ขึ้นมาแลกข้าวแลกเกลือกับชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันตามลำน้ำเสียวมา
ตลอดทาง และบางครั้งก็เอาปลากลับบ้านทางเมืองศรีภูมิทำมาอย่างนี้ตลอดจนพ่อใหญ่สี่ได้จบชีวิตลง
ในลำน้ำเสียวแห่งนี้เอง จนต่อมาชาวบ้านที่อาศัยอยู่สองฝั่งลำน้ำได้เคารพนับถือพ่อใหญ่สี่เจ้าแห่งลำ
น้ำเสียวนี้มาโดยตลอดจนถึงทุกวันนี้

ทุกวันนี้ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ลำน้ำเสียวได้รู้จักพ่อใหญ่สี่คอนเตาเป็นอย่างดี ใครก็ตามที่
จะลงหาปลาในลำน้ำเสียวลำน้ำสาขา หรือแม้แต่ หนอง กุด เลิง บุ่ง ฯลฯ ที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวก็
ตาม ก่อนที่จะลงหาปลาก็จะต้องพูดขอปลาจากพ่อใหญ่สี่เสมอจะได้ปลาตามต้องการ เช่น ขอคำว่า
พ่อใหญ่สี่เอ๋ย ผู้ข้าขอปลานำเจ้าแน่ เพื่อหาไปอยู่ไปกินไปทานเพื่อเลี้ยงคนในครอบครัว ถ้าได้ปลามา
ตัวใหญ่จะแบ่งให้พ่อใหญ่กินนำดอก ซึ่งจะต้องเป็นคำพูดที่ไพเราะ ถ้าไม่ขอปลาหรือพูดไม่ไพเราะก็จะ
ไม่ได้ปลาเลย

3.2.2.6 ตำนานปรangkū

ปรangkūที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวที่ปรากฏขึ้นในหลายพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากลำน้ำ
เสียวมากนัก ประมาณ 500-1000 เมตร เท่านั้น กูที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวนั้น เกิดขึ้นในสมัยเมืองศรี
ภูมิ เป็นอาณาจักรขอมเดิมซึ่งเคยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลกพวกเมืองขึ้นทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น
เมืองน้อย เมืองใหญ่ก็ต้องนำเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าเมืองใหญ่ก่อน เจ้าเมืองศรีภูมิเองนั้นก็
ทุกปีจะต้องนำเครื่องบรรณาการขึ้นไปถวายแก่เจ้าเมืองใหญ่เหมือนกัน จึงได้เลือกเส้นทางเดินไปตาม
ลำน้ำเรื่อย ๆ เพื่อที่จะไม่ให้มีการขาดแคลนน้ำ เพราะจะต้องเดินทางที่ยาวไกลมาก พวกทหารวังจึง
ต้องมีการสร้างที่พักนี้ให้แก่เจ้าเมืองได้พักผ่อนหลับนอน ในช่วงกลางคืนซึ่งชาวบ้านเรียกว่า กู ซึ่งจะมี
กูที่เกี่ยวข้องกันและอยู่ใกล้ลำน้ำเสียว เช่น กูบ้านบัวมาศ อำเภอบรบือ กูบ้านแดง อำเภอลืออำนาจ
จังหวัดมหาสารคาม กูกาสิงห์และกูโกทา อำเภอกษัตริย์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งกูเหล่านี้จะอยู่ตลอด
ลำน้ำเสียวใหญ่ตลอดมาเชื่อว่าน่าจะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างแน่นนอนตามหลักฐานทาง
ประวัติศาสตร์ที่จารึกไว้ตามกูต่าง ๆ ที่ขุดพบขึ้นในช่วงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6-7 โดยทางกรมศิลปากร
ยืนยันไว้ว่ากูบ้านบัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือและที่กูบ้านแดง อำเภอลืออำนาจ จังหวัด
มหาสารคาม เกิดขึ้นในช่วงที่กล่าวมานี้ตำนานย่อมคู่กับสังคมอีสานมายาวนานซึ่งในสังคมโบราณทุก
แห่งล้วนมีตำนานที่เป็นเรื่องเล่าเพื่อบอกความเป็นมาของผู้คนที่เป็นบรรพบุรุษการบอกเล่าถึง

เหตุการณ์ กลุ่มชนรวมไปถึงตำนานเรื่องเล่าและการสร้างความสำนึกร่วมกันอีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2550: 7-10)

3.2.2.7 ตำนานการสร้างฝายดิน

การสร้างฝายดินในอดีตของชุมชนตามที่ได้สอบถามเจ้าอาวาสวัดบ้านแคน เจ้าคณะตำบลแคนเขต1 เล่าว่า ฝายดินเป็นฝายที่ชาวบ้านร่วมกันทำขึ้นในช่วงหน้าแล้งจะทำเฉพาะที่ตรงกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่ใกล้กันเพื่อใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่เท่านั้น เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง โดยมีผู้นำหมู่บ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุดจะเป็นคนชักชวนเชิญชวนหรือคัดเกณฑ์ ชาวบ้านให้มาร่วมกันลงแรงปั้นฝายในลำน้ำเสียวเพื่อเอาน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งและผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำหมู่บ้านก็จะเป็นคนกำหนดว่าจากเสานี้ถึงเสานี้เอาไว้บริเวณใด จากเสานี้ไปเสานี้เอาไว้สวนพันธุ์ปลาหรือขยายพันธุ์ จากเสานี้ไปถึงเสานั้นค่อยให้เอาสัตว์เลี้ยงลงกินน้ำ ถ้าปีไหนน้ำมามากฝายก็จะขาดไปกับน้ำ ถ้าเป็นฝายขนาดใหญ่ถ้าขาดตรงไหนก็จะได้ทางเดินของลำน้ำสายใหม่ไปเรื่อยจึงเป็นที่มาของเสียวหลง และก็ต้องชักชวนชาวบ้านมาปั้นใหม่ตลอดทุกปี ส่วนของสะพานที่ชาวบ้านสร้างขึ้นในสมัยก่อนนั้นมี 2 แบบ คือ แบบขนาดใหญ่กับแบบขนาดเล็ก แบบขนาดใหญ่ ขัวใหญ่ จะใช้ต้นไม้มาทำเสาปักสองข้างเป็นคู่ไปจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่งแล้วใช้แป้นปัก (ไม้ซีก) วางพาดทับไม้ที่เป็นคานต่อกันไปจนถึงอีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำ มีความกว้างประมาณ 1-2 เมตร หรือแล้วแต่จะทำให้มีอะไรผ่านบ้าง เช่น คน สัตว์ รถเข็น บางครั้งสัตว์เลี้ยงก็จะเดินข้ามลำน้ำเอง เช่น ควายนั่นจะลอย (วาย) ข้ามได้เพราะลอยน้ำเก่งมาก ถ้าตรงที่ควายจะข้ามลำน้ำไม่มีสะพาน คนที่เป็นเจ้าของก็จะเกาะหางควายเพื่อข้ามลำน้ำด้วยกัน แบบขนาดเล็ก แบบที่สองนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ขัว” ซึ่งลักษณะของขัวนี้ก็คือชาวบ้านจะใช้ต้นไม้ขนาดใหญ่เพียงต้นเดียว เอามาวางพาดระหว่างฝั่งลำน้ำจากฝั่งหนึ่งไปอีกฝั่งหนึ่ง แล้วทำราวจับเพื่อพยุงเดินข้ามไปอีกฝั่งได้อย่างสะดวก ใช้เดินผ่านได้เฉพาะคน ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะใช้สัญจรในช่วงที่น้ำยังไม่ท่วมสะพาน เท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นขัวใหญ่หรือขัวเล็ก ถ้าหากว่าปีไหนน้ำได้พัดพาขอนไม้ไปหรือหักลงไปถึงจะชักชวนกันในหมู่บ้านและหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามมาช่วยกันสร้างหรือซ่อมแซมสะพานกันเพราะเป็นเรื่องที่สำคัญมากในการที่จะไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้านที่อยู่คนละฝั่งของลำน้ำเสียวเพื่อไปมาหาสู่กันของชุมชนสองฝั่ง (พระครูวรพจน์พิศาล, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.3 ด้านประเพณีและพิธีกรรม

ประเพณีถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่มีอยู่ในทุกสังคม เพราะว่าพิธีกรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงศาสนาให้ดำรงอยู่ อีกทั้งยังเป็นแหล่งก่อให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรมของแต่ละสังคมอีกด้วยพิธีกรรมนับว่าส่งผลมาจากความเชื่อของมนุษย์ เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใดมักจะเกิดแรงศรัทธาและการบนบานเพื่อขอความช่วยเหลือจากสิ่งเหล่านั้น แม้ว่าสิ่งดังกล่าวจะอำนวยความสะดวกให้ได้หรือไม่ก็ตามกลายเป็นพิธีกรรมเพื่อความศรัทธาในสิ่งที่ตนนับถือ พิธีกรรมจึงมีรูปแบบของการกระทำอัน

ศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถนำพามนุษย์ไปสู่จุดมุ่งหมาย ตามที่ตนมีความเชื่อเลื่อมใสศรัทธา นอกจากนี้ พิธีกรรมยังเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชนเพื่อการกระทำที่พร้อมเพียงกันในส่วนพิธีกรรมการบูชาผีปู้ตา คือ วิธีการจัดเครื่องสังเวยบูชาตลอดถึงขั้นตอนต่าง ๆ ในการประกอบพิธีเพื่อแสวงการเคารพบูชาของชาวบ้าน ตั้งแต่สมัยโบราณมนุษย์เราเกิดมาในโลกรวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ย่อมมีสิ่งที่ยึดถือด้านจิตใจเพื่อให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยก มีความรักความสามัคคี ซึ่งกันปราศจากภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวง การปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันทำให้จิตใจเป็นสุขและอยู่ด้วยกันอย่างผาสุก ผู้วิจัยลงพื้นที่สอบถามชาวบ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนสามารถแยกประเพณีออกได้ ดังนี้

3.2.3.1 ประเพณีเลี้ยงศาลปู้ตา

พอถึงเดือน 6,7 ชาวบ้านตามหมู่บ้าน เช่น บ้านค้อโนนอุดม บ้านหนองโดน บ้านหอกลอง บ้านหนองสิม บ้านโคกลีและบ้านบรือ ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่โดยมีพ่อเจ้าแม่เจ้าประธานงานกับผู้ใหญ่บ้านประกาศให้ชาวบ้านเตรียมความพร้อมที่จะเอาบุญประเพณีเลี้ยงศาลปู้ตาที่ชุมชนเคยปฏิบัติกันมา ได้รวมกันจัดงานประเพณีเลี้ยงปู้ตาที่อยู่ต้นน้ำ โดยมีเครื่องเซ่นไหว้ เช่น เหล้า ไก่ เป็ด หัวหมู ผลไม้ หมากพลูบุหรี่ โดยผ่านแม่เจ้าแม่เจ้าเป็นผู้บอกกล่าว ประเพณีการเลี้ยงผีปู้ตาเป็นประเพณีความเชื่อของชาวอีสานที่มีความเกี่ยวพันต่อเนื่องกันก่อนที่จะมีการลงทำนาหรือก่อนทำบุญข้าวสากนั้นก็ต้องมีการเลี้ยงผีปู้ตาเสียก่อนในช่วงเดือน 6 ประเพณีนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งคนทั่วไปมักเรียกว่า “ผี” ความเชื่อเรื่องผีในสังคมท้องถิ่นของชาวอีสานมีอยู่อย่างแพร่หลายมีทั้งผีที่ร้ายและผีที่ดี ตัวอย่างผีที่ร้าย เช่น ผีปอบ ผีกระสือ ซึ่งผู้คนกลัวและหาทางกำจัด ส่วนผีอีกประเภทคือ ผีดินนั้นผู้คนให้ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชา เช่น ผีปู้ตา เจ้าพ่อ เจ้าแม่ หรือผีบ้านผีเรือน ที่มีความเชื่อว่าคอยปกป้องให้ความคุ้มครองคนในชุมชนนั้น ๆ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อันเป็นผลให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผี คือ ประเพณีการเลี้ยงผีปู้ตาและประเพณีบุญข้าวสากขึ้น ผีปู้ตาสืบก่อนแทบทุกหมู่บ้านในภาคอีสานจะมี “ดอนปู้ตา” ซึ่งถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยมีความเชื่อว่าดอนปู้ตาเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพบุรุษของหมู่บ้าน ปู้ตา หมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ปู้เป็นวิญญาณทางพ่อ ย่าเป็นวิญญาณทางแม่ คนในชุมชนจึงปลูก “ตูป” หรือ “หอ” ให้ผีปู้ตาอาศัย ซึ่งอาจจะมีการปูเป็นตัวแทนหรือไม่มีก็ได้ โดยถือว่าเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะรุกรานหรือตัดต้นไม้แสดงวาจาหยาบคายไม่ได้ความเคารพ ดังนั้น ดอนปู้ตาจึงกลายเป็นทรัพยากรป่าไม้ขนาดเล็ก ๆ และเป็นพื้นที่ป่าสงวนหรือที่สาธารณะของคนในชุมชนไปในตัว ยายจำ เล่าว่า ในสมัยอดีตศาลปู้ตาเป็นศาลไม้ธรรมดาเหมือนเถียงนาบ้านเราเป็นตูปนี้จะมีมาแต่นานแล้ว ชาวบ้านข้าแฮดก็ไปไหว้พ่อปู่เซ่นกันไปบนบานศาลกล่าวไปขอกับพ่อปู่ให้เป็นคนรักษาคู่มครองให้มันเป็นธรรมชาติ ให้ผู้คนอยู่ดีมีแสง (ยายศรี วงษ์ษา, 2564: สัมภาษณ์)

ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนับถือศาสนาพุทธเป็นหลักคนในชุมชนช่วงอายุประมาณ 40 ปีขึ้นไปยังมีความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมหรือกฎแห่งกรรม มีความเชื่อที่ว่าทำได้ดีทำชั่วได้ชั่วทุกชุมชนมีความเชื่อมีความเคารพความศรัทธาในเรื่องของประเพณีต่าง ๆ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สอบถามชาวบ้านตามที่อยู่ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนยังคงมีประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน เช่น พิธีเลี้ยงศาลเจ้าปู่และบุญผาย แยกออกได้ ดังนี้

3.2.3.2 ปู่จุมคำ

อ่างเก็บน้ำหนองบ่ออำเภอบรบือต้นกำเนิดลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนหรือต้นน้ำมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือของชาวบ้านในเขตอำเภอบรบือและสถานที่ใกล้เคียง นั่นก็คือ เจ้าปู่จุมคำ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพบูชาหรือเป็นบรรพบุรุษของเราผู้ที่ก่อตั้งหมู่บ้านช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาหมู่บ้าน เมื่อพอถึงเดือน 6 ของทุกปี ชาวบ้านจะทำบุญเลี้ยงเจ้าปู่จุมคำเป็นประจำทุกปี โดยมีพิธีกรรมทั้งหมดตั้งแต่การบนบานการเซ่นไหว้ต่าง ๆ ต้องผ่านเต่าจ้ำหรือกระจ้ำ ซึ่งเป็นผู้ติดต่อทางจิตวิญญาณกับปู่จุมคำได้จะแสดงให้เห็นโดยการไปสิงหรือเข้าเต่าจ้ำจะมีอาการสั่นแล้วพูดอะไรออกมา เช่นว่าใครทำอะไรผิดให้รีบไปแก้ไขโดยการนำดอกไม้ ธูปเทียน ไปบอกกล่าวเพื่อขอขมาลาโทษ ในส่วนของพิธีกรรมชาวบ้านกะเตรียมข้าวปลาอาหารคาวหวานผลไม้ ไข่ หัวหมู เหล้า หมากพลู บุหรี่ ฯลฯ ไปเซ่นไหว้ต่อเจ้าปู่จุมคำ หลังจากนั้นนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ปะพรมน้ำพุทธมนต์ให้กับชาวบ้านมาร่วมงานและถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ เป็นอันเสร็จพิธี บางปีจะมีชาวบ้านมาแก้โดยการว่าจ้างหมอลำมาล่ำทวย

ท่านเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองสิมสุดใจ ทองน้อย (2564: สัมภาษณ์) เล่าว่า จากนั้นการขยายตัวการตั้งถิ่นฐานจะเห็นว่ามี การเริ่มต้นเป็นสังคมชุมชนตั้งแต่ก่อนตั้งอำเภอลำแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการสร้างวัด การสร้างโรงเรียน รวมถึงการขยายตัวของชุมชนจากการอาศัยปัจจัยทางทรัพยากรทางธรรมชาตินั้นคือ หนองบ่อ ในบริเวณชุมชนบ้านค้อทางทิศตะวันออกของอำเภอบรบือ บริเวณชุมชนบ้านชำแอตและหนองสิม เป็นบริเวณพื้นที่ป่าไม้และมีหนองน้ำขนาดเล็ก การขยายตัวของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน อาศัยทรัพยากรทางธรรมชาติในการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็น การจับปลาก่อนการทำการและการเก็บของป่าเพื่อสร้างรายได้และเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคในชุมชน และทำให้เกิดการขยายตัวของประชากรในชุมชนทั้ง 3 ชุมชน อีกทั้งชุมชนทั้ง 3 ชุมชนต่างมีความเชื่อที่เป็นสิ่งที่มิมาตั้งแต่อดีตควบคู่กันมาก็คือ พ่อปู่จุมคำ ที่ท่านอาศัยอยู่บริเวณหนองบ่อทำให้หนองบ่อกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน

มานะ ภูผา (2564: สัมภาษณ์) เล่าว่า ชุมชนได้มีกิจกรรมทางความเชื่อรวมกันเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเดียวกัน ชุมชนได้พบปะเจอกันและอาศัยหนองบ่อซึ่งเป็นแหล่งธรรมชาติเกิดมีความสำนึกร่วมของความเป็นท้องถิ่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็น การนับถือกราบไหว้บูชาพ่อปู่จุมคำแล้วหนองบ่อ

ก็กลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชุมชนได้อาศัยประโยชน์ด้วยกัน ทำให้เกิดความเชื่อและความสำนึก
ร่วมกันในทั้ง 3 ชุมชนซึ่งมี

พระครูวิระธรรมานุศาสน์ รองเจ้าคณะอำเภอเบรบือ และรองเจ้าวัดเบรบือสราราม
(2564: สัมภาษณ์) เล่าว่า ศาลเจ้าปู่จุมคำเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเบรบือมีคนมากราบไหว้บูชา
ขอพรมาบนบานศาลกล่าวในช่วงเทศกาลเป็นจำนวนมากและในช่วงเดือน 6 ของทุกปีชาวบ้านในเขต
ใกล้เคียงจะมาร่วมกันทำบุญเบิกบ้านที่บริเวณหนองบ่อเป็นประจำทุกปีชาวบ้านหอกลองสุพรรณ
ทองน้อย (2563: สัมภาษณ์) เล่าว่า ศาลเจ้าปู่จุมเงินตั้งอยู่บริเวณวัดบ้านโคกสี ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่
ชุมชนมีความเชื่อว่าศาลพ่อปู่จุมเงินเป็นน้องชายของเจ้าปู่จุมคำที่อยู่บริเวณหนองบ่อชุมชนโดยชุมชน
ให้ความเคารพนับถือว่าเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์กราบไหว้บูชา เวลาลูกหลานจะไปทำงานค้าขายที่
ต่างจังหวัดก็ไปบอกกล่าวพ่อปู่จุมเงินให้ท่านได้ช่วยดูแลรักษาปกป้องคุ้มครองตนและครอบครัวให้มี
แต่ความสุข ตามที่ได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนท่านได้เล่าว่าเวลาที่คนในชุมชนซักรถผ่านเข้าออกในหมู่บ้าน
ถูกครั่งก็มีการปัดแตรรถทุกครั้ง เพื่อให้พ่อปู่จุมเงินดูแลรักษาปกป้องเวลาออกเดินทางไปค้าขายหรือไป
ที่ต่าง ๆ พื้นที่บ้านโคกสีเป็นที่โนนลาดเอียงลงมาทางลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนโดยใช้พื้นที่ลำน้ำเสียว
ใหญ่ในการจัดงานบุญประเพณีตามฮีตครองที่ชุมชนถือปฏิบัติกันมาโดยมีสถานที่วัดเป็นศูนย์ร่วมจิตใจ
ของชาวบ้าน มีคติความเชื่อในการดำเนินชีวิตที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ คือ มีความเชื่อใน
อำนาจเหนือธรรมชาติ มีความเชื่อที่สืบทอดมาจนกลายเป็นประเพณีวัฒนธรรมมีความเชื่อในเรื่อง
วิญญาณบรรพบุรุษและมีความเชื่อในเทพเจ้า

การบูชากราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เข้าใจว่ามีอำนาจบางอย่างคอยคุ้มครองอยู่
ความเชื่อจึงเกิดจากสภาวะที่บุคคลให้ความมั่นใจและพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งที่มองเห็นและสิ่งที่มอง
ไม่เห็น ซึ่งเป็นอำนาจลึกลับที่มีผลทำให้มนุษย์ได้รับผลกระทบต่าง ๆ ปัจจุบันจึงมีพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น
เพื่อบูชาเช่นสรงขวัญ โดยผ่านเฒ่าจ้ำเป็นผู้ทำหน้าที่สื่อสารกับผีปู่ตาการกระทำเหล่านี้ถูก
ถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น เพราะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคม กล่าวคือ ศาลปู่ตาเป็นสถานที่
ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ชาวบ้านให้ความเคารพผลของความเชื่อนั้นอาจไม่ได้รับการพิสูจน์อย่างชัดเจน
แต่การดำรงวิถีชีวิตที่อาศัยศาลปู่ตาอาจมีคุณค่าทางจิตใจ คือ ทำให้จิตใจผ่องใสเบิกบานไม่เศร้าหมอง
และปัจจัยที่เกิดทางกายภาพมีความสำคัญคือในหมู่คณะมีประเพณีอันดีงามของชุมชนสืบต่อไป

ภาพที่ 42 รูปเหมือนเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 43 พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

ส่วนของพิธีกรรมชาวบ้านจะเอารูปเหมือนพ่อปู่จุมคำออกมาตั้งไว้ด้านศาลตกแต่งด้วยใบตองประดับประดาให้สวยงาม เพื่อให้ชาวบ้านได้สรงน้ำขอพรและนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์แล้วก็จะถวายภัตตาหารเพลจากนั้นพระสงฆ์ได้ประพรมน้ำพุทธมนต์ให้กับชาวบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับชาวบ้านที่มาร่วมงานด้วยใน ปีพ.ศ. 2563-2564 เป็นช่วงของโรคระบาดของโควิด19 จึงทำให้ชาวบ้านมาร่วมงานน้อย ในส่วนของพิธีกรรมก็จัดแบบกระชับลง หนองบ่อมีอยู่ 4 ศาล คือ ศาลเจ้าปู่จุมคำ ศาลพันโท ศาลภรรยาเจ้าปู่จุมคำและศาลบั้งเผ่ากงม่า มีลักษณะโครงสร้างออกไปทางสถาปัตยกรรมจีน อาจจะเป็นเพราะคนจีนที่มาอยู่ในอำเภอบรบือตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบัน สันนิฐานว่า คนจีนได้อพยพเข้ามาปักหลักทำกินในอำเภอบรบือจึงได้ตั้งศาลจีนขึ้นเพื่อตอบแทนบรรพบุรุษที่ให้ความเจริญก้าวหน้าในการทำมาหากินจึงตอบแทนด้วยการสร้างศาลขึ้น

ภาพที่ 44 ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์และสามเณร
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 45 ชาวบ้านทำอาหารแจกจ่ายให้ผู้คนมาร่วมงาน
ภาพโดยผู้วิจัย

อย่างไรก็ตามพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาของชาวบ้านเรียกว่าพิธีเลี้ยงบ้านจะทำการในวันพุธแรกของเดือน 6 เฒ่าเจ้าจะประสานงานกับผู้นำชุมชนให้ประกาศแจ้งข่าวกับลูกบ้านเพื่อเตรียมข้าวปลาอาหาร และให้อาหญาคา รูปเทียนดอกไม้หมากพลูบหรี่ เป็ด ไก่และผลไม้ ให้ครบตามจำนวนตามที่เฒ่าเจ้าบอกโดยนำไปรวมกันบริเวณพิธีที่ดอนปู่ตา จากนั้นเฒ่าเจ้าก็จะเป็นผู้นำประกอบพิธีเสี่ยงทายดินฟ้าอากาศรวมทั้งเหตุเภทภัยที่อาจเกิดขึ้นกับหมู่บ้าน หลังเสร็จพิธีดังกล่าวชาวบ้านก็จะแบ่งข้าวปลาอาหารไปกินเพื่อเป็นสิริมงคล การเสี่ยงทายหลังจากการทำพิธีเลี้ยงปู่ตาเสร็จจะมีการเสี่ยงทายฟ้าฝนขึ้น ด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนเช่นการจุดบั้งไฟ ถอดคางไก่และวัดไม้ว่า เป็นต้น บางแห่งก็จัดเป็น 3 ชุดคือ เสียงฝน เสียงคน และเสียงสัตว์เลี้ยง ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นมีวิธีที่แตกต่างกันออกไป ภายในงานชาวบ้านก็ได้จัดทำโรงทานเพื่อให้ผู้คนที่มาร่วมงานได้รับประทานอาหาร

ส่วนของขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ค่านิยมเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นที่มีความสำคัญในการกำหนดรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคม ย่อมต้องมีการจัดระเบียบทางสังคม เพื่อกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิต

กำหนดพฤติกรรมที่พึงปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมนุษย์ที่อยู่ในสังคมเดียวกันย่อมมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่มีลักษณะเดียวกัน เช่น พูดภาษาเดียวกัน ความเชื่อ ที่ยึดถือกฎเกณฑ์เดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามแนวทางที่สังคมกำหนด อาจไม่ได้รับการยอมรับในสังคมนั้น อาจเกิดความขัดแย้งหรืออาจถูกกลั่นแกล้งได้ สิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นย่อมมีผลในรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์แตกต่างกันออกไป ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงศาลปู่ตาที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนลงมาตามหมู่บ้าน ดังนี้

ภาพที่ 46 รูปปั้นม้า ช้าง ที่ชาวบ้านมาแก้บนหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

3.2.3.3 ศาลเจ้าปู่จุมเงิน

ตั้งอยู่ที่บริเวณภายในวัดบ้านโคกลีตติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีลักษณะโครงสร้างศาลเป็นรูปบ้านไม้ ช้างล่างเทพื้นด้วยปูนคอนกรีตมีบันไดขึ้น มีสภาพเป็นโนนดินนิดหน่อย ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชุมชนเล่าว่า ศาลเจ้าปู่จุมเงินเป็นน้องชายของเจ้าปู่จุมคำที่อยู่โนนหนองบ่อ ชุมชนให้ความเคารพนับถือว่าเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์กราบไหว้บูชาเวลาลูกหลานจะไปทำงาน ค้าขายที่ต่างจังหวัดก็ไปบอกกล่าวพ่อปู่จุมเงินให้ท่านได้ช่วยดูแลรักษาปกป้องคุ้มครองตนและ

ครอบครัวให้มีแต่ความสุข ตามที่ได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ท่านได้เล่าว่า เวลาที่คนในชุมชนขี่รถผ่านเข้าออกในหมู่บ้านทุกครั้งก็มีการปีบแตงทุกครั้ง เพื่อให้พ่อปู่จุมเงินดูแลรักษาปกป้องเวลาออกเดินทางไปค้าขายหรือไปที่ต่าง ๆ

ภาพที่ 47 ศาลเจ้าปู่จุมเงิน บ้านโคกลี ตำบลหนองจิก

ภาพโดยผู้วิจัย

พอถึงเดือน 6 ชุมชนบ้านโคกลี บ้านโคกสำราญ ตำบลหนองจิก ไปร่วมกับตำบลหนองสิมและตำบลบริบูรณ์ ได้รวมกันจัดงานประเพณีเลี้ยงใหญ่เจ้าปู่จุมเงินมาก่อน ต่อมาค่อยได้มาเลี้ยงปู่จุมเงินที่หมู่บ้านตนเองโดยมีเครื่องเซ่นไหว้ เช่น เหล้า ไก่ เป็ด หัวหมู ผลไม้ โดยผ่านเต้าจั่วเป็นผู้บอกกล่าวในพิธีกรรมประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประเพณีความเชื่อของชาวอีสานที่มีความเกี่ยวพันต่อเนื่องกัน กล่าวคือก่อนจะมีการทำบุญช่าชะนั้นจะต้องมีการเลี้ยงผีปู่ตาสีก่อนในช่วงเดือน 6,7 ทั้งสองประเพณีนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งคนทั่วไปมักเรียกว่า ผีความเชื่อเรื่องผีในสังคมท้องถิ่นของชาวอีสานมีอยู่อย่างแพร่หลายมีทั้งผีที่ร้ายและผีที่ดี ตัวอย่างของผีที่ร้ายก็ เช่น ปอบ กระสือ ซึ่งผู้คนกลัวและหาทางกำจัด ส่วนผีอีกประเภทคือผีดีนั้นผู้คนให้ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชา เช่น ผีปู่ตา เจ้าพ่อเจ้าแม่หรือผีบ้านผีเรือน ที่มีความเชื่อว่าคอยปกป้องให้ความคุ้มครองคนในชุมชนนั้น ๆ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อันเป็นผลให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผีคือประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาและประเพณีบุญ

ชำระขึ้น ฝิ่ปู้ตาสมัยก่อนแทบทุกหมู่บ้านในภาคอีสานจะมี ดอนปู้ตา ซึ่งถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยมีความเชื่อว่าดอนปู้ตาเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพบุรุษของหมู่บ้าน ปู้ตา หมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ปู้เป็นวิญญาณทางพ่อตาส่วนวิญญาณทางแม่ คนในชุมชน จึงปลุกตูปหรือ หอ ให้ฝิ่ปู้ตาอาศัยซึ่งอาจจะมีรูปปั้นแทนหรือไม่ก็ได้ โดยถือว่าเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะรูกล้ำหรือตัดต้นไม้แสดงวาทายบายคาย ไม่ได้ ดังนั้น ดอนปู้ตา จึงเป็นกลายเป็นป่าขนาดเล็ก ๆ และเป็นพื้นที่ป่าสงวนของคนในชุมชนไปในตัว (พระสุรินทร์ เตชธมโม, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.3.4 ศาลปู้ตา

ตั้งอยู่บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน บ้านเป่า ตำบลกำพี้ ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ถ้าสังเกตจะอยู่ด้านขวามือเราก่อนจะเข้าไปในหมู่บ้านติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน บริเวณที่ตั้งศาลปู้ตาจะมี 2 ศาล อันแรกเป็นศาลปู้ตาเก่า ส่วนอันที่สองเป็นการสร้างอันใหม่ขึ้นมามีลักษณะที่แข็งแรงก่อด้วยปูน มุงด้วยหลังคาเหล็กที่คงทนบริเวณรอบ ๆ ศาลเทด้วยปูนคอนกรีต เพื่อความสะดวกสบายในการจัดงานประเพณีและชาวบ้านไปกราบไหว้บูชา นอกจากนั้นก็จะมีต้นไม้ใหญ่สลับกันไป เช่น ต้นยูคาลิปตัส ต้นกระถิน ต้นมะขามเทศ ต้นมะขาม ต้นมะกอก ต้นโพธิ์ ฯลฯ และวัชพืชที่อยู่ในลำน้ำเสียวใหญ่ ในส่วนบริเวณรอบ ๆ นอกนั้น เป็นที่นาของชาวบ้านและด้านหน้าติดลำน้ำเสียวใหญ่ไหลผ่านตลอด ตรงบริเวณศาลปู้ตาชาวบ้านจะทำเป็นฝายคอนกรีตน้ำล้น เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้งของชาวบ้านในการอุปโภคบริโภค

ภาพที่ 48 ศาลปู้ตาดังอยู่คันคูลำน้ำเสียวใหญ่บ้านเป่าปัจจุบัน

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 49 ศาลปู่ตาหลังเก่าบ้านเป่า
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 50 ศาลปู่ตาหลังใหม่บ้านเป่า
ภาพโดยผู้วิจัย

ตามที่ได้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สอบถามกะเจ้าบ้านเป่า เล่าว่า บริเวณศาลปู่ตานั้นเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ชาวบ้านเคยตั้งหมู่บ้านในครั้งอดีตมาแล้วหลายปี ต่อมาเกิดน้ำท่วมทะเลาะออกจากลำน้ำเสียวใหญ่ เพราะในสมัยก่อนนั้นลำน้ำเสียวใหญ่เป็นคลองน้ำ ห้วย วัง ที่น้ำไหลลงมาจากหนองบ่อบรือ ทำให้เกิดน้ำท่วมหมู่บ้านจนทำให้ชาวบ้านต้องย้ายที่อยู่ขึ้นไปที่สูงหรือโนน ต่อมากรมชลประทานได้ทำงานขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างได้สูญหายไปกับการขุดลอก แต่ชุมชนได้สร้างศาลปู่ตาขึ้นใหม่เพื่อระลึกถึงสถานที่เก่าในการสร้างบ้านแปงเมืองอันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนก่อนที่จะมาเป็นหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน มีเนื้อที่ประมาณ 4 ไร่ ในส่วนพิธีกรรมการบนบานชาวบ้านได้มาราบไหว้บูชาอยู่เป็นประจำเวลาจะทำงานหรือจัดงานต่าง ๆ ก็จะมาบอกกล่าวต่อเจ้าปู่องค์ดำให้ช่วยปกป้องดูแลลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัด ในส่วนของด้านประเพณีชาวบ้านจะเอาบุญเดือน 6-7 คือ บุญเบิกบ้านและบุญซำฮะ เป็นการเลี้ยงผีปู่ตาหรือเจ้าปู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาปกป้องชาวบ้านเป่าที่เคารพนับถือและมีการเสี่ยงทายก่อนที่จะลงทำนาว่าฝนน้ำจะดีไหม สัตว์จะมีโรคภัยอันตรายไหมและชาวบ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข โดยการเสี่ยงทายจากบั้งไฟ 3 บั้ง หรือจากคางไก่บาง แต่ปัจจุบันนี้ได้ทำการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตรงศาลปู่ตาบ้านเป่าเพื่อจะขยายลงรับน้ำฝนในแต่ละปี (ทองหล่อ แสนวันดี, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.3.5 ศาลปู่ญาพอด่าน

ตั้งอยู่บ้านยานาง ตำบลหนองม่วงซึ่งผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สอบถามข้อมูลจากอดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านม่วง เล่าว่า ศาลปู่ตาด่านยานางมีชื่อว่า พ่อขุนศรี แต่ชาวบ้านเรียกว่า ญาพอด่าน ชาวบ้านจะจัดงานบุญในช่วงเดือน 6,7 ได้แก่ บุญเบิกบ้านและบุญซำฮะ สองบุญรวมกันในเดือนเดียวกัน มีสองหมู่บ้านที่เข้าร่วมในพิธีกรรมมีบ้านม่วงและบ้านยานาง ตำบลหนองม่วง ลักษณะสภาพเป็นโนนสูงอยู่ตรงกลางของฝายมีพื้นที่กว้างมากชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากโนนฝายในการจัดกิจกรรมของชุมชน ส่วนศาลปู่ตาด่านอยู่คอกของฝาย มีลักษณะโครงสร้างด้วยปูนชั้นล่าง ส่วนชั้นบนทำด้วยไม้เป็นโครงสร้างมุงด้วยสังกะสีเก่ามีต้นไม้อยู่ด้านหลังศาลหนึ่งต้น หันหน้าเข้าหมู่บ้าน ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ชุมชนบ้านยานางเป็นหมู่บ้านที่มีขนาดเล็กมีประชากรไม่มากเท่าไร มีพื้นที่ฝายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ใช้ประกอบกิจกรรมภายในชุมชนบ้านยานางเป็นหมู่บ้านเก่าแก่มากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นหมู่บ้านติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ (สนั่น ศรีมาศ, 2564: สัมภาษณ์)

ตามที่ได้ลงพื้นที่สังเกตดูมีดอนปู่ตาเป็นบางหมู่บ้าน ชาวบ้านหาทำเลที่เหมาะสมในการสร้างศาลปู่ตาใหม่ก็มี เพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้กับชาวบ้าน และเพื่อช่วยปกป้องคุ้มครองหมู่บ้านจากสิ่งที่ไม่ดี มีแต่บริเวณฝายสถานที่แห่งเดียวที่ชุมชนใช้จัดกิจกรรมของหมู่บ้านหรือจัดพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น บุญเบิกบ้าน บุญซำฮะ บุญสงกรานต์ ฯลฯ พื้นที่ศาลปู่ตาด่านใหญ่อยู่ในพื้นที่ชุมชนที่ห่างไกลความเจริญ ความเชื่อดั้งเดิมจึงยังคงฝังรากลึกอยู่ในจิตใจของผู้คนชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อและศรัทธาในสถาบันดอนปู่ตาอย่างจริงจัง แม้ว่าบางคนจะเชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง แต่ก็ยอมปฏิบัติตามข้อห้ามที่

ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดขึ้นมาโดยดี ข้อห้ามต่าง ๆ เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามล่าสัตว์หรือแม้แต่ห้ามประเพณีปฏิบัติสิ่งที่ไม่ดีไม่งามในพื้นที่อาณาบริเวณศาลปู่ตาด้วยเหตุดังกล่าวที่ทำให้ชาวบ้านทุกคนเคารพในสิทธิส่วนบุคคลไม่ก้าวล่วง ซึ่งกันและกันต่างก็ให้เกียรติกันเป็นสำคัญ อาจกล่าวได้ว่า ผีปู่ตาสสามารถกำหนดบทบาทพฤติกรรมอันเป็นศักยภาพของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพหนึ่งการลงโทษของผีปู่ตานั้นดูเหมือนว่าจะมิได้มุ่งก่อให้เกิดความเสียหายอย่างจริงจังนักแต่เพื่อเป็นการสั่งสอนให้คนรู้จักกระทำในสิ่งที่ถูกที่ควรเท่านั้น ศาลปู่ตาดึงเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญของหมู่บ้านชนบทอีสานด้วยถือว่าเป็นที่สถิตวิญญาณของบรรพชนจากอดีต เป็นผู้ให้ความคุ้มครองป้องกันภัยพิบัติทั้งปวงแผ่อำนาจดลบันดาลให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุขและยังคุ้มครองป้องกันภัยพิบัติทั้งปวงและยังคุ้มครองไปถึงทรัพย์สินไร่ นา วัว ควาย อันเป็นทรัพยากรสมบัติของคนในหมู่บ้านไม่ให้ถูกลักขโมยหรือสูญสลายอีกด้วย

ภาพที่ 51 ศาลพ่อปู่ด้านบ้านยานาง
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 52 พื้นที่โนนฝายบ้านยานาง

ภาพโดยผู้วิจัย

3.2.3.6 ประเพณีบุญฝาย

ชาวบ้านแคนในครั้งอดีตชาวบ้านพากันปั้นฝายดินขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงหน้าแล้ง หลังจากชาวบ้านปั้นฝายดินเสร็จแล้วผู้เป็นอาวโสหมุ่บ้านจะพากล่าวเชิญเทพยดาเทวดาอารักษ์พร้อมกับเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษมาปกป้องคุ้มครองฝายดินที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้นในครั้งนี้ด้วย ในสมัยที่ลำนํ้าเสียวยใหญ่ตอนบนยังคงเป็นสายน้ำแบบธรรมชาติ โดยไม่มีสิ่งกีดขวางทำให้นํ้าไหลได้สะดวกไปตามกระแสนํ้าต่อมา มีการขุดลอกลำนํ้าเหมือนปัจจุบันนี้เมื่อถึงการเปลี่ยนแปลงหรือการขุดลอกลำนํ้าเสียวยใหญ่ครั้งใหญ่ทำให้ฝายดินของชาวบ้านถูกทำลายไปกับการขุดลอก แต่ชาวบ้านยังคงมีความเชื่อความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่จึงได้สร้างศาลปู่ตาขึ้นมาใหม่โดยการไปซื้อศาลสำเร็จรูปมาตั้งไว้ เพื่อให้ผีปู่ตาได้อยู่ได้ดูแลรักษาฝายของชาวบ้านตลอดไป เมื่อถึงเวลาเดือน 6,7 ของทุกปี ชาวบ้านจะทำบุญฝายเป็นประจำทุกปี

ประเพณีบุญฝายบ้านแคนมีอยู่ 2 ศาล ตั้งอยู่ที่ฝายบ้านแคน มีลักษณะเป็นโนนอยู่ตรงกลางฝายมีขนาดกว้างและสูงสามารถมองเห็นไกล (ดูรูปภาพประกอบ) ลักษณะโครงสร้างศาลเป็นศาลที่ทันสมัยซื้อมาจากท้องตลาดมาตั้งไว้ เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สังเกตได้จากรูปภาพมีรูปปั้นผู้หญิงผู้ชายยืนอยู่หน้าศาลหรือเรียกว่า ผีปู่ตา ก็ได้ มีทั้งรูปสัตว์ที่วางไว้หน้าศาลและกั

มีแท่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมวางอยู่ตรงกลาง สันนิฐานหน้าจะใช้วางสำหรับอาหารคาวหวานก็ได้ บริเวณฝายบ้านแคนหรือฝายคอนคูพื้นที่โดยรอบฝายจะมีรั้วเหล็กล้อมรอบอยู่เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้คนตกลงไปข้างล่าง ลักษณะฝายทำเป็นปูนคอนกรีตสูงมีประตูลอยน้ำ ฝายบ้านแคนเป็นฝายที่มีขนาดใหญ่เพียงพอต่อการจัดเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้งและมีลำน้ำสาขาหลายสายมาบรรจบกับฝายบ้านแคน เพราะเป็นพื้นที่ติดต่อกับตำบลมาศจึงทำให้มีน้ำเป็นจำนวนมากในช่วงฤดูฝน มีพื้นที่เป็นที่ราบต่ำเอียงลงมาจากสังเกตจากการไหลของน้ำในช่วงฝน ถ้าตกปีที่มีน้ำฝนมากจะท่วมข้าวในนาของชาวบ้าน

ประเพณีการทำบุญฝายของชาวบ้านที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนั้นเป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาอย่างช้านานแล้ว คนในสมัยก่อนนั้นจะมีการจัดการน้ำที่เหมาะสมและสมดุลกับลำน้ำมากในแต่ละหมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะมีคนที่เป็นเฒ่าบ้านอาวุโสคนเฒ่าคนแก่ที่ชาวบ้านนับถือให้ความเคารพในหมู่บ้านจะเป็นคนชักชวนให้ชาวบ้านไปร่วมกันปั้นฝายดินเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งทุกปี หลังทำเสร็จแล้วก็จะอันเชิญดวงวิญญาณคนแก่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาเป็นผู้ช่วยดูแลรักษาฝายไม่ให้มีใครมาขุดทำให้ขาด รวมถึงการขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อที่จะได้ลงทำนาพอถึงเดือนหกเดือนเจ็ด ชาวบ้านจะพากันทำบุญตักบาตรแผ่ผลบุญกุศลไปให้ผีปู่ย่าเทวดาอารักษ์เจ้าที่เจ้าทาง สุดท้ายจะต้องมีการจุดบั้งไฟทวยหรือบวงสรวงทุกปี การจุดบั้งไฟนั้นก็เป็นจุดเพื่อเสี่ยงทายในเรื่องต่าง ๆ เช่น จุดเพื่อเสี่ยงดูว่าปีนี้จะฝนดีหรือไม่ เสี่ยงทายดูว่าฝายปีนี้จะอยู่หรือขาด เศรษฐกิจเป็นอย่างไร คนในหมู่บ้านเป็นอย่างไรสามารถเสี่ยงทายโดยบั้งไฟ หลังสงกรานต์ประมาณเดือน 6 เฒ่าจ้ำจะหาวันแล้วเชิญชวนเพื่อนบ้านทำบุญฝาย ชาวบ้านนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพุทธมนต์ถวายภัตตาหารเพลชาวบ้านเตรียมข้าวปลาอาหารของคาวหวาน หลังจากนั้นเฒ่าจ้ำก็จะพากล่าวคำถวายบอกผีให้มารับผลบุญ บอกกล่าวให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลข้าวปลาน้ำให้อุดมสมบูรณ์ด้วยการเสี่ยงบั้งไฟ บางหมู่จะทำพิธีกรรมในช่วงเช้าก็มีขึ้นอยู่ประเพณีของแต่ละบ้าน

ภาพที่ 53 บริเวณพื้นที่โนนฝายศาลปู่ตาหลังที่ 1 บ้านแคน
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 54 ผู้เฒ่าผู้แก่กำลังทำพิธีเลี้ยงปู่ตา บ้านแคน
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 55 ศาลปู่ตา หลังที่ 2 บ้านแคน

ภาพโดยผู้วิจัย

พิธีกรรมการทำบุญฝายบ้านแคนจะจัดขึ้นในช่วงเดือน 6 ได้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์และถวายภัตตาหารเพล เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว มีการจุดธูปเทียน 3 บั้ง เพื่อใช้เสียงทนายฟ้าฝน สัตว์เลี้ยงและคนบ้านเมือง เพราะในช่วงเดือนหกเป็นฤดูกาลลงทำนาของชุมชนลุ่มน้ำเสียวเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลพิธีกรรมสอดคล้องกับมลิวรรณ โคตรสมบัติ (2563 : สัมภาษณ์) เล่าว่า ชาวบ้านเขาค้อตำบลแคนเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กมีประชากรไม่มาก ชุมชนบ้านเขาค้อมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่หนึ่งแห่งคือ ดอนปู่ตาที่ชุมชนใช้ทำพิธีกรรมร่วมกัน คือ ทำบุญเลี้ยงดอนปู่ตาหรือบุญเบิกบ้านของชาวบ้านที่เคยกระทำทุกปีตรงกับเดือน 6 ของทุกปี ก่อนจะลงทำนาทำไร่ก็ต้องประกอบพิธีกรรมเลี้ยงดอนปู่ตาก่อน เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อญาติพี่น้องว่าถึงฤดูกาลลงทำนาและขอให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลและช่วยปกป้องดูแลลูกหลานชาวบ้านรวมถึงสัตว์เลี้ยง พิธีกรรมที่ชาวบ้านจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี รวมไปถึงการดูแลน้ำใช้เพื่อการบริโภคอุปโภคเพราะชุมชนได้ใช้น้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ทำเป็นน้ำประปาใช้ในหมู่บ้าน

ภาพที่ 56 ศาลปูตาบ้านเขวาค้อ ตำบลแคน

ภาพโดยผู้วิจัย

ศาลปูตาบ้านเขวาค้อตั้งอยู่ที่บริเวณดอนปู่ตาติดกับลำน้ำเสียวมีต้นไม้หนาๆ ชนิดเต็มไปหมดลักษณะศาลปูตามีอยู่ 2 หลัง มีอันเก่าและอันใหม่ (ดูรูปภาพประกอบ) คุณลักษณะการตั้งศาลปูตาหลังเก่าสร้างด้วยไม้และหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ต่อมาชาวบ้านเห็นว่าหลังเก่าชำรุดก็ได้ปรึกษากันสร้างหลังใหม่ขึ้นเพื่อทดแทนหลังเก่า ศาลปูตาหลังใหม่สร้างด้วยปูนมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดกลางติดกับพื้นดินนิดหน่อย และได้หันหน้าออกไปทางทิศใต้ติดกับลำน้ำเสียว ลักษณะการหันหน้าศาลออกไปทางลำน้ำเสียวได้ตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเพื่อให้ศาลปูตาหรือ (ญาพ่อปู่) ให้ท่านได้ดูแลลำน้ำเสียวใหญ่ หรืออีกประเด็นหนึ่งตามที่สอบถามชาวบ้านว่าบริเวณตรงหน้าศาลปูตาที่ลำน้ำเสียวไหลผ่านเป็นบริเวณที่ลึกมาก เวลานั้นน้ำมักมีเด็คน้อยหรือชาวบ้านไปหากินบริเวณตรงนั้นเกิดจมน้ำตาย สาเหตุที่หันหน้าศาลปูตาออกไปตรงลำน้ำเสียวก็เพื่อให้ท่านได้ดูแลชาวบ้านที่ไปหาอยู่หากินตามลุ่มน้ำเสียวก็ได้

เจ้าอาวาสวัดสระแคนและเจ้าคณะตำบลแคนเขต1 เล่าว่า ประเพณีการทำบุญผายของชาวบ้านที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่นั้น เป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาอย่างช้านานแล้ว คือ คนในสมัยก่อนนั้นจะมีการจัดการน้ำที่เหมาะสมและสมดุลกับลำน้ำมาก ในหมู่บ้านหนึ่งๆ จะมีคนที่เป้นเฒ่า

บ้านหรือสะพานเมืองอยู่ ในหมู่บ้านจะเป็นคนชักชวนให้ชาวบ้านไปร่วมกันขึ้นฝายดินเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งทุกปี ทำเสร็จแล้วก็จะอันเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษและเชิญเทพเทวดาอารักษ์คนแก่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาเป็นผู้ช่วยดูแลรักษาฝายไม่ให้มีใครมาขุดหรือทำให้ขาด ด้วยประการใดก็ตาม รวมถึงการขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อที่จะได้ทำนาด้วย พอถึงเดือนหกเดือนเจ็ด ก็จะพากันทำบุญ ตักบาตรแผ่กุศล ผลบุญให้ผีปู่ย่าและจะต้องมีการจุดบั้งไฟถวาย หรือบวงสรวงทุกปี การจุดบั้งไฟนั้นก็เป็นการจุดเพื่อเสี่ยงทายดูในเรื่องต่าง ๆ เช่น จุดเพื่อเสี่ยงดูว่าปีนี้จะฝนดีหรือไม่ดีอย่างไร เสี่ยงทายดูว่าฝายปีนี้จะอยู่หรือขาด เศรษฐกิจเป็นอย่างไร คนในหมู่บ้าน เป็นอย่างไรสามารถเสี่ยงทายได้โดยบั้งไฟ (พระครูวรพจน์พิศาล, 2564 : สัมภาษณ์)

พอถึงเดือน 7 เฒ่าจ่าจะหาวันเวลาแล้วชวนเพื่อนบ้านทำบุญฝาย ชาวบ้านจัดเตรียมอาหารหวานและนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพุทธมนต์ถวายภัตตาหารเพล อุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว หลังจากนั้นเฒ่าจ่าจะพากันกล่าวบอกผีให้มารับผลบุญ บอกกล่าวให้ฝนฟ้า ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลานาน้ำให้อุดมสมบูรณ์แล้วเสี่ยงด้วยบั้งไฟ (ไพวัลย์ พลคำมาก, 2564: สัมภาษณ์)

ในส่วน of ชาวบ้านแคน เล่าว่า การจัดพิธีกรรมของชุมชนจะมีคนเฒ่าคนแก่เตรียมอาหารคาวหวานใส่กระโทงทำจากใบตองกล้วยและมีน้ำดื่มไปวางไว้หน้าศาลเพื่อบอกกล่าวต่อผีบรรพบุรุษที่ช่วยรักษาปกป้องคุ้มครองพี่น้องชาวบ้านแคน เมื่อถึงเดือน 6,7 ของทุกปีพวกเราชาวบ้านแคนจึงมาเลี้ยงมาปลง ซึ่งผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ร่วมงานบุญได้เก็บข้อมูลกับคนในชุมชนในช่วงบุญเดือน 6,7 เป็นประเพณีการทำบุญฝายของชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บริเวณฝายบ้านแคนหรือฝายดอนตูพื้นที่โดยรอบฝายจะมีรั้วล้อมรอบอยู่เพื่อปกป้องไม่ให้ผู้คนตกลงไป ลักษณะฝายทำเป็นปูนคอนกรีตสูงมีประตูละบายน้ำฝายบ้านแคนมีฝายดอนตูลักษณะเป็นที่ราบสูงอยู่ตรงกลางของฝายที่กรมชลประทานที่ 6 ได้สร้างไว้เพื่อให้เป็นที่กักเก็บน้ำไว้ใช้กับชุมชนและเป็นพื้นที่กว้างขวางมากเราจะมองจากภาพมุมสูงจะเห็นทิวทัศน์ที่สวยงามของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ (ทองคำ แคนสา, 2564: สัมภาษณ์)

พูน ปณ จิต ชีเว

ภาพที่ 57 ชาวบ้านจัดเตรียมอาหารถวายพระสงฆ์ทำบุญฝ่ายบ้านแคน

ภาพโดยผู้วิจัย

ชาวบ้านแคนกำลังเตรียมอาหารถวายพระสงฆ์ในบุญเดือน 7 หรือบุญข้าสະที่ชาวบ้านได้กระทำทุกปี ซึ่งผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ร่วมงานด้วย สังเกตเห็นชาวบ้านมีความสามัคคีกันในหมู่คณะในการประกอบพิธีกรรมมีความพร้อมเพียงกัน เห็นรอยยิ้มของชาวบ้านเต็มไปด้วยความสุขกายสบายใจ พื้นที่ศาลปู่ตาที่ชาวบ้านใช้ประกอบพิธีกรรมเป็นพื้นที่ขนาดกลางไม่ใหญ่มากนัก เพราะพื้นที่โดยรอบเป็นที่นาของชาวบ้านใช้ในการทำนาทำไร่เลี้ยงสัตว์อยู่ประจำ

พูน ปณ จิตโต ชีเว

ภาพที่ 58 พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์การทำบุญฝายบ้านแคน

ภาพโดยผู้วิจัย

พิธีกรรมและความเชื่อท่านเป็นชาวบ้านแคนเป็นพระลูกวัดอยู่ที่วัดสระแคน เล่าว่า บุญฝายบ้านแคนจะจัดขึ้นในช่วงเดือน 7 ของทุกปีนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์และถวายภัตตาหารเพลอุทิศส่วนให้แด่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ต่อด้วยจุดบั้งไฟท่วย 3 บั้ง เพื่อใช้เสี่ยงทายฟ้าฝน สัตว์เลี้ยงและคนบ้านเมือง เพราะในช่วงเดือนหกเป็นฤดูกาลลงทํานาของชุมชนลุ่มน้ำเสียว เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดเตรียมภัตตาหารพร้อมถวายพระสงฆ์ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ร่วมงานพูดคุยกับชาวบ้านได้สะท้อนเห็นถึงความสามัคคีของชาวบ้านได้พูดคุยกันพบปะกันมีเสียงหัวเราะรอยยิ้มใบหน้าของชาวบ้านมีความสุขในช่วงเป็นบุญเป็นงานก่อนที่จะลงทํานาซึ่งเป็นภาพที่ประทับใจเห็นชาวบ้านมีความรักใคร่สามัคคีกันและเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนให้ยืนยาวต่อไป (พระทองอินทร์ ภัททจิตโต, 2564: สัมภาษณ์)

อดีตกำนันตำบลแคน เล่าว่า การทำบุญฝายหรือเลี้ยงผีปูตานั้นเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ตายไปแล้วและเพื่อให้อยู่ดีมีแสง มีสุขภาพที่แข็งแรงขอให้ผีปูตาช่วยปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีเข้ามาภายในหมู่บ้านและขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และมีเรื่องเล่าว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดอนปูตาที่มีต้นไม้ขึ้นเต็มไปหมดเป็นป่าที่บริเวณขนาดใหญ่ มีชาวบ้านกับพวกได้เข้าไปตัดต้นไม้ เพื่อจะไปสร้างบ้านปรากฏว่าตัดต้นไม้ขาดแล้ว แต่ต้นไม้ไม่ล้มยังตั้งอยู่ที่เดิมทำ

ให้ชาวบ้านตกใจ พอตกกลางคืนมีวิญญาณที่สิงสถิตอยู่ต้นไม้ได้ไปหาชาวบ้านที่ตัดต้นไม้ที่ป่าดอนปู่ตา เพื่อให้ไปขอขมาลาโทษที่ได้ไปล่วงเกินในการตัดต้นไม้ ตื่นเข้ามาพวกที่ไปตัดต้นไม้ก็ได้พากันไปขอขมาต่อต้นไม้ต้นนั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อว่ามีผีसागเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลป่าอยู่ จึงทำให้ชาวบ้านก่อนจะลงทำนาแต่ละปีต้องปลงหรือเลี้ยงผีปู่ตาก่อนทุกครั้ง โดยนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์พร้อมถวายภัตตาหารเพล เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ฝ่ายแต่ละฝ่ายนั้นเป็นดินกันหรือปั้นดินเป็นคุให้สูงที่ชาวบ้านช่วยกันทำขึ้น เพื่อชะลอน้ำหรือกั้นน้ำไว้เพื่อการเกษตรเลี้ยงสัตว์และอุปโภคบริโภคในชุมชน (ถวิล ดงอุทิศ, 2564: สัมภาษณ์)

3.2.3.6 ศาลปู่ตา

ศาลปู่ตาบ้านเปลือยตำบลบ้านหวายตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยชาวบ้านจะทำบุญในเดือน 6,7 หรือบุญเบิกบ้านกับบุญซำฮะไว้ด้วยกันทั้งสองบุญ เพื่อลดเวลาในการจัดงานบุญจึงรวมบุญทั้งสองเดือนไว้ในวันเดียวกัน โดยพื้นที่ศาลปู่ตาบ้านหวายห่างจากหมู่บ้านโดยประมาณ 50 เมตร ทางด้านทิศเหนือติดกับตำบลแคน ศาลปู่ตาเป็นหลังขนาดเล็กทำจากไม้ตั้งขึ้นมีเสาอยู่ 4 เสา ด้านบนเป็นไม้มุงด้วยสังกะสีและข้าง ๆ ศาล มีศาลาขนาดกลางที่ชาวบ้านได้สร้างขึ้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมของชาวบ้าน ด้านทิศตะวันออกกับทิศตะวันตกติดกับสระน้ำของชาวบ้าน ส่วนด้านหน้าติดกับลำน้ำเสียวใหญ่เป็นถนนหนทางวิ่งไปมาระหว่างหมู่บ้านที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปมา

ภาพที่ 59 ศาลปู่ตาบ้านเปลือย

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 60 ศาลปูตาบ้านเปลือยติดกับลำน้ำเสียวใหญ่
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 61 กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำเสียวใหญ่กำลังทำพิธีไหว้เจ้าที่เจ้าทางตามลำน้ำเสียวใหญ่
ภาพโดยผู้วิจัย

สรุปว่า ทรัพยากรธรรมชาติตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนถือเป็นทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่เป็นทุนดั้งเดิมมาตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบันประกอบไปด้วยด้านทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางภูมิปัญญา ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางความเชื่อและทุนทางประเพณีพิธีกรรมภายในพื้นที่ลุ่มน้ำแบบผสมผสานโดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ พื้นที่ป่าไม้ การเกษตรกรรม แหล่งน้ำ ชุมชนและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ให้มีสัดส่วนในการดูแลที่เหมาะสมและมีการปรับปรุงหรือฟื้นฟูส่วนที่เสื่อมโทรม ให้ลุ่มน้ำเสียวนั้นยังคงทำหน้าที่สนองต่อความต้องการของทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ได้อย่างยั่งยืนสิ่งที่จะบ่งบอกถึงผลสัมฤทธิ์ของการจัดการจากปริมาณน้ำที่เพียงพอในช่วงเวลาการไหลของน้ำอย่างสม่ำเสมอและคุณภาพดี รวมถึงคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ รวมไปถึงการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการดูแล เพราะทรัพยากรธรรมชาติเป็นของทุกคนในการดูแล

บทที่ 4

การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

การศึกษาวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นหัวข้อการจัดการทรัพยากรน้ำ ออกได้ 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ
2. การจัดการบำรุงรักษา
3. การจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ
4. การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

4.1 การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วม หมายถึง การดำเนินงานใด ๆ ก็ตามที่เป็น การตอบสนองถูกต้องตามความประสงค์ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้บรรลุถึงผลผลิตที่ได้จากพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยเฉพาะการได้มาซึ่งปริมาณคุณภาพของทรัพยากรที่มีในชุมชนพื้นที่น้ำ มีศักยภาพเพียงพอ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น ต้องดำเนินกิจกรรมสนับสนุนด้วยกัน 3 ประการ ดังนี้ 1) กิจกรรมการวางแผนการใช้ทรัพยากรดินอย่างถูกต้องตามศักยภาพของพื้นที่นั้น 2) กิจกรรมการควบคุมจัดการมลพิษสิ่งแวดล้อมที่เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรของพื้นที่ลุ่มน้ำโดยที่ชุมชนเองดำเนินการจัดกิจกรรมตามชุมชน 3) ต้องให้ประชาชนหรือชุมชนในท้องถิ่นเองได้มีส่วนร่วมอย่าง และมีความโปร่งใสเป็นธรรมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันในการจัดการทรัพยากร สามารถแยกหัวข้อออกได้ ดังนี้

4.1.1 การจัดการแบบเดิมของชุมชน

ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนเป็นสายน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไหลจากที่สูงลงมาที่ต่ำมีลักษณะลาดเอียงลงมาไหลผ่านหลายหมู่บ้านหลายตำบลนานเข้าหลายร้อยปี ทำให้เกิดเป็นสายน้ำแห่งหนึ่งที่หล่อเลี้ยงผู้คนที่ย้ายอยู่ตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน รวมไปถึงวิถีชีวิตการทำนาเกษตร การเลี้ยงสัตว์ การทำมาหากินและเป็นป่าสมุนไพรให้ชาวบ้านได้ดำรงชีพอยู่อย่างพอเพียง สภาพของลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนในครั้งอดีตเต็มไปด้วยป่าไม้หลายชนิดด้วยกัน โดยเฉพาะต้นเสี้ยวที่เกิดตามลำน้ำมีมากมายชาวบ้านจึงเรียกกันว่า ลำน้ำเสี้ยว จนมาถึงปัจจุบัน

การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน แบบเดิมของชาวบ้านเป็นการดูแลช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้านสองฝั่งลำน้ำเสี้ยวใหญ่ โดยใช้องค์ความรู้เดิมในท้องถิ่นกับการจัดการน้ำ โดยชาวบ้านจะหาวิธีการในการสร้างที่กักน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่มี

ส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนจึงเป็นส่วนสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้มีน้ำใช้สอยทำการเกษตรเพาะปลูกและมีน้ำใช้ในหน้าแล้งอีกด้วย ในส่วนชาวบ้านตำบลยาง เล่าว่า สมัยก่อนชาวบ้านจะข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งมีความลำบากมากในการไปมาหาสู่กันจึงได้ร่วมกันช่วยกันหาไม้ขอนใหญ่ ๆ มาทำเป็นซัวหรือสะพานข้ามเพื่อสัญจรไปมาหากันในระหว่างหมู่บ้านสองฝั่ง ในสมัยนั้นน้ำเสียวลึกมาก ถ้าลอยน้ำข้ามก็จะเกิดอันตรายแก่ชาวบ้านจึงได้ช่วยกันหาไม้มาทำซัวหรือสะพานข้าม (ภู ภูริบ, 2564: สัมภาษณ์)

ชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ให้ข้อมูลว่าในสมัยก่อนชาวบ้านจะหาแรงกันหรือวิธีลงแขกช่วยกันทำสะพานข้ามไปมาหากัน นอกจากนั้นผู้เป็นอาวุโสในชุมชนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือจะเชิญชวนชาวบ้านมาทำที่กักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งว่าตรงใดเหมาะสม โดยจะใช้ภูมิปัญญาความรู้ที่สะสมมาในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชนในการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน และเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำที่มีต่อชุมชนในการใช้สอยน้ำเพื่อการยังชีพและการประกอบกิจการเกษตรกรรมทำนาเพื่อการปลูกข้าวเป็นอาหารหลักปลูกไร่ ส่วนพื้นที่เป็นโนนนั้นเพื่อการสร้างบ้านที่อยู่อาศัยหรือสร้างบ้านแปงเมืองที่น้ำท่วมไม่ถึงโดยอาศัยภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรเพื่อให้เหมาะสมกับพื้นที่ตามลุ่มน้ำ

การจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน การที่ชุมชนมีความพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรรวมถึงปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางด้านเศรษฐกิจและสังคมตามความเป็นจริงกับความจำเป็นของชุมชน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งได้มีโอกาสในการพัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาในการแสดงออกในลักษณะของการได้ไปมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจในการกำหนดอนาคตของตนเองและชุมชน การจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ชุมชนจำแนกออกได้ 2 กลุ่ม ดังนี้ 1) การจัดการทรัพยากรระดับครอบครัว ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่จะมีอาชีพหลักคือการทำนา 99% โดยมีเป้าหมายการทำนาเพื่อขายและเก็บไว้กิน กระบวนการผลิตของเกษตรกรจึงเป็นไปพึ่งเทคโนโลยีแต่มีการจัดการน้ำเพื่อการผลิต เช่น ขุดสระกักเก็บน้ำในที่นาครอบครัวละ 2 บ่อ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฝนทิ้งช่วง นอกจากนั้นเกษตรกรเองในแต่ละครัวเรือน ต้องมีเครื่องสูบน้ำ ท่อส่งน้ำ สายยาง และระบบน้ำพร้อมจะเห็นได้ว่าการจัดการในระดับภาคบุคคลจะมีการวางแผนมีการเตรียมการ จากประสบการณ์ที่ผ่านมาแต่ละปี เมื่อมีองค์ความรู้ผสมผสานกับปัญหาในอดีตที่ผ่านมาปรับใช้ให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ 2) การจัดการทรัพยากรในภาคชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วมจึงต้องมีกฎเกณฑ์หรือวิธีปฏิบัติที่ดีต่อกันแต่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และบริบทพื้นที่ชุมชนเป็นการตัดสินใจเอง ในส่วนพื้นที่หากชุมชนขาดความพร้อมในการดำเนินการกับภาครัฐ ฝ่ายรัฐก็อาจต้องทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน ในบางรูปแบบเพื่อ

กระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวเป็นเจ้าของกิจกรรมและมีความตระหนักถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ในทางกลับกันหากชุมชนมีความพร้อมเข้าใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ฝ่ายรัฐก็สามารถถ่ายทอดกิจกรรมให้เกิดการทำงานอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนได้ดี หลักการมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ร่วมกันคิด ร่วมกันทำร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผลประโยชน์ เปิดให้มีกลองแสดงความคิดเห็น เพื่อนำมากำหนดแนวทางในการบริหารพัฒนาปรับปรุงทั้งในรูปแบบการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น การมีตัวแทนของชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำที่ภาครัฐจัดสรรให้อาจจะเป็นคลองชลประทาน ได้เข้ามาช่วยกันขุดลอกและกำจัดวัชพืชหรือกำหนดเวลาสูบน้ำเข้าพื้นที่ทางการเกษตรเพื่อให้เพียงพอต่อการทำการเกษตร (ชาตรีพล สีนา, 2564: สัมภาษณ์)

4.1.2 การเข้ามาของชลประทาน

การจัดการทรัพยากรน้ำตามแผนยุทธศาสตร์ของชาติ 20 ปี ที่เป็นแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยพ.ศ. 2561-2580 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาตามแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำว่า ทุกหมู่บ้านมีน้ำสะอาดใช้ในการอุปโภคบริโภค น้ำเพื่อการผลิตมันคง ความเสียหายจากอุทกภัยลดลงคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ภายใต้การพัฒนาอย่างสมดุลโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ในการจัดการน้ำอุปโภคบริโภคมีจุดประสงค์ในการจัดหา น้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภคให้แก่ชุมชนครบทุกหมู่บ้านหรือทุกครัวเรือนเพื่อใช้ในพื้นที่เศรษฐกิจรวมทั้งการจัดหาแหล่งน้ำสำรองในพื้นที่ซึ่งขาดแคลนแหล่งน้ำและสร้างความมั่นคงของน้ำในการผลิตต้องมีเป้าประสงค์อย่างชัดเจนเพื่อพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำและระบบส่งน้ำให้เพียงพอต่อชุมชนหรือให้เต็มศักยภาพพร้อมทั้งการจัดหาน้ำในพื้นที่ทางการเกษตรเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

น้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสิ่งมีชีวิตที่ใดมีชีวิตที่นั่นก็ต้องมีน้ำเป็นของคู่กันมาโดยตลอด เพราะน้ำมีอยู่มากมายในวัฏจักรของน้ำ การจัดการแหล่งน้ำลำคลอง ห้วย บึง หนองและแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีอยู่ตามบริบทพื้นที่ของกลุ่มน้ำเสียใหญ่อธิได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาแหล่งน้ำหรือนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรน้ำให้มีชีวิตชีวาขึ้น

พูน ปณ จิต ชเว

ภาพที่ 62 ฝายคอนกรีตบวกกับฝายยางบ้านแคน

ภาพโดยผู้วิจัย

การจัดการทรัพยากรน้ำตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในยุคปัจจุบันจะมีความทันสมัย โดยมีกรมชลประทานเข้ามาดูแลรับผิดชอบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการสร้างฝายกักเก็บน้ำให้กับประชาชน เช่น สร้างฝายคอนกรีต ฝายยาง ฝายชะลอน้ำ กรมชลประทานได้นำเครื่องมือเครื่องจักร ที่ทันสมัยบวกกับมีทุนสนับสนุนในการพัฒนา มีกรมชลประทานเป็นผู้ดูแลในการพัฒนาลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน และได้มีการร่วมมือกับชาวบ้านในการสร้างฝายกักเก็บน้ำ เช่น ฝายยาง ฝายคอนกรีตและสะพานปูนข้าม ในส่วนของฝายยางจะเทพื้นด้วยปูนคอกรีตก่อนแล้วค่อยนำยางสีดำที่มีขนาดใหญ่เป็นแบบเต็มลม ดึงไปตรงกลางลำน้ำเสียวใหญ่เพื่อกักเก็บน้ำ เวลานั้นน้ำน้อยจะใช้ลมเติมเข้าไปในยาง ส่วนน้ำมากจะปล่อยลมออกให้น้ำไหลผ่านได้สะดวก

ในส่วนฝายคอนกรีตต้องทำเป็นโนนตรงกลางลาดเอียงลงสองฝั่งเทด้วยปูนคอนกรีตมีขนาดใหญ่แข็งแรงและบางพื้นที่ลำน้ำเสียวกว้างจะทำประตูเปิดปิดเพื่อระบายน้ำ สภาพพื้นที่บางหมู่บ้านจะทำแค่ฝายคอนกรีตหรือฝายยางเท่านั้น ในการสร้างฝายต้องตรวจสอบความเหมาะสมของสภาพพื้นที่แต่ละหมู่บ้านก่อนมีความสูงกว่าระดับน้ำเวลาน้ำขึ้นลงก็จะกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

ฝายคอนกรีตเสริมเหล็กนับเป็นฝายต้นน้ำลำธารแบบถาวร สร้างขึ้นจากคอนกรีตเสริมเหล็ก คอนกรีตอัดแรงหรือก่ออิฐก้อนปูน เหมาะสำหรับการสร้างไว้บริเวณตอนปลายของลำธารหรือร่องน้ำที่กว้างไม่เกิน 5 เมตร หรือที่มีความลาดชันปานกลางถึงสูง ฝายคอนกรีตเป็นฝายที่กรมชลประทานสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่กักเก็บน้ำไว้ใช้ ในส่วนการจัดการน้ำพื้นที่แต่ละตำบลแต่ละหมู่บ้านนั้นมีแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นจำนวนมาก โดยมีลำน้ำเสียวใหญ่เป็นแม่น้ำสายหลักและมีลำห้วยสาขาที่เกิดจากป่าที่ราบสูง จำนวน 8 สาย ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวและมีหนองน้ำธรรมชาติเป็นจำนวนมาก เช่น ห้วยวังม่วง ห้วยวังร้อง ห้วยโสกบักตู้ห้วยวังม่วง ห้วยโสกขุ่นห้วยเม็ก ห้วยวังขัว ห้วยกุดดุก เป็นต้น การบริหารจัดการน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับหน่วยงานนอกพื้นที่มีงบประมาณเพียงพอ โดยดำเนินการเพื่อปรับปรุงแหล่งน้ำในพื้นที่ให้มีขนาดความจุที่มากพอต่อการรับน้ำในช่วงฤดูฝน เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตร ปศุสัตว์และเพื่อการอุปโภคบริโภคในช่วงฤดูแล้งและยังเป็นแหล่งน้ำ สำหรับใช้ในการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำท้องถิ่นเป็นสถานที่อนุรักษ์ทรัพยากรทางน้ำด้วย สำหรับแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคในเขตพื้นที่ ส่วนใหญ่ องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นหน่วยงานหลัก ร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่มีงบประมาณเพียงพอในการรับผิดชอบจัดทำระบบประปาหมู่บ้าน เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนมีน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนได้อย่างเพียงพอตลอดทั้งปี (สนั่น ศรีมาศ, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 63 ฝายคอนกรีตบ้านยานาง

ภาพโดยผู้วิจัย

4.1.3 การจัดการผ่านกลไกรัฐ

กรมชลประทานได้เข้ามาจัดการดูแลบำรุงรักษาลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีการสร้างฝายคอนกรีตตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนโดยมีรัฐเข้ามาบริหารจัดการในการใช้น้ำถือเป็นหน่วยงานภาครัฐได้แถมองค์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นเชิงกายภาพเท่านั้นผูกติดอยู่กับพื้นที่และชนิดของทรัพยากรเท่านั้น เช่น กรมชลประทานดูแลการจัดการน้ำ ดูแลพื้นน้ำและการเดินทางน้ำ เป็นต้น รวมไปถึงสิทธิในการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เป็นสิทธิของหน่วยงานภาครัฐ ทำให้ละเลยสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ โดยเฉพาะโครงการขนาดใหญ่ ของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น เพื่อการเกษตร การอุปโภคบริโภคของภาคประชาชน รวมไปถึงการสร้างฝายการกักเก็บน้ำ เพื่อให้ประชาชนได้มีน้ำใช้สอยในช่วงฤดูแล้ง เป็นต้น

โดยมีผู้อำนวยการโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่ เล่าว่า ได้เร่งดำเนินโครงการบรรเทาอุทกภัยในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีโครงการขุดลอกเพิ่มประสิทธิภาพเก็บกักน้ำลำเสียวใหญ่ตอนบน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำและการระบายน้ำ โดยรัฐมองว่าน้ำคือทรัพยากรการผลิต ภาครัฐเป็นหน่วยงานหลักในการจัดหาน้ำให้เพียงพอกับความต้องการของผู้ใช้น้ำ ในส่วนของอำนาจในการตัดสินใจการจัดการทรัพยากรน้ำ เป็นของหน่วยงานภาครัฐ ถึงแม้ว่าหลักการนโยบายที่จะระบุถึงการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งทรัพยากรน้ำด้วยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติอำนาจในการตัดสินใจในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การเปิด-ปิดประตูระบายน้ำ การตัดสินใจในการพัฒนาแหล่งน้ำ ยังคงเป็นอำนาจการตัดสินใจของหน่วยงานภาครัฐ ยังไม่มีกลไกและระบบการตัดสินใจร่วมกันอย่างแท้จริง (สรายุทธ ช่วยชาติ, 2564: สัมภาษณ์)

ส่วนฝายคอนกรีตหรือฝายชะลอน้ำที่อยู่ต้นน้ำบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เมื่อเข้าช่วงฤดูฝนน้ำในหนองบ่อจะล้นอ่างเก็บน้ำไหลลงไปตามพื้นที่ลาดต่ำจึงเกิดเป็นฝายน้ำล้นให้กับชาวบ้านได้มาเที่ยวชมและลงเล่นน้ำ เมื่อน้ำมีปริมาณมาก ๆ จะมีกลุ่มชาวบ้านไปหาปลาและมีกลุ่มเด็กเยาวชนเล่นน้ำฝายน้ำล้นดังจะเห็นได้จากภาพประกอบ

พูน ปณ จิต ชีเว

ภาพที่ 64 ฝ่ายคอนกรีตต้นน้ำอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ
ภาพโดยผู้วิจัย

รัฐเข้ามากำกับดูแลรักษาลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน ทรัพยากรน้ำสาธารณะโดยแต่ละพื้นที่ จะมีความต่างกันหรือบางพื้นที่สูงต่ำ กรมชลประทานได้ลงพื้นที่ตรวจสอบพื้นที่ในการขุดลอกปรับ สภาพภูมิทัศน์ตามลำน้ำเสียใหญ่ตอนบน หน่วยงานของรัฐมีการขุดลอกลำห้วยสาขา ขุดบ่อ สร้าง ฝายยาง ฝายคอนกรีต สร้างขึ้นในหลายพื้นที่ตามหมู่บ้านเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ให้กับชาวบ้าน ก่อนที่จะ สร้างฝายยางฝายคอนกรีตต้องมีการตรวจสอบพื้นที่ก่อนว่าพื้นที่แต่ละแห่งนั้นมีภูมิทัศน์เป็นอย่างไร ลักษณะเป็นอย่างไร และการไหลของน้ำในช่วงฤดูฝน ดังนั้นต้องมีการประชุมวางแผนพื้นที่ก่อนที่จะ ลงมือปฏิบัติ บางหมู่บ้านมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และดูความลาดเอียงสูงต่ำของระดับน้ำในลำน้ำเสียใหญ่ เช่น ฝายคอนกรีต ตำบลหนองจิก ตำบลลำพี้ ตำบลหนองม่วง ตำบลบ้านหวาย และฝายยาง เช่น ตำบลยาง ตำบลแคน การใช้ประโยชน์จากเครื่องสูบน้ำ ใช้สูบน้ำจากลำน้ำเสียใหญ่เพื่อใช้ในการทำ นาปลูกผักรูปแบบในการจัดการที่แตกต่างกันออกไป

ภาพที่ 65 กรมชลประทานลงพื้นที่ขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
ภาพโดยผู้วิจัย

กรมชลประทานได้ลงพื้นที่ตรวจสอบสภาพลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในการจะขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ตรงพื้นที่ตื้นเขินหรือการไหลของน้ำไม่สะดวก ในช่วงหน้าฝนเมื่อมีปริมาณน้ำสะสมมาก ๆ จะทำให้เกิดน้ำท่วมทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ในการขุดลอกนั้นต้องดูความเหมาะสมของพื้นที่ด้วยว่าเป็นอย่างไร อาจจะไปทำลายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้าน ในการขุดลอกนั้นชาวบ้านได้รับผลประโยชน์อย่างหนึ่ง คือ การสัญจรไปมาจะสะดวกสบาย เช่น การไปนา รถวิ่งสะดวก เป็นต้น

พูน ปณ จิต ชีเว

ภาพที่ 66 กรมชลประทานลงพื้นที่ตรวจสอบน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนฝายบ้านยาง
ภาพโดยผู้วิจัย

4.1.4 ปัญหาผลกระทบ

ปัญหาทรัพยากรน้ำ คือ การขาดแคลนน้ำการเกิดอุทกภัยและด้านคุณภาพน้ำที่เสื่อมโทรม ฯลฯ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมคิดหาสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาเรื่องน้ำของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการน้ำของชุมชน โดยคำนึงถึงสิทธิชุมชนเสมอด้วยร่วมวางแผนนโยบายหรือกำหนดแผนกิจกรรมหรือโครงการ เพื่อบรรเทาหรือจัดปัญหาเรื่องน้ำที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน ร่วมไปถึงการตัดสินใจการใช้ทรัพยากรน้ำที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างเป็นธรรมหรือปรับปรุงกับการบริหารงานพัฒนาเกี่ยวกับน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลรวมไปถึงความยั่งยืนของทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำ

การจัดการน้ำได้ดินส่วนใหญ่จะเป็นน้ำเค็มและน้ำก่อย พื้นที่ราบลุ่ม น้ำได้ดินจะเป็นดินเค็ม ไม่สามารถจะน้ำบาดาลได้ พื้นที่โคก ป่าชุมชนโคกใหญ่ โนนตำบลบ้านหวายน้ำได้ดินจะจัดไม่เค็มจะบาดาลน้ำได้ดินมาใช้ในภาคการเกษตรรูปแบบบ่อบาดาล พลังงานแสงอาทิตย์และไฟฟ้า

บางส่วน งบประมาณได้มาจาก อบต. และมาจากส่วนตัวของเกษตรกรชาวบ้าน กลุ่มคนหรือกลุ่มบุคคล ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีความประสงค์จะต้องการใช้น้ำโดยมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไป คือ เพื่อการอุปโภคบริโภค การเกษตร เพื่ออุตสาหกรรมหรือเพื่อการอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง อีกด้านหนึ่งเนื่องจากระบบทั้งหมดที่ถูกออกแบบมาให้สามารถรองรับความต้องการของมนุษย์ ปัจจุบันชาวบ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นเป้าหมายหลักของชาวบ้าน คือ ทำนาในเชิงเศรษฐกิจ ทำนาเพื่อขายอย่างเดียว เหลือขายไว้กินและได้ทำทุน ดังนั้น ในการทำนาเพื่อขายและชาวนาที่ต้องพึ่งธรรมชาติอย่างเดียวไม่ได้ ชาวนาต้องเท่าทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ การปรับเปลี่ยนวิถีคิด การเห็นแก่ตัว

ประเภทด้านทางภัยธรรมชาตินั้น มีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ ภัยน้ำท่วมและภัยฝนแล้ง ประเภทภัยน้ำท่วม นั้นจะเกิดขึ้นโดยง่าย เพราะบางพื้นที่ของชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่จะเป็นพื้นที่ราบลุ่มทั้งสองฝั่ง โดยเฉพาะจากพื้นที่ตำบลบัวมาศตำบลยางตำบลแคนตำบลบ้านหวายตำบลหนองแสงลงไปจังหวัดร้อยเอ็ด จะเห็นได้เวลาฝนตกหนักหรือช่วงพายุเข้าเป็นเวลานาน ๆ ทำให้ปริมาณน้ำฝนเพิ่มมากขึ้น ทำให้น้ำไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ เช่น จากป่าชุมชน หมู่บ้าน ไหลลงสู่ลำน้ำสาขาต่าง ๆ แล้วไหลลงลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและทำให้น้ำที่มีระยะทางไกลมาจากไกลจึงทำให้น้ำชะลอในการไหลของน้ำ ทำให้น้ำกักขังเป็นเวลานานประมาณ 3-4 วัน บางปี 7-8 วัน (คมสันต์ บัณฑิตเสน, 2564: สัมภาษณ์)

ช่วงเวลาที่น้ำหลากน้ำท่วมในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม และไม่ท่วมซึ่งเป็นเวลานาน ชาวโนนาก็จะไม่ตายหรือเสียหาย แต่ถ้าน้ำท่วมซึ่งเป็นระยะเวลาสั้น ๆ ชาวโนนาก็จะตาย ถ้าท่วมในช่วงเดือนตุลาคมช่วงข้าวตั้งท้องจะทำให้ข้าวเน่าเสียหาย ลักษณะของน้ำท่วม เป็นการท่วมไหลผ่านเพราะน้ำไหลเข้าไม่ใช่ท่วมแบบน้ำนิ่ง ประโยชน์จากภัยน้ำท่วม ชาวนามีทั้งได้ทั้งเสียถ้าปีไหนท่วมไม่มากประมาณ 2-3 วันก็จะเป็นผลดีต่อชาวนา เพราะปลาจะไหลมากับน้ำและปลาจะขึ้นทวนน้ำมาจากลำน้ำมูลทำให้มีปลาหลายสายพันธุ์มาอาศัยในนาและตามลำน้ำเสียวหลังน้ำลดหลังการเก็บเกี่ยวปลานานาชนิดก็จะมีอยู่ตามสระน้ำของชาวบ้านหรือบ่อน้ำและถ้าท่วมในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม ระยะเวลาท่วมถึง 4-6 วัน ชาวนาในชุมชนเองอยากจะทำท่วมเนื่องจากน้ำท่วมจะทำให้การไหลหรือการชำระล้างหน้าดินลงมาที่นาจะทำให้ข้าวงามและหญ้าในนาก็จะเน่าเป็นปุ๋ย

ประเภทภัยพิบัติจากฝนแล้ง เป็นภัยจากธรรมชาติเพราะฝนเองไม่ตกต้องตามฤดูกาล ในช่วงเดือนที่เคยตกก็ไม่ตก ถ้าปีไหนแล้ง ชาวนามีมีแปลงนาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่กับลำน้ำสาขา และมีความพร้อมในการจัดการน้ำ เช่น มีเครื่องสูบน้ำ ท่อส่งน้ำจะได้เปรียบและได้ผลประโยชน์จากชาวนามีมีแปลงนาอยู่ไกล ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคมที่แล้ง บางปีถึงเดือนกันยายน ส่วนคนที่แปลงนาติดกับลำน้ำก็จะสูบน้ำเพื่อการชะลอน้ำฝนไม่ได้น้ำมากก็ได้้น้อย พอให้ต้นข้าวรอดตายรอการมาของฝน บางปีบางคนที่มีนาบนพื้นที่สูงจะไม่ได้ทำนาเลยหรือข้าวตายยืนต้น ส่วนชาวบ้าน

แคน เล่าว่า การใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่บ้านแคนได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวอย่างมากเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค เช่น การสูบน้ำขึ้นมารดผักสวนครัวที่มีกันทุกครอบครัว ตามสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เมื่อในอดีตนั้นใช้น้ำในการทำนาเลี้ยงสัตว์ใช้น้ำในการต้มเกลือหาอยู่หากินหาฟันและสมุนไพร (คมสันต์ บัณฑิตเสน, 2564: สัมภาษณ์)

4.1.5 การมีส่วนร่วมในการเข้าถึงทรัพยากร

การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายการเข้าถึงทรัพยากรและภาคประชาชน ในพื้นที่ชุมชนในการจัดการน้ำจึงต้องพัฒนากลไกและกระบวนการบริหารจัดการเชิงบูรณาการขึ้นมา โดยเสริมสร้างเครือข่ายการประสานงานและการทำงานร่วมกันของฝ่ายราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น ในการพัฒนา การใช้และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญกับการให้ความรู้แก่แกนนำชุมชนเพื่อเพิ่มศักยภาพกระบวนการเรียนรู้และริเริ่มในชุมชน พัฒนาระบบรวบรวมและจัดทำข้อมูลระดับท้องถิ่นให้สอดคล้องกัน สร้างกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ฯลฯ เหล่านี้จะช่วยเพิ่มศักยภาพทาง สังคมสามารถร่วมกันนำพาให้การจัดการทรัพยากรน้ำทุกด้านเป็นไปอย่างมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ควรส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนมีการพัฒนาขีดความสามารถทักษะและเทคนิคในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยั่งยืน ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาพลังคนและพลังแห่งการเรียนรู้ การพัฒนาพลังคนเพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพ มีคุณธรรมและคนในชุมชนมีความสุข โดยต้องให้ความสำคัญกับการศึกษา เพื่อเพิ่มพูนความรู้และทักษะที่จำเป็นต่าง ๆ

วิธีบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ในพื้นที่น้ำแล้งและน้ำหลากที่สำคัญ คือ พัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อเป็นพื้นที่กักเก็บน้ำเวลาน้ำหลากหรือน้ำฝนเป็นแหล่งกักเก็บน้ำสำรองไว้ใช้ในเวลาน้ำแล้ง การพัฒนาแหล่งน้ำทำได้หลายวิธี เช่น ขุดลอกหนอง บึง หรือแหล่งน้ำพื้นที่สาธารณะภายในชุมชน เพื่อเพิ่มปริมาณการกักเก็บน้ำ (ปราโมทย์ ไม้กลัด, 2525)

1. การพัฒนาแหล่งน้ำหรือการจัดการน้ำมุ่งถึงการหาน้ำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ด้านต่าง ๆ ตามศักยภาพของกรมทรัพยากรน้ำวางแผนการใช้น้ำอย่างมีระบบเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดมีการใช้อย่างยั่งยืน
2. การจัดสรรน้ำให้มีประสิทธิภาพงานจัดสรรน้ำและใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพในแต่ละลุ่มน้ำจำเป็นที่จะต้องมีการบริหารจัดการจัดสรรและการใช้ทรัพยากรน้ำที่มีประสิทธิภาพ
3. การอนุรักษ์แหล่งน้ำในลุ่มน้ำลุ่มน้ำประกอบด้วยพื้นที่ต้นน้ำกลางน้ำและปลายน้ำพื้นที่ต้นน้ำต้องอนุรักษ์ระบบป่าในแหล่งน้ำธรรมชาติบางแห่งต้นเขนมัวขพีชสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาน้ำให้มีคุณภาพดีเป็นหน้าที่ของประชาชนที่จะต้องร่วมมือกันรักษาแหล่งน้ำดูแลน้ำให้มีคุณภาพ

4. การแก้ไขปัญหาน้ำท่วมเป็นกิจกรรมสำคัญเพราะธรรมชาติประเทศไทยเราตั้งอยู่ในเขตฝนตกมากในช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคมในเขตภาคเหนือ

5. การควบคุมคุณภาพน้ำซึ่งในขณะนี้ปัญหาสำคัญของประเทศทั้งในชุมชนเล็กชุมชนใหญ่รวมทั้งพื้นที่เกษตรกรรมประสบปัญหาเน่าเสีย

หลักความมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผลประโยชน์ เปิดให้มีกลองแสดงความคิดเห็นเพื่อนำมากำหนดแนวทางในการบริหารพัฒนาปรับปรุง ทั้งนี้รูปแบบการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำนั้นมีหลายรูปแบบเช่น การให้ตัวแทนชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำที่ภาครัฐจัดสรรให้อาจจะเป็นคลองชลประทาน เหมือง ได้เข้ามาช่วยกันขุดลอก กำจัดวัชพืชหรือกำหนดเวลาสูบน้ำเข้าพื้นที่ทางการเกษตรเพื่อให้เพียงพอต่อการทำการเกษตร เป็นต้น

เพื่อให้เกิดสมดุลของน้ำเกิดประโยชน์สูงสุดต่อประชาชน สามารถแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและปัญหาภัยแล้งในชุมชนได้อย่างยั่งยืนถึงแม้ว่า น้ำจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมด หากควรมีการบริหารจัดการน้ำที่เหมาะสม เพื่อให้ชุมชนได้ใช้น้ำที่มีคุณภาพดี มีปริมาณเพียงพอต่อความต้องการของชุมชนและกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันได้มีการพัฒนาระบบการจัดการน้ำมาใช้ประโยชน์ได้คุ้มค่ายิ่งขึ้นด้วยการจัดระบบชลประทาน ทำให้เกิดพื้นที่เพาะปลูกหรือพื้นที่เกษตรกรรมที่ไม่ต้องพึ่งพิงน้ำฝนมากขึ้น ในขณะเดียวกันในหลายชุมชน โดยได้จากแหล่งน้ำผิวดิน เช่น ห้วยหนอง คลอง บึงหรืออ่างเก็บน้ำ (เจริญ โสเก, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 67 องค์การบริหารส่วนตำบลบัวมาตลงพื้นที่ตรวจสอบหนองน้ำ

ภาพโดยผู้วิจัย

4.2 การจัดการบำรุงรักษา

การเข้าถึงบริการและสิทธิในการใช้ทรัพยากรน้ำในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน มีการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบเพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพของประชาชนในเขตพื้นที่ โดยการบริหารน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคในช่วงฤดูแล้ง จากสถานีสูบน้ำบ้านม่วง หมู่ที่ 1 ให้แก่ประชาชนบางหมู่บ้านตำบลหนองม่วง (หมู่ 8,10,14) ซึ่งไม่มีแหล่งน้ำที่สามารถกักเก็บน้ำใช้ได้ตลอดปี และไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ยังสามารถขยายเครือข่ายเพื่อให้ประชาชนทุกคนที่มีพื้นที่ใกล้เคียง มีคลองส่งน้ำได้รับประโยชน์และบริการร่วมกัน ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ทุกคนสามารถใช้ร่วมกันและช่วยกันบำรุงรักษาร่วมกัน อีกประการหนึ่งเพื่อช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมตามหนองน้ำพื้นที่สาธารณะในชุมชน และรวมไปถึงการกำจัดวัชพืชที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรักษาจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่ในบริบทชุมชนอีกด้วย

สามารถสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรในชุมชนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ล้วนแล้วเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยกัน โดยจะขาดสิ่งหนึ่งใดไปไม่ เพราะมนุษย์ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ ธรรมชาติก็ต้องอาศัยมนุษย์ในการช่วยดูแลบำรุงรักษาเหมือนกัน

ภาพที่ 68 ชาวบ้านช่วยกันกำจัดวัชพืชในหนองน้ำสาธารณะ

ภาพโดยผู้วิจัย

ช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรน้ำ สร้างฝายกักเก็บน้ำในพื้นที่ต้นน้ำปลูกหญ้าแฝกในพื้นที่ลาดชันถือเป็นการป้องกันพังทลายของหน้าดินและช่วยป้องกันสิ่งต่าง ๆ ไม่ไหลลงไปในน้ำ ส่วนน้ำเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตกับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำต้องมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนรวมกันดูแลรักษาทรัพยากรน้ำ และร่วมกันบริหารจัดการเชิงบูรณาการขึ้นมา โดยเสริมสร้างเครือข่ายการประสานงานและการทำงานร่วมกันของทุกภาคส่วนไม่ว่าจะฝ่ายราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นช่วยกันพัฒนา การใช้และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญกับการให้ความรู้แก่แกนนำชุมชนเพื่อเพิ่มศักยภาพกระบวนการเรียนรู้และริเริ่มในชุมชน การบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ป่าต้นน้ำจึงจำเป็นต้องฟื้นฟูและรักษาสภาพความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ต้นน้ำที่เสื่อมโทรมอ่างเก็บน้ำตามธรรมชาติที่คอยปลดปล่อยน้ำให้ไหลลงสู่แม่น้ำลำธาร หล่อเลี้ยงสรรพชีวิตอย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งปีและสิ่งที่สำคัญ คือ ชุมชนต้องช่วยกันรักษาทรัพยากรน้ำให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เช่น ต้องช่วยกันกำจัดวัชพืชในหนองน้ำ ลำธาร ลำน้ำเสียวใหญ่ บึง ห้วย ฯลฯ (ถนอม แวงยางนอก, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 69 ชาวบ้านช่วยกันลอกคลองน้ำเพื่อให้ไหลได้สะดวก

ภาพโดยผู้วิจัย

4.3 การจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ

น้ำเป็นปัจจัยหลักในการผลิตทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนถ้าขาดน้ำทำให้ชุมชนไม่สามารถทำการประกอบเกษตรกรรมได้ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันออกไป ดังนี้

1) หนองน้ำสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้านที่ไม่ได้นำน้ำขึ้นมาผลิตน้ำประปา ชุมชนเองก็จะไม่ให้ความร่วมมือหรือความสำคัญเท่าที่ควรในเรื่องของการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในหนองน้ำ ปัญหาที่พบในหนองน้ำหรือลำน้ำเสียใหญ่วชิชเต็มไปด้วยน้ำและหนอง เช่น ผักตบ ผักกระเฉดและวัชพืชทุกชนิด จึงทำให้น้ำเน่าเสียส่งกลิ่นเหม็นทำให้ระบบนิเวศไม่สมดุลกัน หนองน้ำตื้นเขินคันคูหนองน้ำปกคลุมไปด้วยต้นไม้นานาชนิดหลายสายพันธุ์

2) หนองน้ำ คลอง บึง ห้วย แต่ละหมู่บ้านที่ผลิตน้ำปะปามาใช้หรือแหล่งน้ำสำคัญของชุมชนจะมีการจัดการปัญหาที่พบตามมา ดังนี้ ไม่ปล่อยปลาที่ทำลายระบบนิเวศของน้ำ ปลุกบัวแดงบัวขาว เพื่อกำจัดปรับสมดุลระบบนิเวศน้ำให้ได้ ชุมชนเองมีการสร้างกฎระเบียบการรักษา ข้อบังคับในแต่ละชุมชน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ระบบนิเวศให้คงอยู่ต่อไป

การจัดการปัญหาโดยหน่วยงานท้องถิ่น อบต จัดทำแผนโครงการในการรักษาระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติให้แล้วเสร็จในแต่ละปี เช่น โครงการปลูกป่าทดแทนตามป่าชุมชนตามหนองน้ำ โครงการกำจัดวัชพืชในแหล่งน้ำธรรมชาติ ส่วนมากโครงการแต่ละโครงการจะทำตามแผนงานและประชาคมในหมู่บ้านในพื้นที่ โครงการรับผิดชอบปัญหาจากการประชาคมชาวบ้าน การจัดการปัญหาของรัฐนั้นจะมีจุดอ่อน ดังนี้ 1) ขาดทักษะในการวิเคราะห์โครงการและแบบแผนอย่างยั่งยืน 2) ทำให้แล้วเสร็จตามแผนตามไตรมาสในแต่ละปี 3) ขาดการติดตามโครงการ 4) ไม่มีการสรุปบทเรียนขององค์กร 5) ขาดการบูรณาการส่วนร่วมกับชุมชนไม่ทำงานเป็นทีม

ภาพที่ 70 เครื่องสูบน้ำจากลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนบ้านมะแซว

ภาพโดยผู้วิจัย

โครงการโรงสูบน้ำด้วยไฟฟ้าขนาด 4 ท่อสูบและมีรางคอนกรีตส่งน้ำมีระยะทางประมาณ 300 เมตร สร้างในปีพ.ศ. 2550 โครงการอนุมัติและเริ่มดำเนินการต่อระยะเวลาในการก่อสร้าง 4 เดือน ชาวบ้านได้ตั้งคณะกรรมการบริหารน้ำในชุมชนมีระยะเวลาเปิดปิดในการสูบน้ำและปล่อยน้ำ ในช่วงเดือนมกราคมถึงพฤษภาคม ระยะเวลาที่เปิด 08.00-18.00 น. ในการปล่อยน้ำนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์น้ำโดยมีคณะกรรมการจะแจ้งหรือประชาสัมพันธ์ก่อนทุกครั้ง มีสมาชิกผู้ใช้น้ำ 35 ครัวเรือน มีกองทุนผู้ใช้น้ำจ่ายค่าใช้น้ำ 200 บาทต่อครั้งและมีพื้นที่ ค.ศ 100 ไร่ จัดสรรน้ำจากแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร

สภาพปัจจุบันในการบริหารจัดการน้ำของชุมชนโรงสูบน้ำได้มีการเปลี่ยนแปลง เช่น โครงสร้างคณะกรรมการระยะเวลาในการปล่อยน้ำ เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ตรงเครื่องโรงสูบน้ำมีสภาพดีขึ้น ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ใช้น้ำใน ปีพ.ศ. 2557-2558 ได้มีการสร้างคลองส่งน้ำเพิ่มขึ้นอีกเพื่อต่อให้ไปถึงทุกหมู่บ้าน เช่น บ้านห้วย บ้านมะแขวจนถึงบ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสงโดยได้งบจากองค์การบริหารส่วนตำบลมีความยาวประมาณ 1,000 เมตร การจัดการน้ำส่วนบุคคล สภาพการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติทำให้คนในชุมชนมีการปรับตัวตามสภาพ เช่น ฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วง น้ำท่วม เป็นต้น ส่วนของชาวบ้านมีการขุดลอกหนองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เช่น ปลูกผัก ทำนา เลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น (สังัด จันทะพัฑ, 2564: สัมภาษณ์)

ระบบส่งน้ำเป็นระบบผันน้ำเข้าแหล่งเก็บน้ำและระบบกระจายน้ำออกจากแหล่งน้ำแต่ละแห่งไปยังพื้นที่เป้าหมายระบบส่งน้ำถือว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีความจำเป็นในการจัดสรรน้ำให้เกิดความเป็นธรรมได้ เช่น อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อ่างเออกรบือ จังหวัดมหาสารคาม เมื่อมีการเก็บน้ำจะต้องก่อสร้างระบบกระจายน้ำเพื่อกระจายน้ำไปยังพื้นที่เกษตรที่ต้องการเพาะปลูกพืชและพื้นที่ที่ต้องการน้ำอุปโภคบริโภคในพื้นที่ตอนล่าง ซึ่งได้แก่ อ่างเออกรบือจนถึงอ่างเออวาปีปทุม ตามขอบเขตที่กำหนด เป็นต้น การจัดการน้ำของตำบลบ้านห้วย อ่างเออวาปีปทุม สภาพพื้นที่ของตำบลบ้านห้วยบริบทพื้นที่มีความแตกต่างกัน ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลแคนและตำบลดงใหญ่ ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลหนองแสง ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลนาข่าและตำบลแคนบางส่วน สภาพพื้นที่แบ่งออกได้ ดังนี้ ป่าโคก 50% ป่าสันดอน 20% และนา 30% ระบบนิเวศแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันออกไปบางพื้นที่ตำบลใกล้เคียง คือ ลำน้ำเสียวไหลผ่าน ลำน้ำสาขา 3 สาย ป่าโคกใหญ่ โนนพื้โนนน้อย ดอน และบ่อน้ำตามธรรมชาติ 4 บ่อลำน้ำเสียว ในช่วงบ้านเขวาค้อ บ้านดอนมน้ำ บ้านมะแขว ตามลำน้ำเสียวจะมีความกว้างและลึกสามารถเก็บกักน้ำได้มาก ในส่วนของโรงสูบน้ำไฟฟ้ามีขนาด 4 ท่อ ใช้พื้นที่บ้านห้วยหมู่ที่ 11 เป็นพื้นที่การใช้ประโยชน์บ้านห้วยหมู่ที่ 11 ตำบลบ้านห้วยบ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสงจะมีรูปแบบในการส่งน้ำมีระบบคลองซอยซีเมนต์มีระยะทางความยาวประมาณ 2.5 กิโลเมตร ความกว้างรวมไหล่ทางดิน 12 เมตร ช่วงเวลาในการปล่อยน้ำจะอยู่ที่เดือนพฤษภาคม-กันยายน ทุกปี การปล่อย

น้ำในแต่ละครั้ง มีคณะกรรมการชุมชนผู้ใช้น้ำลงมติดักน้ำใช้เปิดปิดเวลาใด เกษตรกรผู้ใช้น้ำจ่ายค่าไฟฟ้าให้คณะกรรมการตามมติและระเบียบการที่คณะกรรมการได้มีมติเห็นชอบร่วมกัน

โรงสูบน้ำแหล่งที่ 2 ที่บ้านหนองโจ้ง ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำดวน มีโรงสูบน้ำไฟฟ้า มีงบประมาณจากโครงการ SML แต่ละของชุมชนลงขันในรูปแบบในการส่งน้ำ การวางท่อน้ำไปตามพื้นที่โซนตามพื้นที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านแต่ละบ้านมีมติร่วมกันแยกจากท่อใหญ่ไปยังที่นาของเกษตรกร ช่วงเวลาในการส่งน้ำ เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน จนถึงน้ำหลากแล้วแต่การพิจารณาและความต้องการของชุมชนเสนอกับคณะกรรมการ การจัดการชุมชนเป็นคณบดีบริหารจัดการ เช่น การจัดการค่าบำรุง ค่าไฟฟ้า เก็บค่าไฟฟ้าตามพื้นที่ที่ส่งน้ำไป มีกฎระเบียบข้อบังคับและการกำหนดเวลา โดยคณะกรรมการภาคประชาชน เกษตรผู้ใช้น้ำ เครือข่ายประชาชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ (นิคม มะธิปไตย, 2564: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 71 คลองส่งน้ำไปตามคันนาของชุมชนบ้านมะแซว

ภาพโดยผู้วิจัย

ในส่วนของแหล่งน้ำสาธารณะหรือลำน้ำสาขาต่าง ๆ เป็นอีกแหล่งน้ำหนึ่งที่มีความเชื่อมโยงไปยังลำน้ำเสียใหญ่มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยปัจจุบันนี้มีการขุดลอกเพื่อกักเก็บน้ำเวลาน้ำหลากในช่วงฤดูฝนไหลจากลำน้ำลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะ เช่น บ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง มีแหล่งน้ำสาธารณะประโยชน์ที่มีความอุดมสมบูรณ์เชื่อมโยงกับลำน้ำเสียใหญ่มีเนื้อที่ 18 ไร่ อยู่

ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์ คือ บ้านปลาบู่ บ้านมะแซว เป็นแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคของชาวบ้าน ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนไหลผ่านหลายหมู่บ้าน

การบริหารจัดการน้ำเป็นการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการเพื่อร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นธรรมต่อทุกฝ่ายประกอบไปด้วย ผู้นำในส่วนราชการ ผู้นำชุมชน ภาคเอกชน เกษตรกร ชาวบ้านอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสนใจด้านการบริหารจัดการน้ำรวมตัวกันจัดตั้งขึ้นโดยอาศัยอำนาจทางปกครองของนายอำเภอแต่เป็นผู้ลงนามแต่งตั้งให้มีกลุ่มบริหารจัดการน้ำเพื่อดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำ รวบรวมข้อมูล ดูแลรักษาทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ เช่น การจัดหาน้ำ การจัดเก็บน้ำ การจัดสรรน้ำและการดูแลรักษา เป็นต้น ตำบลบ้านหวาย การบริหารจัดการน้ำภายในตำบลบ้านหวายและตำบลแคนบางส่วน ในพื้นที่ตำบลแคน เช่น บ้านโคกกลาง จะมีโรงสูบน้ำไฟฟ้าจำนวน 1 เครื่อง ใช้สูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่จ่ายไปตามท่อที่ชุมชนวางไว้ ไปตามทีนาในแต่โซน โดยอาจต่อท่อแล้วแยกออกไปตามแปลงนาของชาวบ้านในชุมชน โรงสูบน้ำจะดำเนินการสูบน้ำในช่วงฤดูฝน เดือนพฤษภาคม-กันยายน ช่วงฝนทิ้งช่วง รูปแบบการปล่อยน้ำจะปล่อยเป็นโซน 3 วันต่อโซน โดยมีคณะกรรมการบริหารที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดเองค่าปรับ ชาวบ้านจ่ายค่าไฟฟ้าในการสูบน้ำร่วมกันคณะกรรมการประเมินน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการของคนในหมู่บ้านงบประมาณสนับสนุนโครงการ SML และกรมชลประทาน

ภาพที่ 72 การสูบน้ำจากคลองไปยังหนองน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ

ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 73 ชาวบ้านกำลังช่วยกันทำน้ำประปาภายในสำนักสงฆ์โนนพิ์บ้านหวาย

ภาพโดยผู้วิจัย

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ในเขตของตำบลบ้านหวาย มีบ้านหวาย บ้านมะแซว และได้ไปพบเห็นสำนักสงฆ์ที่อยู่ในป่าห่างจากชุมชนไม่มากนักติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ มีทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและมีการบริหารจัดการน้ำที่ดี กล่าวคือท่านเจ้าอาวาสได้สูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่มาใช้ภายในสำนักสงฆ์ โดยการสูบน้ำโดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์หรือโซลาเซลล์ เป็นการบริหารจัดการบริหารทรัพยากรน้ำแบบพึ่งพาตนเอง โดยการสูบน้ำขึ้นมาใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในสำนักสงฆ์ เช่น รดน้ำต้นไม้ เพาะปลูกพืช เป็นต้น (ดูรูปภาพประกอบ)

พูน ปณ จิตโต ชีเว

ภาพที่ 74 การสูบน้ำขึ้นมาใช้ของสำนักสงฆ์โนนพิจากลำน้ำเสียวใหญ่

ภาพโดยผู้วิจัย

ชุมชนที่อยู่รอบสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนแต่ละพื้นที่ในเขตอำเภอบรบือและอำเภอลือปทุม มีชุมชนในเขตตำบลคำพิ ตำบลหนองม่วง ตำบลบัวมาศ ตำบลยางและตำบลหนองแสง ในพื้นที่กล่าวนั้น คุณภาพน้ำใต้ดินจะเป็นน้ำที่มีรสขาคือกร่อยเค็ม มีการขุดเจาะน้ำโดยธรณีวิทยาและหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งเจาะพื้นที่ส่วนบุคคล ลักษณะน้ำที่เจาะขึ้นมาจะเป็นน้ำเค็มกร่อย สีของน้ำจะเป็นใส ๆ ความลึกของน้ำที่ขุดเจาะนั้นไม่เท่ากัน บางบ่อจะลึกประมาณ 20 เมตร หรือประมาณ 30-40 เมตร ขึ้นอยู่กับชั้นของน้ำใต้ดิน ดังนั้น คนในชุมชนแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีส่วนน้อยมากจะมีบ่อน้ำใต้ดินหรือน้ำบาดาลที่เป็นน้ำจืดไว้ใช้ในการเกษตร

ชุมชนสองฟากฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนเริ่มตั้งแต่อำเภอบรบือลงไปถึงอำเภอลือปทุม เรียกว่า ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีสภาพพื้นที่โดยรวมแถบลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนจะเป็นที่ราบลุ่มสลับกันไป ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้พื้นที่นาในการปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นา ชาวบ้านจะปรับให้เป็นพื้นที่ราบลุ่ม เพื่อการกักเก็บน้ำในการทำนาและทำการเกษตร เพื่อความสะดวกสบายในการเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูเก็บเกี่ยว การจัดการใช้ประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาตามกลไกการตลาดของนายทุนระดับประเทศและระดับโลก (ปธาน สุวรรณมงคล, 2540)

ชาวนาในยุคปัจจุบันจะมีเทคโนโลยีใหม่เข้ามากับการลงทุนและเป้าหมายที่ได้มากจะเห็นได้ว่าเกษตรกรชาวนาในพื้นที่ลำนํ้าเสียวใหญ่หลายตำบลหลายหมู่บ้าน เช่น ตำบลหนองจิก ตำบลหนองม่วง ตำบลกำพี้ ตำบลแคน ตำบลบ้านหวาย ตำบลยางและตำบลบัวมาศจะมีการจัดการที่ดินมีความใกล้เคียงกันกับสภาพพื้นที่การจัดการที่แบ่งออกได้ ดังนี้ ตำบลบรบือ ได้แก่ หนองบ่อ มีแหล่งเก็บน้ำ 9 หมู่บ้าน ฝาย 12 แห่ง บ่อน้ำตื้น 12 แห่ง ตำบลหนองสิม มีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ใช้กักเก็บน้ำ ได้แก่ หนองน้ำ สระน้ำ คลอง ลำน้ำเสียวใหญ่ ห้วย อ่างเก็บน้ำหนองบ่อและป่าไม้ ตำบลหนองจิก มีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ใช้กักเก็บน้ำ ได้แก่ หนองน้ำ สระน้ำ คลอง ลำน้ำเสียวใหญ่ ตำบลกำพี้ มีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ใช้กักเก็บน้ำ ได้แก่ หนองน้ำ สระน้ำ คลอง ลำน้ำเสียวใหญ่ มีหลายหมู่บ้าน เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ใช้กักเก็บน้ำ ได้แก่ หนองน้ำ สระน้ำ คลอง ลำน้ำเสียวใหญ่ ตำบลบัวมาศ มีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ใช้กักเก็บน้ำ ได้แก่ หนองบัว หนองโนนทัน หนองตุ หนองแวงและลำน้ำเสียวใหญ่ ตำบลยาง มีแหล่งน้ำธรรมชาติใช้กักเก็บน้ำให้ชุมชนใช้ประโยชน์ ได้แก่ หนองตุ หนองแวง หนองยาง หนองคู หนองหว้า ห้วยยาง ห้วยพระ ห้วยช้างโตน หนองสิม หนองเขียวและลำน้ำเสียวใหญ่ ฯลฯ มีแหล่งน้ำธรรมชาติใช้กักเก็บน้ำให้ชุมชนใช้ประโยชน์ ได้แก่ หนองหูลิง หนองฮองฮัง หนองฝายใหญ่และหนองแวงชัย ตำบลหนองแสง สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีคลองน้ำไหลผ่านทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ราบ แต่ไม่สูงนักและมีป่าสาธารณะ 550 ไร่ เช่น ป่าโคกใหญ่ ป่าโคกอีหลู่ และป่าโคกหนองกระรอก

การจัดการน้ำขึ้นมาใช้ภายในสำนักสงฆ์โนนพื้ของบ้านหวายการจัดการแบบธรรมชาติหรือจัดการกันเอง โดยการสูบน้ำด้วยพลังงานแผนโซลาเซลล์หรือพลังงานแสงอาทิตย์ที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้น เพื่อเป็นการจัดการน้ำแบบพึ่งพาตนเองภายในชุมชนตามลุ่มน้ำเสียวในพื้นที่ลำนํ้าเสียวใหญ่ตอนบนประกอบไปด้วย ลำห้วยคลอง หนอง ลำน้ำตามธรรมชาติ ประปาหมู่บ้าน ฝาย บ่อบาดาล และบ่อน้ำตื้น เป็นต้น โดยมีระบบการจัดการน้ำในปัจจุบันในระดับชุมชน มีดังนี้ 1) ขุดลอกหนองที่สาธารณะประโยชน์ในชุมชน 2) ขยายหนองน้ำเก่าและใหม่เพื่อให้มีพื้นที่ปริมาณที่กว้างที่จะรองรับน้ำฝนในแต่ละปี 3) สร้างฝายกักน้ำในลำห้วยสาขาและลำน้ำเสียวใหญ่ 4) สร้างบ่อน้ำและสระน้ำในไร่นา 5) ขุดบ่อบาดาลน้ำใต้ดิน 6) วางเครื่องสูบน้ำในลำห้วยหนองคลอง เพื่อดูดน้ำไว้ใช้ (ประสงค์ ประเสริฐ, 2564: สัมภาษณ์)

รูปแบบโครงสร้างของคณะกรรมการภาคประชาชน

1) ผู้นำในชุมชนที่เป็นคณะกรรมการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยฯ อบต. 2) นอกจากเป็นชุมชนแล้วยังมีองค์กรชุมชนแต่ละเครือข่ายภาคประชาชนหรือเรียกว่า กลุ่มประชาชนสีเขียว เครือข่ายลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน และกรมชลประทาน ภายใต้กฎกติกาของสังคมในยุคที่ทันสมัยการมาถึงของเครื่องมือบริหารจัดการที่เรียกว่า เชื้อน ฝายประตูระบายน้ำหรือแม้กระทั่งน้ำประปาที่ถูกส่งไปสู่ครัวเรือนผ่านท่อที่ฝังใต้ดินกลายเป็นวัฒนธรรมการใช้น้ำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปถึงการแสดงตัวตน

เป็นเจ้าของน้ำที่ถูกเพิ่มเข้ามาในมิติมากไปกว่าการใช้สอยน้ำฝน น้ำเหนือ น้ำท่าอย่างอิสระดังเช่นในสมัยอดีต

การจัดการทรัพยากรน้ำในกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนหลังจากการสร้างฝายน้ำล้นชาวบ้านสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนหลายหมู่บ้านได้ใช้น้ำในการเกษตร เช่น ปลูกผัก ข้าวโพด เพาะเห็ดฟางและเลี้ยงตามพื้นที่ลำน้ำเสียวและในช่วงบ้านห้วย หมู่ที่ 11 บ้านมะแซว ได้มีพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ปลูกข้าวนาปี นาปี ปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ แต่ก็ยังเป็นปัญหาสำหรับชาวบ้านที่มีพื้นที่ไกลจากลำน้ำเสียวใหญ่ เพราะบางคนก็ไม่มีเครื่องสูบน้ำ จึงทำให้ได้รับผลประโยชน์เฉพาะคนที่พื้นที่ใกล้ลำน้ำเสียวใหญ่เท่านั้น ในปีพ.ศ. 2548-2549 กลุ่มผู้ใช้น้ำและชาวบ้าน 3 ชุมชน ได้เสนอแผนการจัดการเพื่อการเกษตรกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านห้วยและกรมชลประทานเสนอโครงการที่ คือ โรงสูบน้ำเพื่อการเกษตร โดยมีพื้นที่เป้าหมาย 3 หมู่บ้าน บ้านห้วยหมู่ที่ 11 หมู่ที่ 15 และบ้านมะแซวอำเภอลำทะเมนชัย ในการตั้งเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่โดยการร่วมกลุ่มกันของชาวบ้าน เพื่อจัดการน้ำไว้ใช้ในชุมชนหรือจัดเป็นธนาคารน้ำก็ว่าได้ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลและทางคลองส่งน้ำกระจายออกไปที่นาของชาวบ้าน

ภาพที่ 75 การผลิตน้ำประปาจากลำน้ำเสียวใหญ่บ้านเขาค้อ

ภาพโดยผู้วิจัย

ส่วนลำน้ำเสียวใหญ่ตอนเริ่มตั้งแต่อำเภอบรบือและอำเภอนาคูจะมีบางหมู่บ้านที่ใช้น้ำใต้ดินหรือเจาะบ่อบาดาลไว้ใช้ในครอบครัว คุณภาพน้ำใต้ดิน ในแต่ละหมู่บ้านสภาพน้ำไม่เหมือนกัน บางหมู่บ้านน้ำเค็ม บางหมู่บ้านน้ำจืดระยะทางความห่างของหมู่บ้านไม่ห่างกันมากนัก ประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของระบบนิเวศไม่เหมือนกัน คุณภาพของดินก็มีส่วนสำคัญเหมือนกันจะมีความแตกต่างกันไปด้วย การจัดการระบบนิเวศของชุมชนมีความแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับพื้นที่ของหมู่บ้าน บางหมู่บ้านน้ำใต้ดินเค็มใช้ระบบผันน้ำใต้ดินมาใส่หนองสาธารณะเพื่อจะผลิตทำน้ำปะปาภายในหมู่บ้านหรือบางหมู่บ้านจะผันน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ขึ้นมาทำเป็นน้ำประปาไว้ในชุมชน บางหมู่บ้านน้ำใต้ดินไม่เค็มชาวบ้านหรือหน่วยงานรับผิดชอบในพื้นที่จะนำน้ำใต้ดินขึ้นมาผลิตขายเป็นน้ำปะปาหมู่บ้าน

4.4 การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

การบริหารจัดการลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ที่เป็นแหล่งน้ำใช้ในชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดความสมดุลทางระบบนิเวศ เนื่องจากมีหลายพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันตามลักษณะของภูมิโนเวศพื้นที่ในตำบลเดียวกันแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ที่กล่าวมาเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำระบบนิเวศเนื่องจากต้องการทั้งพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำไปพร้อมกัน การจัดการลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในแต่ละพื้นที่ต้องมีการเชื่อมโยงกันให้มีความสมดุลระหว่างระบบนิเวศโดยเฉพาะผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อปริมาณคุณภาพของน้ำและระยะเวลา มีดังนี้

- 1) ความเป็นอัตลักษณ์ของฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
- 2) การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนา
- 3) การบริหารจัดการแบบองค์รวมทั้งเศรษฐกิจทางสังคมและสิ่งแวดล้อม
- 4) ความหลากหลายของทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
- 5) ความต้องการของชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
- 6) ความอ่อนไหวของผลกระทบ
- 7) องค์ความรู้แบบสหวิทยา

การจัดการทรัพยากรน้ำในภาคชุมชน หมายถึง การจัดการพื้นที่ของชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เพื่อให้มีน้ำเพียงพอและมากพอให้กับชุมชนน้ำต้องมีคุณภาพดี จัดการน้ำให้เพียงพอสม่ำเสมอพร้อมทั้งควบคุมระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติ จุดอ่อนในระดับพื้นที่ของชุมชน คือ ชุมชนขาดความรู้ในการจัดการทรัพยากรให้มีความยั่งยืนคู่กับชุมชนขาดความรู้ไม่มีความรู้ทรัพยากรในชุมชนก็จะถูกทำลายจากความไม่รู้ของคนในชุมชน ในระบบนิเวศธรรมชาติของลำน้ำเสียวใหญ่อย่อมมีความสัมพันธ์กันและกันของสิ่งแวดล้อมอยู่แล้ว แม้ธรรมชาติจะมีการปรับเปลี่ยนไปอย่างไรก็ตาม แต่ธรรมชาติสามารถฟื้นคืนสภาพด้วยตัวเอง โดยที่มนุษย์ไม่ได้เข้าไปจัดการ หากคนใน

ชุมชนไม่ไปทำลายเนื่องจากสถานการณ์ในชุมชนปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบในระบบนิเวศน้ำอย่างมาก ทำให้มีความจำเป็นต้องมีการจัดการลำนํ้าให้มีความเหมาะสมกับความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้มีความยั่งยืนต่อไป ความจำเป็นในการจัดการลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนในพื้นที่เป็นผลมาจาก 1) การเพิ่มขึ้นของประชากร 2) ความต้องการน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ 3) ความต้องการน้ำเพื่อการเกษตร 4) การใช้ประโยชน์ดินที่มากเกินไป 5) การปรับปรุงเศรษฐกิจและสังคม

หลักการการจัดการทรัพยากรน้ำ ต้องเป็นการจัดการทรัพยากรทุกประเภทที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชนนั้น ๆ โดยมีหลักการ 3 ประการ ดังนี้

1) การวางแผนการใช้ดิน พื้นที่สองฝั่งลำนํ้าเสียใหญ่ตอนบน แต่ละพื้นที่มีคุณสมบัติต่างกันในการใช้ประโยชน์ ในการจัดการทรัพยากรลำนํ้าเสียใหญ่ เพื่อให้มีความยั่งยืนจึงแบ่งชั้นประเภทของดินเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพดินในทางเศรษฐกิจของชุมชน

2) การกำหนดแผนการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรลำนํ้าเสียใหญ่ร่วมกันของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรอื่น ๆ โดยชุมชนต้องมีส่วนร่วมหรือเปิดเวทีประเมินทรัพยากรในชุมชนร่วมกัน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนต้องสอดคล้องตามหลักการอนุรักษ์ เพื่อที่จะรักษาความสมดุลของทรัพยากรทั้งในชนิดพื้นที่ เช่น ปริมาณ สัดส่วนการกระจาย ทรัพยากรแต่ละประเภทย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ดังนั้น ชุมชนเองต้องมีเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน เพื่อการวางแผนการใช้ทรัพยากรให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์และความจำเป็นของชุมชน โดยเฉพาะทรัพยากรที่ใช้หมดแล้ว ชุมชนต้องใช้อย่างระมัดระวังเพื่อให้เกิดความสูญเสียน้อยลงที่สุดและเกิดประโยชน์สูงสุดและควบคุมผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

3) ชุมชนมีกระบวนการควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อม แม้จะมีการจัดการลำนํ้าด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามหลักการวางแผนการใช้ดินแล้วก็ตาม แต่ชุมชนเองก็ต้องการกำหนดมาตรการควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถดำเนินการใช้ใน 3 ลักษณะ คือ 1) การควบคุมทางชีววิทยา เช่น การป้องกันการชะล้างของดิน โดยการใช้พืชคลุม การใช้จุลินทรีย์บำบัดน้ำเสียในหนองน้ำของชุมชนและคลองขนาดเล็ก เพื่อไม่ให้น้ำเสีย เป็นต้น 2) การควบคุมทางเครื่องจักรกล คือ การใช้เครื่องมือหรือสิ่งก่อสร้างช่วยในการควบคุม เช่น ชุมชนทำเขื่อนขนาดเล็กดินตะกอน หรือการสร้างโรงเก็บน้ำบำบัดน้ำเสียในชุมชน เป็นต้น 3) ชุมชนต้องการระเบียบข้อบังคับในชุมชน เพื่อให้การควบคุม เช่น การทิ้งขยะ การทิ้งน้ำเสีย ลงในหนองน้ำตามลำคลองและน้ำไหลผ่านชุมชนทำให้มีสิ่งปฏิกูลตกค้างภายในลำนํ้าทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสียหายชุมชนได้รับความเดือดร้อน

ภาพที่ 76 ฝ่ายห้วยเสียวบ้านเปือย

ภาพโดยผู้วิจัย

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนที่มีอยู่ในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น แม่น้ำ ห้วย คลอง หนอง บึง และป่าไม้ ผลผลิตทางการเกษตรของชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความผูกพัน เป็นตัวเชื่อมโยงให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์เป็นกลุ่ม เครือข่ายองค์กรใช้ประโยชน์ร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ น้ำเพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและทำให้มีการ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เช่น มีการร่วมกันพัฒนาผลผลิตของชุมชนให้มีคุณภาพหรือร่วมกันอนุรักษ์ให้คงไว้ ซึ่ง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้คนรวมกลุ่มมีสัมพันธ์ภาพที่ดีมีการช่วยเหลือกัน

จากการสำรวจลงพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนตามหมู่บ้านหลายหมู่บ้านด้วยกัน พบว่า มีทั้งแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองรวมไปถึงการจัดการทรัพยากรน้ำภายในชุมชนเพื่อใช้ในการ บริโภค ได้แก่ แหล่งน้ำ คือ น้ำผิวดินที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเกิดขึ้นโดยมนุษย์สร้างขึ้นประกอบ กับแหล่งน้ำ เช่น น้ำในสระ หนอง บึง กุด อ่างเก็บน้ำ ฯลฯ แหล่งน้ำไหล เช่น แม่น้ำสายหลัก แม่น้ำ สาขา ลำน้ำ ลำห้วย ลำคลอง ฯลฯ ซึ่งมีที่ตั้งแน่นอนบนมีระบบนิเวศที่เหมาะสมจนทำให้เกิดการ หมุนเวียนชั้นลงของน้ำอย่างเป็นปกติ โดยธรรมชาติลำน้ำสาขาที่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่มี ดังนี้

ตำบลบ้านหวาย ลำห้วยโสกคลอง เริ่มจากป่าชุมชนโคกใหญ่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียว ช่วงบ้านหนองโ้งบ้านมะแซว มีความยาวระยะทาง 1 กิโลเมตร ฮองแฮ เริ่มจากทุ่งนาบ้านมะแซวไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 1 กิโลเมตร คลองชุดใหม่ จากทุ่งนาบ้านมะแซว ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวมีระยะทาง 1 กิโลเมตร กว้าง 15 เมตร ลำห้วยชุมถ่าน เริ่มจากฝายบ้านเปลือยไหลลงสู่โคกชุมถ่านเป็นคลองชุดใหม่ของกรมชลประทานซึ่งเป็นที่พักน้ำของลำน้ำเสียวก่อนจะปล่อยให้เกษตรกรได้ใช้น้ำ ส่วนพื้นที่ ตำบลหนองแสง ฝายยาง 1 ฝาย มีลำห้วยสาขาที่ไหลลงลำน้ำเสียวใหญ่ มีดังนี้ ห้วยจอกขวาง เริ่มจากอ่างเก็บน้ำจอกขวาง กว้าง 15 เมตร ยาว 4 กิโลเมตร ห้วยวังเลิง เริ่มจากบ้านกุดอ้อ ถึงลำน้ำเสียวบ้านแดง มีระยะทาง 7.8 กิโลเมตร กว้าง 30 เมตร ห้วยโสกขี้หมู เริ่มจากหนองบ่อเต้ บ้านกะยอมไหลลงสู่ลำน้ำเสียวจุดบ้านแดง ระยะทาง 4 กิโลเมตร ห้วยกุดน้ำใส จากแก่งวังโฮ ไหลลงบ้านดอนมน้ำ ไหลผ่านบ้านโคกแปะบ้านกะยอมบ้านหนองเตือ ไหลลงคลองบ้านหนองเตือ แล้วไหลสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 12 กิโลเมตร ห้วยกุดชีนาค เริ่มจากหนองแต้ตง ตำบลบ้านหวาย ไหลผ่านบ้านตลาด บ้านโนนโพธิ์บ้านกุดอ้อแล้วไหลลงลำน้ำเสียวใหญ่บริเวณบ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง ระยะทาง 10 กิโลเมตร ห้วยโสกบังไฟ เป็นลำห้วยที่ขุดลอกตัดมาจากลำน้ำเสียวที่บ้านปลาบู่ไหลลงมาในลำน้ำเสียวที่บ้านบมทุ่ง มีระยะทาง 2.5 กิโลเมตร ลำน้ำที่ไหลลงลำน้ำเสียวใหญ่ มีฝายบ้านแดง มีระยะทาง 4.5 กิโลเมตร ผ่านทุ่งนาบ้านสองห้อง บ้านนาโพธิ์ มี 6 สาย ดังนี้ (สังัด จันทะพัต, 2564: สัมภาษณ์)

1. ห้วยโตน เริ่มจากอ่างเก็บน้ำที่บ้านจอกขวางไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีระยะทาง 4.6 เมตร ผ่านทุ่งนาบ้านสองห้องบ้านนาโพธิ์
 2. ห้วยวังแดง เริ่มจากลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีระยะทาง 960 เมตร กว้าง 40 เมตร
 3. ห้วยวังหลัง เริ่มจากห้วยวังแดง ลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 1.5 เมตร
 4. ห้วยกุดน้อย แยกออกจากห้วยวังหลัง มีระยะทาง 4 กิโลเมตร
 5. ห้วยกุดแคน เริ่มจากบ้านฝาย ตำบลหัวเรือไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 4 กิโลเมตร
 6. ห้วยท่อน เริ่มจากบ้านโนนท่อน ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 4 กิโลเมตร
- ในส่วนตำบลแคน ในเขตพื้นที่นั้นจะอยู่ตรงกลางกับตำบลบ้านหวายและติดกับตำบลนาข้าวอำเภอวาปีปทุม มีลำน้ำสาขาที่ยาวมากอีกพื้นที่หนึ่ง และมีสภาพพื้นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำสาขาที่ยาวและมีการเอาน้ำจากใต้ดินกับน้ำฝนไหลลงสู่ลำน้ำสาขาไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มี 8 สาขาประกอบไปด้วย ดังนี้

- 1) ห้วยช้างโตน เริ่มจากโคกป่าไม้งาม ไหลมาจากบ้านสวนอ้อย ตำบลบัวค้อ เขตอำเภอเมือง และทางบ้านโคกใหญ่ตำบลแคน เพราะเป็นลำน้ำสองสายในพื้นที่ด้านบนของตำบลแคน

ไหลลงรวมกันตรงระหว่างสะพานคู่ช่วงถนนสายบริษั-วาปีปทุม ช่วงกิโลเมตรที่ 23-24 บ้านป่าจิก ตำบลแคน ไหลลงสู่บ้านโคกช้าง-บ้านคู-บ้านป่าจิก-บ้านหนองขาม-บ้านแวงเหล่า-บ้านเก่าน้อย-บ้านตำแย-บ้านดู่จิว-บ้านแคน-บ้านแวงชัย และไหลลงสู่ห้วยฮองลีและได้ไหลไปบรรจบกับห้วยมะยี่ที่ปากงามลงลำน้ำเสียวใหญ่ช่วงบ้านโคกสะอาดมีระยะทาง 10 กิโลเมตร

2) ห้วยมะหลี เริ่มจากบ้านหนองโน ตำบลดงใหญ่ น้ำไหลมาจากชายป่าเขตอำเภอเมือง ลงมาตามลำห้วยมะหลีผ่านบ้านตำแย-บ้านแวงชัย-บ้านโคกสะอาด ลงสู่ลำน้ำเสียวที่เรียกว่าปากไม้งาม บ้านโคกสะอาดมีความยาว 7 กิโลเมตร

3) ห้วยหนองแขะ เริ่มจากบ้านเปลือย ตำบลบ้านหวาย ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ ที่บ้านโคกสะอาด ระยะทางความยาว 500 เมตร

4) ห้วยเสียวหลง เริ่มจากฝายบ้านเปลือยที่ยังไม่ได้ขุดลอกความยาว 1 กิโลเมตร

5) ห้วยฮองลี เริ่มจากทุ่งนาบ้านแคน ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่จดกับห้วยช้างโตนลงที่ปากงาม

6) ห้วยฮองมันปลา ต้นน้ำมาจากบ้านโคกกระหวางป่าโคกใหญ่และบ้านดงใหญ่ด้านบ้านดอนหัน ตำบลโคกสีทองหลวงไหลมาที่ชายป่าโคกใหญ่ช่วงบ้านหนองโจด-บ้านโคกสะอาด ระยะทาง 200 เมตร

7) ห้วยวังยาว เริ่มจากอ่างเก็บน้ำห้วยวังยาว ในเขตพื้นที่บ้านโคกลำม ตำบลหนองเรือของอำเภอนาเชือก ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวในช่วงของบ้านวังจาน

8) ห้วยพังซี มาจากทุ่งนาบ้านวังจาน-บ้านนาข้า-บ้านดงยางไหลผ่านบ้านวังจานและไหลลงสู่ลำน้ำเสียว ระหว่างสะพานข้ามลำน้ำเสียวถนน-บ้านแคนบ้านวังจาน

ตำบลบัวมาศ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มพื้นที่ทั่วไปมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 130-150 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นาทำไร่เลี้ยงสัตว์

ตำบลยาง สภาพทั่วไปพื้นที่ลูกคลื่นรอยคันที่ราบ และเป็นที่ราบลุ่ม พื้นที่ทั่วไปของตำบลมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 150-200 เมตร พื้นที่ราบส่วนใหญ่ของตำบลใช้ทำนาปี ส่วนที่สูงบางส่วนใช้ทำไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์

ตำบลบ้านหวาย สภาพทั่วไปส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงมีป่าไม้เบญจพรรณ และเป็นป่าไม้ธรรมชาติป่าชุมชน ป่าสาธารณะมีลำน้ำเสียวใหญ่ไหลผ่านตลอด

ตำบลหนองแสง สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีคลองน้ำไหลผ่าน ทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ราบแต่ไม่สูงนัก สภาพดินเป็นดินเค็ม ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก และมีป่าไม้สาธารณะ 550 ไร่ ป่าโคกใหญ่ ป่าโคกอีหลู่ ป่าโคกหนองอีรอก ปริมาณน้ำในแหล่งน้ำผิวดินทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและมนุษย์ได้สร้างขึ้น ซึ่งจะมีปริมาณที่ปรับเปลี่ยนไปตามระบบของธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา ทำให้มีปริมาณที่ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับหลายเหตุปัจจัย เช่น ความชื้นสัมพัทธ์ไม่เท่ากัน อุณหภูมิไม่เท่ากัน ปริมาณน้ำฝนไม่เท่ากัน ความอุดมสมบูรณ์ไม่เท่ากัน เป็นต้น

ทรัพยากรน้ำมีความหลากหลายทางระบบนิเวศและมีความแตกต่างกันตามบริบทพื้นที่ ขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติจะมีมากมีน้อยเท่าไรขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ จึงมีความแตกต่างกันออกไป แต่แนวทางในการจัดการก็มีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละหมู่บ้านมีความยาวประมาณ 100 ถึง 90 เมตร จะมีหนองน้ำสาธารณะติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนแถบทุกหมู่บ้านจะมีขนาดใหญ่บางเล็กบางสลับกันไป และการใช้ประโยชน์จากหนองน้ำ คลอง บึง ห้วย จะมีความแตกต่างกันออกไป ดังนี้

- 1) หนองน้ำสาธารณะใช้ผลิตน้ำประปาหมู่บ้านและปล่อยปลาน้ำจืด
- 2) คลอง บึง ห้วย ชาวบ้านจะปลูกต้นไม้เพื่อเป็นการป้องกันหน้าดินไม่ให้พังและกำจัดวัชพืชที่จะทำให้น้ำเน่าเสียได้

- 3) ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชาวบ้านมีนาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่จะปลูกต้นไม้ยูคาลิปตัสเพื่อไว้ใช้ประโยชน์ครัวเรือนและไว้ขาย เพื่อเป็นการรักษาระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการทรัพยากรน้ำตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ กรมชลประทานได้สร้างฝายคอนกรีต ฝายยาง ฝายชะลอน้ำ ฝายน้ำล้น เพื่อเป็นการกักเก็บน้ำให้กับชุมชนเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคในช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านได้ช่วยกันดูแลรักษาระบบนิเวศลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีการปลูกต้นไม้ทดแทนส่วนหายไป เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับป่าไม้ให้มีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้งร่วมไปถึงการรักษาคุณภาพน้ำไม่ให้เน่าเสีย โดยกิจกรรมทั้งหมดจะต้องมีการบริหารจัดการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภาคประชาชนเพื่อหาแนวร่วมและสร้างค่านิยมที่ดีกับชุมชนเพื่อต่อการอนุรักษ์แหล่งน้ำและการบริหารจัดการน้ำทั้งการใช้น้ำอย่างถูกวิธีเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด (ดูรูปภาพประกอบ)

การที่ชาวบ้านมีที่นาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ซึ่งเราจะพบเห็นชาวบ้านปลูกต้นไม้ตามลำน้ำเสียวใหญ่ เช่น ต้นไม้ยูคา ต้นมะขามเทศ ต้นมะขาม ฯลฯ เพื่อป้องกันหน้าดินพังทลายและเพื่อการรักษาระบบนิเวศตามลำน้ำเสียวใหญ่ให้สมดุลกับธรรมชาติให้กับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง

พูน ปณ จิต ชเว

ภาพที่ 77 ชาวบ้านปลูกต้นยูคาลิปตัสตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
ภาพโดยผู้วิจัย

สรุปว่า การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนแยกออกได้ 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ 2) การจัดการบำรุงรักษา 3) การจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ และ 4) การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยที่ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยมีการร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐหรือร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่นั้นบวกกับชาวบ้านใช้ทุนทางสังคมในการดูแลรักษาทรัพยากรน้ำใช้ ในช่วงฤดูฝนน้ำมาจะมีองค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับ ชาวบ้านช่วยกันสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ มาลงที่หนองน้ำสาธารณะเพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำประปาใช้ในช่วงฤดูแล้งสำหรับการจัดการน้ำประกอบด้วยกิจกรรมที่สำคัญ คือ การจัดหาเงินเพื่อให้มีแหล่งน้ำใช้เพียงพอสำหรับการดำรงชีวิต และการพัฒนาด้านต่าง ๆ การจัดสรร การใช้น้ำที่มีอย่างมีประสิทธิภาพและยุติธรรม การอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร อนุรักษ์น้ำ และแหล่งน้ำให้ยั่งยืนต่อไป

บทที่ 5

การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากร น้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

การศึกษาวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ผู้วิจัยแบ่งออกได้ 2 หัวข้อใหญ่ ดังนี้

1. การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

- 1.1 การปรับตัวด้านสังคม
- 1.2 การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ
- 1.3 การปรับตัวด้านภูมิปัญญา

2. การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

- 2.1 การปรับตัวด้านทรัพยากร
- 2.2 การปรับตัวด้านความเชื่อ
- 2.3 การปรับตัวด้านประเพณีและพิธีกรรม

5.1 การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมออกได้ 3 ด้าน ดังนี้

5.1.1 การปรับตัวด้านสังคม

เมื่อสังคมเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัยที่เจริญขึ้นความเป็นอยู่ของผู้คนย่อมมีการเปลี่ยนไปตามกระแสยุคโลกาภิวัตน์ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในการอยู่ร่วมกันของชุมชน โดยมีบรรทัดฐานทางสังคมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ชุมชนปรับตัวผ่านกระบวนการสร้างจิตสำนึกร่วมกันมีการสร้างกิจกรรมใหม่ การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันในชุมชนโดยมีการรื้อฟื้นกิจกรรมประเพณี มีการเพิ่มช่องทางการติดต่อสื่อสารและการกำหนดวันเวลาจัดกิจกรรมประเพณีของชุมชนตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอย่างแน่นแฟ้น มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอด มีความรักความสามัคคีและมีส่วนร่วมในชุมชนตลอดเวลา เพราะว่าสมาชิกในชุมชนส่วนมากเป็นญาติพี่น้องกันต่างอาศัยกันและกันอพยพมาจากที่เดียวกัน สิ่งที่สำคัญชาวบ้านส่วนมากยังคงอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำชุมชนทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ทำให้ชุมชนใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก

ชาวบ้านก็ต้องออกเดินทางไปทำงานนอกสถานที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้สมาชิกในชุมชนลดน้อยลงและส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลงไป การติดต่อระหว่างสมาชิกของชุมชนก็ลดน้อยลงไปด้วย เนื่องจากชาวบ้านที่ออกไปทำงานภายนอกชุมชนบางคนไม่รู้จักกัน เพราะความห่างเหินกันไปนาน อย่างไรก็ตามถึงแม้ความมั่นคงทางด้านสังคมจะลดน้อยลงแต่ชุมชนสามารถปรับตัวเพื่อความมั่นคงผ่านกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้

5.1.1.1 ความสัมพันธ์ทางสังคมและการสร้างเครือข่าย

การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการปรับตัวให้เข้ากับชุมชนที่ทันสมัยทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง กล่าวคือ ชุมชนมีการจัดกิจกรรมเชิญชวนให้ชุมชนได้มีส่วนร่วม ให้มีความรักความเมตตาต่อกันรวมไปถึงมีความสามัคคีในหมู่คณะ อีกอย่างหนึ่งเพราะว่าสมาชิกส่วนหนึ่งออกไปทำงานภายนอก ชุมชนจึงได้สร้างกิจกรรมใหม่ขึ้นมาตามเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นจุดดึงดูดสมาชิกในชุมชน เช่น จัดงานกิจกรรมในชุมชนแต่ละครั้งนั้นจะมีชาวบ้านชุมชนใกล้เคียงได้เข้าร่วมด้วย ผู้เข้าร่วมกิจกรรมแต่ละครั้งได้นำอาหารมาแบ่งปันให้กับชาวบ้านได้รับประทานร่วมกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะในกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาปัจจุบัน พบว่า สมาชิกที่อยู่ในชุมชนได้เข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น การเอาประเพณีกิจกรรมเก่าหลายอย่างที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ เมื่อชุมชนตั้งตัวได้แล้ว จึงเริ่มสร้างกิจกรรมเก่ากลับมา เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ การแข่งขันทักษะมวยพระสงฆ์ในเขตเทศบาลเข้าพรรษาและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับฮีต 12 เดือน เช่น บุญคูณลาน บุญข้าวจี่ บุญผะเหวด บุญข้าชะ บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้เป็นกระบวนการปรับตัวที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนรักษาความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน (เจริญ โสเก, 2564: สัมภาษณ์)

ผู้วิจัยลงพื้นที่พบปะชาวบ้านได้สอบถามชาวบ้าน พบว่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนแต่ละตำบลนั้นมีตัวแทนของชุมชนหรือที่เรียกว่า อาสาสมัครกลุ่มลุ่มน้ำเสียใหญ่ ตำบลละ 2 คน การตั้งกลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำเสีย เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มแต่ละตำบลช่วยกันดูแลแก้ไขปัญหารักษาลำน้ำในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำหรือในช่วงฤดูฝนน้ำจำนวนมากทำให้คันคูดินขาดน้ำไหลเข้าท่วมหมู่บ้านที่ตำบลใดหมู่บ้านใดก็จะประสานงานเข้าไปที่กรมชลประทานได้เร่งช่วยเหลือและอีกอย่างหนึ่งคือกลุ่มอาสาสมัครจะคอยดูแลพื้นที่ลำน้ำเสียใหญ่แต่ละตำบลตรงบริเวณน้ำไม่ไหลหรือตื้นเขินทำให้น้ำท่วมขังได้คอยประสานงานไปยังกรมชลประทานที่ 6 ได้รับทราบถึงปัญหาต่าง ๆ ได้ (ชาตรีพล สีน, 2564: สัมภาษณ์)

การสร้างเครือข่ายเป็นการเพิ่มช่องทางการสื่อสารเป็นกระบวนการปรับตัวการสร้างเครือข่ายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน โดยเฉพาะสมาชิกที่อยู่ภายในชุมชนและนอกชุมชน ในอดีตชุมชนที่เคยออกไปทำงานต่างจังหวัดหรือภายนอกได้ติดต่อกับชุมชนน้อยมาก เพราะช่องทางการสื่อสารมีจำกัด การสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชนและนอกชุมชนผ่านการติดต่อและการฝากความกับเพื่อนบ้าน เมื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยเพิ่มมากขึ้น การสื่อสารของชุมชนเริ่มมีความ

สะดวกสบายมากขึ้น โดยเฉพาะการพูดคุยกันผ่านโทรศัพท์มือถือทำให้สมาชิกของชุมชนสามารถติดต่อกันได้มากขึ้นในปัจจุบันพบว่า ทุกครัวเรือนมีโทรศัพท์มือถือ สมาชิกที่อยู่ภายในชุมชนยังใช้โทรศัพท์สื่อสารกันไปมาเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะด้านการประสานงาน ทำให้การทำงานของชุมชนบรรลุเป้าหมายได้เร็วขึ้น เช่น การขอความช่วยเหลือ การพูดคุยธุระ การช่วยกันทำบุญ การประชาสัมพันธ์เชิญชวนในงานต่าง ๆ การชวนกันไปตลาด ช่วยกันเกี่ยวข้าวตัดอ้อย เป็นต้น

การสร้างเครือข่ายทางสังคมออนไลน์เป็นการปรับตัวเพื่อสนทนาผ่านเฟซบุ๊กและไลน์ เป็นต้น เป็นการเพิ่มช่องทางในการติดต่อสื่อสารที่เพิ่มขึ้นดังกล่าวทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากขึ้นและเป็นการสร้างเครือข่ายให้กับชุมชนในรูปแบบหนึ่งที่มีความสะดวกสบายรวดเร็วเพิ่มมากขึ้นมีการกำหนดวันและเวลาจัดกิจกรรมทางสังคมของชุมชนให้ตรงกับวันหยุดสัปดาห์ สมาชิกที่อยู่นอกชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมน้อย เพราะไม่สามารถเดินทางมาร่วมกิจกรรมในชุมชนได้ สมาชิกส่วนมากกลับมาชุมชนเฉพาะในช่วงเทศกาลหรือวันหยุดสัปดาห์เท่านั้น เช่น เทศกาลปีใหม่ เทศกาลสงกรานต์ งานบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้นบางกิจกรรมชุมชนจึงเริ่มปรับเปลี่ยนวันให้ตรงกับช่วงวันหยุดเทศกาล เช่น การจัดทำผ้าป่าสามัคคี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์หรือเทศกาลปีใหม่ และบุญอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไป เป็นต้น การปรับเปลี่ยนกิจกรรมการจัดงาน ทำให้สมาชิกของชุมชนทั้งภายในและภายนอกมีส่วนร่วมในกิจกรรมมากขึ้นมีโอกาสได้พบปะพูดคุยกันมากขึ้นและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีของชุมชนซึ่งเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญของความมั่นคงทางสังคมของชุมชนได้ลดน้อยลงไป แต่ชุมชนยังมีกระบวนการปรับตัวเพื่อรักษาและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกอย่างต่อเนื่อง ผ่านกระบวนการหรือวิธีการต่าง ๆ

การเมืองท้องถิ่นถือว่ามีส่วนสำคัญกับชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะการเปลี่ยนผู้นำชุมชนโดยระบบการเลือกตั้ง โดยเฉพาะตั้งแต่ผู้ใหญ่บ้านมีวาระครบ 60 ปี ทำให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนลดน้อยลงและขาดความสามัคคีในหมู่คณะจึงส่งผลให้ชุมชนขาดความร่วมมือลดน้อยลงและเข้าร่วมกิจกรรมประเพณีน้อยลง ภายใต้อาณัติหรือทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าวทำให้ชุมชนจึงได้ตระหนักถึงการสร้างจิตสำนึกของชุมชน โดยเฉพาะพระสงฆ์ให้ความสำคัญกับชาวบ้านจึงได้พยายามปลูกจิตสำนึกให้กับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกัน เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกให้กับชุมชนได้ตระหนักถึงความรักความสามัคคีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ตลอดจนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณีของชุมชน เช่น การพัฒนาชุมชน การแข่งขันกีฬาภายในชุมชนและงานบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น เป็นการสร้างความสัมพันธ์สร้างไมตรีจิตร่วมกันในชุมชนหรือจากที่ชุมชนออกไปทำงานภายนอกมากขึ้นและส่งผลให้ชุมชนห่างเหินจากชุมชนไปนาน (สมนึก ปัดคำ, 2564: สัมภาษณ์)

5.1.1.2 การตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานและความสัมพันธ์กับน้ำ

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำในเขตอำเภอบรบือลงมาตามลุ่มน้ำถึงปลายน้ำสังเกตได้จากชุมชนสร้างบ้านเรือนติดกับลุ่มน้ำเสียวหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านหนองโดน บ้านหอกลอน บ้านโคกลี บ้านค้อโนนอุดม บ้านเป้า ฯลฯ ลงไปตามลุ่มน้ำเสียวตอนล่างสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรน้ำ ในรูปแบบการอาศัยทรัพยากรน้ำในการดำรงชีพของมนุษย์ในฐานะที่เป็นจุดกำเนิดประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ได้อย่างเพียงพอ เพื่อรักษาความสมดุลสิ่งแวดล้อมกับทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความเสมอภาคทางสังคม มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์ สังเกตได้จากการตั้งบ้านเรือนในครั้งอดีตของชุมชนจะเลือกเอาทำเลที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศและทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้น ๆ ทั้งยังได้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาน้ำ จึงทำให้ชุมชนในแต่ละพื้นที่มีภูมิวัฒนธรรมที่แตกต่างกันและบางชุมชนก็ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับสภาพแวดล้อมที่รุนแรงด้วย

โดยชาวบ้านจะเลือกสถานที่ติดกับน้ำในการจัดการที่อยู่อาศัยเลือกพื้นที่สร้างบ้าน สร้างวัดหรือเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในชุมชนและการทำเกษตรให้เหมาะสมกับพื้นที่ ตามที่ได้ลงพื้นที่สอบถามข้อมูลกับเจ้าอาวาสวัดบ้านยานาง ตำบลหนองม่วง เล่าว่า สมัยก่อนวัดบ้านยานางกับหมู่บ้านอยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ต่อมาเมื่อน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เกิดมีปริมาณน้ำมาก ๆ บวกกับคันคูดินที่มีขนาดเล็กไหลทะลักเข้าท่วมวัดเกิดความเสียหายหลายอย่าง ชาวบ้านจึงสละวัดเก่าทิ้งและได้ก่อตั้งวัดใหม่ขึ้นโดยขยายพื้นที่ออกไปจากลำน้ำเสียวใหญ่ประมาณ 1 กิโลเมตรและปัจจุบันก็ได้มีการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ใหม่มีคันคูดินที่แข็งแรงมีขนาดใหญ่ กรมชลประทานได้สร้างฝายคอนกรีตขึ้นเพื่อให้ชุมชนได้มีน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในชุมชนบ้านยานาง ปัจจุบันนี้ชาวบ้านใช้พื้นที่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ในการขยายที่อยู่อาศัย เช่น สร้างบ้านเรือน เลี้ยงสัตว์ เพาะเห็ดฟาง ปลูกผักสวนครัว ชาวบ้านได้ออกไปอยู่ตามที่นาที่สวนของตัวเอง เพราะสมัยนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีมีระบบไฟฟ้าแรงสูงและไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์ (พระสมชาย วรรณโม, 2564: สัมภาษณ์)

พูน ปณ จิต ชเว

ภาพที่ 78 ชาวบ้านสร้างบ้านที่อยู่อาศัยติดกับลำน้ำเสียวใหญ่หมู่บ้านยานาง

ภาพโดยผู้วิจัย

ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีหลายหมู่บ้านชาวบ้านมักสร้างบ้านเรือนติดกับลำน้ำหรือแม้กระทั่งสร้างเถียงนาที่อยู่อาศัยตามคันคูลำน้ำเสียวใหญ่ เช่น ตำบลหนองม่วงตรงบริเวณบ้านยานางจะมีบริเวณพื้นที่กว้างบวกกับชาวบ้านใช้พื้นที่จัดกิจกรรมภายในชุมชนและมีคันคูดินที่ใหญ่ตามลำน้ำเสียวและบางพื้นที่มีขนาดเล็ก ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากคันคูดินในการเลี้ยงสัตว์สร้างเถียงนาที่อยู่อาศัยและสัญจรไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้านหนึ่งไปยังหมู่บ้านหนึ่งและชาวบ้านยังคันคูดินในการตากข้าวเปียกในช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตของชาวบ้าน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับลำน้ำและการใช้พื้นที่จากลำน้ำเสียวใหญ่ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ในการที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเลือกตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ราบกว้าง เป็นโนน โคก ที่มีแม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึงอยู่ในบริเวณใกล้เคียง บางกลุ่มจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวจะมีสภาพดินฟ้าอากาศเหมาะสมแก่การดำรงชีวิต

ภาพที่ 79 ขยายไฟฟ้าตามลำน้ำเสียวใหญ่บ้านยานาง

ภาพโดยผู้วิจัย

พื้นที่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า ในครั้งอดีตชาวบ้านได้สร้างบ้านเรือน โบราณสถาน วัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีการบอกเล่าจากคนเฒ่าคนแก่และ ชาวบ้านแต่ก่อนชาวบ้านสร้างบ้านใกล้ ๆ ลำน้ำเสียวใหญ่ พอเกิดมีน้ำปริมาณมาก ๆ บวกกับคันคูดิน ที่มีขนาดเล็กจนทำให้น้ำไหลเข้าท่วมพื้นที่บ้านเรือนและโบราณสถานหลายอย่างได้รับความเสียหาย จนทำให้ชาวบ้านเดือนร้อนเนื่องมาจากน้ำท่วมที่ไหลออกจากลำน้ำเสียวใหญ่ อยู่ต่อมาชาวบ้านก็ได้ปรึกษากันโดยมีปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำหมู่บ้านได้พาชาวบ้านย้ายจากที่ต่ำขึ้นไปอยู่ที่สูงเพื่อจะน้ำท่วมไม่ถึงและมีการตั้งชื่อหมู่บ้านตามสัญลักษณ์ของบ้าน เช่น โนน โคก หนอง ต้นไม้ ป่า ฯลฯ หรือเอาชื่อหมู่บ้านให้สอดคล้องกับหมู่บ้านเพื่อให้ชาวได้เรียกง่ายและในการจำชื่อบ้านอีกด้วย

นอกจากนั้นยังสะดวกในการหาอาหารจำพวกสัตว์น้ำและพืชที่มีอยู่ตามลำน้ำและบนบก สามารถเลี้ยงชีพครอบครัวได้อย่างพอเพียงและยังไม่ต้องเสี่ยงหรือระวังภัยอันตรายจากสัตว์ป่าที่ดุร้าย มากนักในปัจจุบัน ชาวบ้านยังเลือกตั้งถิ่นฐานในที่ราบกว้างเพื่อการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การปลูกพืช เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลูกข้าวโพด การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว สุกร ไก่ ปลา เป็นต้น การค้าขายผลิตสิ่งของ โดยใช้เครื่องจักรตามโรงงานต่าง ๆ เข้ามาช่วยมนุษย์ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม

เพื่อจะได้พึ่งพาอาศัยกันช่วยเหลือกันทำกิจกรรมรวมกันร่วมกันสิ่งที่จะทำให้มนุษย์ร่วมตัวกันคือการ
ใช้ภาษาเดียวกันนับถือศาสนาเดียวกัน มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่คล้ายกันการตั้งถิ่นฐาน
ของมนุษย์ในอดีตนั้น แต่ละกลุ่มจะพิจารณาเลือกพื้นที่มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสมแก่การดำรงชีพที่ได้มี
ผลผลิตตามธรรมชาติอย่างเพียงพอสภาพอากาศดีและความชื้นที่เหมาะสมมีน้ำกินน้ำใช้สมบูรณ์

ในส่วน of ชาวบ้านตำบลยาง เล่าว่า สมัยก่อนชาวบ้านจะข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งมีความ
ลำบากมากในการไปมาหาสู่กันจึงได้ร่วมกันช่วยกันหาไม้ขอนใหญ่ ๆ มาทำเป็นซัวหรือสะพานข้าม
เพื่อสัญจรไปมาหากันในระหว่างหมู่บ้านสองฝั่ง ในสมัยนั้นน้ำเสียวลึกมาก ถ้าลอยน้ำข้ามก็จะเกิด
อันตรายแก่ชาวบ้านจึงได้ช่วยกันหาไม้มาทำซัวหรือสะพานข้าม ก่อนที่จะทำสะพานข้ามนั้นต้อง
ตรวจสอบสภาพพื้นที่ก่อนว่าตรงไหนมีน้ำลึกน้ำเขินเสียก่อนและต้องดูความไหลของน้ำด้วย ในการทำ
สะพานข้ามนั้นต้องทำบริเวณน้ำไม่ลึกบวกกับคันคูดินที่ไม่กว้างมากนักจะง่ายต่อการทำสะพานไม้ข้าม
ในการทำสะพานข้ามต้องใช้ไม้ขนาดใหญ่ทำเป็นหลักเพื่อความแข็งแรงของสะพาน (ภู ภูรับ, 2564:
สัมภาษณ์)

ความสัมพันธ์กับน้ำในความเป็นชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ เป็นพื้นที่สำคัญมีความหมายกับ
ชุมชนเมื่อชุมชนเข้าไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงลุ่มน้ำให้เกิดเป็นภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ เพื่อให้มีความ
เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของตนเองจนเกิดเป็นระบบนิเวศชุมชน ที่มีลักษณะเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำและ
ยังถือเป็นภูมิทัศน์ท้องถิ่นที่ถูกสร้างขึ้น เนื่องมาจากการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศที่
เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละฤดู เนื่องจากมีลำน้ำ สาขา หลายสายไหลมารวมกัน
โดยเฉพาะในช่วงหน้าฝน จนทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำเกิดประโยชน์กับชุมชนที่มีความหลากหลายด้วยปัจจัย
ของเวลาผสมผสานกับความเปลี่ยนแปลงธรรมชาติทำให้เกิดเป็นกุด ห้วย หนอง บึง เพราะชุมชนยัง
อาศัยน้ำในการประกอบอาชีพทำเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูกพืชผัก
สวนครัวไว้กินเองและแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน บางครั้งก็เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน
ภายในชุมชน วิถีชีวิตอยู่กับแม่น้ำเปรียบเป็นเหมือนสายเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชีวิตให้กับผู้คนยากคนจน
อยู่ตรงนี้ไม่มีอะไรก็ยิ่งหาปลาหากินได้อยู่ตรงที่อื่นก็รู้ว่าอะไรจะประกอบขึ้นมาชีพอะไรหา นอกจากนี้เรา
ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในรูปแบบของระหว่างคนกับพื้นที่ ชุมชนยังมีความสัมพันธ์พิเศษ
ระหว่างคนกับคนในชุมชนด้วยกัน ซึ่งทำให้สิ่งนั้น คือ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพราะเมื่อศึกษา
ประวัติศาสตร์ชุมชนแล้ว พบว่า รกรากที่มาตั้งถิ่นฐานในยุคแรกเริ่มส่วนใหญ่ก็เป็นเครือญาติที่ตามกัน
มาทำมาหากิน แล้วจึงได้แตกแขนงของแต่ละครอบครัวออกไป สิ่งนี้เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนใน
ชุมชนให้ความหมายพื้นที่ลุ่มน้ำ ในลักษณะของพื้นที่แห่งความอบอุ่นใจที่แวดล้อมไปด้วยเครือญาติ
และสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ เพราะแหล่งน้ำลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วย
ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทั้งแหล่งหาอาหารเลี้ยงสัตว์และเพาะปลูก (อำภา บัวระภา, 2557: 45-56)

5.1.1.3 อัตลักษณ์ของชุมชน

ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนเป็นผลผลิตทางด้านประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ปรากฏการณ์ต่าง ๆ สิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในชุมชน ได้แก่ สถานที่สำคัญหรือบุคคลผ่านคำสอนผ่านบทเพลง พิธีกรรม การแต่งกายหรือแบบแผนจารีตประเพณีวัฒนธรรมและเหตุการณ์ต่าง ๆ ชุมชนต่างก็ต้องมีประวัติศาสตร์ถึงความเป็นมาของชุมชนถือได้ว่าเป็นโครงสร้างชุมชนอีกอันหนึ่งที่ผ่านเข้ามาภายในชุมชนอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามผู้ออกเล่าเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะการทบทวนทำให้เห็นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ชีวิตชุมชนเป็นอยู่อย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนทางประวัติศาสตร์และสำนึกทางการเมือง ทำให้ชุมชนรู้สึกตัวและต้องการลุกขึ้นเพื่อกำหนดชะตาชีวิตของตนเองถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์ชุมชนจะมีความแตกต่างจากประวัติศาสตร์ชาติ แต่การทำความเข้าใจหรือการรับรู้เหตุการณ์เรื่องราวที่สำคัญ เพื่อจะทำให้เข้าใจความเป็นไปของท้องถิ่นได้ดีขึ้น การหาข้อมูลในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องอาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำชุมชนด้านต่าง ๆ และการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนอาจแบ่งเรื่องราวออกเป็นหมวด ๆ เช่น ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์วิถีชีวิตในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับสายน้ำเรื่องเล่าตำนาน นิทานของชุมชน (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2551: 29-60)

ในส่วนด้านสุขภาพทางกายและจิตใจของสังคมกับสิ่งแวดล้อมถือว่า เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในระบบสุขภาพของชุมชนทำให้เราได้เห็นความหลากหลายของการเฝ้าระวังรักษาโรคต่าง ๆ เช่น การรักษาด้วยยาแบบแผนปัจจุบัน การรักษาด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้านของคนใน ชาวบ้านอาจจะมี การเฝ้าระวังรักษาโรคที่เราไม่รู้และอยู่นอกระบบการรักษาแบบสมัยใหม่ระบบดูแลสุขภาพชุมชนเป็นระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะที่ซ้อนกัน คือระบบดูแลสุขภาพตนเองของภาคประชาชน ซึ่งทำโดยครอบครัวเครือญาติ ระบบการแพทย์พื้นบ้านหรือแพทย์วิชาชีพแบบสมัยใหม่ การกระทำ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งคนทำงานในชุมชนจะต้องจำแนกออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจในการรักษาโรคและวิธีป้องกัน เช่น โรคเบาหวาน ความดัน โรคเกาต์ ไข้หวัดใหญ่ โลหิตาง ฯลฯ เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปการรักษาสุขภาพแบบยาสมุนไพรพื้นบ้านนั้นค่อย ๆ จางหายไป เพราะธรรมชาติเริ่มจะหมดไปเรื่อย ๆ

มีความสำคัญต่อชุมชนหรือหมู่บ้านเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะปฏิทินชุมชนบ่งบอกถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนแต่ละช่วงเวลาสิ่งที่ผู้คนในแต่ละอาชีพทำในแต่ละช่วงเวลา การผลิตตลอดทั้งปีหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ปฏิทินชุมชนแสดงให้เห็นถึงช่วงเวลาในสังคมการทำการกิจกรรมร่วมกัน เริ่มตั้งแต่การลงทำนาหรือการผลิตตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดการผลิต อาจรวมถึงการเดินทางอพยพเข้าเมืองเพื่อหางานทำ ต่างถิ่นช่วงเวลาที่ชาวบ้านทำงานบุญ งานบวช แต่งงานหรืองานประเพณีในชุมชน รวมทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคภัยหรือภัยพิบัติ

ต่าง ๆ เป็นการแสดงถึงความเป็นไปเป็นมาของชุมชนมีการเขียนจดบันทึกหรือจัดทำปฏิทินชุมชนขึ้น เพื่อให้คนในชุมชนเตรียมความพร้อมรับมือกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะมาในแต่ละปี

5.1.2 การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ

ยุคสังคมปัจจุบันสมัยนี้มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ซึ่งแต่ละพื้นที่แต่ก่อนเคยเป็นดินแดนมีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลาย ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหาอยู่หากินตามประสาชาวบ้าน เพราะชาวบ้านมีต้นทุนเดิมอยู่แล้วบวกกับภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ามาช่วยเสริมในเรื่ององค์ความรู้ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดความแห้งแล้งทุระกันดารกลับกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร ในอดีตเคยปลูกได้เฉพาะกระบวนการทำงานเห็นว่าเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตและมีความเป็นสมัยใหม่ คือ มีการใช้เครื่องจักรในการทุนแรงการทำงาน ไถนาทั้งรถไถเดินตามและรถแทรกเตอร์ เปลี่ยนจากการดำนาเป็นการทำนาหว่าน ใช้รถเกี่ยวข้าวและมีการจ้างแรงงานในทุกขั้นตอนของการทำนา ซึ่งเราจะสังเกตได้จากการเปลี่ยนแปลงของระบบเทคโนโลยีที่มีความทันสมัยก้าวหน้าในการพัฒนา ในส่วนของคนโบราณยังมีภูมิปัญญาในการนำพิธีกรรมความเชื่อ มาประกอบการทำนาเพื่อใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ อันเนื่องมาจากสภาพการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาฟ้าฝนในการเพาะปลูกข้าว ซึ่งเป็นปัจจัยเหนือการควบคุมจึงได้ประกอบพิธีกรรมในทุก ๆ ขั้นตอนของการปลูกข้าว อาทิ การเตรียมพื้นที่นาเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวหลัง จากเก็บเกี่ยวเสร็จชาวบ้านในบางพื้นที่จะประกอบพิธีกรรมสูตรขวัญข้าวต่อพระแม่โพสพ เป็นการตอบแทนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ ในส่วนด้านเศรษฐกิจนับว่าวัฒนธรรมชุมชนมีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน มีการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ในชุมชนสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ โดยการปรับตัวทางด้านวิถีชีวิตของคนในชุมชนเรื่องการค้าขาย เป็นการนำเอาสินค้าท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนหรือทุนของชุมชนทางด้านอาหารมาปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นตลาดของชุมชน

5.1.2.1 อาชีพ

วิถีชีวิตชุมชนสองฝั่งสองลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนปัจจุบัน กับยุคการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกหรือยุคโลกาภิวัตน์ ส่วนสังคมชนบทที่มีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของประเทศ แต่ชุมชนน้อยใหญ่ของสองฝั่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่ก็เหมือนกันมีวิถีชีวิตของคนทำนาหรือชาวนาก็เปลี่ยนไปจากเดิมเป้าหมายในการทำนา คือ ทำนาเพื่อไว้กินเองต่อมาเปลี่ยนเป็นทำนาเพื่อขายข้าวเหลือขายก็เก็บไว้กิน มีพันธ์ข้าวเหนียวและข้าวมะลิ ปีไหนข้าวแพงหรือราคาดีชาวบ้านก็ตั้งใจจากการทำนาในอดีตจะเป็นการปักดำใช้ควายไถนาแบบพึ่งพาตนเองในการทำนาแต่ในยุคปัจจุบันเปลี่ยนเป็นหว่าน มีการใช้เทคโนโลยี เช่น รถไถนึ่งขับเคลื่อนหลัก ใช้ปุ๋ยสารเคมีเข้ามาเสริมช่วยเร่งการเจริญเติบโตของข้าวและใช้ปุ๋ยสารเคมีในการป้องกันจากฆ่าแมลง เป็นต้น การทำนาในยุคปัจจุบันนี้จะมีความสะดวกสบายชาวบ้านมีการปรับตัวตามเทคโนโลยีเข้ามาเสริม เช่น รถไถ

นา (สีส้ม) ใช้รถไถนาปั่นหว่านข้าว ใช้ปุ๋ย ยาฉีดฆ่าแมลงและใช้รถเกี่ยวข้าว เป็นต้น การทำนาหลังการเก็บเกี่ยวก็ไม่มี เพราะชาวบ้านซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่เร่งรีบในการทำนา ถึงฤดูการทำนาแค่ 2 ชั่วโมงก็เสร็จแล้ว ในช่วงฤดูฝนที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลชาวบ้านจะอาศัยน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ โดยจะใช้เครื่องสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ไปตักน้ำของตนเองชาวนาที่มีแปลงนาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่กับลำน้ำสาขา และมีความพร้อมในการจัดการน้ำ เช่น มีเครื่องสูบน้ำ ท่อส่งน้ำก็จะได้เปรียบและได้ประโยชน์จากชาวนาที่มีแปลงนาอยู่ไกล ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคมที่แล้ง บางปีถึงเดือนกันยายน ส่วนคนที่แปลงนาติดกับลำน้ำก็จะสูบน้ำเพื่อการชลอน้ำฝนได้น้ำมากก็ได้น้อย พอให้ต้นข้าวไม่ตายรอฝนมา บางปีบางคนที่ชาวบ้านมีนาบนพื้นที่สูงจะไม่ได้ทำนาเลยหรือข้าวตายยืนต้น (สงัด จันทะพัต, 2564: สัมภาษณ์)

ในส่วนแนวทางการทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง ชาวบ้านจะเน้นหาข้าวหาปลา ก่อนหาเงิน เพราะทำมาหากินก่อนทำมาค้าขายโดยการส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ ดังนี้ 1) การปลูกข้าวไร่นาแบบผสมและการการเกษตรผสมผสานเพื่อให้เกษตรกรพัฒนาดตนเองแบบเศรษฐกิจพอเพียง 2) การปลูกพืชผักสวนครัวลดค่าใช้จ่าย 3) การทำปุ๋ยหมักปุ๋ยคอกและใช้วัสดุที่เหลือใช้เป็นปัจจัยการผลิตเพื่อลดค่าใช้จ่ายและเป็นการบำรุงดิน 4) การเพาะเห็ดฟางจากวัสดุที่เหลือใช้ในไร่ นา 5) การปลูกผลไม้หลังบ้านหลังสวนและไม้ใช้สอยในครัวเรือน 6) การปลูกพืชสมุนไพรช่วยส่งเสริมสุขภาพอนามัย 7) การเลี้ยงปลาในร่องสวนในนาข้าวและแหล่งน้ำเพื่อเป็นการเสริมรายได้ให้กับครอบครัว

นอกจากนั้นภายในชุมชนยังรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มสินค้าโอท็อป เช่น กลุ่มทอผ้า เครื่องจักรสาน กลุ่มผ้ามัดย้อมธรรมชาติ กลุ่มตลาดเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มแกะสลักหินและกลุ่มทอเสื่อกก เกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่และเกษตรในตำบลใกล้เคียง เพื่อเป็นตลาดจำหน่ายพืชผักผลไม้ทางการเกษตรต่าง ๆ ในราคาที่ถูกรวมทั้งอาหารแปรรูปต่าง ๆ โดยวางจำหน่ายทุกวันพุธที่ตลาดปลอดสารที่องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

ภาพที่ 80 การสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ใส่ในนาข้าว
ภาพโดยผู้วิจัย

ส่วนใหญ่ชุมชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายหาอยู่หากินตามวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ โดยอาศัยแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน ชาวบ้านจะจัดเวลาทำการผลิตให้เหมาะสมกับช่วงฤดูกาล ส่วนใหญ่ชุมชนมีอาชีพหลัก คือ การทำการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ส่วนอาชีพรอง เช่น หาปลา ปลุกผัก รับราชการ รับจ้างทั่วไป แต่ละอาชีพมีความหลากหลายแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับว่าชุมชนจะเลือกประกอบอาชีพอะไรเป็นหลัก แต่ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนใช้เวลาว่างหลังทำนาหรือเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จจะออกหาปลาตามลำคลอง ห้วย บึง หนอง ฯลฯ อีกส่วนหนึ่งจะปลุกผักสวนครัวไว้กินบาง ขายบาง เพื่อจุนเจือครอบครัว

อาชีพหาปลาชาวบ้านจะใช้เวลาว่างหาปลาจากลำน้ำเสียว คลอง ห้วย หนอง บึง ตามแหล่งน้ำเพื่อจุนเจือครอบครัว เมื่อได้ปลาเป็นจำนวนมากชาวบ้านจะทำเป็นปลาرائب ปลาตากแดด บางหรือบางครั้งก็จะขายให้กับชาวบ้าน โดยชาวบ้านมีความรู้มีทักษะในการหาปลาตามแหล่งน้ำการหาปลาตามลุ่มน้ำเสียว ของชาวบ้านในช่วงเวลาน้ำไหลจะมีวิธีการหาปลาที่แตกต่างกันออกไปกับการ

หาปลา โดยเลือกใช้อุปกรณ์ที่ต่างกันชาวบ้านจะรู้ว่าปลาจะมาตอนไหน โดยอาศัยภูมิปัญญา ความรู้เรื่องฤดูกาลและธรรมชาติของน้ำ เช่น น้ำขึ้น น้ำลด น้ำนิ่ง น้ำไหล รวมทั้งการสังเกตจาก ธรรมชาติของปลาเวลาปลามาตอนไหน โดยอาศัยประสบการณ์กลั่นเป็นทักษะสั่งสมเป็นภูมิปัญญา พื้นบ้านที่สืบทอดกันมา จึงได้มีการประดิษฐ์เครื่องมือหาปลาที่มีความเหมาะสมกับชนิดของปลา โดยใช้วัสดุจากท้องถิ่น เช่น แห ฝ้ายด้ายเชียว เบ็ดฝรั่ง เป็นต้น ที่ชุมชนใช้ในการจับปลาในช่วงเวลาน้ำ ขึ้น ในส่วนของน้ำลงชาวบ้านจะใช้ แห สวิง ในการจับปลานั้นสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้คนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ผูกพันกับลุ่มน้ำเสียวยิ่งใหญ่ การหาปลาจึง ก่อให้เกิดความสามัคคีระหว่างพี่น้องในชุมชนและต่างชุมชนจนเกิดเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของคน หาปลา

อาชีพปลูกผักที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีทั้งไม้ล้มลุกและไม้ยืนต้น มีลักษณะทั้งไม้เลื้อย ไม้ทรงพุ่มและไม้ต้น การเจริญเติบโตจากปัจจัยในธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่และกระจายพันธุ์ด้วยสภาวะ ธรรมชาติในแต่ละฤดูกาล พบได้ในแหล่งพื้นที่ต่างกันทั้งที่ราบลุ่ม ทุ่งนา ริมห้วยหนอง คลอง บึง เนิน โคก ชาวบ้านในลุ่มน้ำเสียวยิ่งใหญ่มีประสบการณ์และเรียนรู้วิธีนำมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารและยา สมุนไพรทั้งในส่วนของยอด ใบ ดอก ผล หน่อ หัวเหง้า รากและลำต้น การเพาะปลูกพืชผักพื้นบ้าน เพื่อใช้เป็นอาหารของชาวบ้าน เป็นตัวอย่างที่ดีในการพึ่งพาตนเองทางโภชนาการ พืชผักพื้นบ้านปลูก และหาได้ง่ายในชุมชนทั่ว ๆ ไป เป็นอาหารที่บริโภคมาแต่โบราณสืบสานต่อเนื่องจนมาถึงปัจจุบัน กลายเป็นอาหารประจำถิ่นที่ชาวบ้านบริโภคกันเป็นประจำทุกวันประการสำคัญ คือ เป็นอาหารที่มี คุณค่าทางโภชนาการ โดยเฉพาะสารอาหารที่เป็น เส้นใยมีชีวิตและเกลือแร่ต่าง ๆ พืชผักพื้นบ้านจึง สามารถใช้เสริมควบคู่ไปกับอาหารประเภทอื่น ๆ เป็นทรัพยากรในท้องถิ่นที่หาได้ง่ายขึ้นเองตาม ธรรมชาติ สามารถเจริญเติบโตได้ดีในหลายสภาพท้องที่ขยายพันธุ์ได้หลายวิธีและมีอายุยืนยาว นอกจากนั้นยังมีความหลากหลายและทนทานต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศ สามารถใช้ ผลผลิตทุกฤดูกาล เช่น ผักตบชว ผักแว่น ต้นขี้เหล็ก สะเดา ฯลฯ นอกจากนั้นชาวบ้านได้ขุดสระไว้ใช้เอง ในครัวเรือนและก็เริ่มการเพาะปลูกผักไว้กินเองและค้าขายบ้าง เช่น มะเขือ ถั่วฝักยาว ต้นหอม ฯลฯ ในสระน้ำก็จะเลี้ยงปลาไว้กินเองชาวบ้านอยู่อย่างเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อปรับให้เข้ากับการ เปลี่ยนแปลงในยุคสมัยปัจจุบัน (พูล ช่างหล่อ, 2564: สัมภาษณ์)

การต้มเกลือในสมัยก่อนนั้นจะต้มเฉพาะในหน้าแล้งเท่านั้น พอเมื่อถึงฤดูทำนาชาวบ้าน จะหยุดต้มเกลือเพื่อทำนาต่อไป การต้มเกลือในสมัยอดีตจะทำเพื่อพอย่อยกิน เพื่อแลกเปลี่ยน สิ่งของซึ่งกันและกันของชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงและเก็บไว้ใช้เป็นเครื่องปรุงอาหารเท่านั้นก็จะไม่ ทำให้เกิดความเสียหายของสภาพแวดล้อม ปัจจุบันนี้ยังมีหมู่บ้านที่ผลิตเกลือขายเป็นอาชีพอยู่ที่ บ้าน หนองตื้น ตำบลหนองแสง อำเภอนาปีพุม จะรวมกลุ่มกันบางหรือผลิตเป็นครอบครัวบาง โดยจะตั้ง ร้านค้าขายเกลือข้างทางตรงเส้นทางถนนนาปีพุมไปอำเภอยักษ์ภูมิสัย เกลือถือเป็นอาชีพเสริมอย่าง

หนึ่งนอกเหนือจากอาชีพทำนาหรือบางครอบครัวไม่มีที่นาทำกินก็จะเลือกผลิตเกลือขายเพื่อเสริมรายได้ให้กับครอบครัวตนเอง

การเลี้ยงสัตว์นับว่าเป็นอาชีพหนึ่งของชุมชนตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนซึ่งมีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงสัตว์ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งก็มีหลาย ๆ อย่างในการผสมผสานกันตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างรายได้มีความสามัคคีให้แก่ครอบครัว ถือเป็นอาชีพอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญกับชุมชนอย่างยิ่งที่สะสมกันมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ในการทำเกษตรกรทำสวนทำไร่อยู่กับการเลี้ยงโค กระบือ นอกจากนั้นชุมชนยังสร้างรายได้ให้กับครอบครัวที่เป็นอาชีพเสริม เพื่อการบริโภคและลดรายจ่ายในครอบครัว ได้แก่ สัตว์ปีก ไก่ เป็ด เลี้ยงสัตว์เพื่อการสร้างรายได้ ในระยะสั้นระยะกลางและระยะยาว อาทิ สัตว์เล็ก เช่น สุกร โค กระบือ การเลี้ยงสัตว์ในเกษตรกรย่อยจะช่วยแก้ปัญหาความยากจนได้โดยตรง เพราะสัตว์ที่ผลิตได้ถูกใช้เป็นอาหารของครอบครัวและท้องถิ่นเป็นเงินออมหรือทรัพย์สินไว้ขายเมื่อยามต้องการใช้เงินหรือยามลำบาก ในส่วนของมูลสัตว์ยังเป็นปุ๋ยบำรุงรักษาหน้าดินทำให้สภาพแวดล้อมดีขึ้นชุมชนที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวจะมีอาชีพหลัก คือ ทำนาปีละครั้งหรือบางหมู่บ้านจะทำข้าวนาปี ส่วนอาชีพรองนั้นเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น เป็นอาชีพที่เลี้ยงง่ายประหยัดต้นทุนต่ำเสริมสร้างรายได้ให้กับครอบครัว การให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาคนให้รู้จักรู้จักให้เสียสละและสามัคคีกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและชุมชนอย่างเข้มแข็ง

การค้าขายเป็นหนึ่งในอาชีพเสริมของครอบครัวและเป็นอาชีพที่อิสระไม่ต้องมีเจ้านายโดยการใช้พื้นที่อยู่บ้านในการเปิดกิจการ เช่น เปิดร้านขายของชำ ร้านอาหารตามสั่ง เลี้ยงสัตว์หรือทำธุรกิจส่วนตัวเล็ก ๆ น้อย สิ่งเหล่านี้ที่ชุมชนภายในครอบครัวตามหมู่บ้านต่าง ๆ หรือชุมชนในแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ที่ต้องดิ้นรนหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว การเปิดร้านขายของชำเป็นอีกวิธีหนึ่งในการทำธุรกิจที่เหมาะสมสำหรับคนที่ต้องการใช้ชีวิตอิสระ แต่ยังมีรายได้ขณะที่อยู่บ้านไม่ต้องเดินทางไปทำงาน ไม่ต้องมีเจ้านายและสามารถใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวและเพื่อนบ้านได้ (อ่อนจันทร์ ทามาตร, 2564: สัมภาษณ์)

พูน ปณ จิต ชีเว

ภาพที่ 81 อาชีพค้าขาย

ภาพโดยผู้วิจัย

5.1.3 การปรับตัวด้านภูมิปัญญา

ชุมชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนได้นำต้นทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมคือภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชนมาประยุกต์ใช้ มีการผสมผสานการปรับตัวของชุมชนให้กลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในการดำรงชีวิต การใช้องค์ความรู้ของท้องถิ่นในด้านประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์ที่อยู่อาศัย จนถึงการผลิตสินค้าเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างรากฐานของระบบโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมชุมชนคือการดำรงชีพให้สอดคล้องกับระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาสืบสานกันมาภูมิปัญญาเป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสถานะต่าง ๆ ในพื้นที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยและได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มเพื่อนบ้าน ผู้วิจัยได้แยกภูมิปัญญาออกเป็นด้านได้ ดังนี้

5.1.3.1 ภูมิปัญญาพืชสมุนไพร

วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ผูกพันกับป่าบุงป่าทามมาตั้งแต่อดีตจนมาปัจจุบันเป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่มานานจนเกิดการเรียนรู้จากธรรมชาติ เกิดการสะสมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทามที่อยู่ตามฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ อาทิ การทำนา ทำไร่

ในพื้นที่ทามโดยหมุนเวียนในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน การเลี้ยงสัตว์ การหาพื้นที่ เก็บผัก หาของป่า หาปลาหาหอยตามลำน้ำและสมุนไพร่ อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีพของชุมชนแห่งลุ่มน้ำเสียว สามารถที่จะแสวงหาได้ในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและตอนล่างในอดีต ส่วนของการรักษาในอดีตที่ยังไม่มีโรงพยาบาลหรือยาแผนไทยปัจจุบันรักษาโรคเหมือนกับสมัยนี้ หากเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาชาวบ้านจะพึ่งพาตัวเองโดยการใช้สมุนไพร่ รักษาเบื้องต้นก่อนแต่หากมีอาการหนักขึ้น ก็พากันไปหาหมอสมุนไพร่ ซึ่งยาจะใช้ยาสมุนไพร่ที่มีสมัตถ์ยาหลายชนิดเพื่อรักษาอาการโรคต่าง ๆ ชาวบ้านแห่งลุ่มน้ำเสียวที่อาศัยป่าบุ่งป่าทาม มีองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สะสมมาอันเกิดจากการเรียนรู้และลองผิดลองถูก ทำให้ชาวบ้านได้รู้ว่าต้นไม้ในป่าหลายชนิดได้มีประโยชน์อะไรบ้าง หากเกิดการไม่สบายขึ้นมาก็รู้ได้ว่าสมุนไพร่ในป่าชนิดใดรักษาอาการเหล่านั้นได้ ยาสมุนไพร่ในหมู่บ้านที่มีประสบการณ์รักษาคนเจ็บมาหลายชั่วชีวิตคน โดยได้บอกชื่อไม้ที่เป็นยาในป่าบุ่งป่าทามของลำน้ำเสียวใหญ่เป็นภาษาท้องถิ่นและสรรพคุณทางยาของพันธุ์พืชสมุนไพร่ในป่าทามซึ่งเป็นการรวบรวมประสบการณ์การใช้ของชาวบ้านจำนวนพันธุ์พืชที่รวบรวมได้หลากหลายชนิด และสูตรยาสมุนไพร่สองฝั่งลำน้ำเสียวอีกจำนวนหนึ่งที่ได้ใช้ประโยชน์ในป่าทาม

5.1.3.2 ภูมิปัญญาการหาปลา

ในการกำเนิดลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนั้นถือเป็นตัวอย่างยิ่งสำหรับชาวบ้าน เพราะว่าชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ในการหาปลาอยู่ตามลำน้ำเสียวมีปลาหลากหลายชนิดได้แหวกว่ายจากสายน้ำสาขาน้อยใหญ่ลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่และวังเล็กวังน้อย ระหว่างการเคลื่อนย้ายของฝูงปลาจำนวนมากมายาวเหยียดจนกระแสน้ำขึ้นมาตามลำน้ำผสมพันธุ์ ชาวบ้านก็ได้อาศัยจับปลาในลำน้ำเพื่อเลี้ยงครอบครัวและแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านบาง ปลาส่วนใหญ่จะได้ผสมพันธุ์และหาแหล่งที่วางไข่ของสัตว์น้ำเพื่อแพร่พันธุ์เพิ่มขึ้น หลังจากนั้นชาวบ้านก็ได้จับกินอีกไม่น้อย ถึงกระนั้นก็ยังมียาอีกเป็นจำนวนมาก ทำหน้าที่ตามสัญญาณของธรรมชาติต่อไปไม่ขาดตอน เมื่อปลารุ่นใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งจะแสวงหาวังอาศัยไปอีกหนึ่งฤดูกาล อีกส่วนหนึ่งทวนน้ำหากินขึ้นไปตามลำน้ำสาขาต่าง ๆ อีกส่วนว่ายกลับลงตามน้ำเดิม ชาวบ้านที่หาปลาอยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและตอนล่าง จากอำเภอบรบือ อำเภอน้ำพอง อำเภอประทุมรัตน์ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอโพนทราย อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม ได้เรียนรู้ธรรมชาติอันยิ่งใหญ่นี้ได้หาอยู่หากินมาช้านาน

สำหรับเครื่องมือหาปลาเมื่อถึงฤดูฝนหรือปริมาณน้ำมากก็จะมองเห็นแต่น้ำเป็นสีขาว เป็นทะเลไปหมดเลยปลาก็จะมีเป็นจำนวนมากหลายชนิด ชาวบ้านได้หาอยู่หากินไม่อดอยาก โดยมีเครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ประโยชน์ตามฤดูกาลหรือสถานการณ์ เช่น ตอนน้ำท่วมก็จะใช้ เบ็ด ต่าง กาง ถ่าน้ำลตลงก็จะใช้ ต่างต่ง มีลักษณะเหมือนอวน ซึ่งต้องสานเอาเอง ใส่ดักปลาในลำน้ำเสียวโดย

จะเอาไม้มาทำเป็นเสา ทำราว กันลำนํ้า แต่ให้เหลือช่องไว้ตรงกลางลำนํ้าหรือตรงที่ใจกลางเส้นทางของนํ้าไหล จับปลาได้ตั้งเยอะแยะมาก เพราะว่าไม่มีปลาเป็นจำนวนมาก ได้แก่

ต่างต่ง จะมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ขึ้นอยู่กับปริมาณนํ้าและความแรงของนํ้า ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถามนักเกษตรต้นแบบชาวบ้านห้วย เล่าว่า การหาปลาของผู้คนในลุ่มนํ้าเสียนั้นต้องมีเครื่องมือในการหาปลาของแต่ละบุคคลหรือของครอบครัวที่แตกต่างกันเพื่อใช้จับปลาในเวลานํ้าไหลหรือในช่วงนํ้าลงโดยจะมีอุปกรณ์หาปลาที่หลากหลายกันออกไป

แหด้าย เป็นเครื่องมือจับปลาที่ใช้กันโดยทั่วไป ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนมีแหไว้ใช้จับปลาตาม ห้วย หนอง คลอง บึง แม่นํ้าและทุ่งนา ได้ปลาทุกชนิดใช้ได้ทุกฤดู แต่มีวิธีการใช้ที่แตกต่างกันไปและยังใช้คู่กับเครื่องมือจับปลาชนิดอื่นอีกด้วย เช่น เยาะ เป็นต้น สมัยก่อนชาวบ้านมักสานแหใช้เองโดยใช้ป่านควั่น ต่อมาใช้ด้ายและวิวัฒนาการมาใช้สายในล่อนในปัจจุบัน

ไซ ทำด้วยไม้ไผ่สานเป็นรูปร่างเรียวยาวแหลม ด้านข้างมีงาหนึ่งหรือสองงา ด้านหน้ามีปากไซสำหรับเอาปลาออก วิธีใช้กันคันดินหรือใช้ตางเขียวกันบริเวณร่องนํ้าหรือตามคันนาหน้าปลาลงประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน วางไซให้ทางคว่ำลงหรืออยู่ด้านข้าง ปลาจะว่ายตามนํ้าเข้าไซทางขาว ไซใส่ช่วงฤดูแล้ง ส่วนใหญ่แล้วจะใช้ช่วงที่ระบายนํ้าออกจากไร่นาเพื่อรอเก็บเกี่ยวข้าว ปลาจะอพยพจากแหล่งนํ้าต่าง ๆ ไปหาวังนํ้าลึกหรือหลบซ่อนเพื่อที่วางไซ

เบ็ดคัน ประกอบด้วยสายเบ็ดและคันเบ็ด จะใช้วางได้ตลอดปี ตามริมฝั่งนํ้าริมตลิ่งในบริเวณที่มีนํ้าตื้นและนิ่ง หากใช้ในทุ่งนาจะใช้ตั้งแต่เบอร์ 5-17 ใช้จับปลาและกบได้ส่วนใหญ่ใช้ในทุ่งนาใส่ตอนเย็นแล้วเก็บตอนเช้า

เบ็ดล่อ ประกอบด้วยสายและคันเบ็ดยาวกว่าเบ็ดธรรมดายาวตั้งแต่ 5-10 เมตร ปลาเรียวยาวเล็กสะบัดได้คล่องเชือกสายเบ็ดยาวประมาณ 4-5 เมตร ใช้เหยื่อเชียดล่อจับปลาช่อนและดอกกระเจียวเพื่อล่อกบ (นิคม มะธิปิไซ, 2564: สัมภาษณ์)

5.1.3.3 ภูมิปัญญาการต้มเกลือและภูมิปัญญาการเลี้ยงสัตว์

การต้มเกลือในสมัยก่อนนั้นจะต้มเฉพาะในหน้าแล้งเท่านั้น พอถึงฤดูทำนาก็จะหยุดต้มเกลือเพื่อทำนาต่อไป การต้มเกลือในสมัยอดีตจะทำให้พ่อบุญพ่อกิน เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันระหว่างชาวบ้านในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ส่วนเกลือใช้ป็นเครื่องปรุงอาหารได้หลาย ๆ อย่าง เช่น ปรุงอาหาร ทำของหมักของดอง ฯลฯ เพื่อจะจัดเก็บอาหารไว้ได้กินนาน ๆ ในช่วงฤดูลงทำนาชาวบ้านจะหยุดต้มเกลือเพราะนํ้าต้มเกลือจะทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ภูมิปัญญาการเลี้ยงสัตว์ก็นับว่าเป็นภูมิปัญญาอีกด้านหนึ่งของชาวบ้านตามลุ่มนํ้าเสียวใหญ่ตอนบนซึ่งมีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงสัตว์ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีหลาย ๆ อย่างในการผสมผสานกัน ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างรายได้และความสามัคคีให้แก่ชุมชน

ภูมิปัญญานี้ให้ความสำคัญกับชุมชน ภูมิปัญญาที่สะสมกันมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันในการทำเกษตรกรทำสวนทำไร่อยู่กับการเลี้ยงโคเลี้ยงวัว ตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบันเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวหรือเป็นอาชีพเสริม เพื่อการบริโภคและลดรายจ่ายในครอบครัว ได้แก่ สัตว์ปีก ไก่บ้าน เป็ด เลี้ยงสัตว์เพื่อการสร้างรายได้ ในระยะสั้น ระยะกลางและระยะยาว ได้แก่ สัตว์เล็กและสัตว์ปีก เช่น สุกร ไก่ เป็ด สัตว์เพื่อการออม ได้แก่ สัตว์ใหญ่ เช่น โค กระบือ เป็นต้น การเลี้ยงสัตว์ในเกษตรกรรายย่อยจะช่วยให้ปัญหาความยากจนได้โดยตรง เพราะสัตว์ที่ผลิตได้ถูกใช้เป็นอาหารของครอบครัวและท้องถิ่น เป็นเงินออมและสินทรัพย์ไว้ขายเมื่อต้องการใช้เงินและมูลสัตว์ยังเป็นปุ๋ยบำรุงดินทำให้สภาพแวดล้อมดีขึ้นชุมชนที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียจะมีอาชีพหลัก คือ ทำนาปีละครั้ง ส่วนอาชีพรองนั้นเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น อาชีพทุกอาชีพนั้นล้วนแล้วเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตจากรุ่นปู่ย่ามาสู่รุ่นลูก

5.1.3.4 ภูมิปัญญาการเพาะปลูกผักสวนครัว

การปลูกพืชผักที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีชื่อตามท้องถิ่นนั้น ๆ มีทั้งไม้ล้มลุกและไม้ยืนต้น มีลักษณะทั้งไม้เลื้อยไม้ทรงพุ่มและไม้ต้น การเจริญเติบโตจากปัจจัยในธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่และกระจายพันธุ์ด้วยสภาวะธรรมชาติในแต่ละฤดูกาลพบได้ในแหล่งพื้นที่ต่างกันทั้งที่ราบลุ่ม ทุ่งนา ริมห้วยหนอง คลอง บึง เนินโคก ชาวบ้านในท้องถิ่นมีประสบการณ์และเรียนรู้วิธีนำมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารและยาสมุนไพรทั้งในส่วนของยอด ใบ ดอก ผล หน่อ หัวเหง้า รากและลำต้น การเพาะปลูกและการแสวงหาพืชผักพื้นบ้านเพื่อใช้เป็นอาหารของชาวบ้านเป็นตัวอย่างที่ดีในการพึ่งพาตนเองทางโภชนาการทางอาหารรวมไปถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่รู้จักวิธีดำเนินชีวิตแบบเรียบง่ายแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับคน

สรุปได้ว่า การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรน้ำในกลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนมีอยู่ด้วยกัน 3 ด้าน คือ การปรับตัวด้านสังคม การปรับตัวด้านเศรษฐกิจและการปรับตัวด้านภูมิปัญญา ทั้ง 3 ด้านนี้ เป็นทุนทางสังคมในการปรับตัวให้เข้ากับสมัยใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนถือได้ว่าเป็นองค์รวมของระบบโครงสร้างทางสังคมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในการอยู่ร่วมกันอาศัยซึ่งกันและกัน โดยที่ชุมชนมีวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยใช้ทุนทางความเชื่อผ่านผีปู่ตาเป็นกลไกสำคัญในการจัดการทรัพยากรน้ำ

5.2 การปรับตัวของชุมชนการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ตอนบน

ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมออกได้ 3 ด้าน ดังนี้

5.2.1 การปรับตัวด้านทรัพยากร

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า เป็นต้น ซึ่งมนุษย์นำมาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตได้อยู่ตามบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน นั้นมีความหลากหลายเต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้หลากหลายนา ๆ ชนิด ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนับได้ว่าเป็นสายน้ำที่มีความสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างมากถือได้ว่าเป็นสายน้ำแห่งชีวิตที่อยู่คู่กับชุมชนมาอย่างยาวนานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนก็มีการบำรุงรักษาให้คงสภาพอยู่ได้บางหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปสภาพพื้นที่ของแต่ละแห่ง เช่น การขุดลอกลำน้ำ การสร้างฝายคอนกรีต ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ถ้ามนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้องและมีการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จะยังคงอยู่ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ สิ่งมีชีวิตทุกอย่าง รวมทั้งมีการบอกเล่าเป็นตำนานเรื่องราวความสัมพันธ์ของชุมชนระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องผีหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เช่น บวก วัง หล่ง เลิง หนอง บึง คลองหรือตามป่าบุงป่าทามที่อยู่ตามสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันทั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตามเรียกว่าระบบนิเวศสามารถแยกทรัพยากรออกได้ ดังนี้

5.2.1.1 ดิน

ลักษณะดินตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ในปัจจุบันจะมีความคล้ายกันในทุกชุมชน เช่น ดินเหนียวปนทราย ดินเหนียวปนหิน ดินเหนียวปนดินร่วน ดินเหนียวปนดินทรายร่วน ดินทรายเม็ดเล็กและใหญ่ สภาพดินตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่แบ่งออกได้ ดังนี้

1) ดินเหนียวกึ่งดินร่วนเหนียว เป็นดินที่เมื่อเปียกแล้วมีความยืดหยุ่น อาจปั้นเป็นก้อนหรือคลึงเป็นเส้นยาวได้เหนียวเหนอะหนะติดมือเป็นดินที่มีการระบายน้ำและอากาศไม่ดี มีความสามารถในการอุ้มน้ำได้ดี มีความสามารถในการจับยึดและแลกเปลี่ยนธาตุอาหารพืชได้สูง หรือค่อนข้างสูง เป็นดินที่มีก้อนเนื้อละเอียด เพราะมีปริมาณอนุภาคดินเหนียวอยู่มาก เหมาะแก่การที่จะใช้ทำนาปลูกข้าวเพราะเก็บน้ำได้นานข้าวเป็นพืชที่ปลูกง่ายเมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ดินที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกข้าว คือ ดินเหนียวกึ่งดินร่วนเหนียว เป็นที่ราบลุ่มและสามารถอุ้มน้ำได้ดี

2) ดินทราย เป็นดินที่มีการระบายน้ำและอากาศดีมาก มีความสามารถในการอุ้มน้ำต่ำ มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำเพราะความสามารถในการจับยึดธาตุอาหารพืชมีน้อย พืชที่ขึ้นบนดินทรายจึงมักขาดทั้งอาหารและน้ำเป็นดินที่มีเนื้อดินทรายเพราะมีปริมาณอนุภาคทรายมาก ชุมชนใช้ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกยางพารา เพื่อปลูกพืชผัก พืชไร่ ไม้ผล และไม้ยืนต้นบางชนิด ดินทรายในพื้นที่

ตอนที่มีการระบายน้ำดีหรือดีปานกลาง ไม่มีน้ำแช่ขังในฤดูฝนสามารถปลูกพืชได้หลายชนิด เช่น ข้าว ไร่ ปอแก้ว ถั่วลิสง มันสำปะหลัง สับปะรด ข้าวโพด แตงโม ไม้ผล และไม้ยืนต้นบางชนิด เช่น มะม่วง มะขาม น้อยหน่า พุทรา นุ่น สะเดา ไข่ ยูคาลิปตัส ฯลฯ

3) ดินร่วน เป็นดินที่มีเนื้อดินค่อนข้างละเอียดนุ่มมือยึดหยุ่นได้บ้าง มีการระบายน้ำได้ดีปานกลาง จัดเป็นเนื้อดินที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกในธรรมชาติมักไม่ค่อยพบ แต่จะพบดินที่มีเนื้อดินใกล้เคียงกันมากกว่า ในส่วนเนื้อดินจะมีส่วนประกอบที่สำคัญ ๆ คือ ส่วนที่เป็นของแข็ง ได้แก่ กรวด หินทราย ตะกอนและส่วนที่เป็นของเหลว คือ น้ำซึ่งอยู่ในรูปของความชื้นในดินซึ่งถ้ามีอยู่มากก็จะกลายเป็นน้ำซึมอยู่คือน้ำใต้ดิน น้ำเหล่านี้จะค่อย ๆ ซึมลงที่ต่ำ เช่น แม่น้ำลำคลองทำให้เรามีน้ำใช้ได้ตลอดปี ดินจะทำให้เราทราบถึงความอุดมสมบูรณ์ปริมาณอินทรีย์วัตถุที่ปะปนอยู่และแปรสภาพเป็นฮิวมัสในดิน ทำให้สีของดินต่างกันถ้ามีฮิวมัสน้อยสีจะจางลงมีความอุดมสมบูรณ์น้อยโดยทั่วไป มีลักษณะดินเป็นดินทรายหยาบแกมดำที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก พืชที่มีการปลูกในดินร่วนปนทรายในชุมชนส่วนใหญ่ คือ อ้อย ข้าว มันสำปะหลังและผักสวนครัว เพราะดินร่วนปนทรายมีการระบายน้ำระบายอากาศได้ดี จุลินทรีย์มีการย่อยอินทรีย์ในดินได้ดี ทำให้พืชมีการเจริญเติบโตให้ผลผลิตดี ทำให้เกษตรกรมีรายได้จากการจำหน่ายพืชชนิดนั้น ๆ สังเกตจากการทำนาได้ข้าวผลผลิตดีและมีต้นไม้อพยพพรรณธัญญาหารหลากหลายชนิดต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอาหารได้และไม่เป็นอาหารก็เกิดขึ้น สมบูรณ์มากที่นาของชาวบ้านก็ไม่ได้ยุดติดกับลำน้ำจะอยู่ห่างออกไป ใกล้เคียงจริง ๆ ก็จะเป็นสวนที่ปลูกผักไว้กิน ปลูกยาไว้สูบและเป็นที่ต้มเกลือไว้ใช้ในครัวเรือนน้ำมาหรือฤดูลงทำนา ส่วนการทำนาไม่ได้ใส่ปุ๋ยเคมีเลย นอกจากที่มีแปลงปลูกผักแล้วตลอดลำน้ำเสียใหญ่ก็จะมีป่าตามลำน้ำตลอดแนว ในช่วงนี้จะมีชาวบ้านส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในบริเวณรอบหนองบ่อและรอบลำน้ำเสียใหญ่บางพื้นที่ เช่น บริเวณบ้านหนองส้ม บ้านหอกลอน บ้านหนองโดน บ้านโคกลีและบ้านค้อในปัจจุบัน (บุญยัง แคนหนอง, 2564: สัมภาษณ์)

5.2.1.2 น้ำ

สภาพน้ำที่อยู่ในลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนถือว่าอยู่ในสภาพที่ดีไม่เค็มไม่กร่อยมากนัก สังเกตจากที่ชาวบ้านใช้ในการอุปโภคบริโภค เช่น ทำนา ทำไร่ เพาะปลูกพืชผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านได้ประโยชน์จากลำน้ำเสียใหญ่เพิ่มมากขึ้น บางหมู่บ้านมีฝายคอนกรีต ฝายยาง และเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ไว้ใช้ในชุมชนอีกด้วย บางพื้นที่จะมีเสียหลวงหรือลำน้ำสาขาขนาดเล็กและขนาดปานกลางหรือที่เป็นคลองน้ำไหลลงสู่ลำน้ำเสียใหญ่ เป็นทรัพยากรน้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตผู้คนพืชและสัตว์มากที่สุดแต่ก็มีค่าน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนมีต้นกำเนิดมาจากอ่างเก็บน้ำหนองบ่อที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติได้ส่งความสมบูรณ์ให้กับชาวบ้านตลอดกลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนมีหลายหมู่บ้าน ไหลผ่าน 2 อำเภอมี

อำเภอบรบือและอำเภอลือปทุม จังหวัดมหาสารคาม มีความยาวทั้งสิ้น 54 กิโลเมตร มีลำห้วยใหญ่น้อยประกอบเป็นลำน้ำสาขาจำนวน 41 สาย มีแหล่งน้ำธรรมชาติในเขตโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเสียวใหญ่ 56 แห่ง (สำนักชลประทานที่6, 2556 : 1)

โดยชาวบ้านทุกครอบครัวจะได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำอย่างเท่าเทียมกันเพราะถือว่าลำน้ำเสียวใหญ่แห่งนี้เป็นสมบัติของทุกคนเต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ อย่างเหมาะสมทั้งระบบนิเวศอีกมากมาย เป็นพื้นที่ลุ่มมีลักษณะเหมือนรูปกระทะหงายน้ำที่ไหลลงสู่หนองบ่อไหลมาจากสันปันน้ำทางด้านอำเภอกุดรัง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหนองบ่อและทางด้านอำเภอมือหนึ่งทิศเหนือของหนองบ่อน้ำไหลมาตาม หอม คลอง ลงสู่บริเวณหนองบ่อตามธรรมชาติ เมื่อน้ำไหลมารวมกันเป็นปริมาณมาก ๆ ก็จะไหลไปตามพื้นที่ราบลุ่มที่ต่ำและลาดเอียงถัดกันลงไปเรื่อย ๆ น้ำที่อยู่ในหนองบ่อก็ไหลลงไปจนถึงแม่น้ำมูลนานเข้าหลายร้อยปีก็เกิดเป็นสายน้ำขึ้นชุมชนจึงได้เรียกว่า “ลำน้ำเสียว” เพราะมีต้นไม้อชนิดหนึ่งขึ้นตามลุ่มน้ำชุมชนจึงเรียกว่า “ต้นเสียว” ชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนหาอยู่หากินที่เรียกว่าหาหินอยู่กับลำน้ำเสียวใหญ่ มีทั้งแหล่งอาหารหลากหลายชนิด ต่อมาน้ำถูกทำให้กลายเป็นน้ำเค็มจากการขุดน้ำเค็มมาทำเกลือ ให้ทำ ความหลากหลายของทรัพยากรที่มาจากน้ำลดน้อยลง (เกสร มหาวงษ์, 2563 : สัมภาษณ์)

แหล่งน้ำสาธารณะเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่สำคัญและเชื่อมโยงไปยังลำน้ำเสียวใหญ่มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ก็มี การขุดลอกเพื่อกักเก็บน้ำเวลาน้ำหลากไหลจากลำน้ำสู่แหล่งน้ำสาธารณะ เช่น เสียวหลง คลอง บึง วัง ห้วย และลำน้ำสาขาต่าง ๆ เป็นต้น ชุมชนที่อยู่สองฝั่งของลำน้ำเสียวจะมีบางพื้นที่ของอำเภอบรบือและอำเภอลือปทุมจะมีคุณภาพน้ำใต้ดินจะเป็นน้ำที่มีรสชาติดร่อยเค็ม โดยมีการขุดเจาะโดยกรมธรณีวิทยาและหน่วยงานอื่น ๆ รวมทั้งเจาะส่วนบุคคลก็ตาม ลักษณะน้ำที่เจาะขึ้นมาจะเป็นน้ำเค็มน้ำกร่อยสีน้ำจะเป็นสีใส ความลึกของน้ำที่ขุดเจาะนั้นพบว่าไม่เท่ากัน บางบ่ออยู่ที่ 20 เมตร บางบ่ออยู่ที่ 30-40 เมตร ขึ้นอยู่กับทางน้ำและชั้นใต้ดินของน้ำ ดังนั้นในเขตชุมชนลุ่มน้ำเสียวน้อยหนักที่จะมีน้ำบาดาลหรือน้ำใต้ดินได้ใช้ที่เป็นน้ำจัดใช้ในการเกษตรของชาวบ้าน มีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ หนองยาง หนองคู หนองหัว ลำเสียวใหญ่ ห้วยยาง ห้วยพระ ห้วยช้างโดน หนองสิม หนองสีเสียว หนองไผ่ ลำห้วยแดง ลำห้วยโคก หนองเชือก หนองขาม หนองบัว หนองผักเผ็ด ห้วยตะไกร้ ห้วยบะสังข์ ห้วยยุง ฯลฯ เมื่อถึงช่วงฤดูฝนน้ำจะเต็มลำน้ำเสียวใหญ่จนทำให้คันคูขาดน้ำไหลเข้าที่นาของชุมชนได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก และเมื่อถึงฤดูหน้าแล้งน้ำในลำน้ำเสียวก็จะมีน้ำจะมีเฉพาะตรงที่สร้างฝายยางและฝายคอนกรีตเท่านั้น

5.2.1.3 ป่า

ครั้งอดีตตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีป่าไม้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติบนสองฝั่งตลอดลำน้ำเสียวใหญ่จะมีความอุดมสมบูรณ์มากมาย เช่น มีต้นไม้ใหญ่หลากหลายชนิดที่สามารถนำมาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยได้เป็นจำนวนมากรวมทั้งต้นไม้ใหญ่เกิดเป็นป่านั้นจะมีเครือไม้หน้อยใหญ่อยู่

ร่วมกันเป็นป่าทึบเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น กระต่าย อีเห็น กระรอก กระแต แอ้ง กะปอม งูสิงห์ สุนัขจิ้งจอก นกเขา นกกระปูด ฯลฯ ซึ่งเป็นช่วงเวลาของชาวบ้านสมัยก่อน ส่วนของพืชที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นพืชที่คนเราปลูกขึ้นเอง เป็นทั้งอาหารของคนและอาหารของสัตว์ตลอด พืชที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ผลไม้ เถาวัลย์ หน่อยาชนิดต่าง ๆ รวมถึงพวกที่เกิดอยู่ในน้ำส่วนที่เป็นอาหารของสัตว์ ได้แก่ ใบอ่อน ดอก ผลไม้สุก หัว ราก เป็นต้น ในพืชชนิดต่าง ๆ นั้นก็จะเป็นพืชที่เป็นสมุนไพรรวมอยู่ด้วยและอาจจะรวมถึงเห็ดก็ได้ พืชที่มนุษย์ปลูกขึ้นเองก็จะเป็นพืชผักสวนครัวที่ต้องใช้ในการบริโภคทุกวันเท่านั้นเป็นส่วนใหญ่ไม่มีสารพิษปลอดภัย ซึ่งทั้งพืชและสัตว์ก็จะมีความสัมพันธ์กับสภาพของดินป่าและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ

ป่าไม้ที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนที่ปรากฏให้เห็นชัดเริ่มตั้งแต่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อต้นลำน้ำเสียวมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยหมดมีต้นไม้ใหญ่หลากหลายชนิดและพืชขึ้นเต็มไปหมด ตามที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจลำน้ำเสียว เช่น ต้นยูคา ต้นมะขามเทศ ต้นแก ต้อไผ่ ต้นเสียว ต้นกระถิน ต้นสน ต้นสะเดาและพืชต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติส่วนมากจะมีต้นยูคามากกว่า เพราะชาวบ้านปลูกเองไว้ใช้ในการครอบครัวยุคหนึ่งชาติติดกับลำน้ำเสียว (ช่วย ช่างหล่อ, 2563 : สัมภาษณ์)

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นดินและแหล่งน้ำตามธรรมชาติของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ชุมชนอาศัยทรัพยากรเหล่านี้เป็นปัจจัยหลักหรือต้นทุนในการดำรงชีพ สมาชิกส่วนใหญ่จึงยังอาศัยอยู่ในชุมชน ต่อมาเมื่อชุมชนประสบปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่องเป็นประจำและชุมชนได้ทำเกษตรกรรมมากขึ้น เพื่อสนองต่อความต้องการของตลาดและนโยบายปลูกพืชพาณิชย์ของรัฐ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชุมชนทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม อาหารและสิ่งแวดล้อม ชุมชนจึงได้ปรับตัวเพื่อรักษาความมั่นคงทางด้านปัจจัยสี่ การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ในอดีตชุมชนใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเต็มที่ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติมีความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ประชาชนต่างเป็นผู้ดูแลหรือเรียกว่า ทุนเดิมหรือรากฐานเดิม ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณีค่านิยมเกี่ยวกับความเอื้ออาทร และความสามัคคีที่ทำให้คนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีระบบคิดหรือวิธีคิด วิธีปฏิบัติการรวมความคิดความรู้สติปัญญา กำลังและความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน รวมทั้งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอีกด้วย ทุนทางสังคมเป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย ทุนทางสังคมสามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนได้พลัง ได้แก่ พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงและยั่งยืน ซึ่งในปัจจุบันแทบไม่เหลือให้เห็นอีกแล้วเหตุที่เป็น เช่นนี้ เพราะชาวบ้านได้ทำการปลูกต้นยูคาลิปตัสไว้ขายให้พ่อค้าคนกลางและมีราคาที่ดี ต้นทุนต่ำ โตเร็วตลอดทั้ง 2 ฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

สรุปว่า ชุมชนไม่ว่าจะอยู่สถานะใดก็ตามต่างยอมแสวงหาความอยู่รอดของชีวิตและทรัพย์สินเช่นเดียวกับชุมชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ต่างมีการปรับตัวให้เข้ายุคสมัยใหม่ สิ่งใดที่คงเดิมก็รักษาไว้ สิ่งใดพอจะประยุกต์ใช้จะนำมาใช้ให้เข้ากับชุมชนและสิ่งใดปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาจะร่วมกันปรึกษาหารือภายในชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่อาศัยของชุมชน

5.2.2 การปรับตัวด้านความเชื่อ

ชุมชนมีความเชื่อเป็นรากฐานวิถีชีวิตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่สิทธิ์ที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน ได้แก่ รุกขเทวดา ผีสงฆ์ นางไม้และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ตามหนองน้ำ บึง ห้วย ฯลฯ เป็นการผสมผสานกลมกลืนทางธรรมชาติความเชื่อทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่สั่งมาผ่านพิธีกรรมอย่างเหมาะสมและมีการปรับตัวของชุมชนและประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ มีเรื่องเล่าเป็นตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านการบอกเล่าคนเฒ่าคนแก่ ส่วนรากฐานทางความเชื่อที่มีลักษณะผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับผีสงฆ์เทวดา คติแบบพราหมณ์และพุทธศาสนาเข้าด้วยกันจนแยกไม่ออก แต่ความเชื่อเหล่านี้ ได้ถูกผลิตซ้ำผ่านสิ่งที่เรียกว่า ตำนาน ส่งต่อจากรุ่นไปสู่รุ่นที่สะท้อนถึงความเชื่อที่สัมพันธ์กับลุ่มน้ำเสีย บริเวณลุ่มน้ำเสียมิตำนานเล่าขานมาแต่ในครั้งอดีตสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ของผู้คน

จากการลงพื้นที่สอบถามจากชาวบ้าน ปราชญ์ คนเฒ่าคนแก่ภายในหมู่บ้านที่ติดกับลำน้ำเสียใหญ่ สะท้อนให้เห็นความผูกพันกับสายน้ำผ่านความเชื่อพิธีกรรมที่เกี่ยวกับลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนที่เปรียบเหมือนเส้นเลือดใหญ่ของชุมชนในลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนเป็นทั้งแหล่งอาหารแหล่งไม้ในการสร้างบ้านเป็นคลังยาสมุนไพรและเป็นอะไรหลาย ๆ อย่างชาวบ้านแคนเล่าว่า ตำนานที่เล่าขานบอกต่อกันมานานมากรุ่นพ่อรุ่นแม่ก็ได้ฟังผู้เฒ่าผู้แก่สมัยก่อนเล่าให้ฟังมาอีกทอดหนึ่งเช่นกันพบว่า มีตำนานที่เชื่อมโยงกับลำน้ำเสียใหญ่ตอนบน ดังนี้ (ทรงศิลป์ แคนหนอง, 2564 : สัมภาษณ์)

5.2.2.1 ตำนานควายประหลาด

ผู้เฒ่าผู้แก่เล่ากันว่าแต่ก่อนมีควายประหลาดตัวเมียตัวหนึ่งเดินทางมาจากทางอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และกำลังตั้งท้องใกล้คลอด หนีการตามล่าของนายพรานมาเรื่อย ๆ พอมาถึงเขตอำเภอบรบือที่เป็นป่าที่มีหนองน้ำกลางป่า ได้ลงดื่มกินและนอนพักที่นั่น จนวันหนึ่งก็คลอดลูกออกมาเป็นตัวผู้ ต่อมา สะดือของลูกควายได้หลุดลงตรงที่หนองน้ำ จึงเรียกว่า บรบือ ซึ่งภาษาอีสานเรียกสะดือว่า สายบือ ทำให้สันนิษฐานกันว่า คำว่า บรบือ เพี้ยนมาจากว่า บ่อสายบือ

5.2.2.2 ตำนานผีเฝ้าป่า

ชาวบ้านมีความเชื่อเชื่อว่าตามบริเวณหนอง กุด บวก หล่ง วัง โพน คลอง ต้นไม้ใหญ่หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่รกทึบที่อยู่ในลำน้ำหรืออยู่ใกล้กับลำน้ำมีผีเฝ้าอยู่และดุร้ายหรือศักดิ์สิทธิ์มาก ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าป่า เจ้าตง เจ้ากุด เจ้าหนอง เจ้าบวก เจ้าวัง ซึ่งแต่ละที่จะเรียกชื่อแตกต่างกันไป

ตามสิ่งที่เกิดขึ้นในที่ตรงนั้นไม่ว่าจะทำอะไรก็ตาม ชาวบ้านต้องเช่นไหว้บวงสรวงผีก่อนเสมอ เช่น เวลาจะไปหาปลา จะต้องมีการขอเจ้าที่เจ้าทางก่อนเสมอ โดยใช้คำพูดที่สุภาพต้องมีของแลกเปลี่ยนกันหรือก่อนที่จะลงทำนาจะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่นาก่อน ถ้าอยู่ในนาก็ชื่อว่า ผีตาแฮก ถ้าจะตัดต้นไม้ก็ต้องขอก่อนเสมอว่าจะเอาไม้ไปทำอะไรจะขอซีกก็ต้น ชาวบ้านเชื่อและถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์จริง ถ้าพูดไปเพราะสุภาพก็จะได้ตามที่ขอไว้ แต่ถ้าพูดไม่เพราะหรือไม่ขอ ไม่ทำตามทีบอกไว้ ก็จะมีอันเป็นไปทุกคน (พ่อจันทร์ วรรณปะภา, 2564: สัมภาษณ์)

5.2.2.3 ตำนานพ่อใหญ่สีคอนเตา

เชื่อว่าพ่อสีคอนเตาเป็นคนพื้นฐานมาจากเมืองศรีภูมิเป็นชาวประมงพื้นบ้านหรือที่เรียกว่า พรานปลา พ่อใหญ่สีมักเดินทางหาปลาเรื่อย ๆ ตามลำน้ำเสียวใหญ่ พร้อมเตรียมหาบสัมภาระเครื่องหุงหาอาหารมาพร้อม พอถึงที่ตรงไหนอุดมสมบูรณ์พอที่จะสร้างบ้านได้ก็จะให้คนที่พร้อมที่จะอยู่ตรงนั้นได้สร้างบ้านเรือนมาเรื่อยตลอดทางมากับลำน้ำเสียว ถ้าหาปลาได้มากก็จะทำเป็นปลาแห้ง ปลาจุก และได้เอาปลาที่หาได้ขึ้นมาแลกข้าวแลกเกลือกับชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันตามลำน้ำเสียวมาตลอดทาง และบางครั้งก็เอาปลากลับบ้านทางเมืองศรีภูมิ ต่อมา พ่อใหญ่สีได้เสียชีวิตลงในลำน้ำเสียว ชาวบ้านยังเชื่อว่า วิญญาณพ่อใหญ่สียังอยู่บริเวณลำน้ำเสียว ชาวบ้านที่อาศัยอยู่สองฝั่งลำน้ำยังเคารพนับถือพ่อใหญ่สีเจ้าแห่งลำน้ำเสียวนี้มาปัจจุบัน เมื่อชาวบ้านจะลงหาปลาก็จะต้องพูดบอกว่า “พ่อใหญ่สีเอ๋ย ผู้ข้าขอปลาน้ำเจ้าแน่ เพื่อหาไปอยู่ไปกินไปทานเพื่อเลี้ยงคนในครอบครัว ถ้าได้ปลามาตัวใหญ่จะแบ่งให้พ่อใหญ่กินน้ำดอก ” เชื่อกันว่าจะได้ปลาตามคำขอ แต่ถ้าไม่ขอปลาหรือพูดไม่เพราะก็อาจจะไม่ได้เลย ตำนานพ่อใหญ่สีคอนเตาสะท้อนให้เห็นว่า การที่เราจะทำมาหากินหรือทำอะไรก็ตามจะต้องมีความเคารพต่อสถานที่นั้น ๆ ด้วยและเพื่อเป็นการให้คนเรามีวาจาซื่อสัตย์ต่อกันในชุมชน

5.2.2.4 ตำนานปรangkū

เป็นโบราณสถานตามคติพราหมณ์ที่อยู่ห่างจากลำน้ำเสียวประมาณ 500-1000 เมตร เชื่อว่าถูกสร้างขึ้นในสมัยเมืองศรีภูมิ เป็นอาณาจักรขอมเดิมซึ่งเคยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก จะต้องนำเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าเมืองใหญ่ เจ้าเมืองศรีภูมิต้องนำเครื่องบรรณาการขึ้นไปถวายแก่เจ้าเมือง โดยเลือกเส้นทางไปตามลำน้ำ จึงมีการสร้างที่พักให้แก่เจ้าเมือง ต่อมาชาวบ้านเรียกว่า กู บริเวณตามเส้นทางลำน้ำเสียวจึงปรากฏโบราณสถานจำพวกกูมากมาย เช่น กูบ้านบัวมาศ อำเภอบรบือ กูบ้านแดง อำเภอนาคู จัหวัดมหาสารคาม กูกาสิงห์และกูโกทา อำเภอกะเทย จัหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งกูเหล่านี้จะปรากฏอยู่ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่ เชื่อว่าน่าจะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างแนบเนียนตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จารึกไว้ตามกูต่าง ๆ ที่ขุดพบในช่วงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6-7 โดยทางกรมศิลปากรยืนยันไว้ว่ากูบ้านบัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือและ

ที่หมู่บ้านแดง อำเภอลำปาง จังหวัดมหาสารคาม เกิดขึ้นในช่วงที่กล่าวมานี้ตำนานย่อมคู่กับสังคมอีสานมายาวนาน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551: 7-10)

5.2.2.5 ตำนานการสร้างฝายดิน

ฝายดินเป็นการปั้นดินเป็นคูให้ใหญ่ เพื่อจัดการเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้งของชาวบ้าน เจ้าอาวาสวัดบ้านสระแคน เจ้าคณะตำบลแคน เล่าว่า ฝายดินเป็นฝายที่ชาวบ้านร่วมกันทำขึ้นในช่วงหน้าแล้งจะทำเฉพาะที่ตรงกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่ใกล้กันเพื่อใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่เท่านั้น เพื่อกักเก็บน้ำไว้ในหน้าแล้ง โดยมีผู้นำหมู่บ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุดจะเป็นคนชักชวนเชิญชวนหรือคัดเกณฑ์ชาวบ้านให้มาร่วมกันลงแรงปั้นฝายในลำน้ำเสียวเพื่อเอาน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งและผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำหมู่บ้านก็จะใช้เสาไม้ปักเขตกำหนดว่าจากเสานี้ถึงเสานั้นเอาไว้บริโศก จากเสานี้ไปเสานั้นเอาไว้สงวนพันธุ์ปลาหรือขยายพันธุ์ จากเสานี้ไปถึงเสานั้นค่อยให้เอาสัตว์เลี้ยงลงกินน้ำ ถ้าปีไหนน้ำมากฝายก็จะขาดไปกับน้ำ ถ้าเป็นฝายขนาดใหญ่ถ้าขาดตรงไหนก็จะได้ทางเดินของลำน้ำสายใหม่ไปเรื่อยจึงเป็นที่มาของเสียวหลงและชาวบ้านก็ชวนกันมาปั้น (กัน) ใหม่ทุกปี ส่วนสะพานที่ชาวบ้านสร้างขึ้นในสมัยก่อนมี 2 แบบ คือ แบบขนาดใหญ่กับแบบขนาดเล็ก แบบขนาดใหญ่ (ขัวใหญ่) จะใช้ต้นไม้มาทำเสาปักสองข้างเป็นคูไปจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่งแล้วใช้แบริก (ไม้ซีก) วางพาดทับไม้ที่เป็นคานต่อกันไปจนถึงอีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำ มีความกว้างประมาณ 1-2 เมตร หรือแล้วแต่จะทำให้มีอะไรผ่านบ้าง เช่น คน สัตว์ รถเข็น บางครั้งสัตว์เลี้ยงจำพวกควายก็จะว่ายข้ามลำน้ำเอง ตรงที่ควายจะข้ามลำน้ำจะไม่มีสะพาน เจ้าของควายก็จะเกาะทางควายข้ามลำน้ำด้วยกัน ส่วนสะพานขนาดเล็กชาวบ้านเรียกว่า “ขัว” ใช้ต้นไม้ขนาดใหญ่เพียงต้นเดียววางพาดระหว่างฝั่งลำน้ำจากฝั่งหนึ่งไปยังฝั่งหนึ่ง แล้วทำราวจับเพื่อพยุงเดินข้ามฝั่งไปผ่านได้เฉพาะคน ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะใช้สัญจรในช่วงที่น้ำยังไม่ท่วมสะพานเท่านั้น ทั้งขัวใหญ่หรือขัวเล็ก ถ้าสะพานชำรุด ชาวบ้านทั้งสองฝั่งก็จะชักชวนกันมาช่วยสร้างหรือซ่อมแซมเพราะเป็นเรื่องที่สำคัญมากในการที่จะไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้านของคนสองฝั่งลำน้ำเสียวเพื่อไปมาหาสู่กัน (พระครูวรพจน์พิศาล, 2564: สัมภาษณ์)

5.2.3 การปรับตัวด้านประเพณีและพิธีกรรม

ประเพณีและวัฒนธรรมเป็นของคู่กันมากับผู้คนในรูปแบบของวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ เพราะประเพณีวัฒนธรรมถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมที่มีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งลี้ลับที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่าแต่อาศัยการบอกเล่าประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธาของสถานที่นั้น เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำลงไปเรื่อย ๆ ตามลุ่มน้ำ ถึงตอนล่างของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนแยกออกได้ดังนี้

5.2.3.1 เลี้ยงผีปู่ตา

ขั้นตอนพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ดังนี้ 1) ช่วงเช้าจะเป็นพิธีเลี้ยงเจ้าปู่ศาลปู่ตาโดยจะผ่านพ่อจ้ำหรือแม่จ้ำเป็นผู้บอกกล่าวติดต่อสื่อสารกับปู่ตา 2) พิธีทางสงฆ์ ชาวบ้านนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์และถวายภัตตาหารเพลต่อด้วยประพรมน้ำพุทธมนต์ให้กับชาวบ้านผู้มาร่วมงานเพื่อความเป็นสิริมงคลกับชาวบ้านถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวบ้านร่วมกันประกอบพิธีกรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงศาสนาให้ดำรงอยู่อีกทั้งยังเป็นแหล่งก่อให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อพอถึงเดือน 6,7 ชาวบ้านทุกหมู่บ้านทั้งหมดในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ เช่น บ้านค้อโนนอุดม บ้านหนองโคน บ้านหอกลอง บ้านหนองสิม บ้านโคกลี และบ้านบรือ ลงไปตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ได้ร่วมกันจัดงานประเพณีเลี้ยงใหญ่เจ้าปู่จุมคำที่อยู่ต้นน้ำ ต่อมาค่อยได้มาเลี้ยงปู่จุมเงินที่หมู่บ้านตนเองโดยมีเครื่องเช่นไห้ว เช่น เหล้า ไก่ เป็ด หัวหมู ผลไม้ หมากพลูบุหรี โดยผ่านเฒ่าจ้ำแม่จ้ำเป็นผู้บอกกล่าว ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประเพณีความเชื่อของชาวอีสานที่มีความเกี่ยวพันต่อเนื่องกันก่อนที่จะมีการลงทำนาหรือก่อนทำบุญช่าชะนั้นก็จะต้องมีการเลี้ยงผีปู่ตาเสียก่อนในช่วงเดือน 6 ประเพณีนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

อันเป็นผลให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผี คือ ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาและประเพณีบุญช่าชะขึ้น ผีปู่ตาสัยก่อนแทบทุกหมู่บ้านในภาคอีสานจะมี “ดอนปู่ตา” ซึ่งถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยมีความเชื่อว่าดอนปู่ตาเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพบุรุษของหมู่บ้าน ปู่ตาหมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ปู่เป็นวิญญาณทางพ่อ ย่าเป็นวิญญาณทางแม่ คนในชุมชนจึงปลูก “ตูป” หรือ “หอ” ให้ผีปู่ตาอาศัย ซึ่งอาจจะมีรูปปั้นเป็นตัวแทนหรือไม่ก็ได้ โดยถือว่าเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะรุกรานหรือตัดต้นไม้แสดงวาทะบายคายไม่ได้ความเคารพ ดังนั้น ดอนปู่ตาจึงกลายเป็นทรัพยากรป่าไม้ขนาดเล็ก ๆ และเป็นพื้นที่ป่าสงวนหรือที่สาธารณะของคนในชุมชนไปในตัวประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก คนในชุมชนช่วงอายุประมาณ 40 ปีขึ้นไปยังมีความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมหรือภูแห่งกรรม มีความเชื่อที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ชุมชนมีความเชื่อมีความเคารพความศรัทธาในเรื่องของประเพณีพิธีกรรม

มานะ ภูผา (2564: สัมภาษณ์) เล่าว่า ชุมชนได้มีกิจกรรมทางความเชื่อร่วมกันเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเดียวกัน ชุมชนได้พบปะเจอกันและอาศัยหนองบ่อซึ่งเป็นแหล่งธรรมชาติเกิดมีความสำนึกร่วมของความเป็นท้องถิ่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการนับถือกราบไหว้บูชาพ่อปู่จุมคำแล้วหนองบ่อก็กลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชุมชนได้อาศัยประโยชน์ด้วยกันทำให้เกิดความเชื่อและความสำนึกร่วมกันในทั้ง 3 ชุมชนส่วนยายศรี วงษ์ษา (2564: สัมภาษณ์) เล่าว่า ในสมัยอดีตศาลเจ้าปู่เป็นศาลไม้ธรรมดาเหมือนเถียงนาบ้านเราเป็นตูปนี้ละมีมาแต่นานแล้ว ชาวบ้านชาแฮดก็ไปไหว้พ่อปู่เช่นกันไปบนบานศาลกล่าวไปขอกับพ่อปู่ให้เป็นคนรักษาคุ่มครองให้มันเป็นธรรมชาติ ให้ผู้คนอยู่

ดีมีแสง พ่อปู่จุมคำมีภรรยาชื่อแม่บุญมาและมีลูกชายชื่อเกียรติศักดิ์เป็นทหาร ลูกสาวชื่อจำปาที่อยู่ศาลข้างหน้า

ภาพที่ 82 ชาวบ้านทำพิธีเลี้ยงเจ้าปู่จุมคำหนองบ่อ

ภาพโดยผู้วิจัย

5.2.3.2 บุญฝาย

ประเพณีบุญฝายของชุมชนมีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยมีพิธีกรรมและขั้นตอน ดังนี้ 1) ช่วงเช้าพ่อเจ้าจะทำพิธีเลี้ยงปู่ตาจะนำอาหารคาวหวาน ผลไม้ เหล้า ไก่ ไปเซ่นไหว้ต่อปู่ตา 2) พอถึงเวลา 10.00 น. นิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์พร้อมด้วยถวายภัตตาหารเพลอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว 3) ชาวบ้านจุดบั้งไฟเสี่ยงทาย จำนวน 3 บั้ง และเป็นอันเสร็จพิธี สอดคล้องกับพระลูกวัดชาวบ้านแคนวัดสระแคนพระทองอินทร์ ภูทกจิตโต (25645 : สัมภาษณ์) เล่าว่า บุญฝายบ้านแคนจะจัดขึ้นในช่วงเดือน 7 ของทุกปีนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์และถวายภัตตาหารเพลอุทิศส่วนให้แด่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ต่อด้วยจุดบั้งไฟท่วย 3 บั้ง เพื่อใช้เสี่ยงทายฟ้าฝน สัตว์เลี้ยงและคนบ้านเมือง เพราะในช่วงเดือนหกเป็นฤดูกาลลงทำนาของชุมชนลุ่มน้ำเสียวเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดเตรียมภัตตาหารพร้อมถวายพระสงฆ์ สะท่อนเห็น

ถึงความสามัคคีของชาวบ้านได้พูดคุนกันพบปะกันมีเสียงหัวเราะรอยยิ้มใบหน้าของชาวบ้านมีความสุขในช่วงเป็นบุญเป็นงานก่อนที่จะลงทำนาซึ่งเป็นภาพที่ประทับใจเห็นชาวบ้านมีความรักใคร่สามัคคีกันและเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ลำนํ้าเสียวใหญ่ตอนบน

ในส่วนอดีตกำนันตำบลแคน เล่าว่า การทำบุญผายหรือเลี้ยงผีปูดานั้นเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ตายไปแล้วและเพื่อให้อยู่ดีมีแสง มีสุขภาพที่แข็งแรงขอให้ผีปูดช่วยปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีเข้ามาภายในหมู่บ้านและขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีเรื่องเล่าว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดอนปู่ตาที่มีต้นไม้ขึ้นเต็มไปหมดเป็นป่าที่ขนาดใหญ่ มีชาวบ้านกับพวกได้เข้าไปตัดต้นไม้ เพื่อจะไปสร้างบ้านปรากฏว่าตัดต้นไม้ขาดแล้ว แต่ต้นไม้ไม่ล้มยังตั้งอยู่ที่เดิมทำให้ชาวบ้านตกใจ พอตกลงกลางคืนมีวิญญาณที่สิงสถิตอยู่ต้นไม้ได้ไปหาชาวบ้านที่ตัดต้นไม้ที่ป่าดอนปู่ตาเพื่อให้ไปขอขมาลาโทษที่ได้ไปล่วงเกินในการตัดต้นไม้ ต้นเข้ามาพวกที่ไปตัดต้นไม้ก็ได้พากันไปขอขมาต่อต้นไม้ต้นนั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อว่ามีผีสงเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลปายอยู่ จึงทำให้ชาวบ้านก่อนจะลงทำนาแต่ละปีต้องปลงหรือเลี้ยงผีปูดาก่อนทุกครั้ง โดยนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์พร้อมถวายภัตตาหารเพล เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ฝ่ายแต่ละฝ่ายนั้นเป็นดินกันหรือปั้นดินเป็นคุให้สูงที่ชาวบ้านช่วยกันทำขึ้น เพื่อชะลอนํ้าหรือกั้นนํ้าไว้เพื่อการเกษตรเลี้ยงสัตว์และอุปโภคบริโภคในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับคนทุกพื้นที่ตามหมู่บ้านจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีปูดาก่อนลงทำนาเป็นประจำทุกปี (ถวิล ดงอุทิศ, 2564: สัมภาษณ์)

เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านและเป็นพื้นที่ผูกติดกับความเชื่อของชุมชนเกิดการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนศรัทธา ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งของชุมชน รวมทั้งยังเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อจัดงานตามประเพณีวัฒนธรรมของชาวบ้านอีกด้วย เป็นการเห็นถึงอัตลักษณ์ภายในชุมชนประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลำนํ้าเสียวมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต และการวางแผนปฏิบัติร่วมกันในชุมชนว่ามีส่วนร่วมให้เกิดความเข้มแข็งชาวบ้านจะร่วมกันประกอบพิธีกรรมเลี้ยง ผีตาแฮก ผีปูด้า ตามประเพณีความเชื่อที่มีมาแต่บรรพบุรุษก่อนลงมือทำนาปักดำข้าวเพื่อเป็นการบวงสรวงให้เทพยดาบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล แม้โพสพ แม่ธรณีให้ปกป้องรักษาไร่นา ให้ต้นข้าวเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นยังพบว่าประเพณีเลี้ยงผีปูด้าซึ่งถือปฏิบัติทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้ชาวบ้านตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าต้นน้ำและทรัพยากรธรรมชาติในป่าที่ชาวบ้านในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษา ไม่เข้าไปตัดไม้ ไม่เข้าไปเก็บของป่าในช่วงห้าม ไม่เข้าไปล่าสัตว์ อย่างนี้เป็นต้น

การเลี้ยงผีปู่ตากับประเพณีบุญข้าฮะ คือ บุญเดือน 6-7 ถือเป็นประเพณีความเชื่อของชาวบ้านเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำมีเจ้าปู่จุมคำเป็นประธานของผีปู่ตาอยู่หนองบ่อถัดจากหนองบ่อลงมีเจ้าปู่จุมเงินน้องชายเจ้าปู่จุมคำอยู่บ้านโคกลีติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตั้งอยู่บริเวณวัดโคกลีแล้วก็ถดลงไปเรื่อย ๆ ตามหมู่บ้านต่างมีศาลปู่ตาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ทุกหมู่บ้าน พอถึงเดือน 6 ออกใหม่ชาวบ้านจะพากันเอาบุญเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประจำทุกปีได้มีมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ด้วยถวายเป็นพุทธบูชาเพลถือเป็นประเพณีวัฒนธรรมสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แสดงให้เห็นถึงตัวตนของชาวบ้านที่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตนและจับต้องไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามประเพณีทั้งสองนี้บางหมู่บ้านจะรวมกันไว้ในเดือน 6 หรือบางหมู่บ้านจะแยกออกจากกันก็มี ภายในงานพิธีกรรมจะอันเชิญรูปเหมือนเจ้าปู่จุมคำออกมาตั้งไว้ข้างหน้าศาล เพื่อให้ชาวบ้านได้สรงน้ำขอพรจากเจ้าปู่จุมคำ และได้มีมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ด้วยถวายเป็นพุทธบูชาเพลเป็นอันเสร็จพิธี หลังจากนั้นจะมีหมอลำมาลำกับนางในแต่ละปีอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามทุกปี แต่ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสถานการณ์บ้านเมืองด้วย ซึ่งพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาชาวบ้านยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนานจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นการร่วมกันอนุรักษ์ประเพณีและพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยการให้ชาวบ้านและเยาวชนร่วมกันทำกิจกรรมบวชป่า บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่า เจ้าเขา เพื่อมาปกป้องรักษาป่าและคุณภาพน้ำให้ได้อยู่เสมอเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ตามลุ่มน้ำและชาวบ้านได้ทำมาหากินได้อย่างราบรื่นไม่ขาดแคลนน้ำ ประกอบกับเป็นการร่วมกันตรวจสอบพื้นที่ป่าว่ามีสิ่งใดหายไปบ้าง ซึ่งบางพื้นที่จะร่วมกันปลูกป่าทดแทนในทุกปีสิ่งเหล่านี้จะทำให้มีน้ำทำใช้สอยอย่างต่อเนื่องตลอดปี

ต้นน้ำหรือต้นกำเนิดลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนอยู่ที่หนองบ่ออำเภอบรบือจังหวัดมหาสารคามมีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่หนองบ่อหรือตามที่ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าปู่จุมคำ หรือมีอีกชื่อหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า เทพเจ้าแห่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าปู่จุมคำในช่วงเดือน 6-7 ออกใหม่ โดยมีชาวบ้านใกล้เคียงในระแวกนั้นต่างพากันมาเลี้ยงมาทวนก่อนที่จะลงนาทำไร่ หรือบางท่านอาจจะมาแก้บนบานตามที่ได้มาขอพรจากเจ้าปู่จุมคำ โดยมีเครื่องสังเวยหลายอย่าง เช่น หัวหมู เหล้า ผลไม้ อาหารคาวหวาน ฯลฯ โดยผ่านแม่จ้ำเป็นผู้ติดต่อสื่อสารกับเจ้าปู่จุมคำ ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาและประเพณีบุญข้าฮะเป็นประเพณีความเชื่อของชาวอีสาน ที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน กล่าวคือก่อนจะมีการทำบุญข้าฮะนั้นก็ต้องมีการเลี้ยงผีปู่ตาเสียก่อนในช่วงเดือน 6-7 ทั้งสองประเพณีนี้ก่อนเกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณ

ภาพที่ 83 พิธีทำบุญฝายบ้านแคนพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์

ภาพโดยผู้วิจัย

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อเกี่ยวกับน้ำที่ชาวบ้านให้ความนับถือ โดยมีกลุ่มของชาวบ้านใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่อดีตจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เข้าใจในสภาพบริบทพื้นที่ของสภาพแวดล้อมทางทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีที่เกิดจากพื้นที่บริเวณลำน้ำเสียวใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการบริหารจัดการด้วยความเชื่อเรื่องเล่าต่าง ๆ จากการใช้น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ดังกล่าวเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือนและการนำไปประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชนผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีตาแสด ผีปู่ตา เจ้าปู่ เจ้าที่ โดยในส่วนแรกเป็นสายน้ำที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่หรือสถานที่บริเวณโดยรวมถึงการนำ เรื่องเล่า ตำนานท้องถิ่น นิทาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มาเป็นส่วนประกอบสนับสนุนอธิบายภาพลักษณ์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ยังมีอิทธิพลในการสนับสนุนความเชื่อผ่านรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมและเชื่อน้ำเป็นพื้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่จึงสร้างความสามัคคีในชุมชน สร้างครอบครัวสร้างวัฒนธรรมสร้างความอุดมสมบูรณ์

ด้านวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนมีอยู่ 2 ประการ เช่น ความเชื่อเรื่องการนับถือผี และนับถือตัวบุคคลที่ถูกสร้างให้เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมชุมชน ในส่วนคติความเชื่อของชาวอีสานในการดำเนินชีวิตนั้น ชาวอีสานจะมีความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษกล่าวคือ ความเชื่อในอำนาจสิ่งลี้ลับที่เหนือธรรมชาติ และเชื่อในการครองเรือน การทำมาหาเลี้ยงชีพ สิ่งใดที่โบราณห้ามว่าเป็นโทษ และเป็นความเดือดร้อนมาให้ก็จะละเว้นและไม่ยอมทำสิ่งนั้น สำหรับความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านก็ไม่ต่างกันนัก ชาวอีสานมีการนับถือ ผีบ้านและแถนหรือผีฟ้า มีการเซ่นสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้ช่วยปกป้องรักษาลูกหลาน มีการตั้งศาลเจ้าปู่ไว้ที่ดอนปู่ตา ซึ่งมีชัยภูมิที่เหมาะสมเป็นเนินโคก น้ำท่วมไม่ถึงและมีต้นไม้ใหญ่หนาที่บึงมีการก่อสร้าง ตูบ เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ทั้งหลายตลอดจนถึงการตั้งหลักบ้าน (ป้อบ้าน) เพื่อความเป็นสิริมงคลของหมู่บ้าน และมีการเซ่นไหว้ ผีอาฮัก คือ เทพารักษ์ให้ดูแลคุ้มครองผู้คนภายในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุขตลอดไป (เดชา เทพสีดา, 2564: สัมภาษณ์)

การนับถือผีมีความเชื่อของคนแต่ละพื้นที่ท้องถิ่นนั้น เกิดปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น เมื่อชีวิตถึงคราววิบัติเกิดโรคร้ายไข้เจ็บและเกิดภัยธรรมชาติ ปัญหาเหล่านั้นกินขีดความสามารถที่คนธรรมดาจะแก้ไขได้ คนจึงสร้างความเชื่อว่ามีสิ่งอำนาจลี้ลับเหนือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้นอำนาจนี้อาจจะเป็นเทพเจ้า ภูตผี ปีศาจ วิญญาณ สัตว์ป่าเพื่อป้องกันภัยพิบัติที่เกิดกับตน มนุษย์จึงมีการวิงวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจลี้ลับ โดยเชื่อว่าถ้าบอกกล่าวหรือทำให้อำนาจนั้นพอใจอาจจะช่วยให้ปลอดภัย เมื่อพ้นภัยก็แสดงความรู้คุณด้วยการเซ่นสรวงบูชาหรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ แต่ละสังคมต่างมีความเชื่อเป็นมรดกสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ตำบลยางอีกตำบลหนึ่งติดกับลำน้ำเสียวใหญ่พอลงถึงช่วงเดือน 6 และเดือน 7 ของทุกปี ชาวบ้านพากันประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาที่อยู่บริเวณหนองคูติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งพื้นที่ดอนปู่ตามีลักษณะเป็นป่าต้นไม้น้อยใหญ่สลับกันไป ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากไปตัดไม้หรือยิงนกภายในบริเวณดอนปู่ตา ผีปู่ตาจะโกรธและบันดาลให้ชีวิตประสบแต่อัปมงคล ในพิธีเลี้ยงผีปู่ตานั้นเฒ่าจ้าวจะเป็นเจ้าพิธีเพราะเฒ่าจ้าวเป็นคนกลางในการติดต่อสื่อสารกันระหว่างชาวบ้านกับผีปู่ตา เมื่อถึงวันเลี้ยงผีปู่ตาผีบ้าน ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารคาวหวานไปร่วมในพิธีเซ่นไหว้ ข้าวต้มมัด ไก่ต้ม เหล้าข้าวปั้น ข้าว ข้าวดำ ข้าวแดง กล้วย น้ำอ้อย น้ำตาล น้ำเปล่า และบั้งไฟเสี่ยงทาย 3 บั้ง และนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์พร้อมกับถวายภัตตาหารเพล ประพรมน้ำพุทธมนต์ให้กับชาวบ้านผู้มาร่วมงาน เป็นต้น

ภาพที่ 84 การเลี้ยงผีปู่ตาที่หนองคูหมู่บ้านยาง
ภาพโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 85 ชาวบ้านกำลังเลี้ยงผีปู่ตาที่หนองคูบ้านยาง
ภาพโดยผู้วิจัย

ผีป่วนที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนชาวบ้านยังมีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือประกอบพิธีกรรมเลี้ยงปูตาเป็นประจำทุกปีเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อผีป่วนที่คอยดูแลรักษาหมู่บ้าน อีกส่วนหนึ่งเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านนอกจากวัดแล้ว ยังทำให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยกความสามัคคีกันปราศจากภัยอันตรายทั้งหลาย มาบังเบียดก็ต้องมีสิ่งนับถือและศักดิ์สิทธิ์แล้วยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน ทำให้จิตใจเป็นสุขและก็อยู่กันอย่างผาสุก (พิกุล พิมพาสีดา, 2564: สัมภาษณ์)

ประโยชน์ของการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีป่วนเป็นความเชื่อทางด้านจิตใจว่าเมื่อเจ้าปู่มารับอาหาร เครื่องเซ่นไหว้และอ้อนวอนช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไป ขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้นการเซ่นเจ้าปู่ เพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ได้แก่ การขอขมาต่อผีเจ้าปู่ผีฟ้าหลวง ซึ่งถือว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ พิธีนี้จะเกิดขึ้นเมื่อชาวนาไม่ว่าหนุ่มสาว พ่อบ้านแม่เรือนได้ร่วมพิธี การผัดประเพณี การผัดจากขนบธรรมเนียมนิยมเขาถือว่าเป็นการผัดเจ้าปู่ ถ้าไม่ทำพิธีเสี่ยงผีแล้วจะประสบเหตุภัยอันตรายนานาประการเพื่อให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้าน ให้มีความสุขอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่นาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อเกี่ยวกับน้ำที่ชาวบ้านให้ความนับถือ โดยมีกลุ่มของชาวบ้านใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่อดีตจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เข้าใจในสภาพบริบทพื้นที่ของสภาพแวดล้อมทางทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีที่เกิดจากพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการบริหารจัดการด้วยความเชื่อเรื่องเล่าต่าง ๆ จากการใช้น้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ดังกล่าวเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือนและการนำไปประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชนผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีตาแฮก ผีป่วนเจ้าปู่ เจ้าที่ โดยในส่วนแรกเป็นสายน้ำที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่หรือสถานที่บริเวณโดยรวมถึงการนำ เรื่องเล่า ตำนานท้องถิ่น นิทาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มาเป็นส่วนประกอบสนับสนุนอธิบายภาพลักษณ์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังมีอิทธิพลในการสนับสนุนความเชื่อผ่านรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมและเชื่อว่าน้ำเป็นพื้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่จึงสร้างความสามัคคีในชุมชน สร้างครอบครัวสร้างวัฒนธรรมสร้างความอุดมสมบูรณ์

สภาพพื้นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน บางพื้นที่เริ่มปรับเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมบริบทพื้นที่ เพราะลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีการขุดลอกปรับสภาพภูมิทัศน์เพื่อให้สัญจรไปมาได้สะดวก ปัจจุบันนี้ผู้คนตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีขนาดใหญ่กว้างไกลไปได้สะดวกและอีกอย่างหนึ่งเพื่อป้องกันน้ำไม่ให้ไหลออกมาท่วมข้าวในนาของชาวบ้านในช่วงหน้าฝนน้ำมา ส่วนของชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำมาอย่างยาวนานสายน้ำนำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่ชีวิตชุมชน ก่อเกิดตำนาน วิถีความเชื่อ การประกอบสัมมาอาชีพ

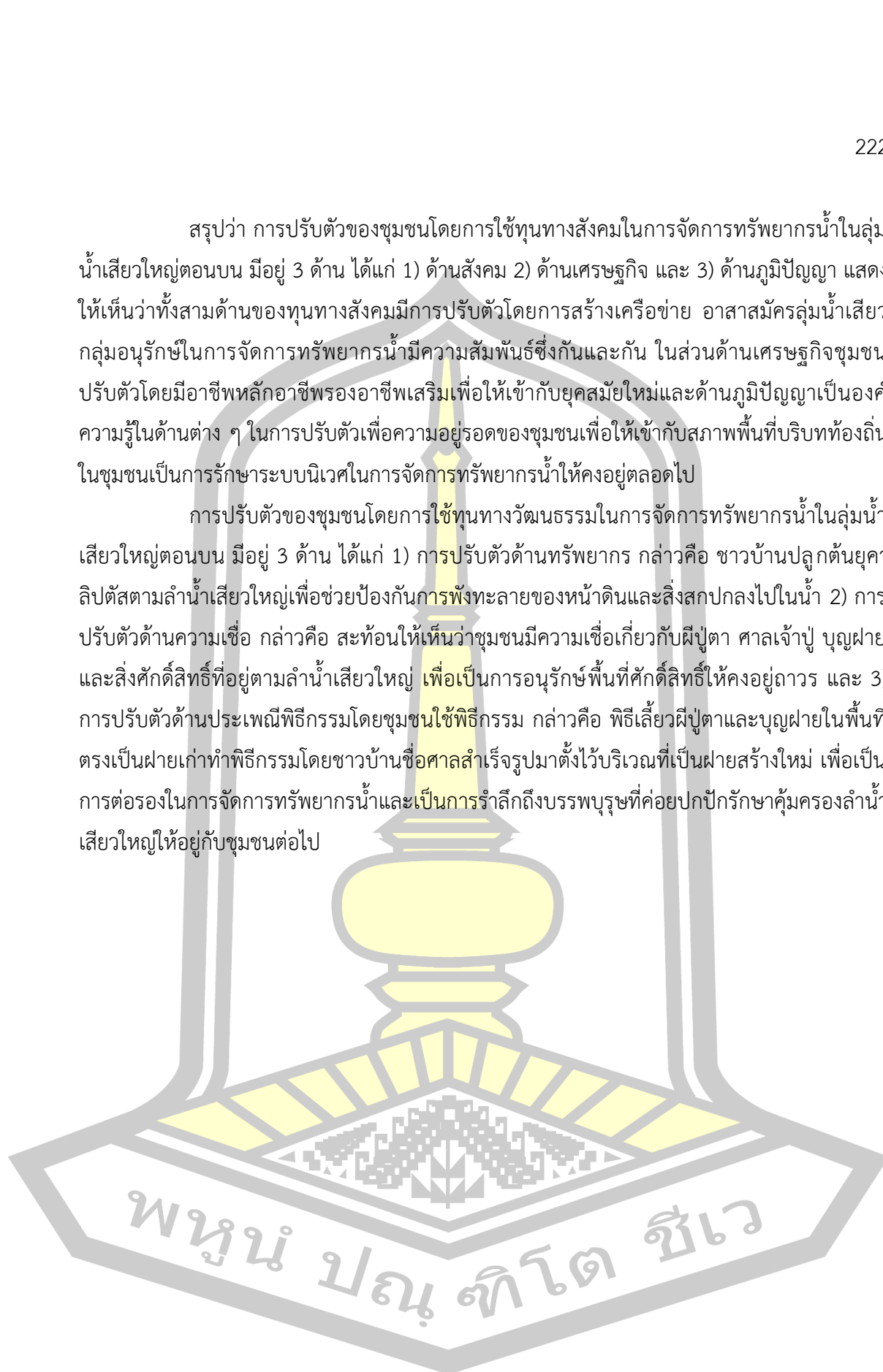
สะท้อนถึงความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติและสายน้ำ ผ่านถึงวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงาม
 ของชาวบ้านล้วนแล้วแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก ลำน้ำ
 เสียวหล่อเลี้ยงสรรพสัตว์สารพัดข้าวปลาอาหารหรือต้นกำเนิดเกิดที่หนองบ่อบริบือ คนเรียกชื่อลำน้ำ
 เสียวตลอดกาล ในบทความของท่านที่เขียนไว้ใช้นามแฝงว่า ผู้เฒ่าสวนไผ่ 12 ส.ค. 56 ที่เขียนเป็นบท
 กลอนกำเนิดลำน้ำเสียวใหญ่ (สมัย ประทุม, 2564: สัมภาษณ์)

กลอนกำเนิดลำน้ำเสียว

ที่ราบสูงมีชื่อว่าสะดืออีสาน	ตามตำนานเป็นดงดอนที่เหมาะสม
สรรพสิ่งทั่วแคว้นเหมือนแดนพรม	ตั้งคำคม “บ่อระบือ” ชื่อดังไกล
เริ่มมีคนมาอาศัยใกล้หนองน้ำ	พึ่งพาความอุดมที่หลากหลาย
สรรพสัตว์นานามีมากมาย	อยู่กระจายทั่วถิ่นหากินเพลิน
ลำน้ำไหลเชี่ยวคดลดหลั่นลง	ไหลผ่านพงท่งนาป่าโคกเขิน
ธารน้ำผ่านไหลผ่นดอนดินเนิน	น้ำไหลเดินกัดเซาะเป็นเกาะทราย
ที่ราบลุ่มไหลลึกเป็นหลุมกว้าง	ทั้งสองข้างพังยุบบุบสลาย
เกิดเป็นหนองบ่อใหญ่ใกล้เนินทราย	ดูแล้วคล้ายกระทะกว้างอยู่ข้างโพน
พอน้ำเต็มเอ่อล้นก้นกระทะ	พัดปูปลาแพร่กระจายในหน้าฝน
ขยายพันธุ์วางไข่ไกลวังวน	นำฉนงมัจฉาในวาริน
สายน้ำนิ่งตึงไหวไหลระลอก	ดูไม่ออกลึกล้ำกระแสนินธุ
มัจฉาว่ายแหวกเล่นเป็นอาจินต์	นั่นเป็นถิ่นหลบภัยในสายชล
ท้องทุ่งกว้างยื่นมองสองฟากฝั่ง	ธารายังเปรียบได้คล้ายถนน
ลดเลี้ยวเลาะป่ารกกว๊านวน	ช่างน่ายลเย็นย่ำค่าลงแลง
เสียงน้ำไหลเรไร้องมองไม่เห็น	เข้าจรดเย็นแปรเปลี่ยนเวียนตามแสง
รุ่งอรุณเปิดม่านตะวันแดง	นกกาแข่งบินถลาออกหากิน
ไล่วัวควายออกไปหากินหญ้า	ตามคันทนาหญ้ารกปรกทรัพย์สิน
ปลูกพืชไว้จ่ายจับทรัพย์ในดิน	ไม่ต้องดิ้นรนร้อนนอนวางมือ
ลำน้ำเสียวหล่อเลี้ยงสรรพสัตว์	สารพัดข้าวปลาอาหารหรือ
ต้นกำเนิดเกิดที่ “หนองบ่อบริบือ”	คนเรียกชื่อลำเสียวตลอดกาล
	ผู้เฒ่า สวนไผ่ 12 ส.ค. 56

สรุปว่า การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีอยู่ 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านสังคม 2) ด้านเศรษฐกิจ และ 3) ด้านภูมิปัญญา แสดงให้เห็นว่าทั้งสามด้านของทุนทางสังคมมีการปรับตัวโดยการสร้างเครือข่าย อาสาสมัครลุ่มน้ำเสียว กลุ่มอนุรักษ์ในการจัดการทรัพยากรน้ำมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในส่วนด้านเศรษฐกิจชุมชนปรับตัวโดยมีอาชีพหลักอาชีพรองอาชีพเสริมเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยใหม่และด้านภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเพื่อให้เข้ากับสภาพพื้นที่บริบทท้องถิ่น ในชุมชนเป็นการรักษาระบบนิเวศในการจัดการทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ตลอดไป

การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีอยู่ 3 ด้าน ได้แก่ 1) การปรับตัวด้านทรัพยากร กล่าวคือ ชาวบ้านปลูกต้นยูคาลิปตัสตามลำน้ำเสียวใหญ่เพื่อช่วยป้องกันการพังทลายของหน้าดินและสิ่งสกปรกลงไปในน้ำ 2) การปรับตัวด้านความเชื่อ กล่าวคือ สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมีความเชื่อเกี่ยวกับผีปู้ตา ศาลเจ้าปู่ บุญผาย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ เพื่อเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้คงอยู่ถาวร และ 3) การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรมโดยชุมชนใช้พิธีกรรม กล่าวคือ พิธีเลี้ยงผีปู้ตาและบุญผายในพื้นที่ตรงเป็นผายเก่าทำพิธีกรรมโดยชาวบ้านซื้อศาลสำเร็จรูปมาตั้งไว้บริเวณที่เป็นผายสร้างใหม่ เพื่อเป็นการต่อรองในการจัดการทรัพยากรน้ำและเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษที่คอยปกป้องรักษาคุ้มครองลำน้ำเสียวใหญ่ให้อยู่กับชุมชนต่อไป

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ได้นำแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำและแนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม นำมาประกอบแนวคิดวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้ โดยนำเสนอข้อมูลตามลำดับ ดังนี้

1. สรุป
2. อภิปรายผล
3. ข้อเสนอแนะ

6.1 สรุป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ผู้วิจัยได้สรุปไว้ 3 ประเด็น มีรายละเอียด ดังนี้

6.1.1 ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีทุนเดิมที่เป็นทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แยกออกได้ 6 ด้าน ดังนี้

6.1.1.1 ด้านสังคม ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีหลายตำบลหลายหมู่บ้านแต่ละพื้นที่มีโครงสร้างทางชุมชนมีผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ ประกอบไปด้วยทุนทางครอบครัวทุนทางองค์กรทุนทางเครือข่ายและทุนทางเครือญาติ ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกัน ดังเช่นชุมชนที่มีผู้นำชุมชนแบบเป็นทางการและผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการ ชุมชนได้เลือกตั้งถิ่นฐานตามทั้งสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือเล็กที่มีความหลากหลายไม่เท่ากันแต่ต้นทุนและศักยภาพของชุมชนมีหลายด้านด้วยกันและอาจจะแตกต่างกันบาง ซึ่งจะมีทุนทางด้านบุคคลและทุนทางด้านกายภาพชุมชน

ทุนทางบุคคลชุมชนหรือหมู่บ้านในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีหลายหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านนั้นต้องมีผู้นำในชุมชนจะกล่าวถึงผู้นำที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ซึ่งมีทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ คือ ผู้นำทางศาสนาที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อฟังและยังเป็นบุคคลที่สามารถสื่อสารความดีมีสุขภาพในด้านจิตใจและจิตวิญญาณของคนในชุมชนอีกด้วยซึ่งผู้นำไม่เป็นทางการ เช่น พ่อจ้าว ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ พ่อพราหมณ์ หมอสูตร เป็นต้น ในส่วนผู้นำที่เป็นทางการสื่อสารกับสังคมภายนอกกับหน่วยงานราชการซึ่งบุคคลเหล่านั้น คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อสมและกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน ในส่วนของชุมชน

ชาวบ้านโดยทั่วไปในยังคงให้ความสัมพันธ์ด้วยกันระหว่างครอบครัวเครือญาติหรือบ้านใกล้ซิด และคุณค่าของชุมชนต่อธรรมชาติที่เข้าไปใช้ประโยชน์หรือคุณค่าทางความสัมพันธ์ระหว่างของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติในระบบเหล่านี้ได้หล่อเลี้ยงชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่มายาวนาน ปัจจุบันยังคงเหลือให้เห็นน้อยมากในชุมชน

ทุนทางกายภาพชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเป็นโครงสร้างองค์กรชุมชนทำให้เกิดประโยชน์ คือ ทำให้เราเห็นถึงความสัมพันธ์ในชุมชนชัดเจน ทั้งความสัมพันธ์ทางอำนาจความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรและขัดแย้งกัน ผังโครงสร้างองค์กรชุมชนจะทำให้เราเห็นศักยภาพที่มีอยู่ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้วกายภาพชุมชนหรืออุปนิสัยของคนในชุมชนปัจจุบันแตกต่างจากคนในชุมชนอดีตมาก เช่น ในอดีตมีลักษณะที่โดดเด่นมีภูมิบ้านที่ดีหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เปิงบ้านที่มีความแตกต่างกันในละหมู่บ้านชุมชน กล่าวคือ เปิงบ้านเพื่อลักเล็กขโมยน้อย เปิงบ้านเพื่อค้าขายไปรับจ้าง เหล่านี้เป็นต้น ถือได้ว่าบางชุมชนเองมีความโดดเด่นอย่างเห็นได้ชัด เช่น ความสามัคคี การเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนร่วม การช่วยเหลือกันและกัน การแบ่งปันให้ความช่วยเหลือกับสิ่งต่าง ๆ เพราะคนในชุมชนล้วนแล้วแต่เป็นคนใกล้ชิดกันเป็นญาติแบบพี่แบบน้องปกครองกันง่ายในส่วนของปัจจุบัน ระบบการปกครองแบบเก่าก็เริ่มจะจางหายไปไม่เหลือให้เห็นแล้ว วัฒนธรรม การดำรงชีพ วิถีชีวิต ภาษา สิ่งเหล่านี้ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงไปทางด้านสังคม

ทุนทางองค์กรถือได้ว่ามีศักยภาพเพียงพอต่อชุมชนมีความโดดเด่น ในด้านที่แตกต่างกันออกไปมีความสัมพันธ์ลักษณะของผู้นำชุมชนย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรในชุมชน เพื่อที่จะพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนต้นแบบ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน กลุ่มอนุรักษ์วังปลา กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มทำอาหาร กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน สหกรณ์กองทุนออมทรัพย์ กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มสตรี กองทุนแม่ของแผ่นดิน (ต้นกล้า) กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มจักรยาน กลุ่มผลิตกลองยาว เป็นต้น การรวมกลุ่มกันนับได้ว่าเป็นความสามัคคีของชุมชนเพื่อที่จะไปในทิศทางเดียวกันและความเข้มแข็งขององค์กรภายในชุมชนอีกด้วย

ทุนทางประวัติศาสตร์บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนต่อสิ่งต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าชุมชนเป็นผลผลิตทางด้านประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องเล่านิทาน ตำนานปราชญ์การณต่างสิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในชุมชน ได้แก่ สถานที่สำคัญหรือบุคคลในคำสอนผ่านพิธีกรรมหรือแบบแผนจารีตประเพณีวัฒนธรรมและเหตุการณ์ต่าง ๆ ชุมชนต่างต้องมีประวัติศาสตร์ถึงความเป็นมาของชุมชนถือได้ว่าเป็นโครงสร้างชุมชนอีกอันหนึ่งที่ผ่านเข้ามาภายในชุมชนอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามผู้บอกเล่า เป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะการทบทวนทำให้เห็นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ชีวิตชุมชนเป็นอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนทางประวัติศาสตร์และ

สำนักทางการเมือง ทำให้ชุมชนรู้สึกตัวต้องการลุกขึ้นเพื่อกำหนดชะตาชีวิตของตนเองถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์ชุมชนจะมีความแตกต่างจากประวัติศาสตร์ชาติ แต่การทำความเข้าใจหรือการรับรู้เหตุการณ์เรื่องราวที่สำคัญเพื่อจะทำให้เข้าใจความเป็นไปของท้องถิ่นได้ดีขึ้น การหาข้อมูลในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องอาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำชุมชนด้านต่าง ๆ กับทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนอาจแบ่งเรื่องราวออกเป็นกลุ่ม เช่น ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจและวิถีชีวิตในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับสายน้ำ

ในส่วนทุนทางสุขภาพเป็นสิ่งสำคัญมากกับสังคมและสิ่งแวดล้อม ในระบบสุขภาพของชุมชนทำให้เราได้เห็นความหลากหลายของการเฝ้าระวังรักษาโรคต่าง ๆ เช่น การรักษาด้วยยาแบบแผนปัจจุบัน การรักษาด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้านของคนในชุมชน ชาวบ้านอาจจะมีการเฝ้าระวังรักษาโรคที่เราไม่รู้และอยู่นอกระบบการรักษาแบบสมัยใหม่ระบบดูแลสุขภาพชุมชนเป็นระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะที่มีความหลากหลายในการรักษาสุขภาพ เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจในการรักษาโรคและวิธีป้องกัน เช่น โรคเบาหวาน ความดัน โรคเกาต์ ไข้หวัดใหญ่ โสฬิตจาง ฯลฯ เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปการรักษาสุขภาพแบบยาสมุนไพรพื้นบ้านนั้นค่อยจางหายไป เพราะธรรมชาติเริ่มจะหมดไปเรื่อย ๆ

ปฏิทินชุมชนถือเป็นธรรมเนียมชีวิตที่มีพลังอำนาจให้คนอยู่ในวัฒนธรรมจัดการกิจของตนครอบครัวและชุมชนให้พอดีหมู่บ้านเป็นอย่างมากบ่งบอกถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนแต่ละช่วงเวลาสิ่งที่ผู้คนในแต่ละอาชีพทำในแต่ละช่วงเวลา การผลิตตลอดทั้งปีหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ปฏิทินชุมชนแสดงให้เห็นถึงช่วงเวลาในสังคมการทำกิจกรรมร่วมกัน เริ่มตั้งแต่การลงทানাหรือการผลิตตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดการผลิต อาจรวมทั้งการเดินทางอพยพเข้าเมืองเพื่อหางานทำต่างถิ่น ช่วงเวลาที่ชาวบ้านทำงานบุญต่าง ๆ รวมทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคภัยหรือภัยพิบัติต่าง ๆ เป็นการแสดงถึงความเป็นไปเป็นมาของชุมชนมีการเขียนจดบันทึกหรือจัดทำปฏิทินชุมชนขึ้นเพื่อให้คนในชุมชนเตรียมความพร้อมรับมือกับสิ่งอื่นที่จะมาในแต่ละปี

6.1.1.2 ด้านเศรษฐกิจ ถือได้ว่าปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตกับการพัฒนาเศรษฐกิจประชาชนทุกท้องที่ น้ำเป็นปัจจัยหลักในการประกอบอาชีพ ชาวบ้านอาศัยน้ำฝน คลอง ห้วย ลำน้ำเสียวและน้ำบาดาล นับเป็นผลิตผลจากธรรมชาติที่เราไม่สามารถผลิตเพิ่มขึ้นมาหรือลดปริมาณที่มีอยู่ในธรรมชาติได้เองตามต้องการ บางปีอาจเกิดฝนแล้งเป็นเหตุให้น้ำในแม่น้ำลำธารมีน้อย จนไม่สามารถแบ่งปันได้ทั่วถึง เพื่อหาทางเลือกทางรอดของครอบครัวและชุมชน เพื่อจุนเจือครอบครัว โดยมีอาชีพหลักทำนาทำสวน อาชีพรองเลี้ยงสัตว์และอาชีพเสริม ค้าขายและรับจ้างทั่วไป เพราะว่าในแต่ละครอบครัวนั้นมีรายจ่ายจำนวนมาก เช่น ค่าไถ่ทำนา ค่าเกี่ยวข้าว ค่าอาหาร ค่าสวัสดิการ ค่าพาหนะ ค่าออมทรัพย์และค่าประกันชีวิตในครอบครัว ปัจจุบันนี้การจ้างงานก็เริ่มลดลงอย่างมาก เพราะเศรษฐกิจไม่ค่อยจะดี โรงงานอุตสาหกรรมก็ได้ปิดตัวลงบางโรงงานผู้คนต่างก็กลับมาอยู่ที่บ้านมา

ประกอบอาชีพเสริมที่บ้าน การเผาถ่าน เป็นวิธีดั้งเดิมที่พบเห็นได้ทั่วไปตามพื้นที่ส่วนใหญ่ในชนบท ถ่านที่ได้จากการเผาจะถูกนำไปใช้ประโยชน์สำหรับการหุงต้มทำอาหารและทำประโยชน์อื่น ๆ ในระดับครัวเรือนหรือบางครั้งเรือนมีการทำเป็นอาชีพผลิตถ่านขายสร้างรายได้ให้กับครอบครัว โดยอาศัยวัตถุดิบในการเผาถ่านจากไม้ตามหัวไร่ปลายนาถือเป็นอาชีพเสริมของชุมชนเป็นการสร้างได้รายได้ให้กับครอบครัว ก็ยังดีที่มีอาชีพทำเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและได้เรียนรู้องค์ความรู้ใหม่เพื่อใช้ในการพัฒนาให้มีการเผาถ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

การค้าขายเป็นหนึ่งในอาชีพเสริมของครอบครัวและเป็นอาชีพที่อิสระไม่ต้องมีเจ้านาย โดยการใช้พื้นที่อยู่บ้านในการเปิดกิจการ เช่น เปิดร้านขายของชำ ร้านอาหารตามสั่ง เลี้ยงสัตว์หรือทำธุรกิจส่วนตัวเล็ก ๆ น้อย สิ่งเหล่านี้ที่ชุมชนภายในครอบครัวตามหมู่บ้านต่าง ๆ หรือชุมชนในแถบลุ่มน้ำที่ต้องดิ้นรนหาวิธีการเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว การเปิดร้านขายของชำเป็นอีกวิธีหนึ่งในการทำธุรกิจที่เหมาะสมสำหรับคนที่ต้องการใช้ชีวิตอิสระ แต่ก็ยังมีรายได้ขณะที่อยู่บ้าน ไม่ต้องเดินทางไปทำงาน ไม่ต้องมีเจ้านาย สามารถใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวกับเพื่อนบ้านได้ เช่น เศรษฐกิจภายในชุมชน คือ การทำนาเป็นหลักชุมชนที่อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนสภาพปัจจุบันชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านมีการจับกลุ่มกันในการผลิตสินค้า เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มทอเสื่อ จะอยู่ทุกหมู่บ้านตามชุมชนสองฝั่งลำน้ำเสียใหญ่ ในส่วนของอำเภอลำปำที่มีทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าอำเภอบรบือ โดยเฉพาะชาวในเขตตำบลแคน ตำบลบ้านหวาย ตำบลหนองแสง จะมีการร่วมกลุ่มกันประกอบอาหาร เช่น กลุ่มปลาแรดอบ กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มข้าวกล้อง เป็นต้น และในบางตำบลยังมีการร่วมกลุ่มกันเพื่อผลิตสินค้าในเขตตำบลบ้านหวาย ตำบลหนองแสงและตำบลหัวเรือที่มีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมีพื้นที่เหมาะสมกับการเกษตร มีป่าชุมชนเป็นชุมชนที่ติดกับลำน้ำเสียใหญ่ จึงทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีและเกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชนขึ้น เช่น กลุ่มผลิตกลองยาว กลุ่มแกะสลักหิน กลุ่มทอผ้ามัดหมี่ กลุ่มทอเสื่ออก กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ในแต่ละปีชาวอำเภอลำปำจะจัดงานกลองยาวประจำอำเภอ ซึ่งจะให้แต่ละตำบลแต่ละหมู่บ้านได้นำเอาของดีภายในชุมชนออกมาจัดนิทรรศการหรือจัดทำเป็นซุ้มให้ผู้ที่มาเที่ยวงานได้เลือกชมเลือกซื้อของที่ระลึกซึ่งผู้วิจัยเองก็ได้ลงพื้นที่ดูการจัดงานกลองยาวอำเภอลำปำ

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนมีหลายหมู่บ้านมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายชาวบ้านหาอยู่หากินกับลำน้ำเสียใหญ่มาโดยตลอดมีทั้งแหล่งอาหารหลากหลายชนิดทั้งของป่าสัตว์น้ำต่อมามีลำน้ำเสียใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงไปชาวบ้านต้องหันมาช่วยเหลือตัวเองเพิ่มมากขึ้นการปลูกผักกินเองและชาวบ้านก็เริ่มจะจางหายไปจากลำน้ำเพิ่มมากขึ้น ส่วนหนุ่มสาวชาวอีสานเมื่อแต่งงานกันแล้ว ตามปกติฝ่ายชายจะต้องไปอยู่บ้านพ่อตาแม่ยาย ต่อเมื่อมีลูกจึงขยับขยายไปอยู่ที่ใหม่เรียกว่า ออกเรือนแล้วหักล้างถางพงป่าหาที่ทำนาชาวบ้านมีอาชีพหลัก คือ การทำนาปี

ทำนาป้ง ทำไร่ อาชีพรองลงมา คือ จักรสาน เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า ทอเสื่อ เย็บเสื่อผ้า ก่อสร้างและรับราชการเป็นบางส่วนตามฐานะของครอบครัว

6.1.2.3 ด้านภูมิปัญญา ท้องถิ่นถือเป็นทุนทางสังคมอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นฐานของความรอบรู้ที่สั่งสมประสบการณ์สืบเนื่องต่อกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้คนเคารพธรรมชาติรู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยไม่ทำลายให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคนที่ล่วงลับไปแล้วภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้ามัดหมี่ ทอเสื่อ และเครื่องใช้ต่าง ๆ ทำด้วยไม้ไผ่ ด้วยหวายวัตถุดิบ การทำเครื่องมือทางการเกษตร การถักอีดคองความเอื้อเฟื้อเพื่อแผ่ซึ่งกันและกันยังเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนก็ยังเหลืออยู่บ้างถึงแม้ว่าไม่เหมือนในอดีตก็ตาม แต่สิ่งสำคัญ คือ ความรู้ภูมิปัญญาที่คนรุ่นหลังสะสมมาถ่ายทอดมาตลอดนั้นได้หายไปกับคนคนเฒ่าคนแก่ เช่น ภูมิปัญญาในการจักรสาน การเกษตร หาลา ดนตรีพื้นบ้าน สิ่งเหล่านี้หากได้รับการฟื้นฟูเอาใจใส่ต่อการทำเป็นฐานทรัพยากรในชุมชนจะเป็นหลักสูตรหรือทักษะชีวิตของการดำรงอยู่ของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ภูมิปัญญาพืชสมุนไพรวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ผูกพันกับป่าบุงป่าทามมาตั้งแต่อดีตเป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่มานานจนเกิดการเรียนรู้จากธรรมชาติ เกิดการสะสมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทามที่อยู่ตามฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ อาทิ การทำนา ทำไร่ ในพื้นที่ทามโดยหมุนเวียนในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน การเลี้ยงสัตว์ การหาพื้น เก็บผัก หาของป่า หาลาหาหอยตามลำน้ำและพืชสมุนไพร อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีพของชุมชนแห่งลุ่มน้ำเสียว สามารถที่จะแสวงหาได้ในพื้นที่ป่าบุงป่าทามสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและตอนล่างในอดีต ส่วนของการรักษาในอดีตที่ยังไม่มีโรงพยาบาลหรือยาแผนไทยปัจจุบันรักษาโรคเหมือนกับสมัยนี้ หากเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาชาวบ้านจะพึ่งพาตัวเองโดยการใช้สมุนไพร รักษาเบื้องต้นก่อนแต่หากมีอาการหนักขึ้น ก็พากันไปหาหมอยาสมุนไพร ซึ่งยาจะใช้ยาสมุนไพรที่มีผสมตัวยาลาหลายชนิดเพื่อรักษาอาการโรคต่าง ๆ ชาวบ้านแห่งลุ่มน้ำเสียวที่อาศัยป่าบุงป่าทาม มุ่งองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สะสมมาอันเกิดจากการเรียนรู้และลองผิดลองถูก ทำให้ชาวบ้านได้รู้ว่าต้นไม้อะไรมีประโยชน์ได้มีประโยชน์อะไรบ้าง หากเกิดการไม่สบายขึ้นมาก็รู้ได้ว่าสมุนไพรในป่าชนิดใดรักษาอาการเหล่านั้นได้ ยาสมุนไพรในหมู่บ้านที่มีประสบการณ์รักษาคนเจ็บมาหลายชั่วชีวิตคน โดยได้บอกชื่อไม้ที่เป็นยาในป่าบุงป่าทามของลำน้ำเสียวใหญ่เป็นภาษาท้องถิ่นและสรรพคุณทางยาของพันธุ์พืชสมุนไพรในป่าทาม ซึ่งเป็นการรวบรวมประสบการณ์การใช้ของชาวบ้านจำนวนพันธุ์พืชที่รวบรวมได้หลากหลายชนิด และสูตรยาสมุนไพรสองฝั่งลำน้ำเสียวอีกจำนวนหนึ่งที่ได้ใช้ประโยชน์ในชุมชน

ภูมิปัญญาการหาปลาชาวบ้านจะรู้ดีเมื่อถึงฤดูหน้าฝนช่วงน้ำขุ่นระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกรกฎาคม ฝนใหม่จะเขาะชะเอาหน้าดินรวมถึงซากพืชหลายชนิด ซากสัตว์จากที่

สูงไหลลงแหล่งน้ำเป็นสีขุ่น กลิ่นน้ำใหม่จะหอมหวานชักชวนให้ปลาในแม่น้ำนานาชนิดว่ายทวนน้ำขึ้นมา แม้จะต้องถูกจับกินระหว่างอพยพก็เพื่อสุขภาพตามการสืบพันธุ์กันไปและหาวางไข่ตามแหล่งน้ำตามป่าบุงป่าทาม ส่วนปลาในกุดหนองวังน้ำเค็มจะเคลื่อนย้ายไปผสมพันธุ์กันไปและวางไข่ตามป่าบุงป่าทาม วัง หนอง คลอง บางชนิดจะขึ้นไปตามลำน้ำสาขาต่าง ๆ และอาศัยตามกุด หนอง วัง คลอง ชาวบ้านจะรู้วิธีหาปลาจากภูมิปัญญาเดิม การหาปลาของผู้คนในลุ่มน้ำเสียวนั้นต้องมีเครื่องมือในการหาปลาของแต่ละบุคคลหรือของครอบครัวที่แตกต่างกันเพื่อใช้จับปลาในเวลาน้ำไหลหรือในช่วงน้ำลง โดยจะมีอุปกรณ์หาปลาที่หลากหลายกันไป

ภูมิปัญญาการต้มเกลือในสมัยก่อนนั้นจะต้มเฉพาะในหน้าแล้งเท่านั้น พอถึงฤดูทำนา ก็จะหยุดต้มเกลือเพื่อทำนาต่อไป การต้มเกลือในสมัยอดีตจะทำเพื่อพอยู่พอกิน เพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกันชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงและใช้เป็นเครื่องปรุงอาหารเท่านั้นก็จะไม่ทำให้เกิดความเสียหายของสภาพแวดล้อมเลยและจะต้องเตรียมการต้มเกลือในแต่ละปี มีลำดับขั้นตอนดังนี้ 1) การเตรียมพื้นจะต้องหาพื้นไ่วพที่จะต้มเสร็จในแต่ละครั้ง 2) การเลือกพื้นที่ที่จะต้มจะต้องหาที่ต้มที่อยู่ใกล้กับน้ำหรือฝ่งลำน้ำ 3) เตรียมซิป้อหรือซิป้าหาพื้นที่ที่มีสาเกลือเกิดขึ้นหรือดินเค็มแล้วกวาดเอาซิป้าตามความหนาประมาณ 2-3 เซนติเมตร 4) เตรียมฮางขุดดินทำเป็นร่อง 2-3 ร่อง แต่ละร่องหรือฮางมีความกว้างประมาณ 60-70 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.5 เมตร 5) อ่างรับน้ำขุดดินให้เป็นบ่อลึกประมาณ 70-80 เซนติเมตร กว้าง 1x1 เมตร 6) หม้อต้มทำด้วยสังกะสีขุดทำเป็นหม้อ 7) ขุดดินให้เป็นโพรงแล้วทำให้เป็นเตาต้มขนาดพอดีกับหม้อหรือจะใช้ดินเหนียวปั้นเป็นเตา

ภูมิปัญญาการเลี้ยงสัตว์นับว่าเป็นอีกด้านหนึ่งที่ชาวบ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งมีภูมิปัญญาที่สะสมกันมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันในการทำเกษตรกรรมทำสวนทำไร่อยู่กับการเลี้ยงสัตว์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวหรือเป็นอาชีพเสริม เพื่อการบริโภคและลดรายจ่ายในครอบครัว ได้แก่ สัตว์ปีก ไก่บ้าน เป็ด เลี้ยงสัตว์เพื่อการสร้างรายได้ ในระยะสั้น ระยะกลางและระยะยาว ได้แก่ สัตว์เล็กและสัตว์ปีก เช่น สุกร ไก่ เป็ด สัตว์เพื่อการออม ได้แก่ สัตว์ใหญ่ เช่น โค กระบือ เป็นต้น การเลี้ยงสัตว์ในเกษตรกรรมรายย่อยจะช่วยแก้ปัญหาความยากจนได้โดยตรง เพราะสัตว์ที่ผลิตได้ถูกใช้เป็นอาหารของครอบครัวและท้องถิ่น เป็นเงินออมและสินทรัพย์ไว้ขายเมื่อต้องการใช้เงิน และมูลสัตว์ยังเป็นปุ๋ยบำรุงดินทำให้สภาพแวดล้อมดีขึ้นชุมชนที่อยู่ติดกับลำน้ำเสียวจะมีอาชีพหลัก คือ ทำนาปีละครั้ง ส่วนอาชีพรองนั้นเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น เป็นอาชีพที่เลี้ยงง่ายต่อชุมชนต้นทุนผลิตที่ต่ำเป็นอาชีพเสริมสร้างรายได้ให้กับครอบครัว การให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาคนให้รู้จักรักรู้จักให้เสียสละและสามัคคีกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและชุมชนอย่างเข้มแข็ง

6.1.1.4 ด้านทรัพยากร ในอดีตทรัพยากรถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ได้แก่ น้ำ ดิน ป่าไม้ เป็นต้น ในส่วนของน้ำใช้ในการบริโภคอุปโภค เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ฯลฯ น้ำจึงเป็นหัวใจหลักของชุมชน ส่วน ดิน

มีสภาพดินที่เค็มอันเนื่องมาจากมาจากในอดีตมีการต้มเกลือขายของเหล่านายทุนจึงทำให้สภาพดินเป็นเอียนและเค็มชาวบ้านไม่สามารถจะทำการเพาะปลูกอะไรได้เลย ต่อมาป่าไม้ให้ความอุดมสมบูรณ์ในทางทรัพยากรธรรมชาติมีพืชต่าง ๆ นานา ๆ หลากหลายชนิดสลับกันทำให้ชุมชนได้เข้าไปหาของป่า

ต่อมาเมื่อถึงยุคพัฒนาลุ่มน้ำเสียวใหญ่ได้ทำการขุดลอกใหม่ จึงทำให้ทรัพยากรน้ำดินและป่าไม้ ค่อย ๆ เริ่มจะดีขึ้นเรื่อย ๆ แต่การขุดลอกนั้นทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลงไปด้วย อย่างเช่นป่าไม้ที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ได้ขาดหายไปอย่างมาก ปัจจุบันยังคงเหลือแต่ป่าไม้ที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านและต้นไม้ยูคาที่ชาวบ้านปลูกไว้ สลับกันไปกับต้นเสียวและต้นไม้อื่น ๆ อีกมากตามพื้นที่ราบลุ่มของลำน้ำเสียวใหญ่ตอน ในส่วนของน้ำ ปัจจุบันยังมีสาขาของลำน้ำเสียวใหญ่หลายสาขารวมไปถึงห้วย บึง หนอง วัง ฯลฯ ก็มีการขุดลอกไปด้วยเพื่อจะให้น้ำไหลได้สะดวกในช่วงฤดูฝนเพื่อลดปัญหาน้ำท่วมในหลายพื้นที่ของชาวบ้าน

6.1.1.5 ด้านความเชื่อ ในส่วนของความเชื่อของชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีความเชื่อที่ยังรากฝังลึกลงสู่วิถีชีวิตก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในป่า น้ำ ดิน ได้แก่ รุกขเทวดา ผีเสื้อ ผีปู้ตา ศาลเจ้าปู่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการผสมผสานกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนกลายเป็นประเพณีที่ดีที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดทางปรัชญาซึ่งถูกสั่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้ถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน แต่คติความเชื่อทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่ดำรงผ่านพิธีกรรมอย่างเหมาะสมและมีการประยุกต์ใช้พิธีกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำกับความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้มีเรื่องเล่าเป็นตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านการบอกเล่าคนเฒ่าคนแก่

ตำนานลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีตมีตำนานเรื่องเล่าขานต่อกันมาเปรียบเหมือนกับเครื่องมือที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ คติความเชื่อ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ของคนในยุคอดีต อาจเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ได้ อาจมีหลักฐานหรือไม่ก็ได้ ถือได้ว่าเป็นประสบการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตผู้คนในครั้งอดีตลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนได้ยินคนเฒ่าคนแก่พูดถึง ตำนาน นิทาน เรื่องเล่าต่าง ๆ ให้ลูกหลานฟัง ตามที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สอบถามเกี่ยวลำน้ำเสียวใหญ่จากชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน คนเฒ่าคนแก่ภายในหมู่บ้านที่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ยุคอดีตมีความผูกพันกับสายน้ำมีความเป็นอยู่ที่ตีความเชื่อพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ออกแบบแยกกันไม่ออกเปรียบเหมือนเส้นเลือดใหญ่ของชุมชนในลำน้ำเสียวใหญ่เป็นทั้งแหล่งอาหารแหล่งไม้ในการสร้างบ้านเป็นคลังยาสมุนไพรและเป็นอะไรหลาย ๆ อย่าง ในชุมชนเป็นที่เชื่อมโยงจิตใจของคนสองฝั่งผ่านเรื่องราวความ

เชื่อดำเนินพิธีกรรมประวัติศาสตร์ในมิติของความเป็นจริงของมนุษย์ ดำเนินยังมีลักษณะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมยุคหนึ่งสร้างขึ้นเพื่อจะอธิบายความเป็นมา การมีชีวิตร่วมกันในสังคมเพื่อจะบอกเล่าผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและเพื่อปลูกฝังให้เกิดความเชื่อไปในทิศทางเดียวเพื่อสืบทอดต่อ ๆ กันไป ซึ่งผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลมานำเสนอมิตำเนินเรื่องเล่าเกี่ยวกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีตดำเนินเป็นเรื่องราวที่บอกเล่าต่อ ๆ กันมา

ดำเนินควายประหลาด เรื่องราวมีอยู่ว่าแต่ก่อนมีควายประหลาดอยู่ตัวหนึ่งซึ่งเป็นควายตัวเมียตัวนี้เดินทางมาจากทางอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และกำลังตั้งท้องใกล้คลอด ซึ่งควายตัวนี้ได้หนีจากการตามล่าของนายพรานมาเรื่อย ๆ พอมาถึงเขตอำเภอบรบือทุกวันนี้ ซึ่งในขณะนั้นเป็นป่าทึบมีหนองน้ำที่กลางป่า ควายตัวนี้ได้ต็มกินได้นอนพักที่นั่น จนวันหนึ่งควายก็คลอดลูกออกมาเป็นตัวผู้ หลายวันต่อมาสะดือของลูกควายได้หลุดลงตรงที่หนองน้ำดังนั้นก็เรียกว่า บรบือ เพราะสะดือของควายได้หลุดลงที่นั่น ซึ่งภาษาอีสานเรียกสะดือว่า สายบือ เป็นไปได้ว่ามาจากคำว่า บ่อสายบือ ในการต่อสู้ครั้งนั้นทำให้เกิดปรากฏการณ์มีดำเนินร่องรอยการต่อสู้เกิดขึ้นเป็น ห้วย หนอง น้ำ ชื่อหมู่บ้าน ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่

ดำเนินผีเฝ้าป่า ชาวบ้านที่มีนาติดกับลำน้ำเสียวใหญ่หรือหมู่บ้านนั้นจะมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี มาโดยตลอดเชื่อว่าตามบริเวณหนอง กุด บวก หล่ง วัง โพน คลอง ต้นไม้ใหญ่หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่รกทึบอยู่ตามลำน้ำหรืออยู่ใกล้กับลำน้ำก็ตาม สถานที่เหล่านั้นจะมีผีเฝ้าอยู่และดุร้ายหรือมีศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลป่าอยู่ชาวบ้านเรียกว่า เจ้าป่า เจ้าดง เจ้ากุด เจ้าหนอง เจ้าบวก เจ้าวัง ซึ่งแต่ละที่อาจเรียกชื่อไม่เหมือนกันแตกต่างกันไปตามสิ่งที่เกิดขึ้นในที่ตรงนั้น ๆ ไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามชาวบ้านยังมีการเซ่นไหว้บวงสรวงผีก่อนเสมอ เช่น เวลาจะไปหาปลาในหนองจะต้องมีการขอเจ้าที่เจ้าทางก่อนเสมอ โดยใช้คำพูดที่สุภาพต้องมีของแลกเปลี่ยนกันเสมอหรือก่อนที่จะลงทำนาจะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่นา ก่อน ถ้าอยู่ในนาที่ชื่อว่า ผีตาแฮก ถ้าจะตัดต้นไม้ก็ต้องขอก่อนเสมอว่าจะเอาไม้ไปทำอะไร จะขอซักรากต้น ชาวบ้านเชื่อและถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์จริง ถ้าพูดไปเพราะสุภาพก็จะได้ตามที่ขอไว้ แต่ถ้าพูดไม่เพราะหรือไม่ขอเอา ไม่ทำตามตามที่บอกไว้ ก็จะมีอันเป็นไปทุกคน

ดำเนินเรื่องเล่าพ่อใหญ่สี่คอนเตา (สินครเตา) เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีคนเล่าประวัติต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้โดยประวัติหรือความเชื่อว่าพ่อสี่คอนเตาอายุประมาณ 50 กว่า เป็นคนพื้นฐานมาทางเมืองศรีภูมิในสมัยก่อน พ่อสี่เป็นชาวประมงพื้นบ้านหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พรานปลา ได้หาปลาเพื่อเลี้ยงชีพมาโดยตลอด พ่อใหญ่สี่เป็นคนที่หาปลาได้เก่งมาก แต่ก่อนปลาในลำน้ำเสียวมีจำนวนมากมายไม่อดไม่อยากพ่อใหญ่สี่จะหาปลามาเรื่อย ๆ ตามลำน้ำเสียวใหญ่ขึ้นมาโดยตลอดระหว่างเดินทางหาปลาตามนั้น พ่อใหญ่สี่ก็จะเตรียมหาปลาสมภาระมาด้วยเพื่อหุงหาอาหารการกินไปเรื่อย ๆ พอถึงที่ตรงไหนอุดมสมบูรณ์พอที่จะสร้างบ้านได้พ่อใหญ่สี่ก็จะให้คนที่พร้อมที่จะอยู่ตรงนั้นได้สร้างบ้านเรือนมาเรื่อยตลอดทางมากับลำน้ำเสียว ถ้าหาปลาได้มากนั้นก็จะเป็นปลาแห้ง ปลาร้า (ปลา

หมักด้วยเกลือ) และได้เอาปลาที่หาได้ขึ้นมาแลกข้าวแลกเกลือกับชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันตามลำน้ำเสียวมาตลอดทาง และบางครั้งก็เอาปลากลับบ้านทางเมืองศรีภูมิทำอย่างนี้ตลอดจนพ่อใหญ่สี่ได้จับชีวิตลงในลำน้ำเสียวแห่งนี้เอง จนต่อมาชาวบ้านที่อาศัยอยู่สองฝั่งลำน้ำได้เคารพนับถือพ่อใหญ่สี่เจ้าแห่งลำน้ำเสียวนี้มาโดยตลอดจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ลำน้ำเสียวได้รู้จักพ่อใหญ่สี่คอนเตาเป็นอย่างดี ใครก็ตามที่จะลงหาปลาในลำน้ำเสียวลำน้ำสาขาหรือแม้แต่ หนอง กุด เลิง บุ่ง ฯลฯ ที่อยู่ใกล้กันกับลำน้ำเสียวก็ตาม ก่อนที่จะลงหาปลาจะต้องพูดขอปลาจากพ่อใหญ่สี่เสมอจะได้ปลาตามต้องการ เช่น กล่าวคำว่า พ่อใหญ่สี่เอ๋ยผู้ข้าขอปลานำเจ้าแน่ เพื่อหาไปอยู่ไปกินไปทานเพื่อเลี้ยงคนในครอบครัว ถ้าได้ปลามาตัวใหญ่จะแบ่งให้พ่อใหญ่กินนำดอก ซึ่งจะต้องเป็นคำพูดที่ไพเราะ ถ้าไม่ขอปลาหรือพูดไม่ไพเราะก็จะไม่ได้ปลาเลย

ตำนานปรำก่อกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ปรำก่อกับที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากลำน้ำเสียวมากนักโดยประมาณ 500-1000 เมตร กู่ที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวนั้นเกิดขึ้นในสมัยเมืองศรีภูมิ เป็นอาณาจักรขอมเดิมซึ่งเคยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลกพวกเมืองขึ้นทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเมืองน้อย เมืองใหญ่ก็ต้องนำเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าเมืองใหญ่ก่อน เจ้าเมืองศรีภูมิเองนั้นก็ทุกปีจะต้องนำเครื่องบรรณาการขึ้นไปถวายแก่เจ้าเมืองใหญ่เหมือนกัน จึงได้เลือกเส้นทางเดินไปตามลำน้ำเรื่อย ๆ เพื่อที่จะไม่ให้มีการขาดแคลนน้ำ เพราะจะต้องเดินทางที่ยาวไกลมาก พวกทหารจึงต้องมีการสร้างที่พักนี้ให้แก่เจ้าเมืองได้พักผ่อนหลับนอน ในช่วงกลางคืนซึ่งชาวบ้านเรียกว่า กู่ ซึ่งจะมีกู่ที่เกี่ยวข้องกันและอยู่ใกล้ลำน้ำเสียว เช่น กู่บ้านบัวมาศ อำเภอบรบือ กู่บ้านแดง อำเภอลืออำนาจ จังหวัดมหาสารคาม กู่กาสิงห์และกู่โกทา อำเภอกะลาสิริ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งกู่เหล่านี้จะอยู่ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่ตลอดมาเชื่อว่าน่าจะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างแน่นนอนตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จารึกไว้ตามกู่ต่าง ๆ ที่ขุดพบในช่วงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6-7 โดยทางกรมศิลปากรยืนยันไว้ว่ากู่บ้านบัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือและที่กู่บ้านแดง อำเภอลืออำนาจ จังหวัดมหาสารคาม เกิดขึ้นในช่วงที่กล่าวมานี้ตำนานย่อมคู่กับสังคมอีสานมายาวนาน

ตำนานการสร้างฝายดินในอดีตของชาวบ้านร่วมกันทำขึ้นในช่วงหน้าแล้งจะทำเฉพาะที่ตรงกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่ใกล้กันเพื่อใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่เท่านั้น เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง โดยมีผู้นำหมู่บ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุดจะเป็นคนชักชวนเชิญชวนหรือคัดเกณฑ์ ชาวบ้านให้มาร่วมกันลงแรงปั้นฝายในลำน้ำเสียวเพื่อเอาน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งและผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำหมู่บ้านก็จะเป็นคนกำหนดว่าจากเสานี้ถึงเสานั้นเอาน้ำไว้บริโภค จากเสานี้ไปเสานั้นเอาน้ำไว้สรงวนพันธุ์ปลาหรือขยายพันธุ์ จากเสานี้ไปถึงเสานั้นค่อยให้เอาสัตว์เลี้ยงลงกินน้ำ ถ้าปีไหนน้ำมากฝายก็จะขาดไปกับน้ำ ถ้าเป็นฝายขนาดใหญ่ถ้าขาดตรงไหนก็จะได้ทางเดินของลำน้ำสายใหม่ไปเรื่อยจึงเป็นที่มาของเสียวหลงและก็ต้องชักชวนชาวบ้านมาขึ้นใหม่ตลอดทุกปี ส่วนของสะพานที่ชาวบ้านสร้างขึ้นในสมัยก่อนนั้นมี 2 แบบ คือ แบบขนาดใหญ่กับแบบ

ขนาดเล็ก แบบขนาดใหญ่ ชาวใหญ่จะใช้ต้นไม้มาทำเสาปักสองข้างเป็นค้ำไปจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่ง แล้วใช้แบริ่งปัก (ไม้ซีก) วางพาดทับไม้ที่เป็นคานต่อกันไปจนถึงอีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำ มีความกว้างประมาณ 1-2 เมตร หรือแล้วแต่จะทำให้มีอะไรผ่านบ้าง เช่น คน สัตว์ รถเข็น บางครั้งสัตว์เลี้ยงก็จะเดินข้ามลำน้ำเอง เช่น ควายนั่นจะลอย (ว้าย) ข้ามได้เพราะลอยน้ำเก่งมาก ถ้าตรงที่ควายจะข้ามลำน้ำไม่มีสะพาน คนที่เป็นเจ้าของก็จะเกาะหางควายเพื่อข้ามลำน้ำด้วยกัน แบบขนาดเล็ก แบบที่สองนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ขัว” ซึ่งลักษณะของขัวนี้ก็คือชาวบ้านจะใช้ต้นไม้ขนาดใหญ่เพียงต้นเดียว เอามาวางพาดระหว่างฝั่งลำน้ำจากฝั่งหนึ่งไปอีกฝั่งหนึ่ง แล้วทำราวจับเพื่อพยุงเดินข้ามไปอีกฝั่งได้อย่างสะดวก ใช้เดินผ่านได้เฉพาะคน ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะใช้สัญจรในช่วงที่น้ำยังไม่ท่วมสะพานเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นขัวใหญ่หรือขัวเล็ก ถ้าหากว่าปีไหนน้ำได้พัดพาขอนไม้ไปหรือหักลงไปก็จะชักชวนกันในหมู่บ้านและหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามมาช่วยกันสร้างหรือซ่อมแซมสะพานกันเพราะเป็นเรื่องที่สำคัญมากในการที่จะไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้านที่อยู่คนละฝั่งของลำน้ำเสียเพื่อไปมาหาสู่กันของชุมชนสองฝั่ง

6.1.1.6 ด้านประเพณีพิธีกรรม กล่าวคือ ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีอยู่สองประเพณีพิธีกรรม คือ เลี้ยงศาลปู่ตา และบุญผา่ย พิธีกรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงศาสนาให้ดำรงอยู่ อีกทั้งยังเป็นแหล่งก่อให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรม พอเมื่อถึงเดือน 6,7 ของทุกปี ชาวบ้านตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ได้แก่ บ้านค้อโนนอุดม บ้านหนองโดน บ้านหอกลอง บ้านหนองสิม บ้านโคกลีและบ้าน บรปือ ลงไปตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้รวมกันจัดงานประเพณีเลี้ยงใหญ่เจ้าปู่จุมคำที่อยู่ต้นน้ำ

โดยมีกำหนดจัดงาน ดังนี้ เวลาช่วงเช้า จะเป็นพิธีไหว้บอกกล่าวต่อเจ้าปู่ โดยผ่านตาเจ้าหรือยายเจ้าเป็นผู้ติดต่อสื่อสาร ชาวบ้านจะเตรียม ดอกไม้ธูปเทียน ผลไม้ หมากพลูบุหรี อาหารคาวหวาน เหล้า ไก่ หัวหมู ฯลฯ ต่อมาเวลา 10.30. น. ได้นิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ ต่อด้วยถวายภัตตาหารเพลอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว จากนั้นพระสงฆ์ปะพรมน้ำพุทธมนต์ให้กับชาวบ้านผู้ร่วมงาน เป็นอันเสร็จพิธี บางหมู่บ้านจะมีการจุดบั้งไฟทวยหรือเป็นการทำนายจากบั้งไฟ 3 บั้ง บั้งที่ 1) เพื่อเสี่ยงทายฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลน้ำฝนจะดีไหม บั้งที่ 2) เสี่ยงทายสัตว์เลี้ยง และบั้งที่ 3) เสี่ยงทายคนในหมู่บ้าน อาทิถยนต์ติดไปค่อยไปเลี้ยงปู่จุมเงินที่หมู่บ้านโคกลี

ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประเพณีความเชื่อของชาวอีสานที่มีความเกี่ยวพันต่อเนื่องกันก่อนที่จะมีการลงท่อนหรือก่อนทำบุญช่าชะนั้นก็ต้องมีการเลี้ยงผีปู่ตาสีก่อนในช่วงเดือน 6 ประเพณีนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อันเป็นผลให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผี คือ ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาและประเพณีบุญช่าชะขึ้น ผีปู่ตาสมัยก่อนแทบทุกหมู่บ้านในภาคอีสานจะมี “ดอนปู่ตา” ซึ่งถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยมีความเชื่อว่าดอนปู่ตาเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพบุรุษของหมู่บ้าน ปู่ตา หมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ปู่เป็นวิญญาณทางพ่อ ย่าเป็น

วิญญาณทางแม่ คนในชุมชนจึงปลูก “ตูป” หรือ “หอ” ให้ผีปู่ตาอาศัย ซึ่งอาจจะมียุบป็นเป็นตัวแทน หรือไม่มีก็ได้ โดยถือว่าเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะรุกรานหรือตัดต้นไม้แสดงวาทะหาบคายไม่ได้ ดังนั้น ดอนปู่ตาจึงกลายเป็นทรัพยากรป่าไม้ขนาดเล็ก ๆ และเป็นพื้นที่ป่าสงวนหรือที่สาธารณะของ คนในชุมชนไปในตัวประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนนับถือศาสนาพุทธ เป็นหลักคนในชุมชนช่วงอายุประมาณ 40 ปีขึ้นไป ยังมีความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมหรือกฎแห่งกรรม มีความเชื่อที่ว่าทำได้ดีทำชั่วได้ชั่วทุกชุมชนมีความเชื่อมีความเคารพความศรัทธาในเรื่องของประเพณี โดยมี เล่าว่าชุมชนได้มีกิจกรรมทางความเชื่อร่วมกันเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเดียวกัน ชุมชนได้พบปะ เจอกันและอาศัยหนองบ่อซึ่งเป็นแหล่งธรรมชาติเกิดมีความสำนึกร่วมของความเป็นท้องถิ่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการนับถือกราบไหว้บูชาพ่อปู่จุมคำแล้วหนองบ่อก็กลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชุมชนได้ อาศัยประโยชน์ด้วยกัน ทำให้เกิดความเชื่อและความสำนึกร่วมกันในทั้ง 3 ชุมชนในสมัยอดีตศาลเจ้า ปู่ตาเป็นเพียงศาลไม้ธรรมดาเหมือนเถียงนาบ้านเราเป็นตูปนี้ละมีมาแต่ช้านานแล้ว ชาวบ้านชำแหรก็ไป ไหว้พ่อปู่เช่นกันไปบนบานศาลกล่าวไปขอกับพ่อปู่ให้เป็นคนรักษาคุ่มครองให้มันเป็นธรรมชาติ ให้ผู้คนอยู่ดีมีสุขพ่อปู่จุมคำมีภรรยาชื่อแม่บุญมาและมีลูกชายชื่อเกียรติกดีเป็นทหาร ลูกสาวชื่อ จำปาที่อยู่ศาลข้างหน้า

ส่วนพิธีกรรมการทำบุญผายบ้านแคนจะจัดขึ้นในช่วงเดือน 7 ของทุกปี ชาวบ้าน นิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์และถวายภัตตาหารเพลอุทิศส่วนให้แด่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ต่อ ด้วยจุดธูปไฟท่วย 3 บั้ง เพื่อใช้เสี่ยงทายฟ้าฝน สัตว์เลี้ยงและคนบ้านเมือง เพราะในเดือนนกเป็น ฤดูแล้งทำนาของชุมชนลุ่มน้ำเสียว เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดเตรียม ภัตตาหารพร้อมถวายพระสงฆ์ สะท้อนเห็นถึงความสามัคคีของชาวบ้านได้พูดคุยกันพบปะกันมีเสียง หัวเราะรอยยิ้มใบหน้าของชาวบ้านมีความสุขในช่วงเป็นบุญเป็นงานก่อนที่จะลงทำนาก็เป็นภาพที่ ประทับเห็นชาวบ้านมีความรักใคร่สามัคคีกันและเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ตอนบนส่วน อดีตกำนันตำบลแคน เล่าว่า การทำบุญผายหรือเลี้ยงผีปู่ตานี้เป็นการอุทิศส่วนกุศล ให้แก่บรรพบุรุษที่ตายไปแล้วและเพื่อให้อยู่ดีมีสุข มีสุขภาพที่แข็งแรงขอให้ผีปู่ตาช่วยปกป้อง คุ่มครองภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีเข้ามาภายในหมู่บ้านและขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และมี เรื่องเล่าว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดอนปู่ตาที่มีต้นไม้ขึ้นเต็มไปหมดเป็นป่าที่ขนาดใหญ่ มีชาวบ้านกับ พวกได้เข้าไปตัดต้นไม้ เพื่อจะไปสร้างบ้านปรากฏว่าตัดต้นไม้ขาดแล้ว แต่ต้นไม้ไม่ล้มยังตั้งอยู่ที่เดิมทำ ให้ชาวบ้านตกใจ พอตกลงกลางคืนมีวิญญาณที่สิงสถิตอยู่ต้นไม้ได้ไปหาชาวบ้านที่ตัดต้นไม้ที่ป่าดอนปู่ตา เพื่อให้ไปขอขมาลาโทษที่ได้ไปล่วงเกินในการตัดต้นไม้ ตื่นเข้ามาพวกที่ไปตัดต้นไม้ก็ได้พากันไปขอ ขมาต่อต้นไม้ต้นนั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อว่ามีผีสาปเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลป่าอยู่ จึงทำให้ ชาวบ้านก่อนจะลงทำนาแต่ละปีต้องปลงหรือเลี้ยงผีปู่ตาก่อนทุกครั้ง ผายแต่ละผายนั้นเป็นดินกันหรือ ปั้นดินเป็นคุ้ที่สูงที่ชาวบ้านช่วยกันทำขึ้น เพื่อชะลอน้ำหรือกั้นน้ำไว้ใช้เพื่อการเกษตรเลี้ยงสัตว์และ

อุปโภคบริโภคในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับคน ทุกพื้นที่ตามหมู่บ้านจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาอาฮักก่อนลงทำนาเป็นประจำทุกปี

6.1.2 การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนหลังจากการสร้างฝายน้ำล้นชาวบ้านสองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนหลายหมู่บ้านได้ใช้น้ำในการเกษตร เช่น ปลูกผัก ข้าวโพด เพาะเห็ดฟาง และเลี้ยงตามพื้นที่ลำนํ้าเสียวและในช่วงบ้านหวาย หมู่ที่ 11 บ้านมะแขว ได้มีพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ปลูกข้าวนาปี นาปี ปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ แต่ก็ยังเป็นปัญหาสำหรับชาวบ้านที่มีพื้นที่ไกลจากลำน้ำเสียวใหญ่ เพราะบางคนก็ไม่มีเครื่องสูบน้ำ จึงทำให้ได้รับผลประโยชน์เฉพาะคนที่พื้นที่ใกล้ลำน้ำเสียวใหญ่เท่านั้น ในปีพ.ศ. 2548-2549 กลุ่มผู้ใช้น้ำ และชาวบ้าน 3 ชุมชน ได้เสนอแผนการจัดการเพื่อการเกษตรกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหวายและกรมชลประทานเสนอโครงการ คือ โรงสูบน้ำเพื่อการเกษตร โดยมีพื้นที่เป้าหมาย 3 หมู่บ้าน บ้านหวายหมู่ที่ 11 หมู่ที่ 15 และบ้านมะแขว อำเภอลืออำนาจ ในการตั้งเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่โดยการร่วมกลุ่มกันของชาวบ้าน เพื่อจัดการน้ำไว้ในชุมชนหรือจัดเป็นธนาคารน้ำก็ว่าได้ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลและทางคลองส่งน้ำกระจายออกไปที่นาของชาวบ้าน

โครงการโรงสูบน้ำด้วยไฟฟ้าขนาด 4 ท่อสูบและมีรางคอนกรีตส่งน้ำมีระยะทางประมาณ 300 เมตร สร้างในปีพ.ศ. 2550 โครงการอนุมัติและเริ่มดำเนินการต่อระยะเวลาในการก่อสร้าง 4 เดือน ชาวบ้านได้ตั้งคณะกรรมการบริหารน้ำในชุมชนมีระยะเวลาเปิดปิดในการสูบน้ำและปล่อยน้ำ ในช่วงเดือนมกราคมถึงพฤษภาคม ระยะเวลาที่เปิด 08.00-18.00 น. ในการปล่อยน้ำนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์น้ำโดยมีคณะกรรมการจะแจ้งหรือประชาสัมพันธ์ก่อนทุกครั้ง มีสมาชิกผู้ใช้น้ำ 35 ครัวเรือน มีกองทุนผู้ใช้น้ำจ่ายค่าใช้น้ำ 200 บาทต่อครั้ง และมีพื้นที่ ค.ศ 100 ไร่ สภาพปัจจุบันการบริหารจัดการน้ำของโรงสูบน้ำได้มีการเปลี่ยนแปลง เช่น โครงสร้างคณะกรรมการระยะเวลาในการปล่อยน้ำ เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน บริเวณตั้งเครื่องโรงสูบน้ำมีสภาพดีขึ้น ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ใช้น้ำใน ปีพ.ศ. 2557-2558 ได้มีการสร้างคลองส่งน้ำเพิ่มขึ้นอีกเพื่อต่อไปถึงทุกหมู่บ้าน เช่น บ้านหวาย บ้านมะแขวจนถึงบ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสงโดยได้งบจากองค์การบริหารส่วนตำบลมีความยาวประมาณ 1,000 เมตร การจัดการน้ำส่วนบุคคล สภาพการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติทำให้คนในชุมชนมีการปรับตัวตามสภาพ เช่น ฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วง น้ำท่วม เป็นต้น ส่วนของชาวบ้านมีการขุดลอกหนองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เช่น ปลูกผัก ทำนา เลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ในส่วนของแหล่งน้ำสาธารณะหรือลำน้ำสาขาต่าง ๆ เป็นอีกแหล่งน้ำที่มีความเชื่อมโยงไปยังลำน้ำเสียวใหญ่มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการขุดลอกเพื่อกักเก็บน้ำเวลาน้ำหลากมาในช่วงฤดู

ฝนไหลจากลำน้ำลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะ เช่น บ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง มีแหล่งน้ำสาธารณะประโยชน์ที่มีความอุดมสมบูรณ์เชื่อมโยงกับลำน้ำเสียวใหญ่มีเนื้อที่ 18 ไร่ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์ คือ บ้านปลาบู่ บ้านมะแซว เป็นแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคของชาวบ้าน ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนไหลผ่านหลายหมู่บ้าน

แหล่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเกิดขึ้นโดยมนุษย์สร้างขึ้นประกอบด้วยแหล่งน้ำ เช่น น้ำในสระ หนอง บึง กุด อ่างเก็บน้ำ ฯลฯ และแหล่งน้ำไหล เช่น แม่น้ำสายหลัก แม่น้ำสาขา บึง ห้วย คลอง ฯลฯ ซึ่งมีที่ตั้งแน่นอนและมีระบบนิเวศที่เหมาะสมจนทำให้เกิดการหมุนเวียนขึ้นลงของน้ำอย่างเป็นปกติ โดยธรรมชาติ ลำน้ำสาขาที่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ประกอบไปด้วย ตำบลบ้านหวาย ลำห้วยโสกลอง เริ่มจากป่าชุมชนโคกใหญ่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียว ช่วงบ้านหนองโ้งบ้านมะแซว มีความยาวระยะทาง 1 กิโลเมตร ฮองแฮ เริ่มจากทุ่งนาบ้านมะแซวไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 1 กิโลเมตร คลองขุดใหม่ จากทุ่งนาบ้านมะแซว ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่มีระยะทาง 1 กิโลเมตร กว้าง 15 เมตร ลำห้วยชุมถ่าน เริ่มจากฝายบ้านเปลือยไหลลงสู่โคกชุมถ่าน เป็นคลองขุดใหม่ของกรมชลประทานซึ่งเป็นที่พักน้ำของลำน้ำเสียวก่อนจะปล่อยให้เกษตรกรได้ใช้น้ำ

ส่วนพื้นที่ตำบลหนองแสง ฝายยาง 1 ฝาย มีลำห้วยสาขาที่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีดังนี้ ห้วยจอกขวาง เริ่มจากอ่างเก็บน้ำจอกขวาง กว้าง 15 เมตร ยาว 4 กิโลเมตร ห้วยวังเลิง เริ่มจากบ้านกุดอ้อ ถึงลำน้ำเสียวบ้านแดง มีระยะทาง 7.8 กิโลเมตร กว้าง 30 เมตร ห้วยโสกลั้งเริ่มจากหนองบ่อแต่ บ้านกะยอมไหลลงสู่ลำน้ำเสียวจุดบ้านแดง ระยะทาง 4 กิโลเมตร ห้วยกุดน้ำใส จากแก่งวังไฮ ไหลลงบ้านดอนมน้ำ ไหลผ่านบ้านโคกแปะบ้านกะยอมบ้านหนองเตือ ไหลลงคลองบ้านหนองเตือ แล้วไหลสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 12 กิโลเมตร ห้วยกุดชีนาค เริ่มจากหนองแตดง ตำบลบ้านหวาย ไหลผ่านบ้านตลาด บ้านโนนโพธิ์บ้านกุดอ้อแล้วไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่บริเวณบ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง ระยะทาง 10 กิโลเมตร ห้วยโสกลั้งไฟ เป็นลำห้วยที่ขุดลอกตัดมาจากลำน้ำเสียวที่บ้านปลาบู่ไหลลงมาในลำน้ำเสียวที่บ้านบมทุ่ง มีระยะทาง 2.5 กิโลเมตร ลำน้ำที่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีฝายบ้านแดง มีระยะทาง 4.5 กิโลเมตร ผ่านทุ่งนาบ้านสองห้อง บ้านนาโพธิ์ มี 6 สาย ดังนี้ 1) ห้วยโค่น เริ่มจากอ่างเก็บน้ำที่บ้านจอกขวางไหลลงสู่ลำน้ำเสียว มีระยะทาง 4.6 เมตร ผ่านทุ่งนาสองห้องบ้านนาโพธิ์ 2) ห้วยวังแดง เริ่มจากลำน้ำเสียวไหลลงสู่ มีระยะทาง 960 เมตร กว้าง 40 เมตร 3) ห้วยวังหลัง เริ่มจากห้วยวังแดงลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 1.5 เมตร 4) ห้วยกุดน้อย แยกออกจากห้วยวังหลัง มีระยะทาง 4 กิโลเมตร 5) ห้วยกุดแคน เริ่มจากบ้านฝาย ตำบลหัวเรือไหลลงสู่ลำน้ำเสียว มีระยะทาง 4 กิโลเมตร และ 6) ห้วยท่อน เริ่มจากบ้านโนนท่อน ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 4 กิโลเมตร

ตำบลแคนเขตพื้นที่จะอยู่ตรงกลางกับตำบลบ้านหวาย และติดกับตำบลนาข่าอำเภอลำปลายมาศ มีลำน้ำสาขาที่ยาวมากอีกพื้นที่หนึ่ง และมีสภาพพื้นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำสาขายาวและมีการ

เอาน้ำจากใต้ดินกับน้ำฝนไหลลงสู่ลำน้ำสาขาไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มี 8 สาขา ประกอบไปด้วย 1) ห้วยช้างโต่น เริ่มจากโคกป่าไผ่งามไหลมาจากบ้านสวนอ้อย ตำบลบัวค้อ เขตอำเภอเมือง และทางบ้านโคกใหญ่ตำบลแคน เพราะเป็นลำน้ำสองสายในพื้นที่ด้านบนของตำบลแคน ไหลลงรวมกันตรงระหว่างสะพานคู่ช่วงถนนสายบรือ-วาปีปทุม ช่วงกิโลเมตรที่ 23-24 บ้านป่าจิก ตำบลแคน ไหลลงสู่บ้านโคกช้าง-บ้านดู่บ้านป่าจิก บ้านหนองขาม บ้านแวงเหล่า บ้านเก่าน้อย บ้านคำแย บ้านดู่บัว บ้านแคน บ้านแวงชัย และไหลลงสู่ห้วยฮองลี ได้ไหลไปบรรจบกับห้วยมะยี่ที่ปากงามลงลำน้ำเสียวใหญ่ช่วงบ้านโคกสะอาดมีระยะทาง 10 กิโลเมตร 2) ห้วยมะหลี เริ่มจากบ้านหนองโน ตำบลดงใหญ่ น้ำไหลมาจากชายป่าเขตอำเภอเมือง ลงมาตามลำห้วยมะหลีผ่านบ้านคำแย บ้านแวงชัย บ้านโคกสะอาด ลงสู่ลำน้ำเสียวที่เรียกว่า ปากไผ่งาม บ้านโคกสะอาดมีความยาว 7 กิโลเมตร 3) ห้วยหนองแขะ เริ่มจากบ้านเปลือย ตำบลบ้านหวาย ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวที่บ้านโคกสะอาด ความยาว 500 เมตร 4) ห้วยเสียวหลง เริ่มจากฝายบ้านเปลือยที่ยังไม่ได้ขุดลอกความยาว 1 กิโลเมตร 5) ห้วยฮองลี เริ่มจากทุ่งนาบ้านแคน ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่จดกับห้วยช้างโต่นลงที่ปากงาม 6) ห้วยฮองมันปลา ต้นน้ำมาจากบ้านโคกกระหวางป่าโคกใหญ่และบ้านดงใหญ่ด้านบ้านดอนหัน ตำบลโคกสีทองกลางไหลมาที่ชายป่าโคกใหญ่ช่วงบ้านหนองโจด-บ้านโคกสะอาดระยะทาง 200 เมตร 7) ห้วยวังยาว เริ่มจากอ่างเก็บน้ำห้วยวังยาว ในเขตพื้นที่บ้านโคกลำม ตำบลหนองเรือของอำเภอนาเชือก ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวในช่วงของบ้านวังจาน 8) ห้วยพังซี มาจากทุ่งนาบ้านวังจาน-บ้านนาข้า-บ้านดงยางไหลผ่านบ้านวังจานและไหลลงสู่ลำน้ำเสียว ระหว่างสะพานข้ามลำน้ำเสียวถนน-บ้านแคนบ้านวังจาน

ตำบลบัวมาศ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มพื้นที่ทั่วไปมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ปริมาณ 130-150 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นาทำไร่เลี้ยงสัตว์ ตำบลยาง สภาพทั่วไปมีพื้นที่ลูกคลื่นรอยคันที่ราบและเป็นที่ราบลุ่ม พื้นที่ทั่วไปของตำบลมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 150-200 เมตร พื้นที่ราบส่วนใหญ่ของตำบลใช้ทำนาปี ส่วนที่สูงบางส่วนใช้ทำไร่ ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ตำบลบ้านหวาย สภาพทั่วไปส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงมีป่าไม้เบญจพรรณตามธรรมชาติ ป่าชุมชน ป่าที่สาธารณะและมีลำน้ำเสียวใหญ่ไหลผ่าน ตำบลหนองแสงและตำบลหนองเรือ มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีคลองน้ำไหลผ่าน ทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ราบแต่ไม่สูงนัก สภาพดินเป็นดินเค็ม ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกและมีป่าไม้สาธารณะ 550 ไร่ ป่าโคกใหญ่ ป่าโคกอีหลู่ ป่าโคกหนองอีรอก

ปริมาณน้ำในแหล่งน้ำผิวดินทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและมนุษย์ได้สร้างขึ้น ซึ่งจะมีปริมาณที่ปรับเปลี่ยนไปตามระบบของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา ทำให้มีปริมาณที่ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับหลายเหตุปัจจัย เช่น ความชื้นสัมพัทธ์ไม่เท่ากัน อุณหภูมิไม่เท่ากัน ปริมาณน้ำฝนไม่เท่ากัน ความอุดมสมบูรณ์ไม่เท่ากัน เป็นต้น

ระบบกำกับของรัฐการเข้ามามีบทบาทดูแลรักษาทรัพยากรน้ำสาธารณะโดยรัฐแต่ละพื้นที่ จะมีความเข้มข้นต่างกันหรือบางพื้นที่ใช้รูปแบบของประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรมและ

ระบบเครือญาติ เป็นต้น เช่น ในท้องถิ่นชุมชนมีการดูแลแหล่งน้ำอยู่หลายระบบขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นเจ้าของแหล่งน้ำนั้น หากแหล่งน้ำอยู่พื้นที่ป่าก็ต้องใช้น้ำตามกฎหมายของรัฐบาลที่อยู่ในที่สาธารณะก็ต้องอยู่ในอำนาจของนายอำเภอหรือผู้ว่าราชการจังหวัดหรือก่อนใช้น้ำจะต้องมีการประชุมเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกันทุกฝ่ายก่อนตัดสินใจอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น

ในส่วนของรัฐบาลจะมีการชุดลอกปรับสภาพคลองน้ำ บ่อ สระน้ำ หนอง คลอง หน่วยงานของรัฐบาลมีการชุดลอกลำห้วยสาขา ชุดบ่อ สร้างฝายยาง ฝายคอนกรีต สร้างขึ้นในหลายพื้นที่ตามหมู่บ้านเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ให้กับชาวบ้าน ก่อนที่จะสร้างฝายยางฝายคอนกรีตต้องมีการตรวจสอบพื้นที่ก่อนว่าพื้นที่แต่ละแห่งนั้นมีภูมิทัศน์เป็นอย่างไร ลักษณะเป็นอย่างไร ดังนั้นต้องมีการประชุมวางแผนพื้นที่ก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ บางหมู่บ้านมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และดูความลาดเอียงสูงต่ำของระดับน้ำในลำน้ำเสียใหญ่ เช่น ฝายคอนกรีต ตำบลหนองจิก ตำบลกำแพง ตำบลหนองม่วง ตำบลบ้านหวาย และฝายยาง เช่น ตำบลยาง ตำบลแคน การใช้ประโยชน์จากเครื่องสูบน้ำ ใช้สูบน้ำจากลำน้ำเสียใหญ่เพื่อใช้ในการทำนาปลูกผักรูปแบบในการจัดการที่แตกต่างกันออกไป คือ ในพื้นที่ตำบลยางและตำบลบัวมาศ จะมีแต่ฝายยางกันน้ำเท่านั้นชาวบ้านที่มีนาติดกับลำน้ำเสียต้องพึ่งตนเองในการสูบน้ำ

กลุ่มบริหารจัดการน้ำเป็นการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการเพื่อร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นธรรมต่อทุกฝ่ายประกอบไปด้วย ผู้นำในส่วนราชการ ผู้นำชุมชน ภาคเอกชน เกษตรกร ชาวบ้านอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสนใจด้านการบริหารจัดการน้ำรวมตัวกันจัดตั้งขึ้นโดยอาศัยอำนาจทางปกครองของนายอำเภอแต่เป็นผู้ลงนามแต่งตั้งให้มีกลุ่มบริหารจัดการน้ำเพื่อดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำ รวบรวมข้อมูล ดูแลรักษาทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ เช่น การจัดหาน้ำ การจัดเก็บน้ำ การจัดสรรน้ำและการดูแลรักษา เป็นต้น ตำบลบ้านหวาย การบริหารจัดการน้ำภายในตำบลบ้านหวายและตำบลแคนบางส่วน ในพื้นที่ตำบลแคน เช่น บ้านโคกกลาง จะมีโรงสูบน้ำไฟฟ้าจำนวน 1 เครื่อง ใช้สูบน้ำจากลำน้ำเสียใหญ่จ่ายไปตามท่อที่ชุมชนวางไว้ ไปตามทีนาในแต่โซน โดยอาจต่อท่อแล้วแยกออกไปตามแปลงนาของชาวบ้านในชุมชน โรงสูบน้ำจะดำเนินการสูบน้ำในช่วงฤดูฝน เดือนพฤษภาคม-กันยายน ช่วงฝนทิ้งช่วง รูปแบบการปล่อยน้ำจะปล่อยเป็นโซน 3 วันต่อโซน โดยมีคณะกรรมการบริหารที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดเองค่าปรับ ชวนาจ่ายค่าไฟฟ้าในการสูบน้ำร่วมกันคณะกรรมการประเมินน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการของคนในหมู่บ้านงบประมาณสนับสนุนโครงการ SML และกรมชลประทาน

ระบบส่งน้ำผันน้ำเข้าแหล่งเก็บน้ำและระบบกระจายน้ำออกจากแหล่งน้ำแต่ละแห่งไปยังพื้นที่เป้าหมาย ดังนั้น ระบบส่งน้ำนี้ถือว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีความจำเป็นในการจัดสรรน้ำให้เกิดความเป็นธรรมได้ เช่น อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เมื่อมีการเก็บน้ำจะต้อง

ก่อสร้างระบบกระจายน้ำเพื่อกระจายน้ำไปยังพื้นที่เกษตรที่ต้องการเพาะปลูกพืชและพื้นที่ต้องการน้ำอุปโภคบริโภคในพื้นที่ตอนล่าง ซึ่งได้แก่ อำเภอบรบือจนไปถึงอำเภอนาคูตามขอบเขตที่กำหนดเป็นต้น

การจัดการน้ำของแต่ละหมู่บ้านเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำลงมาถึงปลายน้ำชาวบ้านจะผันน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ทำเป็นน้ำปะปาหมู่บ้านหรือสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใส่ในสระสาธารณะหมู่บ้าน ส่วนของตำบลบ้านหวายอำเภอนาคู สภาพพื้นที่ของตำบลบ้านหวายบริบทพื้นที่แตกต่างกัน ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลแคนและตำบลดงใหญ่ ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลหนองแสง ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลนาข้าวและตำบลแคนบางส่วน สภาพพื้นที่แบ่งออกได้ ดังนี้ ป่าโคก 50% ป่าสนดอน 20% และนา 30% ระบบนิเวศแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันออกไปบางพื้นที่ตำบลใกล้เคียง คือ ลำน้ำเสียวไหลผ่านลำน้ำสาขา 3 สาย ป่าโคกใหญ่ โนนพื้โนนน้อย ดอน และบ่อน้ำตามธรรมชาติ 4 บ่อ ลำน้ำเสียวในช่วงบ้านเขาค้อบ้านดอนมันน้ำบ้านมะแซวตามลำน้ำเสียวจะมีความกว้างและลึกสามารถเก็บกักน้ำได้มาก ในส่วนของโรงสูบน้ำไฟฟ้ามีขนาด 4 ท่อ ใช้พื้นที่บ้านหวายหมู่ที่ 11 เป็นพื้นที่การใช้ประโยชน์ บ้านหวายหมู่ที่ 11 ตำบลบ้านหวายบ้านปลาบู่ตำบลหนองแสงจะมีรูปแบบในการส่งน้ำมีระบบคลองซอยซีเมนต์มีระยะทางความยาว 2.5 กิโลเมตร ความกว้าง รวมไหลทางดิน 12 เมตร

ช่วงเวลาในการปล่อยน้ำ เดือนพฤษภาคมถึงกันยายน ทุกปี การปล่อยน้ำในแต่ละครั้งมีคณะกรรมการชุมชนผู้ใช้น้ำลงมตักกันใช้เปิดปิดเวลาใด เกษตรกรผู้ใช้น้ำจ่ายค่าไฟฟ้าให้คณะกรรมการตามมติและระเบียบการที่คณะกรรมการได้มีมติเห็นชอบร่วมกัน

โรงสูบน้ำแหล่งที่ 2 จากน้ำเสียว มีบ้านหนองโง้ง ตำบลบ้านหวาย อำเภอนาคู มีโรงสูบน้ำไฟฟ้ามีงบประมาณจาก โครงการ SML แต่ละของชุมชนลงขันในรูปแบบในการส่งน้ำ การวางท่อน้ำไปตามพื้นที่โซนตามพื้นที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านแต่ละบ้านมีมติร่วมกันแยกจากท่อใหญ่ไปยังที่นาของเกษตรกร ช่วงเวลาในการส่งน้ำ เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน จนถึงน้ำหลากแล้วแต่การพิจารณาและความต้องการของชุมชนเสนอกับคณะกรรมการการจัดการชุมชนเป็นคนบริหารจัดการ เช่น การจัดการค่าบำรุง ค่าไฟฟ้า เก็บค่าไฟฟ้าตามพื้นที่ที่ส่งน้ำไป มีกฎระเบียบข้อบังคับและการกำหนดเวลาโดยคณะกรรมการภาคประชาชน เกษตรผู้ใช้น้ำ เครือข่ายประชาชนลุ่มน้ำเสียว

การจัดการน้ำใต้ดินในยุคคุณภาพน้ำใต้ดินส่วนใหญ่จะเป็นน้ำเค็มและน้ำกร่อย พื้นที่ราบลุ่ม น้ำใต้ดินจะเป็นดินเค็ม ไม่สามารถเจาะน้ำบาดาลได้ พื้นที่โคก ป่าชุมชนโคกใหญ่ ในโซนตำบลบ้านหวายน้ำใต้ดินจะจืดไม่เค็มเจาะบาดาลน้ำใต้ดินมาใช้ในภาคการเกษตรรูปแบบบ่อบาดาลพลังงานแสงอาทิตย์และไฟฟ้าบางส่วน งบประมาณได้มาจาก อบต. และมาจากส่วนตัวของเกษตรกรชาวบ้าน

ผู้ใช้น้ำกลุ่มคนหรือกลุ่มบุคคลทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีความประสงค์จะต้องการใช้น้ำโดยมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไป คือ เพื่อการอุปโภคบริโภค การเกษตร เพื่อการ

ท่องเที่ยว เพื่ออุตสาหกรรมหรือเพื่อการอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง อีกด้านหนึ่งเนื่องจาก ระบบทั้งหมดที่ถูกออกแบบมาให้สามารถรองรับความต้องการของมนุษย์ ปัจจุบันชาวบ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นเป้าหมายหลักของชาวบ้าน คือ ทำนาในเชิงเศรษฐกิจ ทำนาเพื่อขาย อย่างเดียว เหลือขายไว้กินและได้ทำทุน ดังนั้น การจัดการน้ำขึ้นมาใช้ภายในสำนักสงฆ์โนนพิของบ้าน ห้วยการจัดการแบบธรรมชาติหรือธรรมชาติจัดการกันเองกับชุมชนจัดการเอง โดยการสูบน้ำด้วย พลังงานแผ่นโซลาร์เซลล์หรือพลังงานแสงอาทิตย์ที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้น เพื่อเป็นการจัดการน้ำแบบ พึ่งพาตนเองภายในชุมชนตามลุ่มน้ำเสียวในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนประกอบไปด้วย ลำห้วย คลอง หนอง ลำน้ำตามธรรมชาติ ประปาหมู่บ้าน ฝาย บ่อบาดาลและบ่อน้ำตื้น เป็นต้น โดยมีระบบ การจัดการน้ำในปัจจุบัน ในระดับชุมชน มีดังนี้ 1) ขุดลอกหนองที่สาธารณะประโยชน์ในชุมชน 2) ขยายหนองน้ำเก่าและใหม่เพื่อให้มีพื้นที่ปริมาณที่กว้างที่จะรองรับน้ำฝนในแต่ละปี 3) สร้างฝายกัก น้ำในลำห้วยสาขาและลำน้ำเสียวใหญ่ 4) สร้างบ่อน้ำและสระน้ำในไร่นา 5) ขุดบ่อบาดาลน้ำใต้ดิน 6) วางเครื่องสูบน้ำในลำห้วยหนองคลอง เพื่อคุบน้ำไว้ใช้ รูปแบบโครงสร้างของคณะกรรมการภาค ประชาชน 1) ผู้นำในชุมชนที่เป็นคณะกรรมการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยฯ อบต. 2) นอกจากเป็นชุมชน แล้วยังมีองค์กรชุมชนแต่ละเครือข่ายภาคประชาชนหรือเรียกว่า กลุ่มประชาชนสี่เสียว เครือข่ายลุ่ม น้ำเสียวใหญ่ตอนบนและกรมชลประทาน ภายใต้กฎกติกาของสังคมในยุคที่ทันสมัยการมาถึงของ เครื่องมือบริหารจัดการที่เรียกว่า เชื้อน ฝาย ประตูระบายน้ำหรือแม้กระทั่งน้ำประปาที่ถูกส่งไปสู่ คราวเรือนผ่านท่อที่ฝังใต้ดินกลายเป็นวัฒนธรรมการใช้น้ำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปถึงการแสดงตัวตนเป็น เจ้าของน้ำที่ถูกเพิ่มเข้ามาในมิติมากไปกว่าการใช้สอยน้ำฝน น้ำเหนือ น้ำท่าอย่างอิสระดังเช่นใน สมัยอดีต

6.1.3 การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการ ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

6.1.3.1 การปรับตัวด้านสังคม เมื่อสังคมเปลี่ยนไปตามกระแสยุคสมัยใหม่ ความ เป็นอยู่ของผู้คนย่อมเปลี่ยนไปตามกระแสของสังคมการเปลี่ยนแปลงชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งในบริบท ท้องถิ่น ซึ่งเน้นการพัฒนาความเข้มแข็งความเป็นอยู่ของชุมชนในสภาพแวดล้อมของผู้คนที่อาศัยอยู่ ตามลุ่มน้ำทั้งด้านทางกายภาพบริบทพื้นที่เปลี่ยนไป โดยมีลักษณะพื้นที่ราบลุ่มสูงต่ำลาดเอียงสลับกัน ไปบวกกับบางพื้นที่ในชุมชนยังเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญเป็นแหล่ง อาหารหล่อเลี้ยงผู้คนที่ยังอาศัยอยู่ ในยุคแรกเริ่มมีการเลือกที่อยู่อาศัยหรือตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มน้ำเป็น ส่วนใหญ่ เพื่อความสะดวกในการอุปโภคบริโภคการดำรงชีวิตและการสร้างบ้านเรือน เพราะในยุค อดีตนั้นของการตั้งบ้านเรือนเลือกภูมิทัศน์ยึดอิงอยู่กับแหล่งน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ เป็นหลักโดยเลือกทำเลที่เหมาะสม แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการตั้ง บ้านเรือนที่อยู่อาศัยรวมไปถึงการดำรงวิถีชีวิตที่ยึดติดกับธรรมชาติให้เกิดประโยชน์มากที่สุดยังและ

เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีชีวิตที่อยู่ของผู้คนอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นของคู่กันมา มีลักษณะเด่นมีความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน มีความสัมพันธ์วิถีชีวิตและการใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณีและการอนุรักษ์ลุ่มน้ำที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิต สร้างรากฐานของระบบโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมชุมชนถือเป็นปัจจัยสำคัญในด้านของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมและเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อคนในชุมชนที่คอยประสานความสัมพันธ์ทางด้านความเชื่อการดำรงชีวิตและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ถึงคุณค่าของความเป็นชุมชนท้องถิ่นอีสาน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำในเขตอำเภอบรบือลงมาตามลุ่มน้ำสังเกตได้จากชุมชนสร้างบ้านเรือนติดกับลุ่มน้ำเสียหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านหนองโดน บ้านหอกลอน บ้านโคกลี บ้านค้อโนนอุดม บ้านเป้า ฯลฯ ลงไปตามลุ่มน้ำเสียตอนล่างสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ในรูปแบบการอาศัยทรัพยากรน้ำในการดำรงชีพของมนุษย์ในฐานะที่เป็นจุดกำเนิดประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ได้อย่างเพียงพอเพื่อรักษาความสมดุลสิ่งแวดล้อมกับทรัพยากรธรรมชาติ ให้ความเหมาะสมภาคทางสังคม มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณค่าความเป็นมนุษย์ สังเกตได้จากการตั้งบ้านเรือนในครั้งอดีตจะเลือกทำเลที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศและทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้น ๆ ทั้งยังให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิต จึงทำให้ชุมชนในแต่ละพื้นที่มีภูมิวัฒนธรรมที่แตกต่างกันและบางชุมชนก็ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับสภาพแวดล้อมที่รุนแรงด้วย โดยชาวบ้านจะใช้ภูมิปัญญาในการจัดการที่อยู่อาศัยเลือกพื้นที่สร้างบ้าน สร้างวัดหรือเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในชุมชนและการทำเกษตรให้เหมาะสมกับพื้นที่มี เจ้าอาวาสวัดบ้านยานาง ตำบลหนองม่วง เล่าว่า สมัยก่อนวัดบ้านยานางกับหมู่บ้านอยู่ติดกับลำน้ำเสียใหญ่ ต่อมาเมื่อน้ำในลำน้ำเสียใหญ่เกิดมีปริมาณน้ำมาก ๆ บวกกับคันคูดินที่มีขนาดเล็กไหลทะลักเข้าท่วมวัดเกิดความเสียหายหลายอย่าง ชาวบ้านจึงสละวัดเก่าทิ้งและได้ก่อตั้งวัดใหม่ขึ้นโดยขยายพื้นที่ออกไปจากลำน้ำเสียใหญ่ประมาณ 1 กิโลเมตร และปัจจุบันก็ได้มีการขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่ใหม่มีคันคูดินที่แข็งแรงมีขนาดใหญ่ กรมชลประทานได้สร้างฝายคอนกรีตขึ้นเพื่อให้ชุมชนได้มีน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในชุมชนบ้านยานาง ปัจจุบันนี้ชาวบ้านใช้พื้นที่ตามลำน้ำเสียใหญ่ในการขยายที่อยู่อาศัย เช่น สร้างบ้านเรือน เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูกผักสวนครัว ชาวบ้านได้ออกไปอยู่ตามพื้นที่นาที่สวนของตัวเอง เพราะสมัยนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี มีระบบไฟฟ้าแรงสูงและไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์

การสำรวจลงพื้นที่ตามลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนพบว่า ในครั้งอดีตชาวบ้านได้สร้างบ้านเรือน โบราณสถาน วัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนมีการบอกเล่าจากคนเฒ่า

คนแก่และชาวบ้านเป่า เล่าว่า แต่ก่อนชาวบ้านสร้างบ้านใกล้ ๆ ลำน้ำเสียวเกิดน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่มีปริมาณน้ำฝนมากบวกกับคันคูดินที่มีขนาดเล็กจนทำให้น้ำไหลเข้าท่วมพื้นที่บ้านเรือนและโบราณสถานหลายอย่างได้รับความเสียหายจนทำให้ชาวบ้านเดือนร้อนเนื่องมาจากน้ำท่วมที่ไหลออกจากลำน้ำเสียวใหญ่ อยู่ต่อมาชาวบ้านก็ได้ปรึกษากันโดยมีปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำหมู่บ้านได้พาชาวบ้านย้ายจากที่ต่ำขึ้นไปอยู่ที่สูงเพื่อจะน้ำท่วมไม่ถึงและก็มี การตั้งชื่อหมู่บ้านตามสัญลักษณ์ของบ้าน เช่น โนน โคน หนอง ต้นไม้ ป่า ฯลฯ หรือเอาชื่อหมู่บ้านให้สอดคล้องกับหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้เรียกง่ายและในการจำชื่อบ้านอีกด้วย

6.1.3.2 การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านยังเลือกตั้งถิ่นฐานในที่ราบกว้างเพื่อการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การปลูกพืช ทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลูกข้าวโพด การเลี้ยงสัตว์ วัว สุกร ไก่ ปลา เป็นต้น การค้าขายผลิตสิ่งของ โดยใช้เครื่องจักรตามโรงงานต่าง ๆ เข้ามาช่วยมนุษย์ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อจะได้พึ่งพาอาศัยกันช่วยเหลือกันทำกิจกรรมรวมกันร่วมกันสิ่งที่จะทำให้นมนุษย์รวมตัวกันคือการใช้ภาษาเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่คล้ายกันการเลือกตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตนั้น แต่ละกลุ่มจะพิจารณาเลือกพื้นที่มีสิ่งแวดล้อม เหมาะแก่การดำรงชีพที่ได้มีผลผลิตตามธรรมชาติอย่างเพียงพอสภาพอากาศดีและความชื้นที่เหมาะสมมีน้ำกินน้ำใช้สมบูรณ์ชาวบ้านตำบลยาง เล่าว่า สมัยก่อนชาวบ้านจะข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งมีความลำบากมากในการไปมาหาสู่กันจึงได้ร่วมกันช่วยกันหาไม้ขอนใหญ่ ๆ มาทำเป็นซำหรือสะพานข้ามเพื่อสัญจรไปมาหากันในระหว่างหมู่บ้านสองฝั่ง ในสมัยนั้นน้ำเสียวลึกมาก ถ้าลอยน้ำข้ามก็จะเกิดอันตรายแก่ชาวบ้านจึงได้ช่วยกันหาไม้มาทำซำหรือสะพานข้าม ก่อนที่จะทำสะพานข้ามนั้นต้องตรวจสอบสภาพพื้นที่ก่อนว่าตรงไหนมีน้ำลึกน้ำเงินเสียก่อนและต้องดูความไหลของน้ำด้วย ในการทำสะพานข้ามนั้นต้องทำบริเวณน้ำไม่ลึกบวกกับคันคูดินที่ไม่กว้างมากนักจะง่ายต่อการทำสะพานไม้ข้าม ในการทำสะพานข้ามต้องใช้ไม้ขนาดใหญ่ทำเป็นหลักเพื่อความแข็งแรงของสะพาน

ในส่วนความเป็นชุมชนนั้นต่างมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้มีความสัมพันธ์ที่ดีติดต่อสื่อสารกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันความรักความสามัคคีและการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพราะสมาชิกทุกคนส่วนมากเปรียบเหมือนญาติพี่น้องกันต่างอพยพมาจากที่เดียวกันหรือบางพื้นที่ก็ตาม เมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะกลุ่มใหญ่หรือองค์กร ต่างให้ความสำคัญกับสมาชิก ส่วนมากยังคงอาศัยอยู่ในชุมชน เพราะชุมชนมีอาชีพทำเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์และเพาะปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินเองและแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน บางครั้งก็เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันภายในชุมชน ต่อมาเมื่อสมาชิกในชุมชนลดน้อยลงหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงตามยุคโลกาภิวัตน์ในช่วงของยุคเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลงไป การติดต่อกันระหว่างชุมชนลดน้อยลง โดยเฉพาะสมาชิกที่ออกไปทำงานต่างจังหวัดหรือนอกสถานที่ บางคนไม่รู้จักกันเพราะห่างเหินกันนาน สภาวะดังกล่าวส่งผลกระทบต่อ

ความมั่นคงของชุมชนอย่างมากอย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าความมั่นคงด้านสังคมจะลดน้อยลง แต่ชุมชนสามารถปรับตัวเพื่อให้เข้ากับความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อมทางสังคม โดยผ่านกระบวนการมีจิตสำนึก รักบ้านเกิดของชุมชน ส่วนวิถีชีวิตของชาวบ้านในเขตชุมชนลุ่มน้ำมีการย้ายถิ่นบ้านเรือนชุมชนนั้น มีลักษณะเป็นไปตามเงื่อนไขหลายประการ เช่น สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และภูมินิเวศของชุมชนทำให้ปัจจุบันสมาชิกในชุมชนที่เป็นคนอีสานย้ายถิ่นมาทำมาหากินเพื่อดำเนินชีวิต โดยพื้นฐานสำคัญก็นำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาปรับใช้ ปรับตัวตามเงื่อนไขหลายประการ เช่น สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและภูมินิเวศของชุมชนทำให้ปัจจุบันสมาชิกในชุมชนที่เป็นคนอีสานมาทำมาหากินเพื่อดำเนินชีวิตความอยู่รอดของครอบครัว โดยเฉพาะพื้นฐานสำคัญการนำวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคอีสานมาปรับใช้ตลอดจนสร้างความเข้มแข็งทางอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่มีคุณค่าให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

วิถีชีวิตสภาพความอยู่ในยุคปัจจุบันสังคมหรือชุมชนอีสานมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากซึ่งแต่ละพื้นที่แต่ก่อนเคยเป็นดินแดนมีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลาย ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหาอยู่หากินตามประสาชาวบ้าน เพราะชาวบ้านมีต้นทุนเดิมอยู่แล้วบวกกับภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ามาช่วยเสริมในเรื่ององค์ความรู้ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดความแห้งแล้งกันดารกลีบกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรที่ในอดีตเคยปลูกได้เฉพาะกระบวนการทำนาเห็นว่าเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตและมีความเป็นสมัยใหม่ คือ มีการใช้เครื่องจักรในการทุนแรงการทำนา ไถนาทั้งรถไถเดินตามและรถแทรกเตอร์ เปลี่ยนจากการดำนาเป็นการทำนาหว่าน ใช้รถเกี่ยวข้าวและมีการจ้างแรงงานในทุกขั้นตอนของการทำนา ซึ่งเราจะสังเกตได้จากการเปลี่ยนแปลงของระบบเทคโนโลยีที่มีความทันสมัยก้าวหน้าในการพัฒนา ในส่วนของคนโบราณยังมีภูมิปัญญาในการนำพิธีกรรมความเชื่อมาประกอบการทำนาเพื่อใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ อันเนื่องมาจากสภาพการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาฟ้าฝนในการปลูกข้าว ซึ่งเป็นปัจจัยเหนือการควบคุมจึงได้ประกอบพิธีกรรมในทุก ๆ ขั้นตอนของการปลูกข้าว อาทิ การเตรียมพื้นที่นาเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จชาวบ้านในบางพื้นที่จะประกอบพิธีกรรมสูตรขวัญข้าวต่อพระแม่โพสพเป็นการตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ความอุดมสมบูรณ์

6.1.3.3 การปรับตัวด้านภูมิปัญญา ถือเป็นทุนทางสังคมอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นฐานของความรอบรู้ที่สั่งสมประสบการณ์สืบเนื่องต่อกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมต่อกันมาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้คนเคารพธรรมชาติรู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยไม่ทำลายให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคนที่ล่วงลับไปแล้วภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้ามัดหมี่ ทอเสื่อ การสานตระกร้าและเครื่องใช้ต่าง ๆ ทำด้วยไม้ไผ่ ด้วยหวาย การทำเครื่องมือทางการเกษตร การถือยึดครองความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันยังเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนก็ยังเหลืออยู่บ้างถึงแม้ว่าไม่เหมือนในอดีตก็ตาม แต่สิ่งสำคัญ คือ ความรู้ภูมิ

ปัญหาที่คนรุ่นหลังสะสมมาถ่ายทอดมาตลอดนั้นได้หายไปกับคนคนเฒ่าคนแก่ เช่น ภูมิปัญญาในการจักรสาน การเกษตร หาลา ต้มเกลือ เลี้ยงสัตว์ ดนตรีพื้นบ้าน รวมไปถึงการสร้างกลุ่มผลิตกลองยาว สิ่งเหล่านี้หากได้รับการฟื้นฟูเอาใจใส่ต่อการทำเป็นฐานทรัพยากรในชุมชนก็จะเป็นหลักสูตรหรือทักษะชีวิตของการดำรงอยู่ของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาอะไรก็ตามชาวบ้านสามารถปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ได้

6.1.3.4 การปรับตัวด้านทรัพยากร เป็นพื้นดินและแหล่งน้ำตามธรรมชาติของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ชุมชนอาศัยทรัพยากรเหล่านี้เป็นปัจจัยหลักหรือต้นทุนในการดำรงชีพ สมาชิกส่วนใหญ่จึงยังอาศัยอยู่ในชุมชน ต่อมาเมื่อชุมชนประสบปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่องเป็นประจำและชุมชนได้ทำเกษตรกรรมมากขึ้น เพื่อสนองต่อความต้องการของตลาดและนโยบายปลูกพืชพาณิชย์ของรัฐ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชุมชนทุกด้าน สิ่งแวดล้อมชุมชนจึงได้ปรับตัวเพื่อรักษาความมั่นคงทางด้านปัจจัยสี่ ทรัพยากรธรรมชาติมีความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ประชาชนต่างเป็นผู้ดูแลหรือเรียกว่า ทุนเดิมหรือรากฐานเดิมทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณีค่านิยมเกี่ยวกับความเอื้ออาทร และความสามัคคีที่ทำให้คนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีระบบคิดหรือวิถีคิด วิถีปฏิบัติการรวมความคิดความรู้สติปัญญา กำลังและความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน รวมทั้งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอีกด้วย ทุนทางสังคมเป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย ทุนทางสังคมสามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนได้พลัง ได้แก่ พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงและยั่งยืนร่วมไปถึงมีการอนุรักษ์ทรัพยากร

6.1.3.5 การปรับตัวด้านความเชื่อ ชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีความเชื่อที่ยังลึกถึงวิถีชีวิตก่อให้เกิดชุมชนมีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลุ่มน้ำ เช่น ป่า น้ำ ดิน รุกขเทวดา ผีสาว ผีปู้ตา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการผสมผสานกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนกลายเป็นประเพณีที่ดีที่แผ่ไปด้วยแนวคิดทางปรัชญาซึ่งถูกสั่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้ถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน แต่คติความเชื่อทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่ดีงามผ่านพิธีกรรมอย่างเหมาะสมและมีการประยุกต์ใช้พิธีกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำกับความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้มีเรื่องเล่าเป็นตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านการบอกเล่าคนเฒ่าคนแก่

ชาวบ้านมีการปรับตัวเกี่ยวกับความเชื่อในยุคสมัย กล่าวคือ ชาวบ้านใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหรือใช้พบปะกันของคนในชุมชนและชาวบ้านได้สร้างพื้นที่แห่งใหม่ขึ้นมาทดแทนดอนปู่ตาหรือที่เป็นของเดิมที่ได้ผุพังและหายไป ซึ่งมีคติความเชื่อว่า

เป็นที่พึงพอใจในการบนบานขอพรในการทำนาให้ได้ผลผลิตอย่างอุดมสมบูรณ์ และเพื่อดูแลปกป้องลูกหลานเหมือนเดิม

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อเกี่ยวกับน้ำที่ชาวบ้านให้ความนับถือ โดยมีกลุ่มของชาวบ้านใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่อดีตจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เข้าใจในสภาพบริบทพื้นที่ของสภาพแวดล้อมทางทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีที่เกิดจากพื้นที่บริเวณลำนํ้าเสียวยิ่งใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการบริหารจัดการด้วยความเชื่อเรื่องเล่าต่าง ๆ จากการใช้นํ้าในลำนํ้าเสียวยิ่งใหญ่อุปโภคบริโภคในครัวเรือนและการนำไปประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชนผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีตาแฮก ผีปู่ตา เจ้าปู่ เจ้าที่ โดยในสวนแรกเป็นสายน้ำที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่หรือสถานที่บริเวณโดยรวมถึงการนำเอาเรื่องเล่า ตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาเป็นส่วนประกอบสนับสนุนอธิบายภาพลักษณ์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังมีอิทธิพลในการสนับสนุนความเชื่อผ่านรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมและเชื่อว่าน้ำเป็นพื้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีของชุมชนลำนํ้าเสียวยิ่งใหญ่จึงสร้างความสามัคคีในชุมชน สร้างครอบครัวสร้างวัฒนธรรมสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชนต่อไป

6.1.3.6 การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม วัฒนธรรมเป็นของคู่กันมากับผู้คนในรูปแบบของวิถีชีวิตของผู้คนลุ่มน้ำเสียวยิ่งใหญ่อ่อนบถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ คือ ประเพณีวัฒนธรรมที่มีความเชื่อต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สิ่งลี้ลับที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่อาศัยการบอกเล่าประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธาของสถานที่นั้น เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำลงมาถึงปลายน้ำไปตอนล่างของลำนํ้าเสียวยิ่งใหญ่อ่อนบถือนั่น คือ โนนหนองบ่อหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าหนองบ่อ มองเข้าไปที่หนองบ่อเต็มไปด้วยป่าไม้ที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้น้อยใหญ่และวัชพืชต่าง ๆ หนองน้ำขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ในส่วนของบริเวณต้นน้ำลำนํ้าเสียวยิ่งใหญ่มีลักษณะเป็นสันปันน้ำหรือฝิปันน้ำ ส่วนหนึ่งจะปันน้ำไปทางอำเภอกุดรังลงไปทางอำเภอนาเชือก และอีกส่วนหนึ่งปันลงมาทางอำเภอบรบือที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อไหลลงตามทีลุ่มต่ำตามที่ชาวบ้านคนเฒ่าคนแก่เรียกในสมัยนั้นว่า ฝิปันน้ำหรือสันปันน้ำ ส่วนประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลำนํ้าเสียวยิ่งใหญ่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและการวางแผนปฏิบัติร่วมกันในชุมชนว่ามีส่วนร่วมให้เกิดความเข้มแข็งชาวบ้านจะร่วมกันประกอบพิธีกรรมเลี้ยง ผีตาแฮก ผีปู่ตา ตามประเพณีความเชื่อที่มีมาแต่บรรพบุรุษก่อนลงมือทำนาปักดำข้าว เพื่อเป็นการบวงสรวงให้เทพยดาบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล แม่โพสพ แม่ธรณีให้ปกปักษ์ไร่นา ให้ต้นข้าวเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นยังพบว่าประเพณีเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งถือปฏิบัติทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้ชาวบ้านตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าต้นน้ำและทรัพยากรธรรมชาติในป่าที่ชาวบ้านในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษา ไม่เข้าไปตัดไม้ ไม่เข้าไปเก็บของป่าในช่วงห้าม ไม่เข้าไปล่าสัตว์ อย่างนี้เป็นต้น

การเลี้ยงผีปู่ตากับประเพณีบุญข้าชะ คือ บุญเดือน 6-7 ถือเป็นประเพณีความเชื่อของชาวบ้านเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำมีเจ้าปู่จุมคำที่อยู่หนองบ่อถดลงมามีเจ้าปู่จุมเงินน้องชายเจ้าปู่จุมคำอยู่บ้านโคกลีติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ตั้งอยู่บริเวณวัดโคกลีแล้วก็ถดลงไปเรื่อย ๆ ตามหมู่บ้าน มีศาลปู่ตาดิดกับลำน้ำเสียวใหญ่ทุกหมู่บ้านพอเมื่อถึงเดือน 6 ออกใหม่ชาวบ้านจะพากันเอาบุญเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประจำทุกปีได้นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ด้วยถวายเป็นพุทธบูชา ถือเป็นประเพณีวัฒนธรรมสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แสดงให้เห็นถึงตัวตนของชาวบ้านที่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตนและจับต้องไม่ได้ ซึ่งพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาชาวบ้านยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนานจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นการร่วมกันอนุรักษ์ประเพณีและพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยการให้ชาวบ้านและเยาวชนร่วมกันทำกิจกรรมบวชป่า บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่า เจ้าเขา เพื่อมาปกป้องรักษาป่าคุ้มครองและน้ำให้เป็นที่พักของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ตามลุ่มน้ำ ชาวบ้านได้ทำมาหากินได้อย่างราบรื่นไม่ขาดแคลนน้ำประกอบกับเป็นการร่วมกันตรวจสอบพื้นที่ป่าว่ามีสิ่งใดหายไปบ้าง ซึ่งบางพื้นที่จะร่วมกันปลูกป่าทดแทนในทุกปีสิ่งเหล่านี้จะทำให้มีน้ำทำใช้สอยอย่างต่อเนื่องตลอดปี

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อเกี่ยวกับน้ำที่ชาวบ้านให้ความนับถือ โดยมีกลุ่มของชาวบ้านใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่อดีตจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เข้าใจในสภาพบริบทพื้นที่ของสภาพแวดล้อมทางทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีที่เกิดจากพื้นที่บริเวณลำน้ำเสียวใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการบริหารจัดการด้วยความเชื่อเรื่องเล่าต่าง ๆ จากการใช้น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ว่าเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือนและการนำไปประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชนผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีตาแกล็ก ผีปู่ตา เจ้าปู่ เจ้าที่ โดยในครั้งแรกเป็นสายน้ำที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่หรือสถานที่บริเวณโดยรวมถึงการนำ เรื่องเล่า ตำนานท้องถิ่น นิทาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มาเป็นส่วนประกอบสนับสนุนอธิบายภาพลักษณ์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังมีอิทธิพลในการสนับสนุนความเชื่อผ่านรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมและเชื่อว่าน้ำเป็นพื้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่จึงสร้างความสามัคคีในชุมชน สร้างครอบครัวสร้างวัฒนธรรมสร้างความอุดมสมบูรณ์

ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน บางพื้นที่เริ่มปรับเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมบริบทพื้นที่ เพราะลำน้ำเสียวใหญ่มีการขุดลอกปรับสภาพภูมิทัศน์เพื่อให้สัญจรไปมาได้สะดวก ปัจจุบันนี้คูดินตามลำน้ำเสียวใหญ่มีขนาดใหญ่รุดวังไปมาได้สะดวกและอีกอย่างหนึ่งเพื่อป้องกันน้ำไม่ให้ไหลออกมาท่วมข้าวในนาของชาวบ้านในช่วงหน้าฝนน้ำมา ส่วนของชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำมาอย่างยาวนาน สายน้ำนั้นนำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่ชีวิต บ้านเรือน ชุมชน ก่อเกิดตำนาน วิถีความเชื่อ สัมมาอาชีพที่สะท้อนถึง

อัตลักษณ์ ถึงความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติกับสายน้ำ ที่สะท้อนผ่านถึงวัฒนธรรมและประเพณี อันดีงามของชาวบ้านแล้วแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก

ผีป่วนที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนชาวบ้านยังดำรงชีพหรือประกอบพิธีกรรมเลี้ยง ปู่ตาเป็นประจำทุกปีเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อผีป่วนที่คอยดูแลรักษาหมู่บ้าน อีกส่วนหนึ่ง เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านนอกจากวัดแล้ว ยังทำให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยก ความสามัคคีกันปราศจากภัยอันตรายทั้งหลาย ประโยชน์ของการทำพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าผีป่วนเป็นความ เชื่อทางจิตใจเมื่อเจ้าป่วนมารับอาหารเครื่องเซ่นไหว้และอ่อนน้อมให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จยิ่งขึ้นและขอให้เจ้าป่วนคุ้มครองบ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์มี ฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่ทำนาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

6.2 อภิปรายผล

การอภิปรายผลผ่านแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ ดังนี้

6.2.1 ทูทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ทุนทางสังคมเป็นทุนดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วในชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมาตั้งแต่อดีต จนมาถึงปัจจุบันกล่าวคือ มีทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางภูมิปัญญา ทุนทางทรัพยากร ทุน ทางความเชื่อและทุนทางประเพณีพิธีกรรม ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกันมาโดยตลอด นอกจากนั้นทุนทางสังคมอาจจะแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ ทุนทางสังคมภายใน (Cognitive social capital) และทุนทางสังคมภายนอก (Structural social capital) ทุนทางสังคมภายในที่ชุมชนจะขาด สิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ต่างก็ต้องสรรหาในด้านใดด้านหนึ่งเพื่อให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีมีลักษณะที่ มองเห็น ทุนทางสังคมแบบนี้จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของความรู้สึกนึกคิดจิตใจความเชื่อทัศนคติ เช่น ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (Trust) มีคุณค่าร่วมกัน (Share values) ความเกื้อกูลกัน (Reciprocity) ทุน ทางสังคมภายนอกอันมีลักษณะที่มองเห็นและประเมินค่าได้ง่ายกว่าด้วยทุนทางสังคมประเภทนี้เกี่ยว พันธ์กับบทบาท พฤติกรรม การกระทำหรือความสัมพันธ์ที่เราสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ เครือญาติ สายสัมพันธ์อุปถัมภ์หรือจะเป็นเครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชมรม เป็นต้น รวมไปถึงสถาบันในรูปแบบของกฎ เช่น กฎระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ จารีตประเพณี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอาทิตย บุค ดาตวงและสุพรรณิ ไชยอำพร (2555: 33-35) กล่าวว่า ทุนทางสังคมแบ่งออกได้ 3 มิติ ได้แก่ 1) มิติ ของความรู้อุปถัมภ์ไปด้วยภูมิปัญญาซึ่งเป็นพื้นฐานองค์ความรู้ของบุคคลที่สั่งสมมาหรือประสบการณ์ รวมไปถึงสมรรถนะของคนและผู้นำ ซึ่งแสดงถึงความรู้ความสามารถในเชิงปฏิบัติบวกกับทักษะที่ จำเป็นในการจัดการหรือดำเนินกิจกรรมของชุมชนและสังคม 2) มิติของความดีประกอบไปด้วย

บรรทัดฐานทางสังคมความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือกันมีวัฒนธรรมประเพณีศีลธรรม จริยธรรม ความเชื่อทางสังคมศาสนาทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ร่วม 3) มิติของความรักประกอบไปด้วยเครือข่ายทางสังคมความไว้วางใจการเป็นพวกเดียวกันทุนทางสังคมถือเป็นมิติหนึ่งของการอยู่ร่วมกันของชุมชนสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องทุนทางสังคมกับการบริหารจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนของ สุพัตรา คงขำ (2561: 1) พบว่า 1) สภาพทุนทางสังคมของชุมชนบ้านบ่อน้ำซับในภาพรวมอยู่ในระดับดีทั้งด้านทุนมนุษย์โดยมีผู้นำชุมชนที่เสียสละเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมในด้านทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญา มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นมีความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ด้านทุนสถาบันประกอบด้วย สถาบันครอบครัว การศึกษา ศาสนา การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ นันทนาการและสถาบันอื่น ๆ ด้านทุนทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ 2) วิธีการนำทุนทางสังคมไปบริหารจัดการชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการสร้างแผนพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชนสร้างการมีส่วนร่วมมีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การค้นหาทุนในชุมชนการทดลองนำมาปฏิบัติการขยายผลต่อยอดสร้างศูนย์การเรียนรู้ 3) ปัญหาและอุปสรรคในการนำทุนทางสังคมไปบริหารจัดการชุมชนอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมของนารายันและพริทเชตต์ (Narayan and Pritchett, 1997) ซึ่งให้เห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นทุนที่สามารถเพิ่มระดับรายได้ของครอบครัว โดยชุมชนจะวัดกันที่ทุนทางสังคมจากสมาชิกกลุ่มหรือองค์กรในการร่วมมือกันในกลุ่มนั้นและความหลากหลายทางลักษณะของสมาชิกในกลุ่มซึ่งมีงานวิจัยเรื่องการดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง กรณีศึกษาตำบลโพธิ์ศรี อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานีของพิชชา บัวแย้ม และคณะ (2560: 664-665) พบว่า ชุมชนโพธิ์ศรีมีทุนทางสังคมอยู่ด้วยกัน 6 ด้าน ประกอบไปด้วย ด้านทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ สถาบันสังคม วัฒนธรรมประเพณี กลุ่มภาคีเครือข่าย และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์ลักษณะที่พึ่งพาอาศัยกันและกันภายในสังคม

ในส่วนของทุนทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญต่อชุมชนในแต่ละชุมชนนั้นต่างมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันออกไปและเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชุมชนมาอย่างยาวนานแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ท้องถิ่นมากมาย ทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้สิ่งเหล่านี้เรียกว่า ทุนทางวัฒนธรรม ของชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ปัจจุบันมีหลายชุมชนที่นำทุนทางวัฒนธรรมของตนเองมาใช้ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านทรัพยากร ด้านความเชื่อและด้านประเพณีพิธีกรรม

สะท้อนผ่านแนวคิดของ David Throsby (2001) ให้ความหมายของคำว่า ทุนวัฒนธรรม หมายถึง เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่สั่งสมมาในอดีตมีคุณค่าต่อมนุษย์และความต้องการของสังคม นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรีของบัณฑิตา ชำนาญกิจ (2556: 149-151) พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีทุนทาง

สังคมประกอบไปด้วย 1) มิติของความรู้ ได้แก่ องค์ความรู้ภูมิปัญญาและศักยภาพของคนกับผู้นำ 2) มิติของความคิด ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อทางสังคม 3) มิติของความรัก ได้แก่ ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทรต่างตอบแทนช่วยเหลือกันและสถาบันทางสังคมกับเครือข่ายกับการมีส่วนร่วมในภาคของประชาชนให้มีจิตสำนึกรักบ้านเกิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในด้านการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ สามารถนำทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นขนบธรรมเนียม จารีต และประเพณีดั้งเดิม รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการใช้ชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพเดิมหรือมีความสมบูรณ์ได้มากขึ้น เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การเลี้ยงศาลปู่ตา การทำบุญฝายต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ และประเพณีสืบชะตาแม่น้ำ รวมไปถึงการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ และตอบแทนธรรมชาติที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมสะท้อนผ่านทางสังคมของชุมชนชนบทในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน ไม่ว่าสังคมจะมีขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ล้วนแล้วอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นก้อนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะชุมชนนั้นต่างอาศัยกันเป็นเครือข่ายพึ่งพิงกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในชุมชน นอกจากนั้นชุมชนยังมีความผูกพันกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในแบบวิถีชีวิตลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน วิถีชีวิต กล่าวคือ การพึ่งพาน้ำ ป่าไม้ และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร รวมไปถึงความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ เช่น ผีปู่ตา ศาลเจ้าปู่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ป่าไม้ เหล่านี้เป็นต้น

6.2.2 การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

การจัดการน้ำของชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนในครั้งอดีต พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำตามลุ่มน้ำตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ชาวบ้านจะช่วยกันดูแลปันฝายดินให้เป็นคูดินที่มีขนาดพอเหมาะกับการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้งของชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านจะมีวิธีการตรวจสอบสภาพของลุ่มน้ำเสียก่อนว่าตรงสถานที่ใดจะสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้นานและพื้นที่ของลุ่มน้ำเสียใหญ่ตรงใดมีสภาพที่ลึกและตื้นเขินไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ จึงใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านผู้เป็นอาวุโสในชุมชนช่วยดูพื้นที่เหมาะสมของน้ำที่พอเหมาะแก่การปันฝายดินเพื่อกักเก็บน้ำได้ ซึ่งตรงกับแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมของนิยพวรรณ วรรณศิริ (2540: 124) พบว่า การศึกษาถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่มีต่อบ้านหรือแหล่งที่อยู่อาศัยตามสภาพสิ่งแวดล้อมหรือตามบริบทพื้นที่นั่นเองเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติสอดคล้องกับสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2550: 100) กล่าวว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์ เพื่อที่จะอธิบายลักษณะแบบแผนวัฒนธรรมบางประการที่มีอยู่ในสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อมุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปที่ใช้ได้กับทุกวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมสิ่งที่สำคัญที่สุดในแนวคิดนี้ คือ แก่นวัฒนธรรม

ในส่วนของ Julian H.Steward (1963) อธิบายตามหลักทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมโดยเน้นถึง

อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่คงที่ มีการปรับเปลี่ยนตามกาลเวลาตลอดถึงวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณี บางอย่างจะยังคงอยู่ได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

ส่วนแนวคิดของ Berkes and Favar (2000) อธิบายว่า การจัดการทรัพยากรน้ำตามความเห็นในมิติเหล่านี้ได้ให้คุณค่ากับความยั่งยืนเป็นเรื่องสำคัญโดยไม่ละเลยที่จะกล่าวถึงความยุติธรรมในสังคม การจัดการทรัพยากรส่วนรวมมีบทบาทสำคัญต่อการยังชีพ ด้วยชุมชนชาวนาส่วนใหญ่มีวิถีการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการอยู่รอดเป็นสำคัญซึ่งสอดคล้องงานวิจัยเรื่องนิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำลำธารของวิลาศ เทพทา (2561: 15-17) พบว่า ระบบเหมืองฝายมีความเป็นองค์กรรวมเฉพาะกลุ่มองค์กร และพื้นที่ได้รับประโยชน์จากฝายเดียวกันหรือเครือข่ายเหมืองฝายเท่านั้น อีกทั้งระบบเหมืองฝายยังเป็นเพียงกลไกส่วนหนึ่งของหมู่บ้านหรือลุ่มน้ำสำหรับสมาชิกที่ได้รับประโยชน์ เกี่ยวกับทรัพยากรและวัฒนธรรมผ่านระบบนิเวศ สำหรับแนวทางการจัดการน้ำเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ร่วมกับแหล่งต้นน้ำลำธาร คือ การจัดการน้ำที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมร่วมกับพื้นที่ธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายใต้การรับรู้และการยอมรับการสร้างคุณค่าของชุมชน

ในส่วนการจัดการน้ำของชลประทานหรือภาครัฐที่เข้ามาดูแลรักษาบำรุงลำน้ำเสียใหญ่ตอนบนกรมชลประทานได้ทำการขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่ตอนบน เริ่มแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำมีการสร้างฝายคอนกรีต ฝายยาง ทำเป็นประตูเปิดปิดระบายน้ำ ดังนั้นกรมชลประทานเป็นหน่วยงานภาครัฐชลค้อยควบคุมการส่งน้ำจากแหล่งน้ำและให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรเกี่ยวกับการชลประทานรัฐเป็นผู้ดูแลรักษากำกับเองสอดคล้องกับแนวคิดของไกรสร เพ็ญสกุล (2551: 42-45) กล่าวว่า การจัดการองค์การจัดรูปแบบโครงสร้างขององค์การบริหารในรูปของหน่วยงานภาครัฐบาล ภาคเอกชนและภาคประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำจำเป็นต้องสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติอื่นที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน ได้แก่ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งการจัดองค์กรที่ดีต้องจัดให้เหมาะสมกับความเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะเครือข่าย โดยจัดให้มีระบบการประสานงานระหว่างองค์กรภาครัฐบาล ภาคเอกชนแลภาคประชาชนมีงานวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้ใช้น้ำในการจัดการทรัพยากรของชุมชนของอนุมาศ ทูริสุทธิ์ (2540: 45-49) พบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำอยู่ในกลุ่มทดลองมีการพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำเพิ่มมากขึ้น โดยกลุ่มมีที่ทำการเป็นกลุ่มของตนเอง มีการจัดองค์กร โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของกลุ่มที่สมบูรณ์ครบถ้วน มีการวางแผน การจัดสรร การใช้น้ำของสมาชิกในกลุ่มมีความรู้ในการใช้น้ำและประกอบอาชีพจากการใช้น้ำเพื่อให้เพียงพอต่อชุมชนในการอุปโภคบริโภค

ในส่วนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำถูกพิจารณาควบคู่กับเทคนิคด้านวิศวกรรมและผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของจรรยาบรรณ พรหมคุณ (2554: 2-4) พบว่า ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำจึงสามารถจำแนกได้เป็นสองประเด็นหลัก คือ ปัญหาทางกายภาพและปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรน้ำด้านอุปทาน สำหรับประเทศไทยได้กล่าวว่าการจัดการน้ำแหล่งน้ำหรือพัฒนานั้นเป็นแนวคิดหลักของหน่วยงานภาครัฐบาลโดยเฉพาะกรมชลประทานซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการจัดการน้ำเป็นแนวทางหลักในการบริหารจัดการน้ำตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาโดยเน้นเฉพาะการจัดหา (provision) มากกว่าการจัดการ (management) ภายใต้การวิเคราะห์ปัญหาที่ว่า การขาดแคลนน้ำหรือปัญหาล้นน้ำกับปัญหาน้ำท่วม เป็นผลเนื่องมาจากการมีแหล่งกักเก็บน้ำไม่เพียงพอสำหรับกักน้ำฝนที่ตกลงมามากในช่วงฤดูฝนไว้ใช้ประโยชน์ในช่วงฤดูร้อนปัจจุบันการจัดการน้ำยังคงเป็นแนวทางหลักในการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย ปัญหากระบวนการจัดการน้ำของชุมชนที่ยังขาดประสิทธิภาพ อันเนื่องมาจากชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ในชุมชนเกิดปัญหาการแย่งน้ำในการอุปโภคบริโภคในการเกษตร ปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งบวกกับแหล่งน้ำตื้นเขินหรือชำรุดเสียหาย ทำให้น้ำไหลผ่านไม่สะดวกอีกทั้งยังตะกอนที่ถูกพัดพามาในช่วงน้ำหลากทำให้แหล่งน้ำตื้นเขินและน้ำท่วมสร้างความเสียหายให้แก่ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านและพื้นที่การเกษตรอีกด้วย

การจัดการน้ำที่ผลกระทบต่อชุมชนในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำเป็นหน้าที่หลักของกรมชลประทานเป็นผู้ดูแลรักษาบำรุงลำน้ำเสียใหญ่ จึงทำให้ชาวบ้านหรือชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการดูแลบำรุงรักษาหรือไม่สามารถจัดการทรัพยากรน้ำได้เอง ดังนั้นชุมชนเป็นแค่ผู้อาศัยทรัพยากรน้ำเท่านั้น ในเมื่อทรัพยากรน้ำอยู่ในพื้นที่ของชุมชนจึงเป็นหน้าที่บทบาทขององค์กรชาวบ้านในระดับลุ่มน้ำในดำเนินการจัดการน้ำอยู่แล้วเพียงแต่ถูกรัฐเข้ามาแทรกแซงระบบชลประทานของชาวบ้าน โดยนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนระบบชลประทานชาวบ้านทั้งได้แย่งอำนาจในการจัดการน้ำในระบบชลประทานไป จากชาวบ้านรวมถึงการพัฒนาใดควรจะเริ่มต้นจากการวางแผนจากแนวคิดส่วนอุ้แก้ว ประกอบไวทยกิจ ปีเวอร์ (2531) กล่าวว่า น้ำในลุ่มน้ำโดยรัฐมีหน้าที่เป็นเพียงผู้สนับสนุนในด้านงบประมาณ ความรู้และบุคลากรเพื่อให้เกิดความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติแต่ไม่ใช้การที่รัฐทำโครงการแทนชาวบ้านโดยไม่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรัฐจะต้องรับผิดชอบต่อค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐเข้ามาแทรกแซงระบบชลประทานชาวบ้านและทำความเสียหายแก่ระบบเหมืองฝาย ตลิ่งพัง พนังกั้นน้ำรวมถึงพืชผล และทรัพย์สินของชาวบ้าน ทั้งนี้ชาวบ้านต้องรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งสมาคมผู้ใช้น้ำและจ่ายต่อการรักษาบำรุง

6.2.3 การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

ภายใต้สถานการณ์ยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านภูมิปัญญา ด้านความเชื่อ ด้านทรัพยากรและด้านประเพณีพิธีกรรม โดยชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีการปรับตัวในแต่ละด้าน ดังนี้

6.2.3.1 การปรับตัวด้านสังคม ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า มีหลายตำบลหลายหมู่บ้านซึ่งทุกพื้นที่ต่างมีโครงสร้างชุมชนเรียกว่า ทุนทางสังคม ประกอบไปด้วยทุนทางครอบครัว ทุนทางเครือญาติ และทุนทางองค์กรชุมชน ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกัน ดังเช่นชุมชนที่มีผู้นำแบบเป็นทางการและผู้นำแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกันมีการติดต่อสื่อสารกันมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดมีความรักความสามัคคีเพราะสมาชิกภายในชุมชนส่วนมากเป็นญาติพี่น้องกันต่างอพยพมาจากที่เดียวกันและที่สำคัญสมาชิกส่วนมากยังคงอาศัยอยู่ในชุมชน ภายในชุมชนมีโครงสร้างตรงกับแนวคิดของอาทิตย บุคคาตวงและสุพรรณิ ไชยอำพร (2555: 33-35) พบว่า ในมิติของความดีประกอบไปด้วยบรรทัดฐานทางสังคมความเห็นอกเห็นใจตอบแทนเอื้ออาทรช่วยเหลือกันชุมชนมีศีลธรรมจริยธรรมต่อกันมีความเชื่อทางสังคม นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ของบัณฑิตา ชำนาญกิจ (2556: 149-151) พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีทุนทางสังคมประกอบด้วย 1) มิติของความรู้ ได้แก่ องค์ความรู้ภูมิปัญญาและศักยภาพของคนและผู้นำ 2) มิติของความดี ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อทางสังคม 3) มิติของความรัก ได้แก่ ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทรต่างตอบแทนช่วยเหลือกันและสถาบันทางสังคมและเครือข่ายยังสอดคล้องกับงานวิจัยการดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง : กรณีศึกษาตำบลโพธิ์ศรี อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานีของพิชชา บัวแย้ม และคณะ, (2560: 664-665) พบว่า ชุมชนโพธิ์ศรีมีทุนทางสังคม 6 มิติ ประกอบด้วย มิติทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ สถาบันสังคม วัฒนธรรมประเพณี กลุ่มภาคีเครือข่าย และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ต่างมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกันและกันภายในชุมชนให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ

6.2.3.2 การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า มีการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักอาชีพนำจากลำน้ำเสียวและน้ำฝน อาชีพรองเลี้ยงสัตว์และอาชีพเสริมค้าขายรับจ้างทั่วไป ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้มีการปรับตัวในด้านเศรษฐกิจหลายอย่าง เช่น ค้าขายรับจ้าง เพาะปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ ทำนา ทำไร่ ฯลฯ ประกอบอาชีพส่วนตัวเพื่อเสริมรายได้ให้กับครอบครัว โดยอาศัยลุ่มน้ำเสียวใหญ่เป็นพื้นที่ทำมาหากินเศรษฐกิจของชุมชนมีอยู่ 2 ระบบ คือ เศรษฐกิจในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นสอดคล้องกับการศึกษา

ของสุวิทย์ อิศาสวัสดิ์ (2546) กล่าวว่า คราวเรือนในชุมชนอีสานมีการปรับตัวตลอดโดยเฉพาะการทำงานนอกภาคเกษตรทำให้รายได้เพิ่มมากขึ้นและเป็นการเพิ่มสร้างรายได้ให้กับชุมชน

แนวคิดของลาซาร์ส Luckman, J. & Sorensen, K.C. (1987) กล่าวว่า การปรับตัวประกอบขึ้นด้วยกระบวนการหรือวิธีการทั้งหลายทางจิตซึ่งมนุษย์ใช้ในการเผชิญข้อเรียกร้องหรือแรงผลักดันภายนอกและภายในกับ ชี้ให้เห็นว่าชุมชนที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจในมูลค่าที่เป็นตัวเงินจะช่วยให้ชุมชนลดความไม่มั่นคงในด้านอื่นได้มากขึ้นรวมถึงความเป็นอยู่ด้วยส่วนประสมสุขฤทธิเดช (2550) กล่าวว่า การปรับตัวของชุมชนชาวนาในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งการปรับตัวของชุมชนชาวนาเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ผู้คนในชุมชนต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และสังคมในยุคสมัยนั้น ๆ เพียงแต่ชุมชนในแต่ละสังคมและแต่ละยุคสมัยอาจมีกระบวนการปรับตัวที่แตกต่างกันไป ตามศักยภาพของตนในวิถีชุมชนนั้น

6.2.3.3 การปรับตัวด้านภูมิปัญญา ชุมชนมีองค์ความรู้ที่สะสมมาจากบรรพบุรุษอย่างยาวนาน พบว่า มีภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เช่น ภูมิปัญญาเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก เครื่องมือจับปลา หาปลา และต้มเกลือ ถือว่าเป็นภูมิปัญญาในการเสริมสร้างของการดำรงชีพให้กับชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ถือเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการปรับตัวอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นฐานของความรอบรู้ของชาวบ้านที่ได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์สืบเนื่องต่อกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่มีคุณธรรมสอนให้คนเป็นคนดี สอนให้คนเคารพธรรมชาติรู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยไม่ทำลายให้ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วสำหรับหนึ่งฤทัย ไชยเดช (2554: 13) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ความคิด ความเชื่อความสามารถ ความเจตจำนง ที่กลุ่มชนได้จากการเรียนรู้สังเกต ทดลอง ลองผิดลองถูกหรือการปฏิบัติที่สั่งสมเป็นประสบการณ์ในการปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการมีการถ่ายทอดสืบสานต่อกันมายังมีแนวคิดของเอกวิทย์ ณ กลาง (2546: 7-8) กล่าวว่า โดยที่ชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการทดสอบในชีวิตจริงผ่านกาลเวลาสถานการณ์บริบทและเศรษฐกิจ สังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงในครั้งอดีตจนถึงปัจจุบันจึงเป็นธรรมดาที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสิ่งหลายอย่างย่อมตกสมัยไปแล้ว ทว่าพร้อมกันนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกหลายอย่างก็ยังคงอยู่ หากแต่มีการปรับใช้สถานการณ์แล้วองกามเจริญเติบโตต่อไป

6.2.3.4 การปรับตัวด้านทรัพยากร มีความอุดมสมบูรณ์อย่างมากในครั้งอดีตชุมชนอาศัยทรัพยากรเหล่านี้เป็นปัจจัยหลักหรือทุนเดิมในการดำรงชีพ สมาชิกส่วนใหญ่จึงยังอาศัยลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนได้มีการปรับตัวเรียนรู้ถึงทรัพยากรได้มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กำหนดเขตการใช้ประโยชน์ การกำหนดระเบียบชุมชน

ได้อย่างชัดเจน คือ ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามลงเล่นน้ำ ห้ามจับสัตว์น้ำ หรือเป็นกฎจารีตประเพณีที่ชาวบ้านใช้เป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันซึ่งมีแนวคิดของจิราภรณ์ หะยีปี (2553: 25) กล่าวว่าวิธีการดำเนินการในพื้นที่รับประโยชน์จากน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านการจัดหา การพัฒนา การเก็บรักษาซ่อมแซมให้คืนสู่สภาพรวมไปถึงการฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรมให้กับมาใช้ประโยชน์ได้ต่อไป และเพื่อให้สิ่งที่ดีๆ นั้นบังเกิดผลอย่างยั่งยืนต่อมวลมนุษยและธรรมชาติการจัดการทรัพยากรน้ำในงานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่นาน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน อิศราภาพ มาเรือน (2550: 27) พบว่า พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำเริ่มจากการประสบปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรป่ากับทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ในส่วนของพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชาวบ้านได้จัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครในการดูแลอนุรักษ์ลำน้ำเสียวแต่ละหมู่บ้าน

6.2.3.5 การปรับตัวด้านความเชื่อ ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า มีความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งลี้ลับตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้แก่ รุกขเทวดา ผีสาว ผีปู้ตา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดอนปู่ตา เป็นการผสมผสานกลมกลืนทางธรรมชาติ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนกลายเป็นประเพณีที่ดีที่แผ่ไปด้วยแนวคิดทางปรัชญาคติความเชื่อซึ่งถูกส่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้ถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบันสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องผีปู้ตาความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมของชาวมหาสารคามของสิบลอย ขยานุสาสนี จันทรดอนและคณะ (2561: 415) พบว่า ทุกคนในชุมชนยังให้ความเชื่อถือเคารพศรัทธายึดมั่นในความเชื่อพิธีกรรมที่มีมาตั้งแต่อดีต โดยมีเฒ่าเจ้าเป็นตัวแทนของผีปู้ตาซึ่งชาวบ้านเลือกสรรให้ทำหน้าที่สื่อสารระหว่างผีปู้ตากับชาวบ้าน นั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างผีกับคน คนกับธรรมชาติ ในการอยู่ร่วมกันได้อย่าง นิเวศวิทยาวัฒนธรรมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างและใกล้ชิดมีผลซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออกในยุคที่เทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำมนุษย์จึงจำเป็นต้องเข้าหากับสภาพแวดล้อม แต่เมื่อเทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้นมนุษย์ก็ต้องสามารถดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมก็ลดน้อยลงแต่ลักษณะทางวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีจะยังคงอยู่สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551: 216-217) วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือของมนุษย์สร้างขึ้นและเป็นกลไกที่ช่วยให้มนุษย์นำมาใช้เพื่อการอยู่รอดได้ในสังคมในส่วนแนวคิดของ Nonaka, I. and H. Takeuch (1995: 25-44) กล่าวว่า คนในสังคมเมื่อมีการอยู่ร่วมกันจำเป็นจะต้องมีระเบียบแบบแผนหรือแนวทางที่คนในสังคมยึดถือเป็นหลักปฏิบัติซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรม ที่เป็นบรรทัดฐานหรือกฎระเบียบจารีตประเพณีอาจจะเป็นจิตวิญญาณของชุมชนในการอยู่ร่วมกัน

6.2.3.6 การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม ในส่วนของประเพณีพิธีกรรม พบว่า ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับเลี้ยงผีปู้ตา บุญผาย ในช่วงเดือน 6 ชุมชนจะจัด

งานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ถึงเวลาลงทำนาของชาวบ้าน และเป็นเป็นการตอบแทนผีปูดที่ช่วยปกป้องรักษาลุ่มน้ำเสียใหญ่ ดังนั้นจึงทำให้ต้องรักษาหรือดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนจึงต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัยหรือความเหมาะสมกับประเพณีถือเป็นวิถีชีวิตที่คนไทยที่ได้สัมผัสต่อมาจากบรรพบุรุษ สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องนิเวศวัฒนธรรมเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำของสามารถ ใจเตี้ย (2560: 64-65) พบว่าการเลี้ยงผีขุนน้ำที่สิ่งสถิตอยู่ตามต้นน้ำเพื่ออารักขต้นน้ำลำธาร เพื่อช่วยบันดาลให้น้ำไหลออกจากตาน้ำตลอดเวลาไม่ขาดสายเพื่อให้การทำนาเป็นไปด้วยดีตลอดฤดูกาล ชาวบ้านก่อนเอาน้ำเข้านาจะมีการไหว้ผีน้ำ เรียกว่า พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีเหมือง ผีฝ่าย ผีห้วย เพื่อขออนุญาตใช้น้ำในการเกษตรกรรม เป็นการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติที่เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้กับมนุษย์ ให้มองเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรที่มีต่อมนุษย์ เช่นเดียวกับพิธีเลี้ยงผีปูดของชาวบ้านตามลุ่มน้ำเสียใหญ่จะร่วมกันทำในชุมชน จึงแฝงไปด้วยคติธรรมสอนใจเพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะให้รู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติให้ยั่งยืนตลอดไป

ดังนั้น ชาวบ้านจึงใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพปัจจุบันหรือยุคโลกาวิวัฒน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาสอดคล้องกับแนวคิดวราภรณ์ ตระกูลสฤกษ์ดี (2546: 10) กล่าวว่า กระบวนการที่บุคคลใช้ความพยายามในการปรับหรือเปลี่ยนแปลงตนเองอยู่เสมอ เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ กับสภาพปัญหาทางสังคมจนสามารถอยู่ในสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ได้อย่างมีความสุข

ในส่วนแนวคิดของ Cohen A. Yehudi (1969: 41) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นกลไกที่ช่วยให้มนุษย์นำมาใช้เพื่อที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพปัจจุบันเพื่อให้อยู่รอดได้ในระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องแม่น้ำแห่งชีวิตการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในส่วยนยศ สันตสมบัติ (2552: 274-275) พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นชาวบ้านในด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังจะสูญหายไป ขณะที่พิธีกรรมวัฒนธรรมรวมไปถึงความเป็นชุมชนเริ่มปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับกับสิ่งใหม่ ๆ ที่จะเข้ามาในท้องถิ่นตามชุมชนท้องถิ่นมิได้นิ่งเฉยรอรับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกการปรับตัวเกิดขึ้นหลายระดับ เช่น คราวเรือน ชุมชน โดยเฉพาะในรูปของเครือข่ายในการสร้างเครือข่ายเพื่อตอบสนองการปรับภูมิปัญญาท้องถิ่นอาชีพการจัดการทรัพยากรและการปรับองค์กรระดับท้องถิ่นถึงระดับโลก

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

6.3.1.1 หน่วยงานในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล, อปท. สำนักวัฒนธรรม กรมชลประทาน ควรเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนในการรักษาลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

6.3.1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมีการให้คำแนะนำหรือหาวิธีการช่วยเหลือประชาชนให้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

6.3.1.3 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำแบบมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน โดยให้ชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ

6.3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

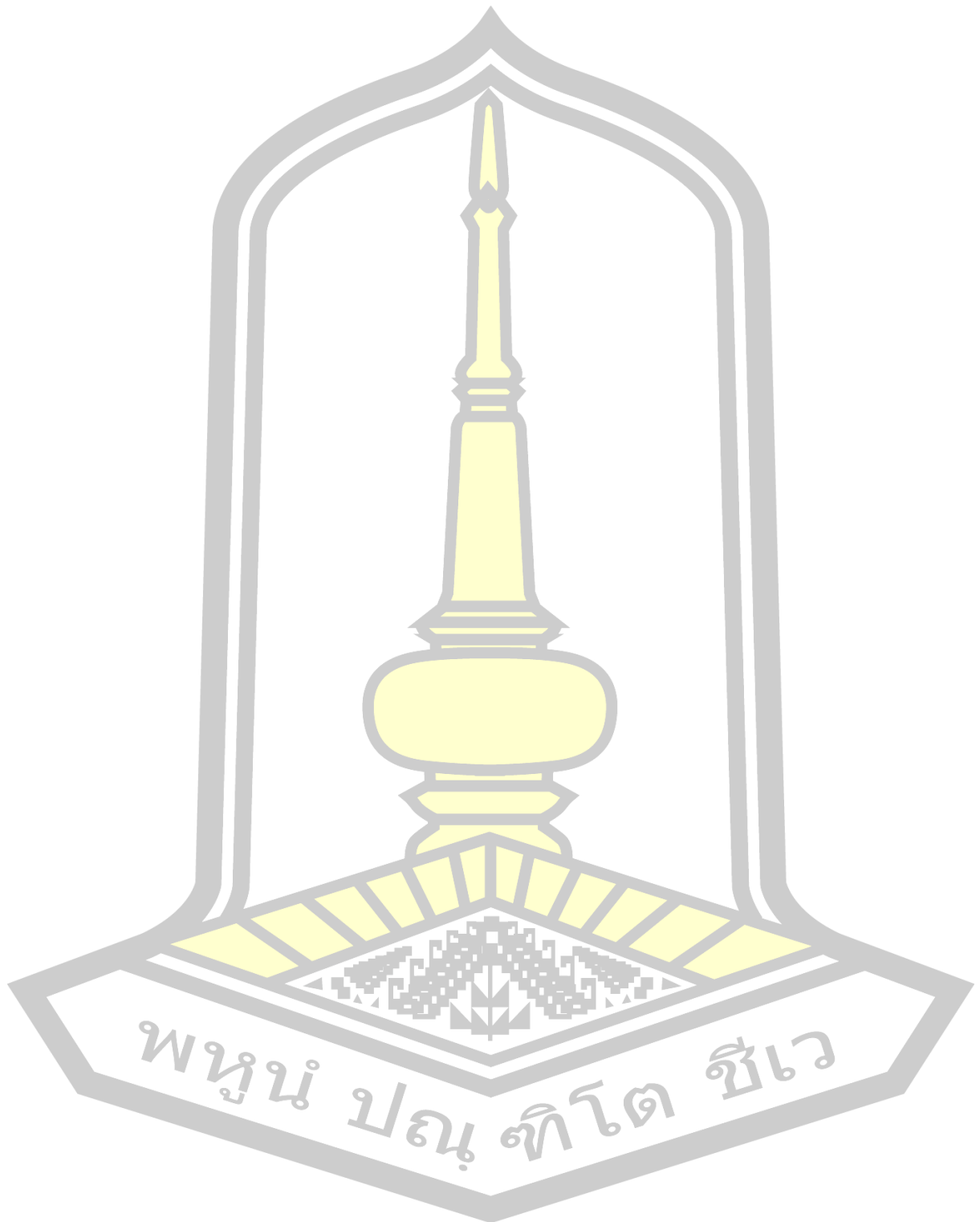
6.3.2.1 ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนและตอนล่าง

6.3.2.2 ควรมีการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

6.3.2.3 ควรใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อศึกษาการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำภายในชุมชน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนก จันทร์ทอง. (2541). *สิ่งแวดล้อมศึกษา : ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมปัดตานี*. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- กมล หอมกลิ่น. (2556). การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนหลังการสร้างฝายลำโดมใหญ่. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 39(2).
- กรมชลประทาน. (2561). *ฝายห้วยผึ้งชำรุด*. สืบค้นจาก <http://www.rid.go.th>
- กรมทรัพยากรธรณี. (2550). *ธรณีวิทยาประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ.
- กรมทรัพยากรน้ำ. (2552). *แนวทางการจัดทำแผนงบประมาณในเชิงบูรณาการ เรื่องการบริหาร*
- กรมทรัพยากรน้ำ. (2559). *โครงการศึกษาสถานภาพและศักยภาพการบริหารจัดการน้ำผิวดินร่วมกับ*
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2540). *การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2557). *ประชากรสูงอายุไทย: ปัจจุบันและอนาคต*. เอกสารประมวลสถิติด้านสังคม 1/2558 (พฤศจิกายน). กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กฤตเมธ สุทธิหาญ. (2545). *การจัดการทรัพยากรน้ำขององค์การบริหารส่วนตำบลในเขตแม่น้ำมูล*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- กฤษฎา บุญชัย. (2540). *พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กันยา สุวรรณแสง. (2533). *การพัฒนาบุคลากรและการปรับตัว*. กรุงเทพฯ: บำรุงศาสน์.
- กิตติชัย รัตนะ. (2554). *การจัดทำยุทธศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำและภัยธรรมชาติในพื้นที่ตำบลสะพานหิน อำเภอหนองมะโมง จังหวัดชัยนาท*. ประชุมวิชาการครั้งที่ 9 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตกำแพงแสน 7 ธันวาคม 2012 กำแพงแสนนครปฐม ประเทศไทย.
- กীরกร ตรีเศศ. (2546). *เศรษฐกิจศาสตร์เข้าใจทุนทางสังคมอย่างไร*. *มติชนรายสัปดาห์*. 4 เมษายน 20.
- เกษม จันทร์แก้ว. (2547). *การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ไกรสร เพ็งสกุล. (2551). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ : ศึกษากรณีลุ่มน้ำสาขาลองปะเหลียน จังหวัดตรัง*. สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 8 กรมทรัพยากรน้ำกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- คณะนักวิจัยไทบ้านราศีไศล. (2548). *เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทาม แม่น้ำมูน 3 จังหวัดศรีสะเกษ*. บรรณาธิการ. สำนักพิมพ์ลักษณ์.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2543). *หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬา.
- จรรยาภรณ์ พรหมคุณ. (2554). *การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำลำปะเทีย*. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรน้ำ.
- จิราภรณ์ คชเสนีและนันทนา คชเสนี. (2550). *นิเวศวิทยาประยุกต์ การจัดการสิ่งแวดล้อมทรัพยากร และการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์บรรณสารและการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยพะเยา.
- จิราภรณ์ หะยิปี. (2553). *บทบาทของเทศบาลตำบลในการจัดการทรัพยากรน้ำพื้นที่ทะเลน้อย*. การค้นคว้าอิสระปริญญาโทบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- จุฑาทิพย์ บุญรอด. (2545). *การสื่อสารเพื่อการปรับตัวในการทำงานของผู้บริหารญี่ปุ่น กรณีศึกษา บริษัท Daiwa Kasei (Thailand) Co., Ltd. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์*.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- พิชชา บัวแย้ม และคณะ. (2560). *การดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง : กรณีศึกษาตำบลโพธิ์ศรี อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานี*. วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, 10(2), 664-665.
- ชนัญ วงษ์วิภาค. (2545). *ประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. เอกสารการสอนชุดวิชา ประสพการณ์วิชาชีพการจัดการการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ชนิดา จิตตรุทธะ. (2556). *วัฒนธรรมป๊อปกับการทำให้เป็นประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชนิดา เสี่ยมไพศาลสุข. (2550). *ปี แอร์ บุรีดิเยอ เศรษฐกิจของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมลักษณะ*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ชลดา บุญอยู่. (2556). *ทุนทางสังคมกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กรณีศึกษาบ้านเกาะพิทักษ์ตำบลบางน้ำจืด อำเภอลำสนธิ จังหวัดชุมพร*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชนบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชัยณรงค์ ศรีรักษ์และคณะ. (2561). *การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อผลกระทบทางสังคมจากนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน*. รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ชูศักดิ์ วิทยาค. (2543). “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรน้ำในภาคเหนือ” อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.) ในพลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ: สถานการณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). รัฐ-ชาติกับ (ความไร้) ระเบียบโลกชุดใหม่. กรุงเทพฯ: วิชาษา
- ณรงค์ เส็งประชา. (2539). พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ณรงค์ กุลจันทร์. (2548). การศึกษาสภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศนํ้าลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน และผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนสองฝั่งลำน้ำ อำเภอบรบือ อำเภอน้ำปทุม จังหวัดมหาสารคาม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.
- ณรงค์ศักดิ์ จักกรณ. (2553). วิธีการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับคณะกรรมการลุ่มน้ำ : กรณีศึกษา คณะกรรมการลุ่มน้ำยม. ผลงานวิจัยด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยากรมทรัพยากรน้ำ.
- ณิศรา สุกแป้น. (2557). คลองจำเริญ : พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. (2547). นโยบายสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีโดยการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชน. [ออนไลน์]. <http://www.Kmutt.ac.th/jjif/public>.
- เต็ม วิชาญพจนกิจ. (2557). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เทพธิดา บัวเลิง. (2549). การติดตามเฝ้าระวังระบบนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำกู่ ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการลุ่มน้ำและสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ธัน อนุมานราชธน. (2545). แนวทางการจัดการความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในเขตอำนาจขององค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดเชียงใหม่. ภาควิชารัฐศาสตร์คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธวัช ปุณโณทก. (2534). ความเชื่อพื้นฐานอันสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมอีสาน. วารสารวัฒนธรรมไทย.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). วรรณคดีสี่เขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: นาคร.
- ธานีษฐ์ กองแก้ว. (2544). การสื่อสารและการปรับตัวของอาจารย์ต่างชาติในมหาวิทยาลัยไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระพงษ์ สิทธิโคตร. (2550). แนวทางการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำสงคราม : กรณีศึกษาบทบาทขององค์การภาครัฐและชุมชนท้องถิ่น อำเภออากาศอำนวย

- จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารจัดการ
สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธีระภัทร เอกผายสินธุ์. (2553). การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็ง
กรณีศึกษาตำบลวังชมพู อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์. มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2556). คนชนบทอีสานกับการทำมาหากินความเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย.
กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- น้ำทิพย์ คำแร่. (2552). การจัดการทรัพยากรดินเพื่อการเกษตรของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำหนอง
บ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม. วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี.
- น้ำทิพย์ ภูณชัย. (2550). การปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยโซ่งบ้านตลาดควาย อำเภอ
จอมบึง จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา
โครงการบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- นิคม ชมพูหลง. (2542). ชุดฝึกอบรมด้วยตนเองการสร้างและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ (ฉบับปรับปรุงใหม่). พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาสารคาม:
อภิชาติการพิมพ์.
- นิชชีมา ทนศิริ. (2551). ผลของการให้คำปรึกษาแบบกลุ่มตามแนวทฤษฎีเผชิญความจริงต่อ
การปรับตัวทางสังคมของนักเรียนวัยรุ่น. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. ชลบุรี:
มหาวิทยาลัยบูรพา.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. (2557). ชนบทนิยมในเมืองไทย. มติชนสุดสัปดาห์ (28 พฤศจิกายน-4
ธันวาคม), -11.
- นิภา นิธยาน. (2530). การปรับตัวและบุคลิกภาพจิตวิทยาเพื่อการศึกษาและชีวิต. กรุงเทพฯ:
โอเดียนสโตร์.
- นิภาวดี ทะไกรราช. (2544). การศึกษานิเวศวัฒนธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกกลางหมู่ที่ 5
ตำบลแคน อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพฯ: ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- นิยพรรณ วรรณศิริ. (2540). มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิตารัตน์ หวานชะเอม. (2558). การจัดการความรู้เพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมเพลงพื้นบ้านภาคกลาง :
กรณีศึกษาเพลงอีแซวจังหวัดสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นุกูล ชมพูนิช, (2530). บ้านไทย เอกลักษณ์ของชาติ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นุทิศ เอี่ยมใส. (2555). ทูทางศิลปวัฒนธรรมประเพณีกับการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน
จังหวัดเพชรบูรณ์. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.

- บัณฑิตา ชำนาญกิจ. (2556). การประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาพัฒนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุญชัย งามวิทย์โรจน์และคณะ. (2551). ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำชี. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา.
- บุญทัน ดอกไธสง. (2551). การจัดการทุนมนุษย์. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตะวัน.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2557). ดงภูดิน : เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับปฏิบัติการสร้างความหมายว่าด้วยสิทธิชุมชน. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 10(3), 88-99.
- ปธาน สุวรรณมงคล. (2540). การพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน.
- ประยูร วงศ์จันทร์. (2555). วิทยาการสิ่งแวดล้อม. มหาสารคาม: คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ประเวศ วะสี. (2547). พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สยาม.
- ประสานต์ พุกษาศาติ. (2549). การจัดการน้ำของโครงการชลประทานขนาดกลางในเขตจังหวัดระยองกรณีศึกษาอ่างเก็บน้ำคลองระโงก. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาพัฒนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประสิทธิ์ ประครองศรี. (2551). รายงานผลการศึกษาเพื่อพัฒนาเรื่องวิถีชีวิตในพื้นที่ประสบภาวะน้ำท่วมซ้ำซาก กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร. ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยและพัฒนากิจการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะเกษตรศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปรานี วงษ์เทศ. (2543). สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ปราโมทย์ ไม่กัลด. (2525). คู่มืองานเขื่อนดินขนาดเล็กและฝาย. นนทบุรี: สมาคมศิษย์เก่าวิศวกรรมชลประทาน.
- ปราโมทย์ ไม่กัลด. (2541). การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ปราวีณา มณีสุต. (2542). ลักษณะเศรษฐกิจสังคมและรูปแบบการใช้ทรัพยากรของประชากรในเขตพื้นที่เสี่ยงต่ออุทกภัยของ ลุ่มน้ำชี. กรุงเทพฯ: ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- ปรีชา สุวรรณพินิจและนางลักษณ์ สุวรรณพินิจ. (2556). High School Biology ชีวิตวิทยา ม.4-6 เล่ม 5. (รายวิชาเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: ไฮเอ็ดพับลิชชิง.

- พรชัย ธรรมธรรม และคณะ. (2538). *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน*. กรุงเทพฯ: สุทธาการพิมพ์.
- พัฒนา วิจิตรพงษ์สกุล. (2553). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่โครงการนาร่องลุ่มน้ำย่อย คลองน้ำวัง*. ผลงานวิจัยด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ.
- พัทยา สายหู. (2540). *พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- มัญชรี โชติรสสุติ. (2556). *การปรับตัวข้ามวัฒนธรรมของนักเรียนไทยในต่างประเทศ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารประยุกต์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เมตตา วิวัฒนานุกูล. (2548). *การสื่อสารต่างวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2552). *แม่น้ำแห่งชีวิต : การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ. (2559). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ระพี สาคริก. (2533). จากมนุษย์ถึงสิ่งแวดล้อม. *สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ*, 29(10).45
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2546). *กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ. 2475-2530*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์
- ลักขณา สิริรัตน์. (2545). *สุขวิทยาจิตและการปรับตัว*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2554). *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์. (2548). *ทุนทางสังคม*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สวส).
- วรารณ ตระกูลสกุล. (2546). *จิตวิทยาการปรับตัว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- วสันต์ จอมภักดี. (2550). *การบริหารจัดการลุ่มน้ำในระดับท้องถิ่น*. บทความวิชาการเชียงใหม่ : คณะวิศวกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วัฒนา จุฑะพันธุ์. (2545). *วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

- วิลาศ เทพทา. (2561). นิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำ และแหล่งต้นน้ำลำธาร. วารสารวิจัยและพัฒนาโดยองค์กรฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. 13(2).
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551). ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพวิริยะพันธุ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดมและคณะ. (2551). นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมิโนเวศวัฒนธรรมระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศรีสมพร สุขวงศา. (2551). การปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทแดงบ้านโพทองเมืองนาชายทอง นະคອນหลวงเวียงจันทร์สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศิริทิพย์ พันธุ์มัวพ. (2552). การพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศิริรักษ์ จรรย์ยานนท์. (2549). ความเชื่อผีปู่ตาของชาวบ้านหนองตื้น ตำบลเขาว อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2554). การศึกษาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: ส.เจริญการพิมพ์.
- สนั่น ชูสกุลและคณะ. (2550). สถิติชุมชนศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สมคิด บางโม. (2539). องค์การและการจัดการ. กรุงเทพฯ: วิทย์พัฒน์.
- สมบัติ เสริฐผล และประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2561). การปรับตัวเพื่อความมั่นคงของชุมชนเสี่ยงภัยแล้งในลุ่มน้ำชีตอนบน. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 9(1), มกราคม-มิถุนายน.
- สมปอง โพธิ์กรกระจ่าง. (2551). แนวทางพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนบ้านพะดี ตำบลรวมไทยพัฒนา อำเภอบพพระ จังหวัดตาก. มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.
- สมศรี อรุณินท์. (2539). ดินเค็มในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมพัฒนาที่ดิน.

- สมศรี ศิริขวัญ. (2541). การวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ : กรณีศึกษาชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2550). สังคมวิทยาชนบท : แนวคิดทางทฤษฎีและแนวโน้มในสังคม. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- สมสงวน ปัสสาโก. (2558). การศึกษานิเวศวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพของแม่น้ำชี เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- สรเกียรติ กุลเจริญ. (2558). การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่น : ศึกษากรณีงานประเพณีสงกรานต์พระประแดง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สรายุทธ ช่วยชาติ. (2548). ปัญหาและอุปสรรคการบริหารจัดการงานชลประทานขององค์การบริหารส่วนตำบล ภายหลังการถ่ายโอนภารกิจงานชลประทาน ในเขตอำเภอท่าใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สรารุณ คลอวุฒินันต์และคณะ. (2555). ปฏิบัติการนิเวศวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สถิตินา กาญจนพันธุ์. (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทยแนวทางการพัฒนาป่าชุมชนภาคเหนือ ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- สามารถ ใจเตี้ย. (2560). นิเวศวัฒนธรรมชุมชนล้านนากับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. รมยสาร. 15(2), พฤษภาคม-สิงหาคม.
- สำนักกรมชลประทานที่ 6 กรมชลประทาน. (2546). โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาพัฒนาลุ่มน้ำเสียวใหญ่. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2548). ทู่นทางสังคมฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- สิบลัย ขยานุสาสนี จันทรตอนและคณะ. (2561). ฝิบูตา : ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของชาวมหาสารคาม. วารสารขอพะยอม, 29(1), มกราคม-พฤษภาคม.
- สุกาญจน์ รัตนเลิศสุรณ. (2550). หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น).
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2555). มหาสารคามมาจากไหน?. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- สุจิตรา กลิ่นเกสร. (2557). สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว : ฉบับเสริมการเรียนรู้.

- สุดารัตน์ รอดบุญส่ง. (2549). *การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์ และคณะ. (2511). *สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. พระนคร: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทรียา ไชยปัญญา และอรุณรักษ์ ศรีประเสริฐ. (2559). แนวคิด ทฤษฎีวัฒนธรรมการจัดการ: การปรับตัวภายใต้ความแตกต่างทางวัฒนธรรม. *วารสารวิชาคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 1(2), 25-59.
- สุพจน์ แสงเงิน. (2544). *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏพระนคร.
- สุพัตรา คงขำ. (2561). ทูทางสังคมกับการบริหารจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนกรณีศึกษา : ชุมชนบ้านบ่อน้ำซับหมื่นที่ 1 ตำบลขุนทะเล อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. *ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศิลปะ*. 11(2), พฤษภาคม-สิงหาคม.
- สุรศักดิ์ บุญอาจ. (2558). กระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมของนักศึกษาชาวลาวและชาวกัมพูชา ในมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. *วารสารนิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 33(2).
- สุรศักดิ์ สามประดิษฐ์. (2546). *พัฒนาส่งเสริมเยาวชนและผู้ใช้แรงงาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสามัคคีการพิมพ์.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2551). พื้นที่กับการเดินทางข้ามวัฒนธรรมในวรรณกรรมสังคมนิยมหัตถ์จรรยา. *วารสารอักษรศาสตร์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)*, ฉบับพิเศษ, 29-60.
- สุริยา สมุทคุปต์. (2536). *จากยอดห้วยถึงบุญบึง : สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี*. นครราชสีมา: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุรรัตน์ กลุณะรังสรรค์. (2540). *การจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ คีเขียง : หมู่บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน*. รายงานผลงานวิจัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุวรรณ คำมันและคณะ. (2551). *ทูทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติร่วมจัดโดยมูลนิธิชัยพัฒนาสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย วันที่ 29-30 พฤศจิกายน 2551 ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ซิตี้จอมเทียน ชลบุรี.
- สุวิทย์ อิศาศวัต. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์. พิมพ์ครั้งที่ 1.

เสาวนีย์ วิจิตรโกสุม. (2551). การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำลำตะคองแบบบูรณาการ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โสภณ ชมชาญ. (2549). เอกสารทางวิชาการหมายเลข 21 ฤาอีสานจะเป็นทะเลทราย. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

หนึ่งฤทัย ไชยเดช. (2554). การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนกรณีศึกษา หมู่บ้านหัวทุ่ง ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. การค้นคว้าแบบอิสระ ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อริราชย์ นันชนันตี. (2558). การนับถือผีของชาวไทยย้อนความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม. คุชชินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาไทยศึกษา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

อนุกุล ต้นสุพล. (2559). นิเวศวิทยาวัฒนธรรม : ญูแจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 12(1), มกราคม-มิถุนายน.

อนุนาต ทูริสุทธิ. (2540). การพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้ใช้น้ำในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน (รายงานผลงานวิจัย). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อเนก รักเงิน. (2551). ขาดสัมพันธ์กับการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของในจังหวัดจันทบุรี. คุชชินิพนธ์ ปร.ด. (วิชาไทยศึกษา). มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อภิชัย พันธเสน และปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ. (2546). ทูทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2534). โลกทัศน์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กาสสินธุ์ ประสานการพิมพ์.

อมรา พงศาพิชญ์. (2543). ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรรธรณ คุตเจริญ นาวายุทธ. (2545). ป่าเขตร้อน (ฉบับปรับปรุงแก้ไขข้อมูลใหม่). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

อาทิตย์ บุตดาตวง. (2554). ความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชนบ้านบางไพร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด. ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- อำพร ดัชญาวัตร. (2554). *การรับมือกับความเสี่ยงและความเปราะบางต่อปัญหาดินเค็มในบ้าน
หอกลอง ตำบลหนองลิ้ม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่/
เชียงใหม่.
- อำภา บัวระภา. (2557). ภูมิทัศน์พื้นที่ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย. วารสารหน้าจั่ว (เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ในมิติสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรม). 27(3), 45-56.
- อิสราภาพ มาเรือน. (2550). *ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่นาน อำเภอยาง
ชุมน้อย จังหวัดน่าน*. ปริญญาโท ปร.ม. (การบริหารและพัฒนาประชาคมเมืองและชนบท).
อุดรดิตถ์ : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์. ถ่ายเอกสาร.
- อู่แก้ว ประกอบไวยกิจ ปีเวอร์. (2531). *นิเวศวิทยา*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- Allen Robert. (1997). *Community Enterprise: Civil Society of the Economic Question*.
Birmingham: University of Birmingham.
- Beer, H. Samuel. (1962). *Patterns of Government*. New York: Random House.
- Berkes, F., Colding, J., and Folke, C. (2000). Rediscovery of Traditional Ecological
Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications*. 10(5), 1251-
1262.
- Bernard, W. (1960). *Mental Health in the Classroom*. New York: McGraw-Hill.
- Bourdieu, Pierre. (1990). *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*.
California: Stanford University Press.
- Boyett JT. (2001). *The Guru Guide to the Knowledge Economy*. New York: John &
Sons.
- Berkes. (1999). *Biodiversity Traditional Management Systems, and Cultural*.
- Brown, S. P. and Leigh, T. W. (1996). A new look at psychological climate and its
Relationship to job involvement, effort, and performance. *Journal of Applied
Psychology*, 81, 359-368.
- Cohen A. Yehudi. (1969). *Culture as Adaptation*. In Cohen A. Yehudi (ed.). *Man in
Adaptation The Cultural Present*. Chicago: ALDINE Publishing Company.
- Foster. George M., and Anderson, Barbara G. (1978). *Medical Anthropology*. New York:
Wiley.
- Coleman, J. S. (1981). Cognitive Outcomes in Public and Private Schools. *Sociology of
Education*. 55 (31): 65-76.

- George, U. (2002). A need-based model for settlement service delivery for New comers to Canada. *International Social Work*, 45, 465.
from <http://isw.sagepub.com/content/45/4/465>. [Retrieved May 27, 2014].
- Gregory (1999). *Indigenous People, Their Environments and Territories*. In: Programme, U.N.E. (ed.) *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity*, pp. 59-118. London: United Nations Environment Programme.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Transl./ed. LA Coser. Chicago: University of Chicago Press.
- Hall, S. (1997). *Representation Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications.
- Hassan. (1999). *The Adults Non-Formal Environmental Education (EE): A Scenario in Sabah, Malaysia*. Malaysia: University Kebangsaan.
- Henrie and Hedgepeth. (2003). Size Is Important In Knowledge Management. *Journal of Knowledge Management Practice*. (7)12, 66-69.
- Julian, H. Steward. (1963). *Theory of Cultural Change*. Urbans: University Illinois press.
- Kankipati, V. (2012). *Acculturation of Asian Indian Women in the United States*. University of Kentucky, Kentucky, UK.
- Keyser. Richard Lewis. (1989). *Assessing the Relationship between Knowledge Management and Plant Performance at the Tennessee Valley Authority*. Thesis Ph.D. New York: The University of Alabama In Huntsville.
- Klausner, William j. (1972). *Reflections in a Log Pong/ collected writings of William J. Klausner* Bangkok: SivaPhorn,
- Kleinman, A. (1980). *Patients and Healers in context of culture*. Berkeley: University of California Press. *Landscapes: Examples From the Boreal Forest of Canada*. Canada: Natural Resources Institute, Manitoba Winnipeg University.
- Narayan, D., and L. Pritchett. (1997). *Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania*. Policy Research Working Paper 1796, Washington, DC: The World Bank.

Nonaka, I. and H. Takeuchi. (1995). *The Knowledge-creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. New York: Oxford University Press.

Pepper. (1996). *The people, Plaintiff and Respondent, v. waynee. pepper, Defendant and Appellant*.

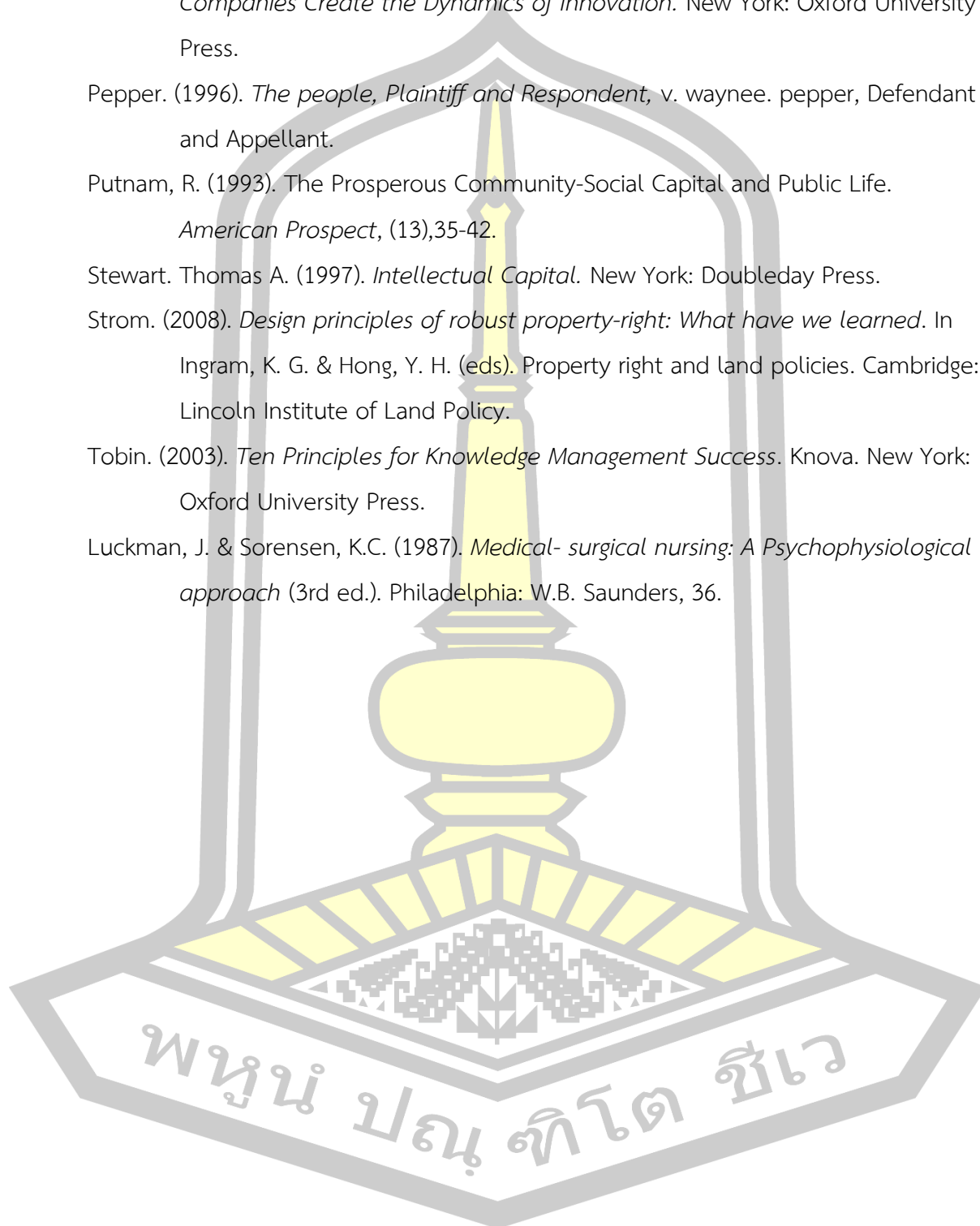
Putnam, R. (1993). The Prosperous Community-Social Capital and Public Life. *American Prospect*, (13),35-42.

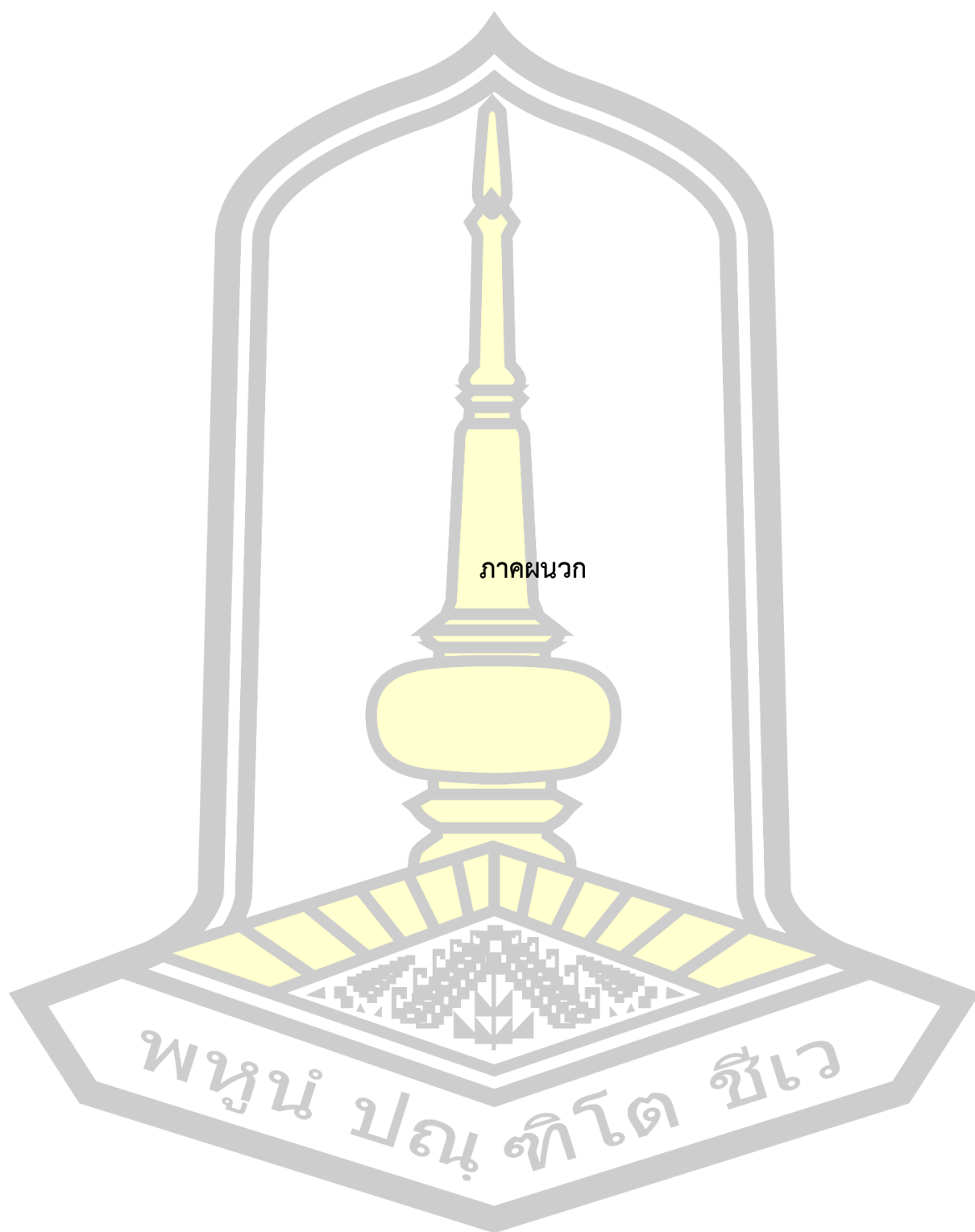
Stewart. Thomas A. (1997). *Intellectual Capital*. New York: Doubleday Press.

Strom. (2008). *Design principles of robust property-right: What have we learned*. In Ingram, K. G. & Hong, Y. H. (eds). *Property right and land policies*. Cambridge: Lincoln Institute of Land Policy.

Tobin. (2003). *Ten Principles for Knowledge Management Success*. Knova. New York: Oxford University Press.

Luckman, J. & Sorensen, K.C. (1987). *Medical- surgical nursing: A Psychophysiological approach* (3rd ed.). Philadelphia: W.B. Saunders, 36.

ภาคผนวก

พูน ปณ จิต ชีเว

รายชื่อสัมภาษณ์

- มลิวรรณ โคตรสมบัติ. (20 มิถุนายน 256). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- บุญเรือน ยางเครือ. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 10 บ้านหนองโ้ง ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- เกสร มหาวงษ์. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 10 บ้านหนองโ้ง ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- นิคม มะธิพิไช. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มอาสาสมัครเกษตรต้นแบบ. บ้านเลขที่ 130 หมู่ 9 บ้านมะแซว ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- ประสงค์ ประเสริฐรัฐ. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 10 บ้านหนองโ้ง ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- อ่อนสา ลัดอัน. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 9 บ้านมะแซว ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- พยุ่ง ลงกลาง. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 28 หมู่ที่ 28 บ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- กิตติพงษ์ แสงสว่าง. (7 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มหน่วยงานภาครัฐ. เป็นผู้ดูแลฝ่ายส่งน้ำ และบำรุงรักษาที่ 1.
- น้อย จิชา. (10 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 8 บ้านโนนทัน ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- ภู ภูรับ. (14 มีนาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 28 หมู่ที่ 1 บ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- บุญยัง แคนหนอง. (14 มีนาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 52 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- สมัย ประทุม. (14 มีนาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มอาสาสมัครลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน. บ้านเลขที่ 58 หมู่ที่ 8 บ้านโคกสูง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- ณรงค์ กุลจันทร์. (10 เมษายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 50 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.
- พระครูวรพจน์พิศาล. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาสวัดสระแคนและเจ้าคณะตำบลแคนเขต1. อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม.

พระทองอินทร์ ภพทจิตโต. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. วัดสระแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

ถวิล ดงอุทิศ. (20 มิถุนายน 2564) สัมภาษณ์. ประชาชนชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 10 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

ทรงศิลป์ แคนหนอง. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 128 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

ด้อม แคนหนอง. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 128 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

เตียง คงประทีป. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 116 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

อนันต์ บัณฑิตเสน. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 187 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

เกรียงศักดิ์ แคนเสาร์. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 113 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

บุญกาด จันทะคอม. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 114 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

ไพวัลย์ พลคำมาก. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 168 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

คมสันต์ บัณฑิตเสน. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 199 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

แสงจันทร์ ปฏิโยก. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 77 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

สมพร อุปเสน. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 21 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

ทองคำ แคนสา. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 112 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

สนิท นันดี. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 113 หมู่ที่ 1 บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม.

อ่อนจันทร์ ทามาตร. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มแม่ค้า. บ้านเลขที่ 5 หมู่ที่ 8 บ้านบัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

จันทร์ วรรณปะเถา. (20 มิถุนายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 26 หมู่ที่ 1 บ้าน
แคน ตำบลแคน อำเภอบัวปทุม จังหวัดมหาสารคาม.

เจริญ โสเก. (7 สิงหาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 8 บ้านบัวมาศ
ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

สนั่น ศรีมาศ. (10 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 1 บ้านม่วง
ตำบลหนองม่วง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

พระสมชาย วรรณโม. (10 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาสวัดบ้านยา
นาง ตำบลหนองม่วง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

พระสุรินทร์ เดชธมโม. (10 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาสวัดบ้าน
โคกอี ตำบลหนองจิก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

ถนอม แวงยางนอก. (20 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 49 หมู่ที่ 2 บ้าน
บัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

สาย เหลาหิน. (20 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. เฒ่าจ๋า. บ้านเลขที่ 79 หมู่ที่ 5 บ้านบัวมาศ ตำบลบัว
มาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

สมนึก ปัดคำ. (20 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 8 บ้านบัวมาศ
ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

ชาตรีพล สีนา. (20 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มอาสาสมัครกลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน. บ้านเลขที่
12 หมู่ที่ 2 บ้านบัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

ประสพ ภูมิสี. (20 กันยายน 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 18 หมู่ที่ 1 บ้านบัวมาศ
ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

สงัด จันทะพัต. (30 พฤศจิกายน 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 21 หมู่ที่ 5 บ้านกก
กอก ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

สำราญ ดินา. (3 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 59 หมู่ที่ 7 บ้านหนองโดน
ตำบลหนองสี อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

อุเทน พรหมขรยาง. (3 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 90 หมู่ที่ 15 บ้านเป่า
ตำบลกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

พระครูวิระธรรมานุศาสน์. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. รองเจ้าอาวาส
วัดบรบือสราธรรม. รองเจ้าคณะอำเภอบรบือ ตำบลบรบือ อำเภอบรบือ จังหวัด
มหาสารคาม.

พระครูพิศาลชัยธรรม. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาสวัดบ้าน
ค้อโนนอุดม. รองเจ้าคณะอำเภอบรบือ ตำบลหนองจิก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

- มานะ ภูผา. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 8 บ้านหอกลอง ตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- ทองทิพย์ ทองน้อย. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 144 หมู่ที่ 8 บ้านหอกลอง ตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- สุดใจ ทองน้อย. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 8 บ้านหอกลอง ตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- สุรัตน์ ทองน้อย. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 8 บ้านหอกลอง ตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- สุพรรณ ทองน้อย. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 8 บ้านหอกลอง ตำบลหนองสิม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- ศรี วงษ์ชา. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. แม่เจ้า. บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 2 บ้านดอนบม ตำบลหนองจิก อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาส. วัดบ้านคำพี้ ตำบลคำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- พระสุพัฒ อคฺคธมฺโม. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. วัดบ้านคำพี้. ตำบลคำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- มาก ชุมพืด. (17 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 2 หมู่ที่ 12 บ้านคำพี้ ตำบลคำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- พระครูสุตพัฒน์สารกิจ. (20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาสและเจ้าคณะตำบลยาง. ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- ทวี บุญคำมูล. (20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 14 บ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- บุญเพ็ง ศรีทชาคลัง. (20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. ตำแหน่ง. นายกองค์การบริหารส่วนตำบลยาง. บ้านเลขที่ 10 หมู่ที่ 15 บ้านแดง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- ทองม้วน แสงกล้า. (20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. ประชาชนชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 20 หมู่ที่ 1 บ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- พิกุล พิมพ์าสีดา. ((20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มผู้นำชุมชน. บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 1 บ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.
- เดชา เทพสีดา. (20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 57 หมู่ที่ 15 บ้านแดง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

สมชาย สีขาว. (20 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 44 หมู่ที่ 14 บ้านยางใหม่ ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

ทองหล่อ แสนวันดี. (25 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. พ่อจ๋า. บ้านเลขที่ 26 หมู่ที่ 15 บ้านเป่า ตำบลกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

พระมหาบรรจง วชิรญาโณ. (25 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. กลุ่มพระสงฆ์. ตำแหน่ง. เจ้าอาวาสวัดสีมาวดีบ้านเป่า. ตำบลกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

ช่วย ช่างหล่อ. (30 ธันวาคม 2564). สัมภาษณ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านเลขที่ 1 หมู่ 8 บ้านบัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำ
ในกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้สำหรับสัมภาษณ์ประชาชนในเขตอำเภอบรบือและอำเภวาปีปทุม
จังหวัดมหาสารคาม

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ.....สกุล.....อายุ.....ปี
อยู่บ้านเลขที่.....บ้าน.....ตำบล.....จังหวัด.....
อาชีพ.....
สัมภาษณ์ วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ตอนที่ 2. ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีอะไรบ้าง

2.1 ด้านสังคมเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

2.2 ด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

พจนัน ปณ จิตโต ชีเว

2.3 ด้านภูมิปัญญาเป็นอย่างไร

2.4 ด้านการจัดการทรัพยากรเป็นอย่างไร

2.5 ด้านความเชื่อเป็นอย่างไร

2.6 ด้านประเพณีและพิธีกรรมเป็นอย่างไร

ตอนที่ 3. การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีอะไรบ้าง

3.1 การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นอย่างไร

3.2 การจัดการบำรุงรักษาเป็นอย่างไร

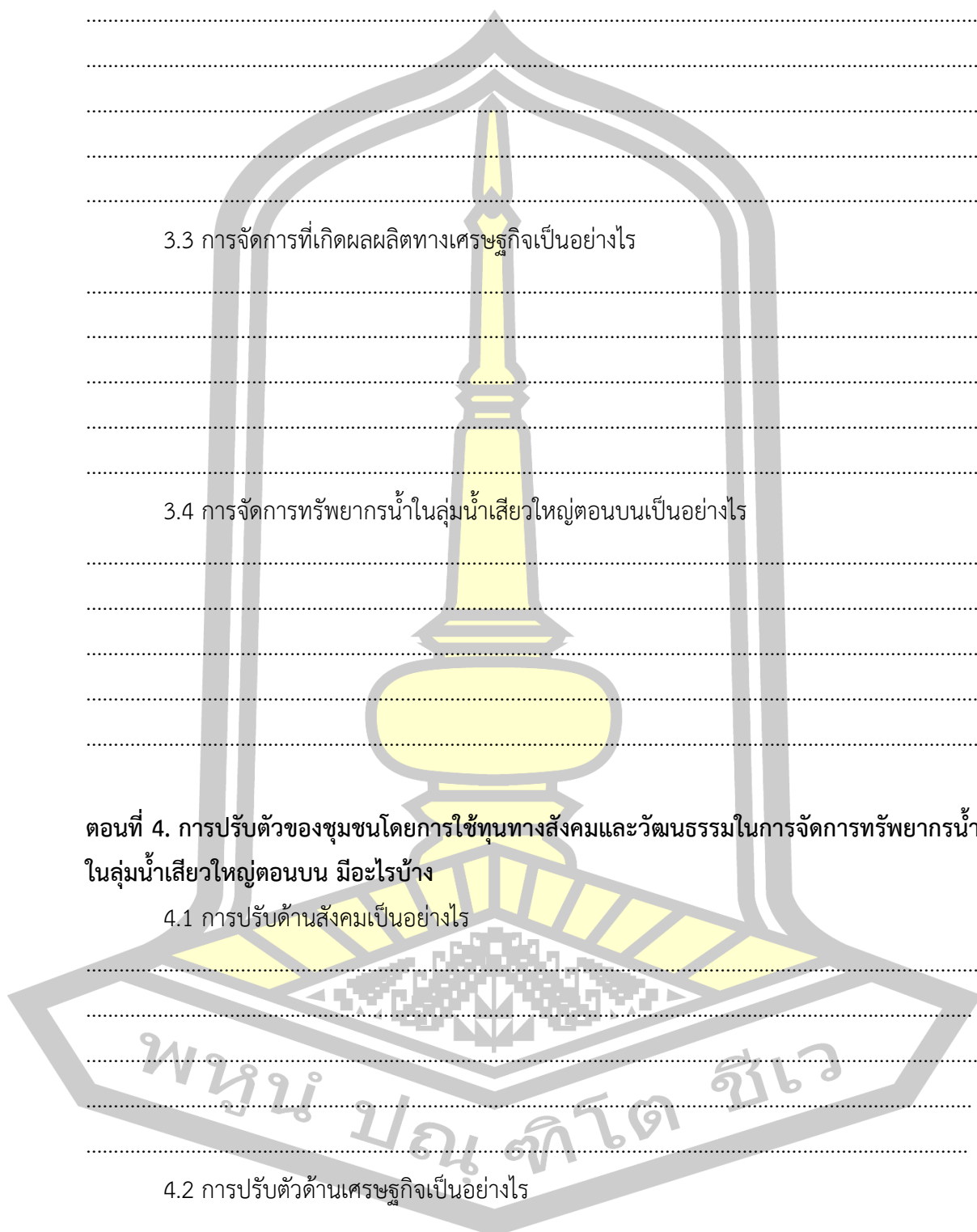
3.3 การจัดการที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจเป็นอย่างไร

3.4 การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนเป็นอย่างไร

ตอนที่ 4. การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำ
ในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน มีอะไรบ้าง

4.1 การปรับด้านสังคมเป็นอย่างไร

4.2 การปรับตัวด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างไร

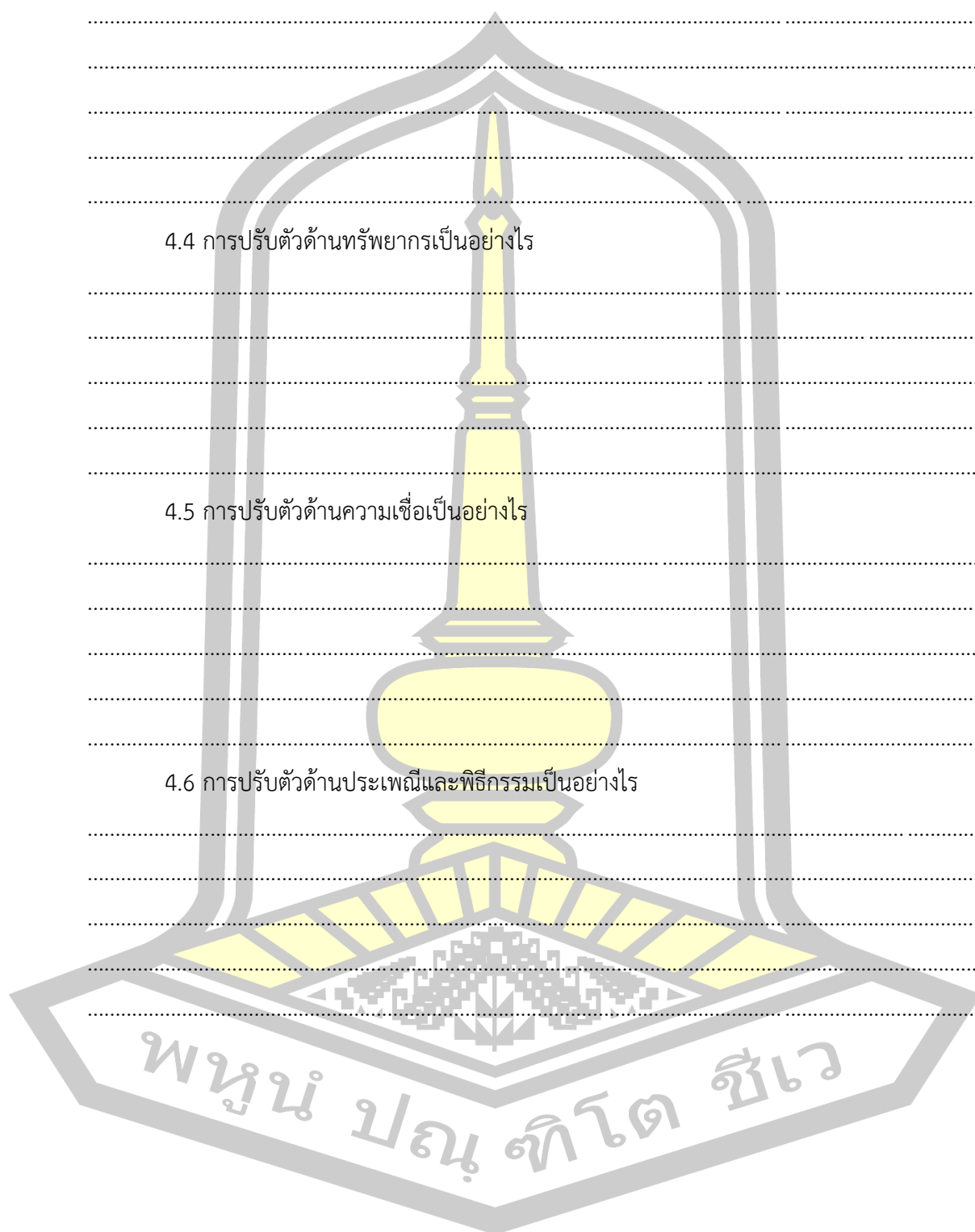

4.3 การปรับตัวด้านภูมิปัญญาเป็นอย่างไร

4.4 การปรับตัวด้านทรัพยากรเป็นอย่างไร

4.5 การปรับตัวด้านความเชื่อเป็นอย่างไร

4.6 การปรับตัวด้านประเพณีและพิธีกรรมเป็นอย่างไร

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	พระพรทอง แก้วทองมี (สนธิ์โน)
วันเกิด	วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2528
สถานที่เกิด	บ้านเลขที่ 33 หมู่ที่ 2 ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 90 หมู่ 5 ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม 44130
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	เจ้าคณะตำบลบัวมาศ เจ้าอาวาสวัดป่าชัยมงคล
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	เลขที่ 90 หมู่ 5 วัดป่าชัยมงคล ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม 44130
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2546 มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนยางวิทยาคม จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2558 ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2561 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาศาสนา และภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2566 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาศาสนา และภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผลงานวิจัย	พระพรทอง แก้วทองมี, ฉลอง พันธุ์จันทร์ และธีระพงษ์ มีไธสง. (2562). พลวัตประเพณีสงกรานต์บัวมาศ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัด มหาสารคาม. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณแก่น, 6(1), มกราคม- มีนาคม, 128-142.

พูน ปณ ทัต ชีเว